

U jednoho stolu

Prof. PhDr. Jaroslavě Janáčkové, CSc.
k 70. narozeninám

Soukromý tisk, vydáno za podpory ÚČL AV

Kdo by o nedokonalosti sbírky té mluvíti chtěl,
ten ujištěn buď, že mně nic nového praviti nebude /.../.
Může-li on nicméně něco lepšího na ten čas dovésti,
ať to brzo učiní, a já ho velebiti budu;
nemůže-li, ať tímto za vděk vezme.

J. Jungmann: Slovesnost

Je to už deset let, co jsme sestavily rukopisný sborník s titulem *Po zarostlém chodníčku* (uložen v knihovně Ústavu pro českou literaturu AV ČR pod signaturou Bibliofilie 1/186), věnovaný naší kolegyni a spolupracovnici, učitelce a řádkyni, přítelkyni a ochránkyni – paní prof. PhDr. Jaroslavě Janáčkové, CSc. Stejně jako oslavenkyně ctíme i my tradici a navazujeme tímto souborem.

Všem přispěvatelům děkujeme a paní Jarce srdečně blahopřejeme.

Alice Jedličková a Irena Kraitlová

PLZEŇ JAKO SETKÁNÍ U SPOLEČNÉ VĚCI

Prof. JARUŠCE JANÁČKOVÉ K NAROZENINÁM

Jaroslava Pešková

Ke kulatým výročím patří vzpomínky. Čím složitější byl život, který jsme prožili, tím výrazněji vystupují v paměti chvíle mimořádného lidského souznění. Jedna z takových chvil, pravidelně opakovaná, se jmenovala *Plzeň*.

Když se dnes řekne „interdisciplinární komunikace“, znamená to zpravidla cestování po Internetu. Je to cestování pozoruhodné, obohacující, umožňující v různých částech světa být metodicky „ažur“ nebo „in“.

Interdisciplinární setkání v Pízni pomáhala být *lidsky* „in“. Nebylo totiž pochyb o tom, že zvaní účastníci rozumějí svým oborům a mají za sebou zajímavé publikace; v mnoha případech také to, co nebylo možno publikovat, žilo v ústním podání mezi odborníky i jejich studenty. Ale především se čím dál důležitější zdálo setkávat se u společné věci z mnoha různých úhlů pohledu. Dnes se tomu říká „postmoderna“, „jinakost“. Tehdy jsme se učili rozumět společnému problému: historismus, příroda, tradice, sen, smrt, obraz dějin jako součást dějin, divadlo, město a další a další. Byla to radost.

Na to všechno jsem vzpomínala letos v únoru v Heidelbergu na oslavách stých narozenin profesora Gadamera, který se živě účastnil všech přednášek k pojetí hermeneutického rozumění jako předpokladu komunikace. Jeho myšlenka, že „dějinné vědomí“ je tím největším objevem 20. století, větším než objevy přírodovědců, se ukázala v úvahách řečníků jako mimořádně nosná. Gadamer zdůrazňuje, že nejdůležitější v komunikaci je „setkání u společné věci“ – s tím, že každý z nás musí reflektovat paradigma, na kterém se děje jeho přístup k prob-

lému: žijeme v určitých představách o tom, co je půdou našeho rozhodování, našich východisek. Žijeme v různých představách o principech objektivity našich soudů a postojů. Tato svá přijatá, zažitá, zdůvodněná východiska musíme reflektovat. Ale nejen to. Také předmět naší úvahy (národní hnutí, vlast, domov, příroda, rozumění atd.) se tematizoval v různých dobách pod vlivem představ politických, kulturních či vědeckých různě: jinak ve 12.–16. století, jinak ve století devatenáctém či dvacátém. Teprve při pokusu setkat se u společného problému s těmito „jinak“ vybavenými protagonisty dospějeme k hlubším vrstvám výše uvedených fenoménů a ukáže se nám, čím vlastně jako „antropologické konstanty“ jsou. Teprve pak můžeme se svými kolegy či partnery z jiných oborů vstoupit do diskuse k danému tématu. Ovšem také jejich diskursu musíme rozumět, abychom – ať z různých úhlů pohledu – mohli identifikovat společnou věc.

Zdá se mi, že právě tímto úsilím se vyznačovala naše plzeňská setkání a v tom je jejich trvalá hodnota i do budoucna. Na zmíněné gadamerovské oslavě bylo pozoruhodné, že se k myšlence setkání na půdě hermeneutiky pokoušeli kvalifikovaně vyjadřovat významní politici i reprezentanti kultury na komunální úrovni a že tedy potřeba porozumět podmínkám *setkání u věci* na půdě teorie jako předpokladu úspěšné politické praxe je evropskou veřejností přece jen reflektována. Univerzitní aula byla přeplněna posluchači různého věku, národnosti i zaměření. Měla jsem příjemný pocit, že smysl pro filozofickou dimenzi řešení našich problémů snad opravdu nezašel na úbytě. A svítla mi naděje, že úsilí být lidsky „in“ nemusí být ani v době postmoderny pouhou utopií. *Plzeň* patří po léta k důležitým mezníkům na této cestě, na níž profesorka Janáčková vždy byla nám všem neúnavným průvodcem.

CÍSAŘ JOSEF II. V POHLEDU ČESKÝCH HISTORIKŮ

Jan Havránek

Tato studie vznikla na okraj referátu o knize *Hanse Magenschaba: Josef II. Revolucionář – Boží milosti* (Praha 1999). Není však recenzí, ale spíše jen zamyšlením nad měnícími se obrazy průbojného císaře, který výrazně zasáhl i do dějin našich zemí. Kniha rakouského historika je poněkud neortodoxní složkou přebohaté, ale spíše sentimentálně laděné životopisné literatury věnované Habsburkům, která se tak úspěšně prosadila v posledních dvou desetiletích na rakouském knižním trhu a s nepříliš velkým úspěchem pronikla v překladech i k nám.

Magenschab sice zapadá do výrazného proudu, který hledá v subjektivních motivech jediný nebo alespoň hlavní zdroj politického jednání, avšak vyslovuje velmi kritická slova tam, kde by hagiografie hledala pro panovníky spíše slova omluvná, a nebojí se v úvahách o soukromém životě zajít hodně daleko. Svou biografii zahajuje vyličením dne, který prý významně ovlivnil mentalitu jejího hrdiny. Byl to 6. říjen roku 1760, kdy devatenáctiletý arcivévoda a dědic trůnu k potěšení své matky, která si vždy cenila zásady: *!...! et tu, felix Austria, nube!* vstoupil ve vídeňském kostele sv. Augustina v sňatek manželský s Isabellou Parmskou, vnučkou Ludvíka XV. Ženichovu zamilovanost dokládá Magenschab jeho francouzsky psanými (to byl dvorní jazyk, tak psával i matka) listy ženě. Projevoval v nich své city nebo jen plnil povinnou konvenci? Zdá se však, že se mu jeho pohledná žena vskutku líbila. Její citová orientace však byla jiná a směřovala k císařově sestře Marii Kristině a byla opětována. Tyto vztahy

byly ještě před 30 lety pro historika tabu. Zde jsou doceněny – a možná i přeceněny. Josef se dočkal po roce a půl dcery, ale jeho milovaná žena za dalších 18 měsíců zemřela na neštovice. Tyto stránky nikterak nezapadají do obrazu, který se v království, jehož korunu – na rozdíl od své matky a svého bratra – odmítl přijmout, o něm vytvořil. Zde se neuvažovalo o člověku, zde se spory točily kolem Josefa jako symbolu, kolem jeho soch.

Navštívíte-li archiv v Chebu, umístěný v budově bývalého soudu a věznice, ukáže vám archivář na malém dvorku tři sochy odstraněné z chebského náměstí a z ulic tohoto města – Josefa II., Lenina a pohraničníka se samopalem v ruce – a o posledním z nich ironicky poznamená: „...a ten nám tu ty dva revolucionáře hlídá“. Pochopitelně, Josef II. je tam déle, od roku 1945, a byl tam – nebo někde jinde – již v letech 1920–1938. Odstranění Josefových soch v roce 1920 souviselo nejen s českou představou císaře-germanizátora. Jejich budování po roce 1897, roce Badeniho nařízení – vedle Chebu si vzpomínám i na Teplice – mělo v pozadí tutéž myšlenku – oslavit panovníka, který v celé své říši (také v Uhersku) zavedl němčinu jako jedinou řeč státní služby.

Před 100 lety se u nás zdůrazňovala tato stránka Josefovy vlády, ale v předchozích desetiletích nalezneme v české historické literatuře i jiné, pozitivní hodnocení jeho činnosti, zejména jeho náboženské politiky. Čeští evangelci (tehdy, pravda, jen necelá dvě procenta českého národa, jejich kulturní vliv však převyšoval výrazně jejich malý podíl v národě) nezapomínali na vydavatele tolerančního patentu. Ani práce o „dějinách selského stavu“ nemohly než s uznáním psát o panovníkovi, který zrušil nevolnictví a usiloval o rovnoprávnost rolníků s vrchností při zdanění pozemků. Je pochopitelné, že i marxistické dějepisectví zprvu hledělo na císaře-reformátora s určitým uznáním – bylo tomu tak v letech dvacátých i v prvních knihách, které po válce uveřejnili Oldřich Říha a Arnošt Klíma. Nejvýrazněji se to projevilo v marxistickém, ale nekomunistickém přehledu našich dějin – v dnes již zapomenutých *Sociálních a politických dějinách československých* od Miloslava Volfa, vydaných roku 1948. Avšak pohled na minulost se měnil rychle, aby odpovídal stranické politice v přítomnosti. V oficiálním pak komunistickém *Přehledu československých dějin* (Maketa) z roku 1958 je hodnocení josefinismu Arnoštem Klímou rozporné: *Habsburská monarchie tak měla vedle některých kladných rysů centralizovaného absolutistického státu ve druhé polovině 18. století i řadu rysů záporných.* (Klíma - Kočí 1958, s. 524) O šedesát stran dále Josef Kočí už jenom autoritativně (s použitím pověstných uvozovek – rusky: „v kavičkách“) odsuzuje: *Ani vláda „osvíceného“ Josefa II. neměla nic společného s revolučními stránkami ideologie francouzského osvícenství.... Buržoazní historiografie zcela nehistoricky přeceňovala buržoazní charakter reformní činnosti vlády Josefa II., když ji hodnotila jako „revoluci shora“ a stavěla ji na roveň francouzské buržoazní revoluci. Stejně neoprávněně přeceňovala i úlohu osobnosti Josefa II., když*

vysvětlovala kořeny a výsledky reform, provedených v jeho době, výlučně schopnostmi a povahovými rysy Josefa II. (Klíma – Kočí 1958, s. 585)

Hledal jsem českou historickou monografii, věnovanou Josefu II., kterou by mohl mít Josef Kočí na mysli. Heslo v *Ottově slovníku naučném* zaujímá šest stran a po suše deskriptivním vypsání císařova života z pera Karla Bečky následují dvě strany věnované hodnocení jeho působení v říši a zvláště v Čechách, které sepsal právní historik Karel Kadlec. Pojednání vydané v roce 1898 začíná Tonkovým citátem, odsuzujícím panovníka, který *se domníval míti právo k provedení všeho, co uznal za prospěšné státu, a nechtěl se ohlížeti nic po právech národů, zemí, stavů, obcí, sborů, pokud byly na překážku jeho zámyslům. Všecko pak konal spěšně a bez mnohého rozmyšlení, chtěje sám na své oči spatřiti ještě ovoce své činnosti.* (1898, s. 623) V další části pak Kadlec soustředil svou pozornost na prosazování německého jazyka ve veřejném životě, na Josefovou germanizaci.

Mezi všemi kapitolami či pouze stránkami v učebnicích a přehledech českých dějin vyniká jediné podrobné vyličení Josefovy vlády a proměn v zákonodárství, správě i politice, k nimž tehdy došlo, ve svazku *Dějiny – Doplnky I. Československé vlastivědy* (Prokeš 1933, s. 631–684) z pera ředitele Zemského archivu profesora Jaroslava Prokeše. Rozbor Josefových patentů a nařízení in jejich literě i praktickém dopadu tu jde vskutku do detailů – dozvíme se zde například, že Židé nemuseli v městských branách od roku 1781 platit dřívější dvojnásobné mýto. Prokešův pohled na panovníka zdůrazňuje především to, že *Josef II. se pokládal za prvního úředníka státu, který svým vzorem chtěl působiti na všechny úředníky a zároveň je i přimutiti, aby s ním v čele pracovali ze všech sil pro blaho státu a jeho obyvatelstva.* (Prokeš 1933, s. 640) Netajil se nikterak svým vysokým uznáním pro vládce, jemuž, jak na závěr své studie uvádí, *mezi Habsburky vládnoucími nad českým státem i čsl. národem, náleží místo nejen nejvýznamnější, ale i nejčestnější pro velikost jak jeho plánů, tak i vykonaného díla, které bylo takřka bezpodmínečným základem nového národního života, byť toto nechápali ani současníci, ani namnoze doba příští.* (1933, s. 684) Bylo to ono *nehistorické přeceňování*, které tak odsoudil Josef Kočí? Snad.

Během postupné emancipace českých historiků od marxisticko-leninských směrnic a jejich autoritativní interpretace, která se prosazuje po roce 1956, se tiše opouští i citovaná Kočího „ocenka“ a hodnocení proměn v životě české společnosti, které přinesly reformy spjaté se jménem Josefa II., se stávalo uctivější a uznalejší. Na slova o *neoprávněném přeceňování* se zapomnělo, i Kočí sám se později vyjadřoval o Josefovi zdrženlivěji. Opět se prosazovalo pozitivní hodnocení osvícenství a jeho nositele u nás, a to i u těch, kdo se věrně přidržovali marxistického přístupu k výkladu dějin.

Dovolte mi osobní vzpomínku: v roce 1964 jsem poprvé vyjel na západ, do St. Poltenu na setkání rakouských historiků věnované hodnocení osobnosti a doby Josefa II. Očekával jsem kritickou oslavu modernizátora, který učinil

významný krok na cestě k vytvoření občanské společnosti ve svobodné republice Rakousko, které jsme její demokracií tehdy záviděli. Jaké bylo moje překvapení, že z Rakušanů jen profesor Erich Zöllner a archivní ředitel Rudolf Neck hodnotili osvíceného panovníka převážně kladně, zatímco většina, jako třeba historik právního a správního vývoje Friedrich Walter, byla vůči němu víc než kritická. Soud profesora Huga Hantsche, autora tehdy standardního přehledu rakouských dějin, vyzněl především vzhledem k Josefově církevní politice přímo drtivě. Naproti tomu příspěvky maďarských historiků Evy Balázsové a Kálmána Bendi, stejně jako můj, přistupovaly s velikým uznáním k Josefovu zákonodárnému dílu podmíněnému jeho osvícenským smýšlením. Vzpomínám si, že jsem obhajoval rušení klášterů, aniž bych zapomínal na kulturní škody, k nimž při něm došlo, tím, že se díky náboženskému fondu, do kterého přišlo jejich jmění, skoro zdvojnásobil počet farních kostelů, takže na jeden z nich připadalo v českých zemích 600 duší na rozdíl od 1100 před rokem 1780. Na to jeho konzervativní kritici vždy zapomínají.

Rok 1980, kdy také vyšla Magenschabova kniha, byl rokem, kdy Rakousko oslavilo i tohoto panovníka, jako předtím a potom mnohé z jeho předchůdců i následovníků, velkou výstavou v klášteře v Melku. Tehdy tam bylo z Prahy i z Brna dost daleko a tak vlastně jen ex post jsme poznali, jak jinak než v roce 1964 již tehdy hleděli Rakušané na svého „revolucionáře na trůně“. U nás se také pohled posunul, zejména v posledním desetiletí. Vyšla kniha o „patentu zvaném toleranční“ a s občanskou úctou, ne však s poddanskou servilitou, se vzpomíná na panovníka, který oral v moravských Slavíkovcích, dal tolar babičce, ale také radil Mozartovi, kolik not mají mít jeho skladby.

PRAMENY A LITERATURA

BEČKA, Karel

1898 heslo „Josef II.“, in *Ottův slovník naučný* (Praha: J. Otto), s. 619–623

KADLEC, Karel

1898 heslo „Josef II.“, in *Ottův slovník naučný* (Praha: J. Otto), s. 623–625

KLÍMA, Arnošt – KOČÍ, Josef

1958 *Přehled československých dějin*, díl 1. (Maketa) (Praha: ČSAV)

MAGENSCHAB, Hans

1999 *Josef II. Revolucionář z Boží milosti* (Praha: Brána)

PROKEŠ, Jaroslav

1933 *Dějiny – Doplňky I. Československé vlastivědy* (Praha: Sfinx), s. 631–684

VOLF, Miloslav

1948 *Sociální a politické dějiny československé* (Praha: Dělnické nakladatelství)

JOHANN JOSEPH POLT — ČESKONĚMECKÝ HERDERIÁN?

PRÍSPÉVEK K VELKÉMU TÉMATU ČESTÍ NĚMCI A ČESKÉ NÁRODNÍ HNUTÍ

Václav Petrbok

V roce 1813 vyšla v Praze nenápadná knížka, místopisná příručka *Handbuch der Geographie von Böhmen*. Její autor, pražský rodák Johann Joseph Polt (1775 – 1861), nakladatel, velmi plodný autor výchovné beletrie psané ve formě povídek-exempel a pilný sběratel českých pověstí¹, dedikoval tento titul Ferdinandu Kinskému, pánu na Kostelci nad Černými lesy, Chocní a Borovnici, Zlonicích; svou nepřilíživě rozsáhlou knihu rozdělil do dvou částí. V první části nazvané *Das Königreich Böhmen* přehledně načítl geografické, politické, kulturní a náboženské poměry v Českém království, s důrazem na popis zpracování přírodních produktů, ličení veřejné správy a přehled dobročinných ústavů. Druhá část *Eine kurze Beschreibung der vorzüglichsten Städte, Städtchen u. s. w. in Böhmen* zahrnovala přehled významných lokalit, řazených podle jednotlivých krajů, se stručnými údaji ekonomického a statistického charakteru a občasnými kulturněhistorickými zmínkami, zvláště o slavných rodácích příslušného místa.

Na první pohled standardní kniha, která bezpochyby měla zprostředkovat rychlou informaci nejširším vrstvám obyvatel. Literárního historika nejspíše zaujmou její cenné kapitoly *Sprache; Karakter, Sitten und Fähigkeiten; Volksbelustigungen; Geisteskultur a Gelehrte und Kunstanstalten*, které poskytují k dějinám literárního a kulturního dění v Čechách značné množství materiálu.

1 O Poltovi srov. Gräffer–Czikann (1836, s. 579), Rieger (1867, s. 640), Wurzbach (1872, s. 90–92), relativně nejúplnější bibliografický přehled Goedeke (1898, s. 756–760). O jeho tvorbě s českými historickými náměty najdeme roztroušené zmínky v pracích A. Krause (Kraus 1902, s. 246–247, 278), o beletrii pro děti se zmínil Pleticha (1998, s. 3–4), přehled jeho časopisecké produkce viz Laiske (1959, s. 168).

Literární sociologie by totiž nemusela podceňovat informace, které ji poskytují vlastivědné a topografické příručky, na něž je české, českoněmecké, příp. česko-latinské odborné písemnictví 18.–19. století zvláště bohaté.² Fakt, že autorem sledované příručky je český Němec, navíc vzbuzuje řadu dotazů. Zachycuje autor vůbec, a pokud ano, jak hodnotí počátky českého národního hnutí a novočeské literární tvorby? Jak reflektuje tehdejší jazykovou situaci v Čechách? Jakými postřehy přispívá do dějin „imagologie“ Čechů a českých Němců?³

Pokusme se nyní stručně zodpovědět předchozí otázky. Jazykově českou literární produkci svých českých současníků Polt dobře znal a ve své příručce ji – jakkoli stručně – uvedl a zhodnotil. V osmnácté kapitole s názvem *Geisteskultur* se nejdříve zmínil o náklonnosti „der Böhmen“ ke spekulativní vědě, a vysoce ocenil práce Bohuslava Balbína, M. A. Voigta, F. M. Pelcla a Stanislava Vydry jako nauku učenců, kteří se zasloužili o umění a vědy a vykazují jim čestné místo v oboru učenosti (Polt 1813, s. 23–24). I vídeňské *Annalen der Literatur* chválí díla českých učenců, podotýká Polt, a dodává: *Následující seznam žijících spisovatelů Čech obsahuje velmi mnoho jmen oslavovaných v literárním světě a vyjadřuje nejlépe stav, v němž se nyní nachází kultura Čech.* (Polt 1813, s. 24) Pro přehlednost Polt uspořádal seznam abecedně se stručnou slovní charakteristikou. Autory, publikující převážně v češtině, označil hvězdičkou. Pripojený seznam literárně, ale i hudebně činných osobností skutečně nevynechává žádného podstatnějšího účastníka kulturního života. Najdeme zde nejen Josefa Jungmanna, ale i J. G. Meinerta, oba bratry Nejedlé i K. A. Schneidra (tehdy tvořícího ještě výhradně v němčině), J. N. Štěpánka a Wolfganga Gerleho. Polt se přitom zdaleka neomezil jen na autory publikující pouze krásnou literaturu, ale například uvedením J. G. Mikana, K. I. Tháma či F. F. Procházky prokázal i jistou znalost odborné literatury.

Jazyková situace v Čechách se stala námětem třináctého oddílu *Sprache*. Za hlavní jazyky Čech Polt označil *die Slavische und Deutsche* (Sprache). Nezvykle otevřeně se vyslovil o pozici češtiny – *Ten druhý* (tj. německý jazyk, pozn. VP) *je úřední řečí a stále více zatláčuje ten první.* (Polt 1813, s. 12) Zajímaly ho také nářeční rozdíly češtiny a němčiny, uvedl dokonce několik

2 Přehledný soupis této produkce (včetně knihovních signatur) a jejich interpretaci – arei z pozice regionálního historiografa – podává František Roubík (Roubík 1940, o Poltovi tamtéž, s. 42). Příčiny dnešní popularity regionální historie, její úkoly a stav výzkumu analyzuji některé příspěvky sborníku referátů z konference J. V. Šimák a poslání regionální historiografie v dnešní době (Šimák 1996), přiznačně však postrádáme (s výjimkou dílčího příspěvku o vztahu J. V. Šimáka ke krásné literatuře) obecnější pojetí příspěvek o vztahu literární a regionální historie. Formotvornou úlohu regionálního aspektu v literatuře od doby pobělohorské až po polovinu 19. století rozebral Palas (Palas 1964).

3 Zdařilý pokus o rozbor představ o obyvatelích Českého království z pozice německých cestovatelů, zvl. lázeňských hostů, limitovaný snad jen výběrem pramenů – vesměs jsou říšskoněmecké provenience – provedl Hentschel (1997)

výrazných ukázek ze severních Čech, kde je velmi zohyzdění němčina. Vzdělanci hovoří podle Polta francouzsky, italsky a anglicky, zatímco latina se stále ještě považuje za jazyk církve a učenců, tak jako ve většině civilizovaných zemí. (Polt 1813, s. 13)

Za nejzajímavější část Poltovy knihy lze považovat čtrnáctou kapitolu *Karakter, Sitten und Fähigkeiten*. Skutečnost, že Polt se chtěl vyjadřovat k vlastnostem a charakteru obyvatel, souvisí se zvýšeným zájmem zvláště německého (a dodejme, že mutatis mutandis i českého) národa o postihování psychických specifik národů a jednotlivců. Tento všeobecně přijatý postulát se na rozdíl od předcházejícího zájmu o šlechtické či vzdělanecké kruhy programově měl podle J. W. Goetha zaměřit na sledování „manžela v rodině, rolníka na svém dvoře, matky mezi dětmi, řemeslníka v dílně, počestného občana u číše vína a učenice či obchodníka při besedě nebo v kavárně“. (Goethe 1919, s. 276) Ačkoliv se dá téměř s jistotou tvrdit, že Polt při psaní své práce nenavštěvoval výše zmíněné měšťany či příslušníky selského a řemeslnického stavu, nelze jeho pozorování odbyť mávnutím ruky či považovat je za bizarní výplody.

Celá charakteristika se opírá o vybrané historické události, které mají vést k pochopení průběhu dějin a poskytují žádoucí argumentaci pro zdůvodnění jednotlivých charakterových rysů. Kupř. za třicetileté války prokázali „die Böhmen“ i odvalu a statečnost; následující léta prověřila jejich vytrvalost v těžkostech; události posledního desetiletí pak potvrdily nejen jejich udatnost, /.../, ale také jejich úsilí vynaložené pro trůn a vlast při zakládání legie a zemské obrany (Polt 1813, s. 13–14). Polt vyzdvihuje výkony „der Böhmen“ v matematice, právních vědách, lékařství a hudbě, za jejich národní ctnost považuje pohostinnost; ohrazuje se proti nařčení z lenosti, která je předhazována zvláště rolníkovi. Zcela z pozice soudobých merkantilistických a populacionistických teorií vysvětluje, že spíše se mu nedostává potřebné znalosti, jak vytěžit ze svých polností co největší zisk. (Polt 1813, s. 14)

Polt si byl dobře vědom i rozdílů mezi příslušníky obou zemských jazyků. O Češích (Czechen) uvádí, že především je postihuje výtka, že rádi setrvávají při zvycích svých otců /.../ a takřka omílně se zmiňuje i o jejich zarputilosti. Čechoněmcům (Deutschböhmen) sice náleží výhoda, že jsou patrně mnohem vzdělanější /.../ než slovanští Češi (die Slavischen Böhmen), ale některé jejich zlovyky jsou často předmětem stížností. (Polt 1813, s. 14–15)

Co však je na Poltově charakteristice mimořádné, je zveřejnění proslulé Herderovy kapitoly o Slovanech.⁴ Důležitosti tohoto textu si byl Polt dobře

4 Její výskyt ve sledovaném titulu neuvádí ani vyčerpávající bibliografie herderovských překladů, parafrází a zmínek ve slovanských literaturách do poloviny 19. století freiburského docenta P. Drewse (Drews 1990). Před rokem 1813 uveřejnil tento významný text pouze Dobrovský bez jakéhokoli komentáře jako úvod k Slavinu (Dobrovský 1806,

vědom. Sám uvedl: *Co zde Herder říká /.../ o Slovanech, mělo by být právě zde zdůrazněno, protože se jim velmi pravdivě a přesvědčivě připisuje hodnota mezi evropskými národy a načrtává se o nich budoucí obraz* (zvýraznil VP), který je načrtnut filozofickým bystrozrakem. (Polt 1813, s. 15) Porovnáním Herderova původního textu (Herder 1964) s tímž textem otištěným Poltem zjistíme však jisté změny, které snad měly usnadnit textu jeho cenzurní schválení, byť v době napoleonských válek se prováděla vůči vlastenecky zaměřené propagandě liberálnější cenzurní praxe. Oddělit zásahy autocenzurní a skutečně cenzurní se bez nálezů Poltova autografu patrně nikdy zcela jednoznačně nepodaří.

Uved'me si přesto několik typových změn. Herderovu neutrální informaci o přináležitosti země („Allenthalben ließen sie /die Slaven, pozn. VP/ sich nieder, um das von andern Völkern verlassene Land zu besitzen“, tj. Usadili se /Slované, pozn. VP/ všude, aby si přivlastnili zemi opuštěnou cizími národy, Herder 1964, s. 392) změnou slovesa Polt (1813, s. 16) modifikoval na akt nepostrádající rysy násilí (*Allenthalben ließen sie sich nieder, um das von andern Völkern verlassene Land zu besetzen.*, tj. Usadili se všude, aby se zmocnili země opuštěné cizími národy).

Herderova rozhorlená věta o potlačování Slovanů po staletí a uvedení analogie mezi jihoamerickými Indiány a Čechy („...ihr Vineta nahm durch die Danen ein trauriges Ende, und ihre Reste in Deutschland sind dem ähnlich, was die Spanier aus den Peruanern machten. Ist es ein Wunder, daß nach Jahrhunderten der Unterjochung und der tiefsten Erbitterung dieser Nation gegen ihre christlichen Herren und Räuber ihr weicher Charakter zur arglistigen, grausamen Knechtsträgheit herabgesunken wäre? Und dennoch ist allenthalben, zumal in Ländern, wo sie einiger Freiheit genießen, ihr altes Gepräge noch kennbar“, Herder 1964, s. 393–394; tj. „jejich Vineta nalezla smutný konec z rukou Dánů a jejich zbytky v Německu se podobají tomu, co učinili Španělé z obyvatel Peru. Nelze se pak divit, že po staletích ujařmení a nejhlubšího roztrpčení klesla jejich měkká povaha ve vztahu k jejich křesťanským pánům a lupičům až na stupeň lstivé, kruté otrocké lhostejnosti? A přece všude, zejména v zemích, kde mají určitou svobodu, je ještě patrný jejich starý ráz“) snad z obav před cenzurou a dost možná veden i nesouhlasem vůči Herderově nepřilíhivé charakteristice *lstivá, krutá otrocké lhostejnost* Polt zkrátil na výrok *und ihre Vineta nahme durch die Danen ein trauriges Ende*, tj. *a jejich Vineta smutně skončila*. (1813, s. 18)

s. 9–14); cenzura mu přitom škrtla pasáže „gegen ihre christliche Herren und Räuber“ a „von euren Sklavenketten befreiet“. Osobitý český „překlad“ pořídil Jungmann v témže roce jako Polt (Jungmann 1813), k jeho překladu srov. Macura (1994, s. 62, 67–68) Další neúplný přetisk německého originálu společně s příznivými výroky manželu Woltemannových o Čechích zveřejnil autor skrytý pod šifrou W (W. A. Gerle?) pod názvem *Urtheile über die Slaven* v pražském časopise *Das wahrste Panorama des Universums zur erweiternden Belehrung für Jedermann und alle Länder* v roce 1835

Závěrečný odstavec, v němž Herder s odvoláním na Gelasia Dobnera, K. G. Antona, M. A. Voigta, Josefa Dobrovského, J. S. V. Popowitsche, F. M. Pelcla aj. vyzývá ke sběru mizejících zbytků zvyků, písní a pověstí Slovanů, aby se tím mohla „eine Geschichte dieses Völkerstammes im ganzen gegeben würde, wie sie das Gemälde der Menschheit fordert“, Herder 1964, s. 394, tj. podat historie tohoto národního kmene, jak toho žádá obraz dějin lidstva), Polt (1813, s. 19) zcela zřetelně Herderovu stať aktualizuje svým nadšeným patriotickým dovětkem: *Doba a její události ztatečně přibližuje uskutečnění těchto Herderových prorockých slov* (podtrhl VP). *Slovanské národy v rakouských státech se těší ušlechtilé kultuře a moudrá vláda ji činí denně dokonalejší, rozumnější a svobodnější. Totéž se dá říci o ilyrských a polských Slovanech, ano i v nekonečné ruské říši poskytuje humánní monarcha /.../ vyšší kulturu a /.../ zaváděním umění a věd zjemňuje zvyky drsných kmenů* (podtrhl VP).

Poltovo otištění *Slovanské kapitoly* zapadá do vzrušené doby napoleonských válek, kdy se zřetelně začínají formulovat první projevy zemsky i jazykově českého romanticky motivovaného historismu a nacionalismu⁵. On sám ještě patřil svým dílem i zájmy spíše předchozímu období, době osvícenské, avšak ani to mu nezabránilo vnímat, prožívat a hodnotit – jak jsme viděli, mnohdy snad poněkud zkresleně, ale rozhodně ne bez citové angažovanosti – snahy a ideály „těch druhých“.⁶

Reakci „těch druhých“ na Poltovu knihu se nám dosud nepodařilo objevit. Je pravděpodobné, že žádnou zmínku ani nenalezneme. Máme však k dispozici ohlas na pozdější Poltovy práce, zvláště pak na jeho *Sagen und Geschichten aus der Vorzeit Böhmens* (2 díly, 1839) a vydavatelskou činnost. V. B. Nebeský, vídeňský dopisovatel *Květu*, si v roce 1845 stýská na starou generaci česko-německých prozaiků, kteří „velkolepou tkaninu naší historie v estetickou charpii, v novelky a obrázky roztřepují. Pan Aneck ku př. píše a dělá z purpuru hadry a p. Polt je vydává. P. Polt sbíral dříve anekdoty a nemůže ještě přestat sbírat hadry. Jestli takoví lidé nepřestanou, bude z našich hrdin za čas pouhá holota“. (Nebeský 1845, s. 95) Názor Nebeského na české dějiny a jejich literární ztvárnění se již zásadně liší od pohledu Poltova. Dějiny už pro něj nejsou pouhým zdrojem poučení, které je integrováno do současnosti, aby v budoucnosti dokonalým

5 K tomuto tématu vzniklo v poslední době několik pozoruhodných studií, kupř. Rak (2000), Vinas (2000), autor tohoto příspěvku připravuje pojednání o *Prvotních pěkných umění* a souborě vídeňské romantice.

6 Zajímavý doklad proslovanských sympatií v době osvobozenecckých válek podává i Poltova sbírka *Kriegslisten der Krieger aller Zeiten Ein Spiegel zur Nachahmung* (Prag 1815), která obsahuje 81 vojenských příběhů-exempel rehabilitujících použití lsti jako prostředku k pokoření nepřátel. Vedle tradičních antických postav (Alexandr Veliký, Caesar) uvádí i souboj germánského Arminia s římskými legiemi v Teutoburském lese, Žižky s křižáky, boj Černohorce Vukašoviče s Turky a Rusů Šerbatova a Fedorova s Francouzi.

způsobem dovršilo jejich účel a smysl; dějiny jsou pro generaci Nebeského spíše výzvou k činu a oběti, kterou ospravedlňuje jejich smysl a zákon. Neslučitelnost obou stanovisek znesvářených stran, procházejících napříč příslušníky obou zemských národů, ukázaly nevratně až události roku 1848.

Poznámka: České překlady německých citátů pořídil autor příspěvku.

PRAMENY

DOBROVSKÝ, Josef

1806 *Slawin, Botschaft aus Böhmen, an alle Slavischen Völker, oder Beiträge zur Kenntniß der Slawischen Literatur nach allen Mundarten* (Prag: In der Herrlschen Buchhandlung)

HERDER, Johann Gottfried

1964 *Herders Werke in fünf Bänden, Vierter Band, Ideen zur Geschichte der Menschheit* (Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag)

JUNGSMANN, Josef

1813 „O Slované“, *Prvotiny pěkných umění* I, list XVII, s. 65 (pod šifrou J. J.), přetištěno in Josef Jungmann, *Překlady II* (Praha: SNKLHU 1958), s. 430–431

NEBESKÝ, Václav

1845 „Z Vidně“, *Květy* 12, 1845, č. 24, s. 95 (pod šifrou V. N.)

POLT, Johann Joseph

1813 *Handbuch der Geographie von Böhmen* (Prag: Im Verlage der Calveschen Buchhandlung)

LITERATURA

DREWS, Peter

1990 *Herder und die Slaven, Materialien zur Wirkungsgeschichte bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts* (München: Otto Sagner)

GOEDEKE, Karl – GOETZE, Edmund

1897 *Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung aus den Quellen* von Karl Goedeke, zweite ganz neu bearbeitete Auflage..., fortgeführt von Edmund Goetze. Sechster Band, Zeit des Weltkrieges, Siebentes Buch, erste Abteilung (Leipzig – Dresden – Berlin: L. Ehlermann)

GOETHE, Johann Wolfgang

1919 *Werke*, Band 37 (Weimar: Im Auftrage der Großherzogin Sophie von Sachsen)

GRÄFFER, Franz – CZIKANN, J. J. H., ed.

1836 *Österreichische National-Enzyklopädie, oder alphabetische Darlegung der wissenschaftlichsten Eigentümlichkeiten des österreichischen Kaisertumes VI* (Wien: Friedrich Beck)

HENTSCHEL, Uwe

1997 „Deutsche in Böhmen unterwegs (1770–1848)“, *Svět literatury* č. 13–14, s. 79–96

KRAUS, Arnošt

1902 *Stará historie česká v německé literatuře* (Praha: Bursík a Kohout)

LAISKE, Miroslav

1959 *Časopisecvni v Cechách 1650–1847* (Praha: Národní knihovna)

MACURA, Vladimír

1994 *Znamení zrodu*, 2. vyd. (Praha: H&H)

PALAS, Karel

1964 *K problematice krajové pololidové literatury 18. století* (Praha: SPN)

PLETICHA, Heinrich

1998 „Die Kinder- und Jugendliteratur in den böhmischen Ländern“, *Sudetenland* 40, Heft 1, s. 2–13

RAK, Jiří

1999 „Za vlast a národ proti světoborcí“, in: *Mezi časy...* Kultura a umění v českých zemích kolem roku 1800 (Praha: KLP)

RIEGER, František Ladislav, red.

1867 *Slovník naučný*, spoluredaktor dílu II–XI Jakub Malý, 6. díl (Praha: I. L. Kober)

ROUBÍK, František

1940 *Přehled vývoje vlastivědného popisu Čech* (Praha: Společnost přátel starožitností)

ŠIMÁK, Josef Vítězslav (sborník)

1996 „J. V. Šimák a poslání regionální historiografie v dnešní době“, *Z Českého ráje a Podkrkonoší*, Supplementum 2

VLNAS, Vít

1999 „Čechy, Praha a říšskoněmecký patriotismus napoleonské doby, Marginalia k tématu“, in *Mezi časy...* Kultura a umění v českých zemích kolem roku 1800 (Praha: KLP)

WURZBACH, Constantin von

1872 *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich XXIII* (Wien: k. k. Hof- und Staatsdruckerei)

ZEYERŮV FOND PŘI ČESKÉ AKADEMII VĚD A UMĚNÍ

Magdaléna Pokorná

O Juliu Zeyerovi se psávalo, že mřel do dálek či že se ohlížel do minulosti, pravdou je ale i to, že myslel na budoucnost české literatury.

Chtěla bych touto statí přispět k objasnění jedné z kapitol života spisovatelů v Čechách, totiž jejich příležitosti k literárnímu debutu. Zároveň se dozvíme mnohé o činnosti instituce, která se k péči o českou literaturu přihlásila již ve svém názvu. Konkrétním příkladem je Fond Julia Zeyera při České akademii věd a umění (dále jen ČAVU).

Julius Zeyer ve své závěti ze dne 30. června 1899, než odjel na svou poslední cestu do Ruska, ustanovil: *6000 zl. věnuji České akademii věd a umění, ať jsou odevzdány jejímu prezidentovi, stavebnímu radovi Josefu Hlávkovi, by sám blíže určil, jak s těmi 6000 zl. má v Akademii naloženo byti.* V této poslední vůli bylo stanoveno, že *právo na vydání svých sebraných spisů zadal jsem pp. Šimáčkoviům, nakladatelům. Honorář ať připadne mým sestrám a bratrům v stejném podílu.*¹

O rok a půl později, 23. ledna 1901, jen týden před svou smrtí, stvrdil Zeyer dodatkem k poslední vůli její podstatnou změnu v tom smyslu, že *veškeré své spisy, jak vydané tak i posud nevydané, jakož i veškerá svá práva autorská*

1 Stejnou částkou pamatoval Julius Zeyer také na spolek Svatobor, s nímž byl po léta v úzkých kontaktech a jehož prostřednictvím získal několikrát stipendia či podpory na své cesty.

odkazují České akademii pro vědu, slovesnost a umění v Praze. Veškerého výtěžku z této mé literární pozůstalosti nechť použije se ku podpoře mladých českých spisovatelů (beletristů) vynikajícího nadání. Všechna bližší ustanovení učiníť splnomocňují své přátele Josefa Hlávku a Josefa Maudra.²

Než přiblížím konkrétní významy tohoto Zeyerova odkazu pro českou literaturu a pro činnost ČAVU konkrétně, je třeba osvětlit komplikovaný vztah Julia Zeyera k této instituci a k jejímu zakladateli, mecenáši a prvnímu prezidentovi Josefu Hlávce.

ČAVU zahájila činnost v roce 1890³ jako Česká akademie pro vědy, slovesnost a umění císaře Františka Josefa I. Tvořily ji čtyři třídy, do první byly zahrnuty vědy humanitní (bez filologie), do druhé přírodní, exaktní vědy (včetně lékařství), třetí byla určena filologům a čtvrtá umělcům. Tato čtvrtá třída se rozdělila na odbor literární, výtvarný a hudební. Činnost akademie byla financována jednak z výnosů základního jmění, jednak ze státní a zemské dotace.⁴ Akademie si při založení a během svého působení získala mnoho příznivců, kteří většími či menšími dary nebo odkazy zlepšovali její finanční situaci. Z těchto darů a odkazů byly zřizovány fondy nesoucí jména dárců nebo osob, k jejichž počtě byl fond založen, a bývalo u nich zpravidla přímo určeno, v jaké výši a k jakému účelu jsou určeny a který vědní nebo umělecký obor se má podporovat. Vyšší kapitál než Zeyerův fond měly v době počátků jeho činnosti z fondů založených jednotlivci pouze fondy JUDr. Karla Adámka a jeho sestry Klementy, fond MUDr. Aleše Hrdličky, fond arch. Antonína Wiehla a jeho manželky Marie a později založený fond Josefa a Julie Maudrových.⁵ Na podporu české literatury vzniklo v ČAVU několik fondů⁶: fond Josefíny Čermákové, fond Matěje Havelky, jeho choti Růženy a vnuka Karla Pippicha-Havelky (k udělování cen za dramatickou tvorbu a za poezii), fond Zdeňky Hlávkové (k oceňování české literatury a české hudby) – vznikl osamostatněním dvojího kapitálu, původně připojeného k předešlému fondu, fond ing. arch. Bedřicha Hlaváčka a jeho choti Ludmily (k oceňování lidové architektury a historické beletrie), fond Roberta Lva Nováka (k vydávání básnických spisů mladých autorů).

Julius Zeyer odkázal část svého jmění a výnos z budoucího vydávání svých děl instituci, v níž nebyl nikdy členem, protože svou volbu za mimo-

2 Viz poslední vůle Julia Zeyera, uložena v *Archivu AV ČR*, fond ČAVU, inv. č. 799, kart. 284. Jen na okraj budiž poznamenáno, že se v budoucnu na ČAVU několikrát obrátily Zeyerovy sestry paní Helena Jungfeldová a Jana Davidová, později pak dcera poslední jmenované s prosbou o finanční podporu. Bylo jim pravidelně vyhověno.

3 Výběr literatury k dějinám ČAVU shrnul Beran – Levora – Šlechtová 1989, s. XXXII – XXXIV.

4 Naposledy se touto problematikou zabývala A. Miškova (Miškova 1994, s. 65–79).

5 Výjimečné místo měl mezi fondy v meziválečném období fond Leopolda Katze, o něm naposledy Krejčová 1993, s. 147–153.

6 Ne všechny mohly být ale využívány.

řádného člena ČAVU v roce 1890 dotčeně odmítl v Hlase národa (Zeyer 1890). Zveřejněn byl také jeho dopis Svatopluku Čechovi v této věci: *Co se založení doňká, zdá se mi to urážkou, že to není Akademie Království českého, ale jakýsi provinciální rakouský ústav, něco jako krajinského. Mohla by to být Akademie plzeňská nebo vodňanská nebo jakákoli a je mi divno, že nikdo z politiků necítí ten hrot, to naschvál pomíjení našich práv co stát. I ta Učená společnost, povstala za Josefa II., je královská. Proto byl jsem hned z počátku proti naší Akademii a z žádných jiných příčin a řekl jsem to Riegrovi hned, když jsem po svém návratu z Francie vůbec teprve se o její existenci dověděl.* (Zeyer 1911)

Zeyerův vztah k ČAVU a zejména k jejímu literárnímu odboru v rámci IV. třídy nebyl ovšem tímto krokem vyřešen, trápil jej po léta, dovršil jeho již nikdy v budoucnu nenapravenou roztržku s dávným přítelem Jaroslavem Vrchlickým a odrazil se i v jeho korespondenci např. s J. V. Sládkem (Zeyer – Sládek 1957).

Zeyerův vztah k Josefu Hlávce byl mnohostrannější, vděčně přijímal zejména v druhé polovině 90. let jeho pohostinství na zámku v Lužanech (srov. Moravec 1966), jehož dobrou duší byla Zdeňka Hlávková a v níž nacházel Zeyer vnímavou spřízněnou duši. Josef Hlávka mu imponoval a jako štědrovečerní dar od něj přijal finanční obnos (složený jako anonymní u Zemské banky), který mu zajišťoval roční důchod 600 zlatých. Do Lužan se také Julius Zeyer uchýlil v posledních týdnech svého života, na sklonku roku 1900. Pravděpodobně právě tehdy za posledního Zeyerova pobytu zde se rodila myšlenka, kterou 23. ledna 1901, týden před svou smrtí, Zeyer vtělil do výše citovaného dodatku ke své závěti. Ze svědectví Jaroslava Kvapila (Kvapil 1946, s. 250) také vyplývá, že Josef Hlávka měl již počátkem ledna 1901, po Zeyerově převozu do Prahy k jeho sestře Heleně Jungfeldové plnou moc jednat v literárních věcech. A o Josefu Hlávce se vědělo, že dokázal peníze vydělat i investovat. A tak se již v červnu 1901 účastnil jednání o vydávání Zeyerových sebraných spisů. Jejich vydáváním byla pověřena Česká grafická společnost Unie.⁷ Předběžná jednání probíhala ještě za Zeyerova života, od listopadu 1900, rámcová dohoda byla sepsána v březnu 1901, ale uzavření dohody se protahovalo až do září 1901. ČAVU přenechala výhradní právo nákładu na všechna dosud vydaná, ale i nevydaná díla Julia Zeyera vyjma jeho korespondenci právě této Unii. Sebrané spisy měly být vydávány od 1. října 1901 a ukončeny posledním svazkem nejpozději v roce 1909.

Jestliže ještě počátkem 90. let se mohl Julius Zeyer cítit roztrpčen recepcí svých děl a okázalým uznáním projevovaným některým jeho kolegům (např. Jaroslavu Vrchlickému i Jakubu Arbesovi), což se odrazilo nejen v jeho vztahu k představitelům literárního odboru IV. třídy ČAVU, ve druhé polovině 90. let se

situace změnila, a jak vzpomínal např. Jaroslav Kvapil (Kvapil 1946, s. 248), nejmladší česká literatura (*Moderní revue*) i katolická moderna se k Zeyerovi hlásila. Tomáš Vlček pak v úvodu k zeyerovskému sborníku napsal, že Zeyer měl mimořádnou oblibu u čtenářů a ta byla „v době od konce 19. století do čtyřicátých let našeho století dosud největší, jaká byla počtem edicí komu prokázána v dějinách české literatury“ (Vlček 1997, s. 7). Není v této souvislosti podstatné, zda je tento soud zcela přesný, faktem je, že zájem o dílo Julia Zeyera se počátkem století zvedl (an. 1908 – 1909), což přineslo dostatečný finanční přínos i vzniklému fondu, a ten mohl být aktivován.

Podrobný řád Zeyerova fondu vznikl sice po několika letech od autorovy smrti, ale prvotní impuls k jeho obsahu byl již Zeyerův. Pravidla fondu vypracovali Zeyerovi plnomocníci Josef Hlávka a Josef Mauder a byly schváleny na schůzi správní komise ČAVU dne 7. června 1907 v době, kdy ČAVU již získala za vydané sebrané spisy více než 72 000 K, což jí spolu se základním kapitálem dávalo možnost fond aktivovat. V dalších letech se jmění fondu rozrůstalo jednak zásluhou vlastního vydávání Zeyerových děl, jednak z provozování dramát, které získávala ČAVU prostřednictvím *Spolku českých spisovatelů beletristů Máj*⁸ dále z překladů a také z prodeje práv ke zfilmování. V průběhu let byla prodána práva ke zfilmování několika Zeyerových děl (např. *Ondřej Černýšev*, *Darija*, některé zpěvy z jeho práce *Vyšehrad*, *Sestra Paskalina*), nejzajímavější osud měl v tomto ohledu román *Jan Maria Plojhar*.⁹

Dne 10. července 1937 byla smlouva o právech k Zeyerovu dílu na základě novelizace zákona o právu autorském ještě prohloubena o šíření děl rozhlasem. V roce 1950 zastupování tzv. velkých práv autorských převzalo Československé divadelní a literární jednatelství, ČAVU dopisem z 20. října 1950 postoupila právo rozhodovat o povolení této institucí, jen v případě bezplatného provozování si vyhradila o věci rozhodovat sama. Zřekla se svého práva v době, kdy autorská práva k Zeyerovu dílu již vyhasínala. Zeyerův fond byl určen pro podporu *mladých českých spisovatelů (beletristů) vynikajícího nadání, jimž bude poskytnuta příležitost k prvotnímu vydání jich spisu tím způsobem, že díla jich k publikaci přijatá, honorována budou dle normy v České akademii obvyklé a ku zajištění tiskového vydání poskytnut bude autoru kromě toho další příslušný příspěvek. Na výhodách /.../ participovati mohou i ti mladí spisovatelé, kteří z jedné z uvedených tří kategorií beletrie některý spis sice již publikovali, avšak s dílem jiné z uvedených kategorií poprvé hodlají vystoupit na veřejnost.* Publikování básní nebo povídek v novinách se ovšem nepovažovalo za překážku k vydání práce v Bibliotéce (Věstník 1907/1911).

8 Příslušné materiály jsou uloženy v Archivu AV ČR, fond ČAVU, inv. č. 799.

9 K této kapitole z osudů Zeyerova díla se vrátíme v samostatné studii

Soutěže, jejichž výsledky byly vyhlašovány vždy v den Zeyerových narozenin 26. dubna, byly hojně obesílané.¹⁰ Těžko lze dnes bezpečně zjistit z neúplných záznamů jednání příslušné komise, kolik prací bylo v jednotlivých letech přihlášeno. Dlouholetý funkcionář ČAVU Bohuslav Šeplavý počátkem 50. let uváděl,¹¹ že se jich sešlo až 130. Obvykle se ale jejich počet na základě zjištěných údajů z protokolů příslušných jednání pohyboval mezi 23 až 63 díly, většinou básnickými sbírkami.

O výsledku soutěže rozhodovala IV. třída Akademie na základě návrhu tříčlenné poroty, jejíž jeden člen byl zástupcem literární sekce IV. třídy ČAVU, druhý zvolen soutěžícími (nikoli však z řad soutěžících) a třetího spisovatele zvolili tito dva společně. Toto ustanovení se ukázalo jako velmi komplikované, a proto při revizi stanov v roce 1911 bylo ustanoveno, že komise bude složena ze dvou zástupců literární sekce IV. třídy ČAVU a z jednoho spisovatele zvoleného soutěžícími ze spisovatelů nesoutěžících. V porotě se vystřídala řada literátů (zpočátku v ní byl jako jeden z vykonavatelů Zeyerovy poslední vůle také Josef Mauder): pravidelně v ní zasedali Antonín Klášterský, František Herites, F. S. Procházka a ti byli v průběhu let doplněni Františkem Sekaninou, F. V. Krejčím, Jaromírem Boreckým, K. M. Čapkem, Viktorem Dykem, Bohdanem Kaminským, Gabrielou Preissovou, Josefem Haisem Týneckým, Františkem Skácelíkem, Janem Opolským, A. M. Pišou, Josefem Knapem.

S výsledky soutěže seznamoval pravidelně denní tisk a nezdá se, aby se staly podnětem k širší úvaze literární kritiky. Tak např. s velkými nadějemi vítal Zeyerův fond přispěvatel *Máje*: „Dnes opětně prožíváme jednu z krizí podobných a postižena je hlavně česká poezie. /.../ Zašly slavné Nerudovy Poetické besedy, zašla Kabinetní knihovna, jen pořádku objeví se svazek básní v Salonní bibliotéce a Poetické besedy Máje, od nichž tolik bylo očekáváno, pro nedostatek odběratelů zkomirají. Prostředky, jimiž disponuje čtvrtá třída ČAVU, nejsou veliké, přes to však podporují se jimi vedle prací beletristických též díla národopisná, literárně historická, kritická apod. /.../ Nová naděje kyne však autorům, aspoň mladým, z fondu Zeyerova.“ (-a- 1907, s. 606–607)

Již v roce 1909 byla s podporou fondu vydána v Ottově nakladatelství sbírka básní Jan Spáčil *Výše a propasti*. Využívat výtěžků z fondu jako podporu na vydání spisů mladých beletristů narazilo u soukromých nakladatelů ale na značné potíže, což vedlo k tomu, že bylo rozhodnuto založit samostatnou Bibliotéku fondu Julia Zeyera.

Hned při rozhodování v prvním ročníku soutěže byla postavena porota před ožehavý problém. Soutěžil totiž tehdy Antonín Macek, redaktor *Práva lidu*,

10 Soutěž nebyla vyspána v letech 1911, 1919, 1921 a 1931.

11 Šeplavý, Blahoslav: *Fond Julia Zeyera*, 1953, 15 s. strojopis, uložen v Archivu AV ČR, fond ČAVU, inv. č. 1112.

jemuž bylo již padesát let. Ze smutku nad smrtí dítěte napsal poprvé básně, které nazval *Mému dítěti*. Porota ocenila tuto sbírku jako nejlepší. Ale bylo možné udělit podporu spisovateli, kterému bylo již padesát let? Nakonec bylo rozhodnuto: *k pojímům mladý a starší spisovatel nemá být vůbec přihlíženo. Mladý je začátečník, který posud samostatně knihy v jedné z kategorií poezie, drama, próza krásná nevydal a který v této kategorii zadává rukopis...*¹² Že je tedy nutno posuzovat mládí autorovo nikoli podle věku fyzického, ale podle věku literárního. Toto rozhodnutí vedlo později poroty i k přehlížení autorova věku, což bylo v rozporu s duchem Zeyerovy závěti, kde tvůrci řádu fondu určili, aby práce vydaná tiskem byla autorovou víztou na literární kolbiště. A tak se v roce 1932 dokonce stalo, že byla vydána sbírka básní (*Trosky*) Františku Skácelikovi, kterému bylo přes 60 let a měl již spisovatelské jméno získané vydáním několika románů. Byl radou v ministerstvu zdravotnictví, takže byl finančně zajištěn, byl členem Umělecké besedy a funkcionářem jejího literárního odboru. Ale protože v poezii byl „začátečník“, podporu dostal. V tomto případě jistě hrálo úlohu osobní přátelství autora s Antonínem Klášterským, který byl od počátku fondu jeho porotcem. Kuriózních situací tohoto typu nastalo v průběhu historie Zeyerova fondu ještě několik, ale nebyly již s takovou intenzitou v tisku kritizovány.

Když rozebereme dostupné podklady, zjistíme, že ve věkové skupině 20 – 24 let bylo oceněno 13 osob, ve věku 25 – 29 15, 30 – 34 také 15, 35 – 39 10 osob, ve věku 40 – 44 let 5 osob, 45 – 49 let 6 osob, věková skupina 50 – 54 let nebyla zastoupena vůbec, ve věku 55 – 59 byl oceněn jeden laureát stejně tak jako ve věkové skupině následující, 60 – 64 let. (Věk 15 laureátů se nepodařilo zjistit.) Z celkového počtu 81 laureátů tak bylo ve věku do 34 let oceněno 43 osob, tedy více než polovina z celku.

Knihy vydávané v Bibliotéce fondu Julia Zeyera měly z počátku stejnou úpravu, notesový formát, zelenavou obálku se Zeyerovým medailonkem uprostřed titulu knihy. Mnohá jména z celkového počtu 81 laureátů se objevují v literárním životě i po svém debutu a získají zvučné jméno. Někteří se stali i pozdějšími členy ČAVU: Metoděj Jahn, Rudolf Medek, Jan Vrba, Josef Hora, Vojtěch Martínek. V dějinách české literatury nezapadli ani další nositelé Zeyerovy ceny, jakými byli např. A. M. Piša, Jaroslav Kolman, Zdeněk Rón, František Křelina, Alfons Breska, František Kubka, Z. M. Kuděj, L. N. Zvěřina.

Jako první žena byla oceněna Nora Hausková v roce 1911 a Marie Majerová v roce 1912, dalšími byly Antonie Tyrpeková a Tylda Meinecková v roce 1916, po nich následovaly v roce 1917 Věra Vášová a Maryša B. Šarecká. Celkem byly ze Zeyerova fondu publikovány práce 22 ženám, z toho Renatě

12 Archiv AV ČR, fond ČAVU, Protokoly o schůzích IV třídy, inv. č. 29, kart. 19, přiloženo k materiálům ze schůze 1. 5. 1908

Horálové (Michalové) v letech 1943 – 1945 dvakrát. Celkově byly tedy laureátkami Zeyerova fondu z jedné čtvrtiny ženy.

Náklad díla byl celý, až na 30 exemplářů, jež si ponechala ČAVU pro své potřeby, majetkem autora, který dostal k tomu ještě menší honorář. Autor si mohl s nákladem dělat, co chtěl. Mohl jej dát do komise některému knihkupci, mohl jej rozdat anebo třeba prodávat po hospodách, jak to prý udělal Z. M. Kuděj se svou knihou povídek *Bídne dny*.

Často se stávalo, že finanční prostředky fondu nestačily na vydání nejlepších prací. V tom případě byla autorům těch dalších pozoruhodných udělována stipendia v menších obnosech, pokud peníze fondu stačily, jako uznání literární práce. Již na jednání v lednu 1911 se ale objevilo usnesení příslušné komise ČAVU, aby autorům, kterým bylo uděleno stipendium, *budiž výslovně připomenuto, že vydají-li dílo, kterým se o podporu ucházeli, nesmějí je označiti jako vydané podporou České akademie i musí podepsat o tom zvláštní revers, nežli peníze obdrží*. Výslovně byl tento požadavek zdůrazněn v souvislosti se stipendiem uděleným Marii Majerové za román *Náměstí republiky: ježto uvedené stipendium uděluje se jí nikoli na tuto práci, nýbrž vzhledem ku projevenému vynikajícímu nadání jako povzbuzení a umožnění i usnadnění dalších prací literárních*.¹³

Ve formě stipendií získalo za léta 1909 – 1945 zhruba 200 autorů,¹³ asi 16 z nich získalo cenu i dvakrát, jen Františku Jakubů udělili cenu v 30. letech třikrát. Mezi poctěnými se objevila nemnohá jména těch, kteří byli či se později stali laureáty Zeyerovy ceny, byli to Ludmila Atsebešová (Simonetta Buonaccini), Marie Blažková-Prileská, Josef Hora, Milada Kalinová-Dvořáková, Helena Peerová, Maryša B. Šarecká, Zbyněk Vavřín. Mezi těmi, kteří obdrželi Zeyerovo stipendium, bylo celkem 48 žen, tedy zhruba opět čtvrtina z celkového počtu. Nositeli stipendií byli mnozí, kteří se významným způsobem zapsali do dalšího literárního života, v tomto smyslu je možné vyzdvihnout Lva Blatného (1921), Josefa Čapka (1925), Jana Čarka (1920), Františka Gellnera (1914), Josefa Horu (1914), Benjamina Kličku (1919 a 1921), do řady těchto vyznamenaných patřil také Jarmil Krecar (1917), Stanislav Lom (1914) spolu s Josefem Machem (1908), Marii Majerovou (1912) a Vojtěchem Martínkem (1909). Stipendium obdržel také Karel Nový, Václav Prokůpek, Alfréd Radok (1941) a Maryša B. Šarecká, Radovan Šimáček, Edvard Valenta, Z. J. Vavřín, Karel Deweter, Jan Vrba.

13 Stipendisté byli vyhlášováni spolu s laureáty a jejich jména byla publikována také ve *Výročních zprávách ČAVU*. Seznam stipendistů je uložen v Archivu AV ČR, fond ČAVU, inv. č. 1120. Nepřetiskují jej tedy vzhledem k omezenému rozsahu stati.

Když se F. V. Krejčí loučil v roce 1901 s Juliem Zeyerem, povzdechl si: „Básník odešel, s ním je mrtev i svět jeho fantazie, ale co z něho bylo vtěleno v literární dílo, zůstává a žije dále jako bohatá kořist.“ (Krejčí 1901, s. 1)

Po úvaze nad desetiletými fungování Fondu Julia Zeyera při ČAVU je možné říci závěrem, že se Zeyerovo dílo nestalo ničím „kořistí“, ale v české literatuře výjimečným odrazovým můstkem pro celou plejádu literátů, u nichž teprve čas ukázal, jaké úrovně byli po svém debutu schopni dosáhnout.

PŘÍLOHA:

Seznam prací vydaných v Bibliotéce fondu Julia Zeyera¹⁴

1. 1909 Antonín Macek, Mému dítěti, básně
2. 1909 Emil Pauer, Dva sny erotické (Vrani skála a Liliana)
3. 1909 Jaroslav Košek, Povídky Šandora Langa
4. 1909 Methoděj Jahn, Polní růže, lyrické básně
5. 1910 J. B. Polom (J. B. Beránek), Balady a dojmy slovenské, básně
6. 1912 L. N. Zvěřina, Před branou života (Bolesti, touhy a hněvy), verše
7. 1913 A. Vachata, Castiglione, historická hra
8. 1913 Z. M. Kuděj, Bidné dny a jiné povídky
9. 1914 Rudolf Medek, Dvě novely (Vino, Zlatý věk)
10. 1914 František Kubka, Slunovrat, básně
11. 1914 Jan Vrba, Radostné zaslíbení, básně
12. 1915 Josef Hora, Básně
13. 1915 Alfons Breska, Euridyke, orfická alegorie
14. 1916 Antonie Tyrpeklová, Snílkové z předměstí, tři prózy
15. 1916 Tylda Meinecková, Dům u tří srdcí a jiné povídky
16. 1917 Jaroslav Kolman, Praha a jiné básně
17. 1917 Věra Vášová, Básně
18. 1917 Maryša B. Šarecká, Hlasy v proudu, verše
19. 1918 Vojtěch Martínek, Svatopluk, dramatická báseň
20. 1918 Růžena Schwarzová, Radostné ráno, básně
21. 1918 Lucie Sovová, Introitus
22. 1920 Luděk Jan Pospíšil, O lásce a štěstí
23. 1921 A. M. Piša, Dnem a nocí

¹⁴ Příloha je sestavena na základě publikovaných výsledků soutěží ve *Výročních zprávách ČAVU* v jednotlivých letech

24. 1921 Beatrice Bresková, *Opojené srdce*, verše
25. 1923 Anna Brtníková-Petříková, *Necestou*
26. 1924 Zdeněk Rón, *Za člověkem*, povídky
27. 1924 František Holub, *Živá voda*, básně
28. 1924 Jaroslav Hora (Jaroslav Obenberger), *Opuštěná cesta*, básně
29. 1924 Milena Nováková, *Bez kotvy*, povídka
30. 1925 Felix Bělohlávek, *Tamara Artamanova a jiné povídky*
31. 1925 Jáchym Blechta, *První kniha lyriky*
32. 1926 Helena Dvořáková, *Dětství a jiné povídky*
33. 1926 Vladimír Bidlo, *Duben*
34. 1927 František Křelina, *Hlas kořenů*
35. 1927 Miroslav Dohnal, *Berberka a jiné povídky*
36. 1928 Ludmila Atsebešová (Simonetta Buonaccini), *Lampa v okně*
37. 1928 Marie Příleská, *Moravské obrázky*
38. 1928 Eva Jurčínová, *Psyché mluví*
39. 1928 J. M. Augusta, *Západ*
40. 1929 Jar. Chvoj, *Kvitnouce díalky*
41. 1930 Beneš Grünwald, *Vyhaslý krb*
42. 1930 Věra H. Viednerová, *Hvězdy nad střechou*
43. 1930 Milada Kalinová, *Světla v mlze*
44. 1930 Karel Novák, *Tobiáš Verner*
45. 1932 František Skácelík, *Trosky*, básně
46. 1932 Josef Roedl, *Bledé noci*
47. 1932 Václav Deyl, *Zátiší s velbloudem a jiné novelety*
48. 1933 Jiřina Karasová, *Písňe ze života*, básně
49. 1933 Josef Slabý, *Zápisky srdce a rozumu*, básně
50. 1933 Nina Svobodová, *Duše fresek*, novely
51. 1934 Josef Nápravník, *Kniha sonetů*
52. 1934 Jar. Uhlíř, *Písňe samoty*, básně
53. 1934 Marcel Hudec, *Ozvěny a stíny*, básně
54. 1936 Fráňa Richter, *Nebe a země*, verše
55. 1936 Janko Silan (Ján Ďurka), *Kuvici*, básně
56. 1937 Miluše Havelková, *Obraz v zrcadle*, verše
57. 1937 Helena Peerová, *Vyznání*, verše
58. 1937 Dalibor C. Faltis, *Příběhy hrobníka Filipa*, povídky
59. 1938 František Markup, *Modrý květ*, román
60. 1939 Jan Truhlář, *Vyznání na cestu*
61. 1939 V. Ambrož, *Požár na Blatech*, román
- 62a. 1940 Božena Regalová, *Myrthus a Lilie*, básně
- 62b. 1940 Ladislav Šiša, *Měsíc nad Vídní* (něm. cenzurou zabaveno)

63. 1940 Miloslav Haluza, *Žena do domu*
64. 1940 Josef Vopařil, *Pouť za hvězdou*
65. 1940 Vladimír Mikolášek, *Dlaň proti nebi*
66. 1940 Zbyněk Vavřín, *Proměnlivo*
67. 1941 Vl. Tiele, *Karkulka ve smutku*
68. 1941 Jan Pecháček, *Marná setkání, povídky*
69. 1943 Josef Kozák, *Kouzelný prsten Petra Jana*
70. 1943 Jiří Olmír, *Nocí poraněn*
71. 1943 Renata Horalová, *Přes kořeny neseno*
72. 1943 Jiří Baudiss, *Ostrov přelud*
73. 1943 Blažena Šotková, *Starodávne panenky*
74. 1943 Zdeněk Jerman, *Rozmarná putování*
75. 1944 Květoslav F. Sedláček, *Pod klenbou mamuta, román*
76. 1944 Vladimír Businský, *Žiji mnoho životů, román*
77. 1944 Jan Mach, *Povídky velikonočního týdne, povídky*
78. 1944 Josef Němec, *Vzplanutí, básně*
79. 1944 L. Tráva, *Před jarem, básně*
80. 1944 J. S. Lončar (Jaroslav Směja), *Zamžené hroudy, román*
81. 1945 Renata Horalová, *V objetí země, povídky*

PRAMENY A LITERATURA

-a-

1907 „Literární krize a fond Zeyerův“, *Máj* 5, 1907, č. 39, s. 606–607

an.

1908 – 1909 „Co čte mládež středoškolská“, *Besedy lidu* 17, 1908 – 1909, č. 16, s. 252

ARCHIV AV ČR ve fondu ČAVU

BERAN, Jiří–LEVORA, Josef–ŠLECHTOVÁ, Alena

1989 *Česká akademie věd a umění 1890–1952, Inventář fondu* (Praha: Ústřední archiv ČSAV)

KREJČÍ, František Václav

1901 *Julius Zeyer. Kritická studie* (Praha: Hejda & Tuček)

KREJČOVÁ, Helena

1993 „Leopold Katz“, *Česká akademie věd a umění 1891–1991. Sborník příspěvků k 100. výročí zahájení činnosti* (Praha: Historický ústav AV ČR)

KVAPIL, Jaroslav

1946 *O čem vím I* (Praha: Dr. Václav Tomsa)

MÍŠKOVÁ, Alena:

1994 „Zemské a státní subvence pro tři hlavní vědecké společnosti v Čechách do r. 1910“, *D17* 27, 1994

MORAVEC, Josef

1966 *Julius Zeyer v Lužanech* (Praha: Nadání J., M. a Z. Hlávkových; u příležitosti 125. výročí narození J. Zeyera)

SLÁDEK, Josef Václav – ZEYER, Julius

1957 *Josef Václav Sládek – Julius Zeyer. Vzájemná korespondence*, red. J. Š. Kvapil (Praha: ČSAV)

VĚSTNÍK...

1907/1911 „Stanovy fondu“, *Věstník ČAVU* 16, 1907, s. 275–277, revidovaná verze tamtéž 20, 1911, s. 333–334

VLČEK, Tomáš

1997 „Otevřená kapitola“, in *Texty, smy, obrazy*, též red. (Vodňany: ERM), s. 7–9

ZEYER, Julius

1890 (Zasláno). *Hlas národa* 1890, č. 305, 5. 11.

1911 (Dopis S. Čechovi z 11. 6. 1891), in František Strejček: *Z Korespondence Julia Zeyera, Květy* 1911, s. 98–99

RADA SPISOVATELŮ

Jiří Pokorný

Květnový *Manifest českých spisovatelů* v roce 1917 změnil orientaci české politiky, která od té doby sledovala již celkem jednoznačně jako hlavní cíl uvolnění všech pout, jež vázala český národ k Rakousku; kromě toho zapůsobil silně i na dosavadní styl politiky – kabinetní jednání a procedury zastupitelské demokracie zastínil působivý apel na veřejné mínění. Národ se přestal zajímat o osvědčené předáky, prokazující svou dovednost v stranických sekretariátech, předpokojích ministrů a na parlamentní tribuně, a popřál sluchu těm, kteří dovedli nejpřesněji a nejpůsobivěji formulovat jeho skrytá přání a tísnivé obavy – spisovatelům.

Vliv, který tehdy spisovatelé získali, se snažili udržet, využít a do jisté míry i organizačně pojistit založením Rady spisovatelů. Duší této iniciativy byl opět hlavní původce manifestu – básník, režisér a šéf činohry Národního divadla Jaroslav Kvapil. Rada přitom vznikla dost mimoděk, proto, aby dodala legitimitu postupu Jaroslava Kvapila a Aloise Jiráska, kteří záutočili na hlavního představitele české aktivistické, prorakouské politiky, místopředsedu organizace českých poslanců ve vídeňském parlamentu (Českého svazu) a zároveň vedoucího činitele sociálně demokratické strany Bohumíra Šmerala. V červnu 1917 měl totiž Šmeral odjet na mezinárodní konferenci sociálně demokratických stran (kromě něho byli delegováni ještě Antonín Němec a Gustav Habrman). Kvapil se zalekl, aby tam Šmeral příliš nepropagoval své názory, a nepoškodil tak věc národního odboje. Českým poslancům ve Vídni adresoval telegram, žádající, aby se Šmeral před svým odjezdem vzdal své funkce v této instituci a ve Stockholmu

nevystupoval jako mluvčí české politiky a českého národa. Protože hrozilo nebezpečí z prodlení, nemohl shánět podpisy jako pod manifest, a tak tento telegram, poslaný 15. června 1917 jménem „českého spisovatelstva“, podepsal vedle něj jen Alois Jirásek.¹ U mnoha politiků vzbudila tato iniciativa velkou nevoli jako další pokus omezovat jejich pravomoce; zřejmě z duše jim promluvil historik Jaroslav Goll, který ji označil za nepřipustný nátlak na poslance, který musí za svou největší autoritu považovat své svědomí, a to i proti vůli voličů.² Pochopitelně se ostře ozvalo *Právo lidu*, orgán sociálně demokratické strany. Proti telegramu vystoupil i Národní výbor, který měl ztělesňovat nadstranickou morální autoritu české politiky. V prohlášení, publikovaném 16. června 1917, vyslovil *politování pro veřejný útok na poslance, že se zúčastní sociálnědemokratického sjezdu mírového ve Štokholmu. Bylo zjištěno, že tento poslanec před delší už dobou loajálně oznámil, že se hodlá sjezdu štokholmského zúčastnit jako člen sociálnědemokratické strany, nikoliv jako člen Českého svazu (což pravidla Svazu dopouštějí) a že bude tam mít na paměti zájem českého národa. Ostatně se tam odebrali vedle něho ještě jiní poslanci strany sociálnědemokratické* (Ferklová – Dorflová 1998, s. 83).

Tato slova se velice dotkla Aloise Jirásky, který se touto *nespravedlivou důtkou před národem* cítil velice poškozen a uražen, jak opakoval ve svých dopisech z Hronova.³ Jeho zeť, básník a překladatel Hanuš Jelínek, a Kvapil navštívili Karla Mattuše, předsedu Národního výboru, a vysvětlili mu, *velmi urbánní formou, ale velmi rozhodně* své stanovisko vůči Šmeralovi, který podle nich *zavléká českou politiku na cesty protichůdné citu národnímu*. Dali průchod i svému rozhořčení nad tím, že stanovisko Národního výboru vlastně zkresluje znění telegramu, který nežádal, aby Šmeral do Stockholmu nejel, nýbrž pouze, aby tam nejel jako vrcholný představitel českého národa. Mattuš jim prý dával v něčem za pravdu, přiznával ale, že si Šmerala váží jako státníka a že inkriminovaný projev vlastně koncipoval sám. Podle Jelínka vzbuzoval Mattuš dojem, *že je řemeslnými politiky, kteří by rádi z politiky udělali tajné černokněžnické umění, jeho slabosti zneužíváno ke krytí jejich osobních zájmů a cílů. Bude-li se to opakovat*, napsal dále Jiráskovi, *nezbylo by než proti samozvané chásce řemeslných politikářů vystoupit se vši energií /.../*⁴ Kvapil dal rovněž do deníku *Venkov* výzvu, aby se mu ozvali ti spisovatelé, kteří s uvedeným telegramem nesouhlasí.

1 Dopis J. Kvapila A. Jiráskovi z 14. června 1917, LA PNP, f. A. Jirásek, srov. Ferklová – Dorflová 1998, s. 117.

2 J. Goll, Auf Befehl, *Union* 9, č. 167, 20. června 1917.

3 Dopis A. Jirásky J. Kvapilovi z 22. června 1917 a 7. července 1917, LA PNP, f. J. Kvapil, fotokopie, originál ve Vojenském historickém ústavu (dále jen VHA).

4 Dopis H. Jelínka Jiráskovi z 20. června 1917, LA PNP, f. A. Jirásek, Ferklová – Dorflová, s. 82–83.

Ozvali se jen dva, Antonín Macek a Ivan Olbracht,⁵ a oba své výhrady formulovali v podstatě mírně a zdvořile. Naopak mnoho spisovatelů Jiráska a Kvapila podpořilo.

Přesto i sám Jirásek cítil, že po formální stránce nebylo vše v pořádku. Kvapil, Jelínek a další si to také uvědomovali. *Zítřejší navečer budeme mít schůzi spisovatelů, sděloval Jelínek Jiráskovi, a bude nutno reagovati nějakým projevem na tv. události. Myslím, že bude zvolen stálý výbor, který by měl ty věci v evidenci a bděl nad prováděním našich postulátů z původního prohlášení.*⁶ Spisovatelé se na Žofině skutečně sešli, byť ve velmi malém počtu (Kvapil potom ve svých pamětech mluvil o několika náhodně sehnanych literátech, srov. Kvapil 1947, s. 161), a – jak psal Kvapil Jiráskovi – *...jednomyslně prohlásili souhlas s naším projevem (mám vedle toho spoustu písemných osvědčení) a požádali nás, abychom nadále a provždy se souhlasem všeho spisovatelstva jednali všude, kdež to za vhodné uznáme. Bylo pak ustanoveno, aby se pomýšlelo na další akce současně s jinými kulturními pracovníky a hlavně na znovuzřízení svrchované instituce místo dosavadního NV, a přítomní pánové Antal Stašek a Dyk spolu se mnou vyzvání, abychom s Vaším souhlasem, o němž tu především jde, utvořili jakousi spisovatelskou radu, jež by v té věci jednou provždy měla placet spisovatelstva.*⁷ Kvapil se dohodl s Dykem, že pozvou ještě Thomayera a Machara, uvažovalo se i o Sovovi, ač byl již hodně nemocen.

Nejvýznamnější postavou v Radě spisovatelů měl být Jirásek, a Kvapil ho v dopise, v němž referoval o žofinské schůzce, také žádal, aby vyslovil souhlas. V závěru dopisu ještě načrtl charakter a úkol Rady: *Nejde arci o nějaký spolek, ani oficiální výbor, jde jen o důvěryhodný sbor spisovatelů, kteří by se poradili a popřípadě i s jinými porokovali, kdykoli veřejná potřeba zavolá. Přitom arci musíme se snažiti, aby správa národních věcí nezástala nadále v rukou několika samozvaných politických lidí, jimž už i mandáty vypršely, – zkrátka, musíme se ujmouti věci, jež nám náleží nejen právem, nýbrž i tou povinností, vzniklou z našeho projevu a ze svrchovanosti souhlasu, jak se nám odevšad ozval. Mnohem jednoznačněji a konkrétněji vystihl o něco později úkoly a záměry Rady Viktor Dyk, který v ní viděl především nástroj nekompromisní, radikální státoprávní politiky. Pokládáme za nesrovnatelné s duchem onoho projevu (tj. Manifestu českých spisovatelů – J. P.), vysvětloval Dyk na stránkách České demokracie, zadání kteréhokoli z práv českého národa na státní samostatnost. Chceme*

5 Dopis A. Macka J. Kvapilovi z 17. června 1917, VHA, f. Rada spisovatelů (dále jen RS), k 2; dopis I. Olbrachta A. Jiráskovi z 18. června 1917, LA PNP, f. A. Jirásek, viz. Ferklová – Dörflövá 1998, s. 154–155.

6 Dopis H. Jelínka A. Jiráskovi z 24. června 1917, LA PNP, f. A. Jirásek, Ferklová – Dörflövá 1998, s. 86–87.

7 Dopis J. Kvapila A. Jiráskovi z 30. června 1917, LA PNP, f. A. Jirásek, Ferklová – Dörflövá, s. 125–126.

tuto samostatnost v hranicích zeměpisně a hospodářsky daných. Nemůžeme přistoupit na formuli národnostního ohraničení, poněvadž by znamenalo přijmouti, co namnoze uměle vybudováno a hospodářsky by značilo zřítit stát života neschopným.⁸

Jirásek členství v Radě (a jakési předsednictví) přijal s potěšením a souhlasil i s tím, aby přizvali Sovu. Vzápětí ale přiznal: *Teď o prázdninách ničím Vám neprospěju, jsa vzdálen.*⁹ Z Hronova činnost Rady Jirásek skutečně ovlivňovat nemohl. O to aktivnější byl Kvapil, považovaný i přáteli za člověka nesporně schopného a čestného, zároveň však poněkud zbrklého (také režijní pokyny prý uděloval takřka v poklusu – srov. Deyl, 1971). Kvapil souhlasil např. s tím, že Rada vyzve k podpoře Národní jednoty severočeské, bojující o udržení a rozšíření českého živlu v severočeském pohraničí.¹⁰ Jirásek prohlášení podepsal stejně jako jiní členové Rady, uvědomoval si však velmi silně, že takové prohlášení v prospěch jen jedné z organizací, zabývajících se touto činností, poškodí ostatní – např. Národní jednotu pošumavskou. Za rok, v polovině října 1918, se Jiráskovi zase zdálo, že Kvapilův návrh vrátit rakouské řády přišel příliš pozdě, že je v tak velké době příliš malý. *Bude to vypadat, že jsme si dříve netroufli a teprve teď jsme dostali kuráž,* psal Kvapilovi skutečně rozladěn: *Opět jste mne postavili před hotovou věc.*¹¹ Jirásek dovedl prostě některé věci odhadnout lépe. Jednu chvíli chtěl z Rady dokonce vystoupit.¹²

Výrazně se angažoval i Dyk, přesvědčený stejně jako jeho přátelé z okruhu týdeníku *Národ*, že přichází čas ke koncentraci české politiky, dosud roztržštěné podle dílčích, stranických zájmů. K vytvoření jedné velké, demokratické, pokrokové strany měla přispět i autorita Rady spisovatelů. Porada o koordinaci postupu českých politických stran a vytvoření strany nové se konala 20. srpna 1917 v Luhačovicích (srov. Tobolka, 1937, s. 267–274, Urban, 1982, s. 616–617). Radu tam reprezentoval právě Dyk.¹³ Ačkoli zástupci mladočechů,

8 V Dyk: Rada spisovatelů, *Česká demokracie* 28. 9. 1917, č. 22.

9 Dopis A. Jiráska J. Kvapilovi z 7. července 1917, LA PNP, f. J. Kvapil, fotokopie, originál VHA.

10 Dopis A. Jiráska H. Jelínkovi z 13. října 1917, LA PNP, f. H. Jelínek, Ferklová – Dorflová 1998, s. 109–110; dopisy A. Jiráska J. Kvapilovi z 9. září a 18. srpna, LA PNP, f. J. Kvapil, Ferklová – Dorflová 1998, s. 137 a 142, dopisy J. Kvapila A. Jiráskovi z 11. a 20. srpna 1917, LA PNP, f. A. Jirásek, Ferklová – Dorflová, s. 141–144. Text prohlášení *O český sever, Jenkov* 18. srpna 1917, č. 187, Ferklová – Dorflová 1998, s. 232–233. Do určité míry se dá ovšem říci, že Kvapil podléhl nátlaku Národní jednoty severočeské.

11 Dopisy A. Jiráska J. Kvapilovi 12. a 14. října 1918, LA PNP, f. J. Kvapila.

12 Dopis A. Jiráska H. Jelínkovi z 13. října 1917, LA PNP, f. H. Jelínka, Ferklová – Dorflová 1998, s. 109–110.

13 Srov. V. Dyk: *Uzpomínky a komentáře 1893–1918*, Praha 1927, kniha druhá, s. 275–280, 286–294. Tobolka (1937, s. 269), posouvá debatu o názvu strany k jednáním v Turnově o deset dní později. Ferklová – Dorflová (1998, s. 146, pozn. 4), uvádějí, že v Luhačovicích byl Kvapil.

národních sociálů, státoprávních pokrokářů, realistů a moravské lidové strany se v mnohém shodli, skončilo setkání bez konkrétních výsledků. Od úmyslu založit společnou stranu se odklonili národní sociálové a někteří realisté, kteří zakrátko začali vydávat týdeník *Česká stráž*, neboť si přáli, aby se nová strana deklarovala od počátku už svým názvem jako socialistická. Jak vzpomíná Dyk, mnohým účastníkům luhačovické schůzky připadalo zbytečné se přit o jedno slůvko – on sám měl ale pocit, že na tom jednou může velice záležet, – a tomuto požadavku se vehementně opřel. Později, na další schůzce v Turnově, podpořil jeho stanovisko i sám Karel Kramář – nová strana bude prosazovat sociální reformy, nikoli však socialismus.

S těmito koncentračními snahami souvisí i vánoční svolání Rady spisovatelů, které koncipovali Dyk a Kvapil. Obtížná situace, v níž se národ ocitl, pravi se v tomto svolání, *volá po skutečně odpovědném a jednotném vedení českých věcí*. Autoritou nemůže být však žádná z předválečných stran, vůbec návrat k předválečným poměrům by byl naprosto zhoubný. *Soustředění národní není možno jako reorganisace stran včerejška, je k němu třeba vyznačiti základnu novou. Program této strany byl by programem nás všech: demokratický a sebevědomý národ v demokratickém a silném státu československém*. V politice nastala mnohá zlepšení, ale to nestačí. *Stranický život stran starých utuchl, nového života není a konec by mohl znamenati buď naprostou desorganisaci anebo návrat ke stranám, jejichž nadbytek a konkurenční boj brzdil náš zdravý vývoj, stavěl do pozadí schopné pracovníky a zástupci lidu činil mnohdy neschopné. Varujeme před obojí možností. Jednotici vřelá nálada letošního jara a léta nesmí ustoupiti podzimní mlze a zimnímu chladu. A nakonec jeden zálučný argument: ti, co nechtějí napadat myšlenku národní samostatnosti přímo, zpochybňují demokratičnost a sociální spravedlnost budoucího státu. Tak tomu ale nebude: český ideál je demokratickým, pokrokovým, sociálním ideálem. /.../ Ne tedy bojovná třídní strana, končí se svolání, nýbrž strana národní, strana harmonického sociálního vývoje, strana demokratická a pokroková buď darem, který dáme lidu svému jako dar vánoční.*¹⁴ Zanedlouho se přání spisovatelů více méně splnila a z mladočechů, státoprávních pokrokářů a většiny realistů se po dalších jednáních zformovala na počátku roku 1918 skutečně nová strana – Česká státoprávní demokracie, posílená později i moravskou stranou lidovou.

Velkou autoritu, již se Rada po svém založení těšila, začaly na podzim 1917 nahlodávat pochyby a útoky. Tvrdě odmítavá stanoviska *Práva lidu* nemožou překvapit, ale i F. V. Krejčí, který podepsal květnový manifest a zastával naproti svým druhům v redakci *Práva lidu* stanoviska vlastně totožná s názory spisovatelů, prohlásil, že ji považuje za orgán nereprezentující hlavní směry

českého myšlení, a podezíral ji ze zaujatosti vůči sociální demokracii. Za samozvaneckou ji označil Arnošt Procházka v *Moderní revui*, F. X. Šalda odsoudil nereprezentativní formu jejího ustavení. Filozof František Krejčí zpochybňoval spojení tohoto podle něj stavovského sdružení s manifestem, myslitelným jen v konkrétní historické situaci: *Právo existence rady spisovatelů a právo účastniti se veřejně politického života je nesporné, jako by mohly vzniknouti rada učitelů, profesorů, obchodníků, řemeslníků atd. s nárokem chtíti býti slyšen v konventu činitelů určujících politiku národa. Avšak nic více. S oním projevem spisovatelstva, který v pravé chvíli pravým slovem vyjádřil cítění národa vzpamatovavšího se z dočasné ztrnulosti, nemá Rada spisovatelů co činiti. Rada spisovatelů nejsou ti, co promluvíli tenkrát, třeba že snad intelektuální původce tohoto projevu zase byl v ní. To, co dodalo významu projevu spisovatelů, nedá se stabilisovati a učiniti provozovacím fondem sdružení mužů sebe slovnatějších. Spontánnost, neosobnost jsou charakteristické pro výraz duše lidu, ale nesnášejí se s principem úmyslného sdružení politického* (Dyk, Lumir 1917).

To všechno byly závažné námitky, vyšlé nakonec přímo z řad české intelektuální elity. Proti paušálním odsudkům se spisovatelé mohli vždy odvolávat na roli, kterou je spisovatelům přisouzeno v českých dějinách již od obrození hrát, na svůj manifest a ohlas, jaký vzbudil, na to, že nikdo jiný neměl tu odvalu:

Je pravda: samovolně vzali
jsme pušky a šli na stráž v tmu;
nám bílé hvězdy jenom plály
v nebeském temném bezednu.
Pár mozků zatím u ohníska
– jak už je v Čechách milý zvyk –
vzalo si vyšší stanoviska
a pustilo se do kritik:
Proč vyšli jsme? Proč my že právě?
Proč nebyl vzat též U a X?
Proč nešel dotaz od hlav k hlavě?
A takových proč na tisíc.
Čert vás vem! Kdo vám jednou poví
jak pěkné místo máme tu?
Že přijde-li zas útok nový,
zasáhne předem vedettu?¹⁵

15 M., Rada spisovatelů, *Česká demokracie* 22. 10. 1917, č. 29. Autorem podle mne nemohl být nikdo jiný než J. S. Machar.

Námítkám vůči nedemokratičnosti instituce se však dal ulomit hrot jen novými volbami. Proto Rada pozvala signatáře manifestu na schůzi, která se měla konat v neděli 18. listopadu 1917 ve zkušebně Národního divadla. Na ní se mělo rozhodnout, *má-li se trvale ustaviti rada českého spisovatelstva, o jejíž účelnosti se poslední dobou hojně psalo a uvažovalo. Několik nás, kdož jsme dali podnět ke květnovému prohlášení, ujal se sic o své újmě a dočasně této funkce, ale jsme si vědomi, že naše spisovatelská rada musí vzejíti ze souhlasu Vás všech, má-li se státi sborem za Vás všechny odpovídajícím.*¹⁶ Kdo by se nemohl dostavit, měl poslat své návrhy a stanoviska písemně.

Z písemných reakcí těch, kteří se z účasti omluvili, můžeme poznat, co si nemalá část spisovatelů myslela. Většina schvalovala Radu v současném složení, dr. Alois Horák, advokát v Napajedlech, dokonce poznamenal, že schůzi považuje proto za zbytečnou.¹⁷ Často se v dopisech objevovaly návrhy na zvětšení její reprezentativnosti – rozšířením o zástupce Moravy a Slezska (advokát dr. Ferdinand Dostál navrhoval Aloise Mrštiku, Josef Kovanda dával na vybranou mezi Otokarem Březinou, Petrem Bezručem, Jiřím Mahenem a Rudolfem Těsnohlídkem) nebo Slovenska (což dával k úvaze Karel Kálal).¹⁸ Rada se měla rozšířit také o novináře – např. F. V. Krejčího nebo Jana Herbena, jak doporučoval František Flos.¹⁹ Objevila se doporučení, aby Rada přibrala i spisovatele, kteří by obohatili její názorové spektrum – tak byl asi míněn návrh na kooptování F. V. Krejčího, svým způsobem by sem mohlo spadat i přání začlenit do Rady dvě spisovatelky – Elišku Krásnohorskou a Gabrielu Preissovou.²⁰ Jinak se ovšem objevovala jména odpovídající dosavadnímu složení po stránce ideové orientace i generačního složení: Otokar Fischer, Antonín Sova, F. X. Svoboda, Růžena Svobodová, F. X. Šalda, profesor František Mareš.²¹ Doporučení Adolfa Heyduka či Josefa Holečka svědčilo o tom, že členství v Radě bylo chápáno rovněž jako pocta a uznání zásluh.²²

Jakou představu o činnosti a úkolech Rady mohli spisovatelé mít, ukazuje např. list Františka Flose, který si přál, aby působila jako „bdělá stráž“. Gustav Jaroš (Gamma) ji považoval za kategorickou nutnost, jejíž zrušení by otřáslo důvěrou národa. Nejzávažnější úkoly ji uložil docent Vojtěch Rosický, který naléhal, aby určila, o co má národ usilovat a jak si má ten český stát vlastně

16 Pozvánka na schůzi českých spisovatelů uložena v LA PNP, f. K. V. Rais, Ferklová – Dörfllová, 1998, s. 233

17 Dopis dr. A. Horáka J. Kvapilovi z 13. listopadu 1917, VHA, f. RS, k. 2

18 Dopisy F. Dostála, b. d., J. Kovandy z 12. listopadu 1917, K. Kálala z 13. listopadu adresované J. Kvapilovi, VHA, f. RS, k. 2.

19 Dopis F. Flose J. Kvapilovi z 14. listopadu 1917, VHA, f. RS, k. 2.

20 Dopis A. Schulze J. Kvapilovi z 12. listopadu 1917, VHA, f. RS, k. 2.

21 Dopis G. Jaroše J. Kvapilovi z 12. listopadu 1917, VHA, f. RS, k. 2

22 Dopis A. Schulze z 12. listopadu 1917, dopis Gustava Jaroše z 12. listopadu 1917, dopis E. Chalupného J. Kvapilovi, b. d., VHA, f. RS, k. 2.

představovat. Budoucnost se nás jednou zeptá, co vlastně chcete, pokračoval – a odpověď na tak závažnou otázku nelze svěřit stále improvizujícím poslancům. Rosický vlastně přiřkl Radě funkci ústřední národní autority a dosadil ji na místo, dosud vyhrazené Národnímu výboru.²³ Za intelektuální vůdce, za „hlavu“ národa označil spisovatele Jan z Wokovic, který si navíc velmi dobře uvědomoval, že jejich hlavním kladem je schopnost přesně, v jasných symbolech formulovat instinktivní citění a snažení národa.

Zřetelný nesouhlas s existencí Rady vyjádřil pouze sociolog a advokát Emanuel Chalupný: ze spisovatelů není možné vytvářet jednotnou organizaci, patří přece do různých politických a podobných seskupení – mohou se účastnit jen činnosti národních, mimo denní politiku stojících institucí, zejména Národního výboru. Tam by podle Chalupného patřili Holeček a Kvapil.²⁴ Nemalá skupina spisovatelů si činnost Rady představovala výrazně jinak, než její zakladatelé. Žádali, aby představovala v podstatě stavovskou organizaci, jinak řečeno (zde konkrétně slovy Antonína Klášterského), aby se starala o vyřešení „otázky honorářové“.²⁵ Nejpropracovanější návrh poskytl básník a sociálnědemokratický redaktor Antonín Macek. Rada se podle jeho názoru měla ujmout honoráru a prosadit, aby nakladatelé postupovali při jejich stanovování individuálně a brali v úvahu nadání, potřeby a povahu autora i jeho díla. Mohla by poskytovat potřebná doporučení, dobrozdání a záruky. S nakladateli by měli ostatně jednat autoři způsobem, obvyklým při mzdových sporech dělníků s podnikateli. V tomto směru by Macek mohl dobře poradit. Rada spisovatelů by měla také zařadit Nobelovu cenu pro nějakého českého spisovatele – stačilo by se jen domluvit, koho budeme prosazovat, sepsat o něm důkladnou studii v němčině (kdyby se nenašel někdo lepší, Macek by se toho ujal) a pak zahájit energickou kampaň ve Švédsku. Za současné situace by to nemělo být zas tak těžké...²⁶

Schůzka spisovatelů skončila nakonec tak, jak se očekávalo. Šestice mužů byla potvrzena v dosavadním postavení; připomenutí, aby příliš velkým počtem prohlášení nezeslabili svou autoritu, se mohlo chápat jako varování i jako potvrzení dosavadního postupu.²⁷ Rada se ovšem stala takovou institucí, která se musela účastnit dalších akcí – už jen proto, aby se nezdálo, že chce tříštit jednotu. Jirásek např. informoval v únoru 1918 Kvapila, že Slavnostní výbor pro jubileum Národního divadla vyzval Radu spisovatelů, aby do něj vyslala svého zástupce. Když je Kvapil jednatelem tohoto výboru, nemohl by zastupovat i Radu spisovatelů?

23 Dopis V. Rosického J. Kvapilovi z 23. listopadu 1917, VHA, f. RS, k. 2.

24 Dopis E. Chalupného J. Kvapilovi z 10. září 1917.

25 Dopis A. Klášterského J. Kvapilovi z 9. listopadu 1917, VHA, f. RS, k. 2.

26 Dopis A. Macka J. Kvapilovi z 22. listopadu 1917, VHA, f. RS, k. 2.

27 Rada spisovatelská, *Přehled* 20. 11. 1917, č. 319, nepodepsáno.

V dalším dopise Jirásek odmítl zastupovat Radu sám, přestože si to Kvapil přál, neboť byl už delegován Akademii. Dopis končí charakteristickou výzvou: *...dopíše Mucharoví. Jezdit by do schůzí nemohl, ale to by snad nevadilo*²⁸

V průběhu osudového roku 1918 se význami Rady spisovatelů spíše snižoval. Spisovatelé – i členové Rady jako Jirásek, Kvapil, Machar, Dyk – se zapojovali do politického dění, spíše však jako jednotlivé osobnosti. Rozhodující institucí s celonárodní autoritou a působností se stal reorganizovaný Národní výbor, v němž se např. Machar poměrně dost angažoval. Po převratu určovalo dění přirozeně Národní shromáždění. Politici se ujali svých pravomocí. Rada spisovatelů se dostala na vedlejší kolej – nad jejím politickým působením již spíše převážil její zájem o stavovské záležitosti a otázky morálky. Tím veřejnost už tolik oslovit nemohla. Zůstala tak malou skupinou, nereprezentující ani hospodářskou ani politickou moc. Zřejmě i její velký mediální potenciál nebyl dostatečně využit; členové Rady byli zaujati jinou činností a působení v Radě nechápali jistě jako svou prioritu. Zejména to bylo vidět na Jiráskovi, který přenechával iniciativu zcela Kvapilovi.

Ještě 5. října 1919 uspořádala Rada spisovatelů velkou schůzi, na níž se spisovatelé měli poradit o současné situaci. Kvapil, který své kolegy uvítal, připomněl rozdil mezi dřívějšími nadějemi a dnešní všeobecnou nespokojeností. Tehdejší naděje byly oprávněné a uskutečnily se. Proti zklamání a malomyslnosti je proto třeba vystoupit. Nakonec vyzval přítomné, aby jen planě nekritizovali, ale hledali, co mají spisovatelé dělat, jak vhodně zasáhnout do života národa. Stýskání na poměry však přesto vyplnilo velkou část porady. Na druhé straně pranýřoval Vlastimil Kybal národní neřest – hyperkriticismus, vedoucí k mravní anarchii a nesnesitelnému škarohlídství. Naši američtí krajané s údivem konstatovali, pokračoval, že v Čechách se jen brečí. Naše jednání musí být – stejně jako v době husitské – prochnuto optimismem. Konkrétní návrhy podal např. Emil Svoboda, který požadoval, aby na neutrální půdě vzniklo mocné ústředí, z něhož by se spisovatelé mohli obrátit na veřejnost s žádostí o podporu jejich snah zlepšit vztahy mezi politickými stranami. Jaroslav Motýčka se v této souvislosti zmínil o Republikánské lize a jeho návrh, aby spisovatelstvo do ní vstoupilo, podpořil Prokop Vavřínek, který jinak požadoval, aby *spisovatelé, výkvět národa, šli mezi lid, seskupili se v ústředí a činností očistnou zabránili rozvratu mravnímu*. K. M. Čapek-Chod protestoval – takové středisko už existuje, je to Rada spisovatelů, která potřebuje jen reorganizaci, zapojení Slováků a energičtější činnost. I František Sokol-Tůma požadoval, aby se Rada spisovatelů

přeměnila v *korektiv jednání veřejnosti i vlády*.²⁹

Kvapil proto navrhoval, aby Radu tvořili František Drtina, Viktor Dyk, Zdeňka Hásková, Jan Herben, P. O. Hviezdoslav, Janko Jesenský, Jan Kapras, Ivan Krasko, F. V. Krejčí, Vlastimil Kybal, Jaroslav Kvapil, J. S. Machar, Růžena Majerová, Martin Rázus, Antal Stašek, F. X. Šalda, Vavro Šrobár. Sepsal i návrh poselství československých spisovatelů československému národu. *Pozdravujeme Tě o prvním výročí Tvé mladé svobody, drahý lide československý*, oslovil Kvapil národ a odvolal se na svůj souhlas, jímž národ uznal právo spisovatelů mluvit za něj, a vyjádřil naději, že nyní poslechne hlas spisovatelstva se stejnou důvěrou. Současná doba je plná stranických svárů, které působí sklíčenost, rozmrzelost, strach z budoucnosti. Spisovatelé nechtějí lidu lichotit, dominují se však, že stačí připomenout slavné dějiny, kdy národ prokázal dostatek odvahy, mravního úsilí i nepoddajnosti. Ted' se vláda navrátila do rukou lidu, který musí přijmout zodpovědnost za své činy. Spisovatelé však nechtějí přicházet s výčitkami: *Chtěli bychom Tě jen lásce, veliké a vzájemné lásce naučiti*. Takové proklamace mohly ovšem jen stěží někoho zajímat.³⁰

Rada ještě existovala dále, sotva se ale dá říci, že opravdu fungovala. Splnila se tak vlastně slova Viktora Dyka, který již v září 1917 napsal: *Jakmile bude dosaženo uskutečnění tužeb národa českého, ideálů českých, ustoupíme milerádi do pozadí a s opravdovou radostí uvítáme svou zbytečnost*.³¹ Toto předsevzetí se naplnilo, i když ne zcela tak, jak si spisovatelé původně představovali.

PRAMENY A LITERATURA

LITERÁRNÍ ARCHIV PNP

fond (v odkazech f.) Hanuš Jelinka, Aloise Jiráka, Jaroslava Kvapila, J. S. Machara, K. V. Raise

ARCHIV Vojenského historického ústavu (v odkazech VHA)

fond „Rada spisovatelů“ (v odkazech RS)

DEYL, Rudolf

1971 *O čem vím já*. Vzpomínky na život a dílo Jaroslava Kvapila v českém divadle (Praha: Melantrich)

29 Protokol o valné schůzi českého spisovatelstva, konané 5. října 1919 o 10 hod. dopolední v Praze ve zkušebním sále Národního divadla na Žofíně, VHA, f. RS, k. I

30 Dopis J. Kvapila J. S. Macharovi z 24. října 1919, LA PNP, f. J. S. Machar

31 V. Dyk, Rada spisovatelů, *Česká demokracie* 28. 9. 1917

DYK, Viktor

1917 „Rada spisovatelů“, *Česká demokracie* 28. 9. 1917

„Literární kapitoly“, *Lumír* 45, 1917, s. 463

„Nové literární kapitoly“, *Lumír* 45, 1917, s. 507–508

1927 *Vzpomínky a komentáře 1893–1918*, kniha II (Praha: L. Kuncíř)

FERKLOVÁ, Renata – DÖRFLOVÁ, Yvetta

1998 „Činnost českých spisovatelů a česká politika v roce 1917“, *Literární archiv* 30, 1998, s. 69–238

GOLL, Jaroslav

1917 „Auf Befehl“, *Union* 9, č. 167, 20. 6. 1917

HEIDLER, Jan

1921 *1917. Projevy českých spisovatelů* (Praha: Vesmír)

LEXIKON...

2000 *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, zvl. III/2, M–Ř, heslo „Projev českých spisovatelů“, autor Zdeněk Pešat (šifra zp), s. 1108–1111 (Praha: Academia)

KVAPIL, Jaroslav

1924 *1917. Projev českých spisovatelů r. 1917* (Praha: Památník odboje)

1947 *O čem vím. Sto kapitol o lidech a dějích z mého života*, díl II. (Praha: Dr. V. Tomsa)

KUČERA, Martin

1989 „Přehled manifestů české tvůrčí inteligence z jara 1917“, *Sborník k dějinám 19. a 20. století*, 11, 1989, s. 249–301

M. [asi J. S. Machar]

1917 Rada spisovatelů, *Česká demokracie* č. 29, 22. 10. 1917

STLOUKAL, Karel

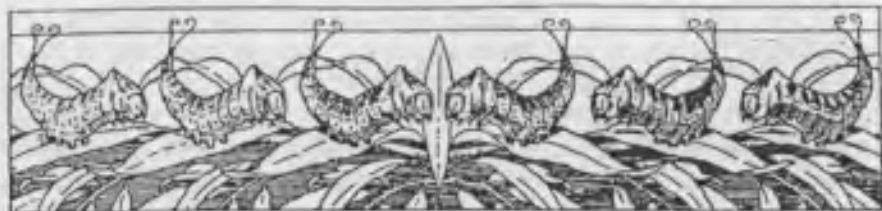
1947 *Před třiceti lety* (Praha: Vilímek)

TOBOLKA, Zdeněk

1937 *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*, díl IV: 1914–1918 (Praha: Čs. kompas)

URBAN, Otto

1982 *Česká společnost 1848–1918* (Praha: Svoboda)

ŽIŽKA PŘED PRAHOU

Petr Čornej

Byla to scéna, která ještě po staletích působí svým patosem. Ve čtvrtek 14. září 1424, v den Povýšení svatého Kříže, se do Žižkova ležení na Špitálském poli u Libně dostavila pražská delegace, která s obávaným válečníkem smluvila podmínky pro uzavření míru. Působivou kulisu pro jednání obou znepřátelených husitských stran tvořily na západě pevné hradby pražského souměstí, na jihu pak ohraničoval jeviště dramatických rozhovorů táhlý hřeben, zakončený skalisky Vítkovy hory, němeého svědka slavného Žižkova vítězství nad Zikmundovými křížáky 14. července 1420. Snad již tehdy se výraznému vrchu nad Prahou říkalo Žižkov,¹ tedy paradoxně jménem hejtmana, který se na sklonku léta 1424 rozhodl Prahy vojensky zmocnit a potrestat ji za spojení s umírněnou utrakvistickou a katolickou šlechtou. Z válečnickova pohledu se hlavní město, které roku 1420 pomohl ubránit proti několikanásobné přesile nepřátel a jež ho v prosinci 1421 opětovně vítalo jako zachránce, dopustilo zrahy volající po pomstě. Zůstává ovšem otázkou, zda by slepý (či téměř slepý) vojevůdce mohl pražské souměstí dobýt. Ani koncentrace jeho východočeských bojovníků, podpořených oddíly z Klatov, Žatce, Loun i dalších obcí (Tábor sledující se znepokojením vzestup

1 První prokazatelný doklad pojmenování Vítkovy hory novým označením *Žižkov* pochází sice až z roku 1427, ale známá *Husitská kronika* Vavřince z Březové umožňuje interpretaci, že se názvu začalo užívat již dříve. Záhy po bitvě. Viz Čornej 1987, s. 144; Fontes 1893, s. 389

Žižkovy moci své sbory k Libni nevyslal), by nestačila k úspěšnému útoku na pražskou fortifikaci. Žižka proto musel takřka jistě počítat s podporou svých přívrženců uvnitř pravobřežní Prahy.²

Krvavá konfrontace mezi dvěma husitskými směry se však nekonala. Ve chvílích, kdy celá země upírala své zraky k hlavnímu městu, ustoupily emoce střízlivějšímu uvažování. Výsledkem byl mír, který alespoň načas odstranil napětí mezi Žižkovými radikály a pražany. Sám slepý válečník se sice netajil jistou skepsí (pronesl prý, že *toho miru bude tak dlouho jako po smieření u Konopiště roku 1423*), nicméně odhodláni dodržet sjednané smlouvy bylo manifestováno více než okázale. Obě strany se zaručily respektovat dohodu pod nezvykle vysokou pokutou 14 000 dobrých (tj. předrevolučních) grošů, navíc na paměť snižení byla snesena (bud' na Špitálské pole nebo ke klášteru sv. Ambrože na linii mezi Starým a Novým Městem pražským) vysoká hromada kamení, jímž měli být ubiti všichni, kteří by úmluvu porušili.³ Byl to srozumitelný odkaz na *Starý zákon* (Bibli svatá 1613/1922), tak blízký Žižkovu uvažování a citění. V 5. knize Mojžišově se praví, že bude ukamenován každý, kdo se pokusí odvést lid od Hospodina, který vyvedl Židy ze země egyptské (Deuteronomium 13, 10). Snad si i nejslavnější husitský válečník připadal trochu jako Mojžiš, když v září 1424 alespoň formálně obnovil jednotu husitských sil. Posílen tímto vědomím vytáhl v čele svého vojska na Moravu, kam ale už nevstoupil. Ve středu 11. října zemřel při obléhání Příbyslavi.

Dramatický příběh rozlíceného Žižky, toužícího potrestat zrádnou Prahu a na poslední chvíli zastaveného v hrůzném úmyslu, zákonitě přitahoval pozornost moderních českých beletristů. Jejich zájem o tuto látku gradoval v období vrcholícího národně romanticky zbarveného historismu, tedy v průběhu druhé poloviny 19. a na počátku 20. století.⁴ Nemá tu smysl uvádět všechny autory, kteří přitažlivé téma zpracovali. Pouze namátkou uvádím povídku *Žižkova dcera* od Koldy Malinského (pseudonym Josefa Laciny, 1883), epickou báseň Otakara

2 K širším souvislostem Žižkova rozhodnutí ovládnout Prahu nověji Bartoš 1965, s. 195–198; Smahel 1969, s. 180–184 a 1993, s. 150–152; Čornej 2000, s. 336–340.

3 Žižkův skeptický výrok zaznamenávají kupř. *Staré letopisy české z vranislavského rukopisu*, ed. František Šimek, Praha 1937, s. 48. Tam také údaj o hromadě kamení u sv. Ambrože. Na Špitálské pole klade mohyly *Kronika tzv. Starého kolegiátu pražského*, který uvádí též vysokou finanční ztrátu za porušení příměří. Viz Fontes VII, s. 30–31. Na Špitálsko umísťují kamennou mohyly mimo jiné též Václav Hájek z Libočan (Hájek 1541, list 401^a) a J. F. Beckovský (Beckovský 1700, s. 717).

4 K obrazu husitské doby v české beletrii 19. století především Kraus 1924 (průběžně dle rejstříku); Sborník *Žižkův 1424 – 1924* (zejména studie Miloslava Hýska, Karla Engel-müllera a Jaroslava Kvapila); Kavka 1953, zvláště s. 107–174; Schmidt 1969; Rak 1994, s. 51–63; Čornej 1991, s. 121–141 a v tisku.

Červinky *Jan Žižka z Kalichu* (Červinka 1875), Vrchlického báseň *Žižka před Prahou* (Vrchlický 1899) a slavného *Žižku* z pera Svatopluka Čecha (Čech 1880). Všechny uvedené tituly souznějí s obdivem k aktualizovanému odkazu husitů a husitství, jak je přinesla léta státoprávního zápasu a táborového lnutí. Obliba scény pak doznívala hluboko ve 20. věku, jak dokládá báseň Jana Rokyty (vl. jm. Adolf Černý) *Žižka před Prahou* (Rokyta 1926) či *Husitská kronika* M. V. Kratochvíla (Kratochvíl 1956).

Frekvence sledovaného tématu není překvapující, uvědomíme-li si jeho aktualizací potenciál. Příběh roztržky mezi husitskými proudy nekončí bratrovražedným bojem a zničením hlavního města království, nýbrž takřka pohádkově – usmířením, obnovením dřívější jednoty a vojenským tažením proti společnému nepříteli. České společnosti poslední čtvrtiny 19. století nabízel historický příběh nejedno poučení i recept na zklamání, s nímž se chtít nechtít musela vyrovnávat. Po roce 1874, kdy jednota českého národního tábora byla minulostí a politická scéna se definitivně rozštěpila na staročechy a mladočechy, nevyhlížely poměry zrovna růžově. Mnoha lidem, myšlenkově zakotveným v obrozenenském klimatu, se zdálo, že proces diferenciace české politiky uškodí národním zájmům, neboť pouze společností spojená jednotným programem a vedená schopnými individualitami může uspět ve svém snažení. Z tohoto aspektu pochopíme závěrečný verš Čechova *Žižky* (*Jménem Páně, dítky – do Moravy!*) i Červinkovu touhu po moudrém státníkovi, schopném sjednotit národ. Básník neváhal k české společnosti promluvit Žižkovými ústy:

Bůh, národ, vlast' buď vaším heslem!
Jen svornost, Bože! mocný, velký svatý,
jen tu ctnost vlož do prsou mého lidu...

(Červinka 1875, s. 108)

O pouhé čtyři roky tak Červinka předjal pojetí Jana Žižky, s nímž vystoupil historik a staročeský politik V. V. Tomek na stránkách čtvrtého svazku *Dějepis města Prahy* a v monografii *Jan Žižka*. Také on, jako člověk spjatý s původními obrozenanskými snahami, snil o obnově ztracené národní jednoty a ideálním politickém vůdci, jehož rysy (uvážlivý rozhled, otcovský přístup, uměřenost a odpor ke krajním řešením) promítl do svého pojetí Žižky, jehož Palacký naopak vykreslil jako fanatika postrádajícího vědomí širších souvislostí.⁵

Bylo by s podivem, kdyby lákavý příběh Žižky před Prahou pominul Alois Jirásek, který dospíval v ovzduší táborového hnutí a jenž vždy chápal národní

5 K Tomkovu pojetí Žižky Rak 1981, s. 193–196; Čornej 1993, s. I–XII O Palackého portrétu Jana Žižky z Trocnova naposledy Kofálek 1998, zvláště s. 348–355; Čornej 1999, s. 123–137.

jednotu jako předpoklad naplnění politických a kulturních požadavků české společnosti. Výmluvně o tom svědčí odsudek národní nesvornosti a omezených frakčních i individuálních zájmů v díle *Proti všem*. Zkoumané téma se však u Jirásky objevuje poměrně pozdě, až roku 1903 v dramatu *Jan Žižka* (premiéra 4. července téhož roku v pražském Národním divadle, první repríza hned následující den, kdy byl položen základní kámen k pomníku mistra Jana Husa na Staroměstském náměstí), příznačně dedikovaném Václavu Vladivoji Tomkovi k 85. narozeninám. Tomek se narodil 31. května 1818 v Hradci Králové a byl, jak známo, Jiráskovým učitelem historie na pražské filozofické fakultě. Plodný prozaik si Tomka jako vědce nesmírně vážil a v některých svých pracích (*Slavný den*, *Mezi proudy*) se přímo opíral o jeho díla.⁶ Bylo tomu tak rovněž v pojetí Jana Žižky. Obraz husitského vojevůdce v románu *Proti všem* i v dramatu *Jan Žižka* zřetelně prozrazuje vliv Tomkův. Rozvážný a moudrý politik i voják je nesobeckým člověkem, který se těší mezi husity přirozené autoritě.

Je téměř zbytečné upozorňovat, že Jirásek proslul jako skvělý znalec historické reality, jíž se snažil přidržet ve svých dílech. V dramatu *Jan Žižka* (srov. Janáčková 1987, s. 347–348, 350–352) vylíčil, ve shodě s dějinnou skutečností, důvody, které někdejšího trocnovského zemana přiměly k rozhodnutí oblehnout a dobýt Prahu. Byly jimi usnesení svatohavelského sněmu, na němž vznikla 1. listopadu 1423 aliance umírněných kališníků (včetně pražanů) a katolíků, namířená proti Žižkovi, a dále krvavá bitva u Malešova (7. června 1424), kde nepřemožený hejtmán rozdrtil koalici vojsko, ale v níž zahynul jeho zeť Ondřej (někdy uváděný též jako Jindřich) z Dubé. Dobové prameny sice naznačují, že pán z Dubé bojoval proti vlastnímu tchánovi, ale Jirásek (v souladu s Tomkem) usuzuje, že Ondřej stál na Žižkově straně. Kromě těchto objektivních příčin přistupuje jako motiv hejtmanova počinání vzpomínka na dvojnásobnou záchranu Prahy před křižáky: *Praho! Praho! Tak tě zavedli, tak jsi se ponižila! Nač jsme tě zachránili, nač bránili! Proto, abys upadla v prach před sluhy svého nejukrutnějšího nepřítele, abys zapřela věrné bratry a spojila se i s krvavými vrahy – proti svým?* (Jirásek 1955, s. 91) Žižkovo váhání a konečné rozhodnutí, jimž Praze odpouští předchozí zradu, je vyvrcholením celého dramatu končícího vojevůdcovými pádnými větami: *At' neželím a bratří, že jsme tě, Praho, znovu zachovali. Ale pro boží boj! Bojujati jej v jednotě a dokončiti jej! /Podírlh P.Č./ Bratři Pražané, až všechno smluvíme, vytrhneme ihned na Moravu, zachrániti ji. A cestou stavíme se nejdřív u Příbyslavi.* (Jirásek 1955, s. 110) Úplně poslední slova však patří muži, který Žižku o nutnosti uchránit hlavní město a obnovit

jednotu husitských sil přesvědčil, Janu Rokycanovi: *Jak radostně tě Praha pozdraví!* (Jirásek 1955, s. 110) Překonání rozkolu se přece jen zdařilo. Nepochybně skvělý příklad pro moderní českou společnost, jejíž názorovou roztržičnost dokládalo na počátku 20. století množství politických stran a straníček!

Žádný z moderních českých spisovatelů, jejichž jména se zde objevila, nepochyboval, že hlavní zásluhu na záchraně Prahy a změně Žižkova postoje měl Husův žák Jan Rokycana. Fiktivní dialog mezi pražským knězem a slepým válečníkem dodává také básním, povídkám i Jiráskovu dramatu náležitou gradaci. *Teď s hradeb všechna Praha hledí v zármutku nanovo sem k Libni, na Špitálsko, na totachy a pušky, tarasnice na ni namířené a marně obracíme zraky své po Vítkově hoře, neb ten, jenž Prahu zachránil, přišel sám ji zničit... A bude Praha pustá jako Německý Brod, po jehož ulicích teď vlci bloudí a psi zdivočeli. Rozbořen bude hrad svatého Václava, velebný jeho kostel, rozbořena bude kaple Betlémská, zvony nezazvoní, mrtvá bude Praha, hlava, matka českých měst,* působivě deklamuje Jiráskův Rokycana (Jirásek 1955, s. 107–108).

Tvrzení o Rokycanovi jako vůdci osobnosti pražské delegace pověřené jednáním s neústupným Žižkou však zachoval jediný a ne zcela věrohodný pramen. Je jím *Historia Bohemica* (Historie česká) slavného italského humanisty Eney Silvia Piccolominiho, pozdějšího papeže Pia II., známého odpůrce husitství a politického protivníka Jiřího z Poděbrad.⁷ Ani toto stylisticky podmanivé dílo, sepsané roku 1458 na základě znalosti českých kronik i s užitím korespondence a rozhovorů s pamětníky husitské revoluce, neprozrazuje o smíření žádné podrobnosti (srov. Šmahel 1998). Podstatně větší prostor zaujímá na jeho stranách dlouhý fiktivní monolog, který Enea Silvio vložil Žižkovi do úst podle vzoru antických spisovatelů. Slepý válečník v strhující řeči, pronášené z vinného sudu, dokáže přesvědčit své bojovníky o nutnosti obléhnout Prahu (Enea Silvio 1998, s. 134–135). Teprve poté se zjevuje Rokycana. *Byl už proslulý a vážený muž, když Žižka obléhal Prahu. Vyšel tedy se souhlasem měšťanu, odebral se do tábora a smířil Žižku s městem.* (Enea Silvio 1998, s. 136–137) Toť vše.

Jak krásný prostor poskytly dvě citované věty pro následnou beletrizaci události! Václav Hájek z Libočan jej, přes své nesporné fabulační schopnosti, nevyužil, Rokycanu v dané souvislosti nejmenoval a přidržel se podání *Starých letopisů českých*. Sám doplnil pouze údaj o Žižkově slavnostním uvítání v Praze po uzavření míru na Špitálském poli (Hájek 1541, list 401^a). Hájkův následovník a pokračovatel J. F. Beckovský oba motivy o sto šedesát let později spojil. Žižku

7 Poslední vydání díla zpřístupňuje originální latinské znění a moderní novočeský překlad Viz Enea Silvio 1998

přesvědčí o potřebě dohody výmluvný Rokycana, a úspěšný válečník po slavném vjezdu do pražského souměstí odpustí jeho obyvatelům veškerá provinění, kterých se vůči němu prohřešili (Beckovský 1700, s. 717). Díky Eneovi, Hájkovi a Beckovskému, jejichž zpracování českých dějin patřila k nejčtenějším, zakotvil příběh o Rokycanově zprostředkování v českém historickém vědomí natolik, že je uznáván jako nesporný dějinný fakt. Moderní beletrie jej pouze zpopularizovala.

Náležitou oporu jí roku 1850 dodal Palackého autoritativní výklad v *Dějínách národu českého v Čechách a v Moravě*. Velký historik domyslel Eneova slova a z Rokycany učinil mluvčího delegace, kterou k Žižkovi vyslaly pražské městské rady a litevský kníže Zikmund Korybutovič, jehož husité pražského směru považovali od léta 1424 za svého politického reprezentanta (Palacký 1939, s. 486–487). S největší pravděpodobností tomu tak skutečně bylo. Nicméně badatelská skepse se nezastavila ani před Palackého názorem. Jako první z českých historiků vyjádřil drobnou pochybnost o Rokycanově úloze V. V. Tomek. Nikoliv ale ve své knize o Žižkovi, nýbrž v čtvrtém svazku *Dějepis města Prahy*, kde napsal, že při jednání o míru podařilo se „prý zvláště knězi Janovi Rokycanovi“ (podtrhl V. V. T.) obměkčit obávaného hejtmana (Tomek: *Dějepis...*, 1879, s. 309). Tomkovu sotva znatelnou skepsi prohloubil v letech 1898–1899 mladičský Zdeněk Nejedlý, tehdy student historie na filozofické fakultě české univerzity. Nejprve ve své přednášce, proslovené za Tomkovy přítomnosti, a posléze v Muzejníku, kde se pokusil vyvrátit podstatu Eneovy zprávy. Podle *Žalob na Rokycanu*, jichž se jednadvacetiletý Nejedlý dovolával, to byl právě tento pražský kněz, kdo vášnivou agitací přiměl pražany k pronásledování Žižkova vojska, které jim pak uštědřilo u Malešova porážku, již zaplatilo životem na 1400 mužů (It. contra Ziskam ad Malešov expulit multos viros, ubi interfecti sunt plus quam mille cum CCC^{us} viris) (Nejedlý 1899, s. 528). Tomek příčinlivého studenta za přednášku pochválil (*Dalo vám to práci!*), avšak Nejedlého tvrzení, že Rokycanovo protižižkovské jednání v červnu 1424 a usmiřovací postoj v září téhož roku dávají „sice smysl logický, ne však historický“, se v odborné produkci příliš neujalo. Mladý badatel totiž proti sobě příliš vyhroceně postavil řeč *Žalob* a podání Eneovo, které označil za „stylistickou okrasu“, již je třeba vyloučit „z životopisu Rokycanova vůbec“ (Nejedlý 1899, s. 529). Přesto jeho skepse našla několik pokračovatelů, nejnověji Jaroslava Boubína (Krofta 1911/1946, s. 182; Boubín 1997, s. 12).

Ve prospěch správnosti Eneova údaje o Rokycanově zprostředkování svědčí ale několik závažných skutečností. Rudolf Urbánek, vynikající znalec husitství a Nejedlého spolužák z Gollova semináře, upozornil na zprávu z roku 1461, zcela nezávislou na Eneově *Historii*. Obsahuje ji *Žaloba na Rokycanu*, chovaná v petrohradském rukopisu, v němž pasáž o Malešovu končí slovy „et postmodum cum Zischka ut traditor composuit“ (Urbánek 1925, s. 61). Tuto formulaci lze vyložit pouze jednoznačně: po malešovské bitvě se Rokycana

„dohodl s Žižkou jako zrádce“. Krátce po Urbánkovi otiskl Jaroslav Prokeš podobný citát z rukopisu Vatikánské knihovny (Prokeš 1926, s. 717–719).⁸ To vše následně vedlo Josefa Pekaře, aby ve svém monumentálním spise o Žižkovi vykreslil události na Špitálském poli strhujícím způsobem, když jako protihráče fanatického vojevůdce postavil rozvážného Jana Rokycanu, který jménem Prahy přinesl seriozně míněnou nabídku ke smíru.⁹

Pekařovi však kupodivu unikla okolnost, která by jeho tvrzení dodala na váze. Nepřehlédl ji ale Pekařův oponent F. M. Bartoš (Bartoš 1924, s. 2–9), žel, bez vyvození patřičných interpretačních důsledků. Po 29. červnu 1424, kdy do Prahy dorazil jako „požádaný král“ kníže Zikmund Korybutovič, došlo k výměně staroměstské rady odpovědné za protížižkovskou linii a katastrofu u Malešova. V nové radě zasedlo osmnáct konšelů, z nichž pozornost budí osm jmen: Matěj Smolař, krejčí Václav Hedvika, Jan z domu U tří konví, Kliment Krček, Matěj z domu U bílého jelena, Matěj od Hřebenů, švec Maněk a Svojše, ztotožňovaný většinou badatelů se Svojšem ze Zahrádky, původně nižším šlechticem z Píseck. Sedm těchto mužů nalézáme, jistě nikoliv náhodou, také v radě vzešlé v dubnu 1427 z převratu, který na Starém Městě připravil se svými přívrženci Jan Rokycana, odmítající kompromisní a umírněným kališníkům nakloněnou politiku Zikmunda Korybutoviče. Osmý člen rady, Svojše ze Zahrádky, byl tehdy pražským vojenským hejtmanem, jenž výrazně přispěl ke zdaru celé akce.¹⁰

Dvě významné historické události, usmíření Prahy se Žižkou v září 1424 a dubnový převrat roku 1427, nesporně mají společného jmenovatele. Je jím personální složení skupiny staroměstských politiků, úzce spolupracujících s Rokycanou. Václav Hedvika, Matěj Smolař i další jejich stoupenci hodnotili v létě 1424 součinnost Prahy s umírněnou kališnickou a katolickou šlechtou jako zásadní chybu, která se může kdykoliv obrátit proti nejvlastnějším zájmům pražského souměstí. Malešov byl pro ně zlomovým bodem poznání. Deziluze, zavládnuvší v pražských ulicích po malešovské porážce, pak vynesla tyto rozhodně smýšlející husity k moci. Pro Korybuta to muselo být nemilé překvapení. Některé z konšelů totiž znal ze svého dřívějšího pražského působení¹¹ a nyní ho zaskočily jejich radikální postoje, jež nesdílel. Proto také litevský kníže hned v roce 1425 opětovně vsadil na neumírněnější utrakvistické křídlo, jehož představitel jmenoval do staroměstské rady. Pokračujícími snahami o dohodu s kon-

8 Soupis známých žalob na Jana Rokycanu i s výčtem edic zveřejnil Pavel Spunar (Spunar 1995, s. 160, 182–183 a dále dle rejstříku)

9 srov. Pekař 1930, s. 161–162 a 1933, s. 161–162. Již dříve učinil autor náběh tímto směrem ve studii *Jan Žižka* (Pekař 1924, zvláště s. 426).

10 Seznamy staroměstských rad z let 1424 a 1427 sestavil V. V. Tomek (Tomek 1881, s. 70–71). Ztotožnění Svojšeho, držitele domu na pozdějším Židovském městě (čp. 71), se Svojšem ze Zahrádky učinila kupř. Hana Pátková v edici *Berní knihy Starého Města pražského 1427–1434* (Praha: Scriptorium 1996, s. 315).

zervativními husitskými šlechtici a katolickou stranou však 17. dubna 1427 přivodil svůj pád.¹²

Co z nastiněné rekapitulace vyplývá? V září 1424 byl na Špitálském poli u Libně podniknut z iniciativy vlivného jádra staroměstské rady a Jana Rokycany pokus o těsnější spolupráci pražanů s Žižkovým vojenským svazem a posléze i tábory. Tento proces dočasně zastavila Žižkova smrt a následné spory mezi jednotlivými husitskými směry. V Praze tak úřady opět ovládlo konzervativní husitské křídlo, ochotné uzavřít dohodu s katolíky. Trvale však uspět nemohlo.

Jednou z příčin nejistého postavení umírněných husitů v hlavním městě byl právě libeňský mír, jehož text se, bohužel, nedochoval. Nedůvěřivý Žižka, roztrpčený účastí Prahy v svatohavelské koalici, se jistě nedal snadno uchlácholit sliby zástupců hlavního města. Potřeboval určité záruky, že se nepřátelský postoj Prahy nebude opakovat. Zdá se být proto nepochybné, že s uzavřením libeňského míru souvisela opatření přijatá staroměstskou radou 23. září 1424. Konšelé tehdy svým výnosem potvrdili starší nálezy, postihující emigrovavší či vypuzené měšťany z řad katolíků a přívrženců krále Zikmunda Lucemburského. Jejich nemovitosti, zkonfiskované v letech 1420–1421, byly s konečnou platností zabaveny a obráceny k prospěchu obce. Radní si rovněž vymínili, že mohou zkonfiskovaný majetek užít k náhradě škod, prodat nebo darovat (Paľacký 1873, s. 360–362). S prodejem nemovitostí, který se týkal především domů (na Starém Městě jich bylo zkonfiskováno kolem 330), se také vzápětí začalo.¹³ Zároveň ustanovení obsahovalo zastrášovací článek, jenž hrozil vyhnáním z města každému, kdo by se přimlouval za návrat emigrantů. Minimálně osm osob bylo ihned vypovězeno. Staroměstští konšelé dávali nekompromisními kroky najevo, že cesta do před-revolučních časů není myslitelná. Obdobné výnosy vyhlásila také rada Nového Města pražského. Rozprodej konfiskátu i další rozhodnutí, jejichž zmatený ohlas čteme v Hájkově *Kronice české* (Hájek 1541, list 401^a), přirozeně posílily pozice upřímných husitů, poněvadž noví majitelé domů a dalších nemovitostí nehodlali v žádném případě připustit obnovu statu quo z doby před výbuchem revoluce.

Staroměstská rada překročila v září 1424 pomyslný Rubikon a její tehdejší přední členové nuseli od této chvíle hájit hospodářské a politické změny, které revoluce v pražském souměstí přinesla. Matěj Smolař, Václav Hedvika, Václav od Kaprů, staroměstský kancléř (protonotář) Mikuláš Humpolec, který se ujal

11 V době prvního Korybutova pražského vládařství roku 1422 zastávali konšelský úřad Pecha valchů, Míkoš Ryslavý, Václav Litochleb, Václav od Kaprů, krejčí Václav Hedvika, Jan z domu U ruky, Václav Holec a Matěj od Hřebenů, kteří byli členy rady od léta 1424 (viz Tomek 1881, s. 69).

12 K okolnostem a příčinám pražského převratu 17. dubna 1427 nejnověji Boubín 1982, s. 219–232, Šmahel 1984, zvláště s. 154–156 a 1993, s. 188–189; Grygiel 1988, s. 99–104.

13 K tomu viz Tomek 1866, s. 150, 183, 201, 221, 222; Čelakovský 1920, s. 205, Vlček 1997, s. 256–263.

funkce právě roku 1424, a později též Jan Velvar obtížný úkol pod ideovým vedením Jana Rokycany plnili. Kdykoliv vyvstalo nebezpečí restauračních náběhů, jako tomu bylo v dubnu 1427, okamžitě se postavili proti. Na jejich bedrech také spočinula obrana zájmů husitské Prahy při jednáních o právní legalizaci revolučních výsledků v letech 1434–1436. Po Rokycanově vynuceném útěku z Prahy na jaře 1437 se zhroutilo i postavení této skupiny. Její představitelé byli v lednu 1438 zajati, internováni (Smolař dokonce roku 1440 popraven) a k moci se vrátili až v září 1448, po dobytí Prahy Jiřím Poděbradským (přehledně Vlček a kol. 1997, s. 240–247).

Ačkoliv opatření, uskutečněná z vůle pražských konšelů, vycházela vstřícně důsledným pražským husitům, bylo jejich cílem uklidnit též Žižku, který musel pochopit, že návrat před rok 1420 nepřichází v úvahu. Ostatně slavný vojevůdce pobýval tehdy v Praze, kde připravoval tažení na Moravu a zároveň dostával zprávy o probíhajících jednáních mezi katolíky a husity ve Zdicích.¹⁴ Ještě před ukončením zdických rozhovorů, krátce (snad následující den) po svatění Václavu vytáhl na Moravu. Spolu s ním se vypravily do pole pražský sbor Zikmunda Korybutoviče, kontingent umírněných husitů pod velením Diviše Bořka z Miletínky a tábořský oddíl Mikuláše Sokola z Lamberka. Vzhledem k přetrvávající vzájemné nedůvěře však každé vojsko operovalo relativně samostatně. Žižka dal před přímým postupem na Moravu přednost obležení Příbyslavi, k níž v příjmem podzimním počasí dorazil asi 6. října. Zbývalo mu pět dní života...¹⁵

Analýza složení staroměstské rady v létě 1424 nepřímě, ale přesvědčivě podpořila správnost údaje o Rokycanových zásluhách na změně Žižkova postoje a uzavření libeňského míru. Současně také znovu doložila skvělou historickou intuici Aloise Jiráska, jenž se neohlížel ani na dílčí pochybnosti V. V. Tomka, ani na mínění svého obdivovatele Zdeňka Nejedlého a v dramatu *Jan Žižka* přikl Janu Rokycanovi úlohu, která mu historicky skutečně náležela. Je s podivem, že tak učinil pouze na základě narativních pramenů, nikoliv rozбором údajů obsažených v pátém svazku Tomkova *Dějepis města Prahy*. Zřejmě jej takový postup ani nenapadl. V Jiráskově dramatu o Žižkovi vystupují sice předáci staroměstské a novoměstské obce (Šimon od Bílého lva, Vaněk Pivo, Prokop Závada, Václav Hedvika, Pavel z domu rychtářova), avšak jejich podíl na zářijovém dění roku 1424 byl, pochopitelně s výjimkou Václava Hedviky, nezřetelný, poněvadž v daném období nezastávali klíčové úřady. Sotva proto mohli být členy delegace vyslané k Žižkovi na Špitálské pole. Ostatně v dramatu samotným jsou

14 O Žižkově pobytu v zářijové Praze viz Tomek: *Žižka* 1879, s. 201. K zdickým dohodám naposledy Macek 1958, s. 195–212, Šmahel 1993, s. 152–158; Čornej 2000, s. 340.

15 Datum počátku tažení podle *Kroniky tzv. Starého kolegiata pražského*, kde i údaje o složení výpravy (Viz *Fontes* VII, s. 31). O obležení Příbyslavi 6. října 1424 viz Beckovský 1700, s. 717. Jím uváděná relace odpovídá času potřebnému k přesunu vojska od Prahy k Příbyslavi.

jejich role pouhé „čurdy“, omezené na výkřiky (*Bože!*), projevy souhlasu či nesouhlasu (*Ne! Ne, ne!*) a drobné vysvětlující komentáře adresované publiku (Jirásek 1955, s. 99, 101, 102).

Vzhledem k mimořádným historickým znalostem, které Jirásek ve své divadelní hře projevil, lze nad tímto nedopatřením mávnout rukou. Svým citem totiž na druhé straně evokoval neklidnou atmosféru, která v pražských městech panovala po Malešovu a jež vyústila ve spor o další politickou linii, spor, o němž více tušíme, než víme. V Žižkově ležení, jak naznačují příslušné pasáže Eneovy *Historie české*, nebyla situace jiná.¹⁶ Útok na Prahu a její zpusťování si zřejmě ani někteří Žižkovi bojovníci nedokázali dost dobře představit. Zvláště když znali 5. knihu Mojžíšovu, která o dobývání nepřátelských měst v 20. kapitole říká:

12. Pakli by v pokoj s tebou nevešli, ale bojovali proti tobě, oblehneš je.
13. A když by je Hospodin, Bůh tvůj, dal v ruku tvou, tedy zbiješ v něm ostrosti meče všechny pohlaví mužského.
14. Ženy pak, ditky a hovada i cožkoli bylo by v městě, všechny kořisti jeho rozbituješ sobě, a užívati budeš kořisti nepřátel svých, kteréž by dal tobě Hospodin, Bůh tvůj.
15. Tak učiníš všechněm městům daleko vzdáleným od tebe, kteráž nejsou z měst národů těchto.
16. Z měst pak lidu toho, kterýž Hospodin, Bůh tvůj, dává tobě v dědictví, žádné duše živiti nebudeš.

(Bibli svatá 1613/1922, s. 192–193)

A Žižka, sám sebe považující za prodlouženou a trestající ruku Hospodinovu, ve svých odkazech na Bibli výrazně preferoval Starý zákon (75 % odkazů v hejtmánových dochovaných písemnostech) před Novým zákonem (25 % odkazů). Boj o Prahu by byl nesporně zápasem na život a na smrt.

Při rozboru Jiráskovy historické beletrie každého vždy znovu a znovu překvapí autorovy rozsáhlé historické vědomosti i jeho nesporný cit pro kritiku pramene. Stačí uvést, s jakou bravurní jistotou odlišil v českých kronikách pozdní podání od dějinné reality, aby sestavil sbírku *Starých pověstí českých*. Jindy se autentické historické události a mluva existujících dokumentů nenásilně prolínají

16 Jirásek ve svém dramatu učinil hlavní viníkem malešovské katastrofy umírněného husitského mistra Křišťána z Prachatic. Oněm však prameny v této souvislosti mlčí, byť Křišťán nechoval husitské radikály v lásce. K neklidu v Žižkově ležení, snad na podkladě ozvuku českých zpráv viz Enea Silvio 1998, s. 135.

s fikcí jen obtížně postižitelnou od dějinné skutečnosti (kupř. *V cizích službách*). I po dlouhých desetiletích tak Jirásek dokáže zaskočit zkušené badatele, včetně své dnes největší žijící znalkyně.¹ Pro humanitní vědce není ovšem nic krásnějšího než v zdánlivě dokonale prozkoumaném tématu nalézat nové a nové poznatky i překvapivé souvislosti.

PRAMENY A LITERATURA

BARTOŠ, František Michálek

1924 „Studie o Žižkovi a jeho době I. Žižka a Rokycana“, *Časopis Národního muzea* 98, 1924

1965 „Husitská revoluce. I. Doba Žižkova 1415–1426“, *České dějiny II/7* (Praha: Nakladatelství ČSAV)

BECKOVSKÝ, Jan František

1700 *Poselkyně starých příběhův českých* (Praha)

BIBLÍ SVATÁ

1613/1922 *Biblí svatá to jest Svatá pisma Starého i Nového zákona* (Praha: Nákladem Britické i zahraničné společnosti biblické; kralický text z 1613 opravený podle původních textů)

BOUBÍN, Jaroslav

1982 „Tři korybutovské písemnosti“, *Folia historica Bohemica* 4, 1982

1997 „Mistr Jan z Rokycan. Stručný náčrt jeho životních osudů“, in J. B. – Jana Zachová: *Žaloby katolíků na mistra Jana z Rokycan* (Rokycany: Státní okresní archiv Rokycany)

ČECH, Svatopluk

1880 „Žižka“, in *Nová sbírka veršovaných prací* (Praha: Grégr a Dattel)

ČELAKOVSKÝ, Jaromír

1920 „O vývoji středověkého zřízení radního v městech pražských“, *Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy I/2*, 1920

17 Jaroslava Janáčková se domnívala, že si jména husitských bojovníků Baby a Hrdinky vymyslí Jirásek pro drama *Jan Roháč* (Janáčková 1987, s. 353–354). Ve skutečnosti uvádí přízviska obou mužů mezi popravenými Roháčovými druhy katolík Barišek z Drahonice ve své *Kronice*. Viz FRB V, s. 621. Snad mi moje vzácná učitelka a svého času přísná examinatorka toto úsměvné zplnění jiráskových poznatků promine.

ČERNÝ, Adolf (pseud. JAN ROKYTA)

1926 „Žižka před Prahou“, in *Žižka, náš bratr věrný* (Praha: J. Otto)

ČERVINKA, Otakar

1875 *Jan Žižka z Kalichu*. Epická báseň (Praha: T. Mourek)

ČORNEJ, Petr

1987 *Tajemství českých kronik* (Praha: Vyšehrad)

1991 „Sakrální a úsměvné podoby husitské tradice“, in *Proudý české umělecké tvorby 19. století*. Smích v umění, red. Marta Ottlová – Milan Pospíšil (Praha: Ústav pro hudební vědu ČSAV)

1993 „Václav Vladivoj Tomek, Jan Žižka a husitská epocha“, in V. V. Tomek: *Jan Žižka* (Praha: V ráji, 2. vydání, reprint vyd. nakl. J. Otto 1879)

1999 „Ke genezi Palackého pojetí husitství“, in *František Palacký 1798/1998*. Dějiny a dnešek. Sborník z jubilejní konference, red. František Šmahel za spolupráce Evy Doležalové (Praha: Historický ústav AV ČR)

2000 *Velké dějiny zemí Koruny české V. 1402–1437* (Praha – Litomyšl: Paseka)
v tisku „Skon českého bohatýra“, in *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*, red. Helena Lorenzová – Taťána Petrasová

ENEAS SILVIO

1998 *Aeneae Silvii Historia Bohemica – Enea Silvio Historie česká*, k vydání připravili a z latinského originálu přeložili Dana Martínková, Alena Hadravová a Jiří Matl (Praha: Ústav pro klasická studia AV ČR)

FONTES

1893 *Fontes rerum Bohemicarum I'*, edd. Josef Emler – Jaroslav Goll (Praha: Historický spolek)

bez data *Fontes rerum Bohemicarum I'II*, ed. Josef Emler (Praha), nedistribováno

GRYGIEL, Jerzy

1988 *Życie i działalność Zygmunta Korybutowicza* (Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Wydawnictwo PAN)

HÁJEK Z LIBOČAN, Václav

1541 *Kronika česká* (Praha)

JANÁČKOVÁ, Jaroslava

1987 *Alois Jirásek* (Praha: Melantrich)

JIRÁSEK, Alois

1955 *Jan Žižka*, ed. Julie Štěpánková (Praha: SPN)

KAVKA, František

1953 *Husitská revoluční tvadice* (Praha: SNPL)

KOŘALKA, Jiří

1998 *František Palacký (1798–1876). Životopis* (Praha: Argo)

KRATOCHVÍL, Miloš Václav

1956 *Husitská kronika* (Praha: SNDK)

KRAUS, Arnošt

1924 *Husitství v literatuře, zejména německé III* (Praha: Rozpravy ČAVU, třída III)

KROFTA, Kamil

1911/1946 *Mistr Jan Rokycana* (Rokycany 1911); odkaz na dostupnější výbor statí: *Duchovní odkaz husitství* (Praha: Svoboda)

LACINA, Josef (pseud. KOLDA MALÍNSKÝ)

bez data (1883) „Žižkova dcera“, in *Kronika. Historické obrázky I* (Praha: J. Otto)

MACEK, Josef

1958 „Úmluvy zdičké“, in *Sborník prací k počtě 75. narozenin akademika Václava Vojtíška*, AUC – Philosophica et historica II, 1958

NEJEDLÝ, Zdeněk

1899 „Mládí M. Jana z Rokycan“, *Časopis Musea Království českého* 73, 1899 (Zde též úplná edice *Žalob* z rukopisu dnešního Státního oblastního archivu v Třeboni, sign. A 16, fol. 84^v–86^f, s. 5328 – 134)

PALACKÝ, František

1939 *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě III* (Praha: Kvasnička a Hampl)

1873 *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges I* (Prag: Friedrich Tempsky), edice

PEKAŘ, Josef

1924 „Jan Žižka I. Žižka u Eneáše Sylvia“, *Český časopis historický* 30, 1924

1930 *Žižka a jeho doba III* (Praha: Vesmír)

1933 *Žižka a jeho doba IV* (Praha: Vesmír)

PROKEŠ, Jaroslav

1926 „Jubilejní literatura o Žižkovi (část II)“, *Časopis Matice moravské* 50, 1926

RAK, Jiří

1981 „Husitství v díle Václava Vladivoje Tomka“, *Husitský Tábor* 4, 1981

1994 *Bývalí Čechové* (Praha: H&H)

SBORNÍK ŽIŽKŮV

1924 *Sborník Žižkův 1424–1924*, red. Rudolf Urbánek (Praha: Vedecký ústav vojenský)

SCHMIDT, Hermann

1969 *Hus und Hussitismus in der tschechischen Literatur des XIX. und XX. Jahrhunderts* (München: O. Sagner)

SPUNAR, Pavel

1995 *Repertorium auctorum Bohemorum provecum idearum post universitatem Pragensem conditam illustrans. Tomus II.* (Warsaviae: Wydawnictwa IHN PAN – Pragae: Ústav pro klasická studia AV ČR)

ŠMAHEL, František

1969 *Jan Žižka z Trocnova* (Praha: Melantrich)

1984 „Pražská města mezi dvěma převraty 1427–1483“. *Documenta Pragensia* 4, 1984

1993 *Husitská revoluce III* (Praha: Historický ústav AV ČR)

1998 „Enea Silvio Piccolomini a jeho Historie česká“, in *Aeneae Silvii Historia Bohemica – Enea Silvio Historie česká* (Praha: Ústav pro klasická studia AV ČR)

TOMEK, Václav Vladivoj

1866 *Základy starého místopisu pražského I* (Praha: Královská česká společnost nauk)

1879 *Jan Žižka* (Praha: Jan Otto)

1879 *Dějepis města Prahy IV* (Praha: F. Řivnáč)

1881 *Dějepis města Prahy V* (Praha: F. Řivnáč)

URBÁNEK, Rudolf

1925 *Žižka v památkách a úctě lidu českého* (Brno: FF Masarykovy univerzity v Brně); nově výrok přetiskli J. Boubín – J. Zachová: *Žaloby katolíků na mistra Jana z Rokycan* (Praha 1997), s. 46 a 71.

VLK, Jan (red.) a kol.

1997 *Dějiny Prahy I* (Praha – Litomyšl)

VRCHLICKÝ, Jaroslav

1899 „Žižka před Prahou“, in *Bozi a lidé* (Praha: J. Otto)

PŘÍRODA V PRÓZÁCH ZIKMUNDA WINTRA

GLOSA ENTOMOLOGICKÁ A POVAHOPISNÁ

Věra Brožová

Málokterý autor se tak proklamativně přihlašoval k městu a městskému životu jako Zikmund Winter. Městům zasvětil celé své životní dílo vědecké, města a jejich dávní obyvatelé, nezřídka prorůstající v jeden celistvý a bizarní organismus, byli i protagonisty jeho próz. Příroda jako by u autora tak bytostně ukotveného do městských zdí stála zcela v pozadí. O to více překvapí dokument, který se nachází ve Wintrově pozůstalosti: Muzeum Království českého děkuje Jaroslavu Wintroví za dar z majetku *zvěčnělého pana otce, slovuťného historického badatele a romanopisce*, který tvoří vedle rukopisu Mistra Kampána, několika kulturněhistorických studií a dvanácti svazků rukopisných výpisků poněkud paradoxně též *na 1600 motýlů většinou českých z okolí Rakovníka, čímž dostalo se muzejní sbírce rukopisů po vynikajících mužích našeho národu i rovněž sbírce zoologické velice cenného a vítaného obohacení.*¹

Skutečnost, že Zikmund Winter byl amatérským lepidopterologem, který za svůj život nashromáždil sbírku nemalého rozsahu a musel být tudíž solidním znalcem přírody, poněkud narušuje představu pilného, od současného života téměř odtrženého archivního badatele, jež dosud přetrvává v povědomí čtenářů i řady odborníků – také díky Wintroví samému. Není divu, že jeho entomologické zájmy dosud nepodchytili ani regionální historici, kteří věnovali pozornost většinou jeho organizátorských, uměleckých i společenských aktivit v Pardubicích a v Rakovníku; vždyť jen pramenné drobníčky svědčí o tom, že se Winter lepidopterologii vůbec kdy věnoval. Např. Výroční zpráva rakovnické reálky z roku

1 Muzeum Království českého v Praze Jaroslavu Wintroví, 15. 11. 1913, Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze (dále LA PNP), fond Z. Winter, 2. část.

1876 zaznamenává dar profesora Wintra: „sbírka motýlů přes 80 kusů“ (Výroční zpráva 1876, s. 68), v blahopřání k šedesátinám psal Jaroslav Jahn, významný geolog, profesor brněnské techniky a syn ředitele pardubické reálky, májovce Jiljího V. Jahna: *Vzpomínám, jak jsme kdys tu schytávali motýly – Vy skoro 60. já 42!*² Svou zálibu i svůj vztah k přírodě Winter považoval za natolik privátní, že je zatajil i v autobiografických textech, poodkryvajících jeho soukromí (srov. Winter 1996); teprve na samém konci života ji přiblížil dětem, dětskému čtenáři.

V roce 1910 otiskl Wintrovi přítel a šéfredaktor dětského časopisu *Mladý čtenář*, „zvonař“ F. S. Procházka nezvyklou „zповěď“ s názvem vypůjčeným z Desatera – *Nezabiješ* (Winter 1910, s. 114–116); o dva roky později, v roce Wintrový smrti, tu vyšel další Wintrův „obrázek z přírody“ *Nešťastné děti* (Winter 1912, s. 6–7, 18–19). První článek je přitom pln soucitu s hmyzími obyvateli přírody, kteří vymírají kvůli postupující civilizaci i kvůli člověku. Autor sám sebe obviňuje z krutých vražd: *.../ dnes po letech mnohých, kdy mám ve skříni veliké nasušeno a nabodáno několik tisíc mrtvolek něžných /.../ že dnes mne popadá lítost, proč právě já jsem ty životy zničil.* (Winter 1910, s. 114) V dalším „obrázku“ pak Winter poutavě líčí odchov housenek vzácného nočního motýla a jejich postupný násilný konec po vysazení do přírody. Housenky, „babky v čepcích“, přitom však poněkud aktuálně vykazují vlastnosti, které autorský vypravěč (mj. sledující pravidelně zprávy z rusko-japonské války), vztahuje i na soudobou českou společnost: vzájemně na sebe útočí (*Kdybyste, šelmy, měly aspoň trochu toho humanismu mezi sebou*, naráží vypravěč na dobové spory realistů), utíkají za „lepšími bydlem“, vyzývavě se předvádějí. Stačí málo, aby jejich zkázu dokonal cizí člověk a autorovi nezbude, než konstatovat: *Tak jsem přírodě chtěl pomáhati a takhle to dopadlo.* (Winter 1912, s. 19)

Je jasné, že pozdní a neobvyklý výlet do čtenářského teritoria, které Winter dlouho programově opomíjel, měl jiný důvod, než přiblížit poučné techniky entomologické praxe. Autor rozhodně nestál pouze o to, aby jako příkladná kulturní veličina poukázal na vícerozměrnost svých zájmů a zlidštil svůj obraz – jako novodobý flagellant sám sebe postavil na piedestal hanby, aby předvedl, jak dovede mladý člověk nevědomě, cynicky a velikášsky narušovat řád, kterému při svém egoismu a dravosti nechce rozumět; paralela s Wintrovým prožíváním soudobých kulturních a společenských ponižů byla přitom nasnadě. Neobvyklá však byla cesta, kterou Winter ušel ve svém pojetí (a zobrazování) přírody, než ji v této účelově zjednodušené podobě začlenil do svého chápání celku moderního života a společnosti.

V Rakovníku, kde měl Winter svou sbírku nejvíce rozšířit, se podle vlastních slov zajímal hlavně o archiv a hned po něm o maloměstskou společnost,

jejíž členové se tolik podobali svým předkům. Když v raných obrazech přibližoval osudy dávných měšťanů, soustředil se skutečně téměř výhradně na mezilidské vztahy, na všechno, co uzavřené v bizarním celku malého města fatálně posouvalo a ovlivňovalo život jednotlivce. Obraz charakteristického okolí Rakovníka, jehož přírodu za deset let zdejšího působení musel aspoň zevrubně poznat a projít při svých loveckých výpravách, umělecky využíval jen tehdy, pokud jej mohl uplatnit jako prvoplánový kontrast k pozdějšímu tragickému osudu postav, a i tehdy se často spokojil s pouhým hodnoticím konstatováním: *Krásný, ba překrásný je Křivoklát! Ale tak neříkal žádný pytlák, jež myslivci křivoklátská uchvátili v stínech lesních a jako zvíře vzhůru na hrad vlekli.* (Winter 1987, s. 231) S tímž záměrem, jen složitěji naplněným, zcela výjimečně zobrazil i větší krajinný celek: vypravěč, stylizovaný jako znalec, „průvodce“ krajinou i místní historií, uvádí v obraze *Člověk zmařený* pomyslné čtenáře („návštěvníky“) do nesložitě ličeného idylického zákoutí, aby je přiměl k citové účasti na krutém příběhu místního sirotka, jehož dobře míněné, avšak necitlivé snahy sousedů i dobová ochranná úřední opatření paradoxně dovedly k šílenství. *Půjdeme po silnici z Rakovníka města v tu stranu, kde slunce ráno vstává. Půjdeme podle potoka mezi dvěma stráněma, na nichž plochá pole šikmo se kloní na cestu /.../ tam, kde do cesty přespříč se nám postaví lesnatá stráně, a tu krásný český obrázek stane před našima očima. Je to začátek valných hvozdů křivoklátských /.../ a tu v koutečku rozkošném mezi záchumčivými olšemi a hedvábnými modřiny stojí mlýn, jenž tu vesele klepal už před třemi sty lety. Pojďme, usedneme tu pod prastarou lipu /.../* (Winter 1886, s. 1). Konvenční detaily úvodní a závěrečné přírodní pasáže prózy (voda je *pomněnkami a vrbinami pěkně vroubená, lipa mohutná ramena rozestírá, žáby v rybníce ladi nástroje na večerní symfonii*), někdy spíše téměř vlastenecká topoi než přírodní líčení, přitom ostře kontrastují s dynamickým, emocionálně podbarveným dějem: *Nastal hon. Fořknechti křivoklátská, kteří jindy lovili zvěř vysokou i nízkou, jindy také dravé vlky a rysy, královskému fořtu škodící, honili teď blázna.* (Winter 1886, s. 15)

Motivy, které se vyskytují v některých závěrečných, hodnoticích pasážích obrázků, podtrhují svébytnou úlohu, kterou příroda ve Wintrových tragicky laděných prózách má: je povzneseně nadčasová, plyne a trvá v jistotě vlastního nadosobního řádu, jenž člověka lhostejně miji, stejně tak jako plynutí „velkých dějin“. Koloběh zániku zahrnujícího v sobě slitovný příslib obnovy je příliš vzdálen situaci Wintrových hrdinů, vyvrženců dobové společnosti, k nimž smrt přichází nepřírozeně a z vůle lidí: *Když lidé odešli z divadla a telkův, zbyla na Golgotě (rakovnický popravčí vrch, V. B.) žena chudá s pěti vyžlaty – Seděla, seděla a do černé hleděla země. U svadlého prsu měla dítě. Dvě děvčátka její skotačila v mateřidoušce a dva chlapci kadeřaví vyháněli motýle z červených slziček na Golgotě hojně rostoucích – a slunce libě svítilo a utěšeně.* (O život, Winter 1888, s. 97) Kontrast daného a nezvratného běhu přírody trvající nad utrpením člověka jako by tu někdy odkazoval k pojetí téměř máchovskému.

A stejně jako u Máchy, i u Wintra je příroda často tím jediným, co se ze své monumentální nehybnosti v soucitu a útrpnosti sklání nad lidskou bolestí: *Když na Golgotě rakovnické v pošmourném dni hranice vzplála a mrzákovo tělo do horoucího ohně bylo vhozeno, jedinými vznešenými diváky byly jen huňaté vrchy křivoklátské, němé a černější nežli jindy. Plešatý, moudrý Džbán dnes pro husté smuteční flóry na rakovnickou Golgotu nedohlédl, a petršpurské pahrbky tonuly v hojných slzách* —. (Přišera, in Winter 1888, s. 95)

Na pozadí světa přírody konfrontovaného s malicherným světem slabých a zanedbatelných pěšáků dějin, obětovaných nevědomosti, zpupné svévoli a zřetelnosti spoluobčanů, se Winter pokoušel svého čtenáře dovést k zamyšlení o podobách mravnosti, odpovědnosti a empatie, jejichž absence má osudový dopad v hraničních i zdánlivě bezvýznamných a všedních okamžicích lidského života. V 80. letech minulého století jako by mu tento problém mimoděk vystupoval ze skládky archivních dokumentů maloměstského Rakovníka. Na přelomu 19. a 20. století, kdy měl své místo v kruhu „starších“ spisovatelů, stojících v opozici proti stoupencům nových literárních proudů, k němu začal směřovat cíleně, z pozice obránce realistické tvůrčí metody a s využitím veškeré své tvůrčí invence. Poprvé v životě totiž dostal možnost etablovat se před veřejností jako obhájce názorů své generace a jejích sympatizantů.

Poté, co J. V. Sládek oficiálně postoupil roku 1898 časopis *Lumír* nakladateli Ottovi a roku 1899 zanikl Šimáčekův *Světozor*, cítili se Winter a část jeho přátel, většinou sdružených ve *Spolku českých spisovatelů beletristů Máj*, ohrožení omezením publikačního prostoru. Většinou se příliš nezabývali myšlenkovými nuancemi ani spory mezi mladšími příznivci nové tvorby; realisté sdružení kolem *Času*, *Naše doba*, dekadenti a jejich *Moderní revue*, radikální non-konformisté a *Nový kult* či *Rozhledy* a F. V. Krejčí jim ve svém celku splývali v nebezpečnou lavinu, již je třeba postavit hráz. Winter ztrátu *Lumíru* vyjádřil za celý svůj přátelský okruh v dopise J. V. Sládkovi: *Byltě Lumír elitní tribunou a dosud má dobrý zvuk v hanebné vřavě nových a nejnovějších proudů. /.../ Lumír tedy prodán a my, stará generace, ztrácíme zas kus državy. /.../ Snad to tak daleko nedojde, aby v našem Lumíru zuřivý Šalda nadával Jiráskovi z tribuny kritické, ale – kdož by si maloval temno na temné obzory.*³ Jeho černé předpovědi se měly brzy stát skutečností, ba realita je předstihla. Redaktor Václav Hladík nebyl sice přímo svázán s Modernou, patřil však ke generaci 90. let; díky jeho působení se *Lumír* otevřel řadě příslušníků „mladých“ v čele s F. X. Šaldou, i nejmladším autorům: Otakaru Theerovi, Viktoru Dykovi, Karlu Tomanovi, Karlu Sezimovi a Arne Novákovi.

K Šaldovi a Novákovi Winter navíc pocítoval značnou averzi osobního charakteru: byli jeho nevďečnými žáky, oba vyučoval na Akademickém gymnáziu; do *Lumíru* přestal přispívat. Když pak M. A. Šimáček v roce 1900 inicioval vydavatelské družstvo a Winterův přítel, profesor právnické fakulty pražské univerzity Josef Stupecký, sepsal stanovy a dal družstvu právní formu majetkového spoluvlastnictví (societas bonorum), Winter se přidal k podniku, jenž měl bývalý *Lumír* zastoupit. Stal se podílníkem družstva i členem redakčního kruhu nového časopisu *Zvon*.⁴

Přispěvatelé Hladíkova *Lumíru* hleděli zpočátku na protiútok starších s obavami. Dokonce sám Šalda, snad pamětliv toho, že v roce 1895 v *Rozhledech* obvinil redaktora *Světlozoru* Šimáčka ze svévolných úprav textů F. X. Svobody, Antonína Sovy a Viléma Mrštíka a vysloužil si v *Lumíru* ironickou odpověď samotného Sládka (srov. Šalda 1950, s. 335–357), se obával pragmatického podnikatele Otty, který s ohledem na vkus abonentů mohl uvažovat o spojení obou listů: „Hladík psal mi z Paříže a potvrzuje, že májisté chystají se k novému literárnímu listu namířenému proti *Lumíru*: pak by snad *Lumír* pad – nevzdal-li by jej Otto dobrovolně jako nemožnou pevnost šimáčekovcům, nepozval-li by je do něj, aby se vyhnul konkurenci.“ (in Macek 1964, s. 251) *Zvon* však *Lumír* neohrozil, naopak sám byl ohrožen časopisem *Máj*, vydávaným od roku 1902 opomenutými kolegy „zvonařů“, kteří údajně též už nějaký čas uvažovali o obdobném vydavatelském družstvu při samotném spisovatelském sdružení (srov. Klášterský 1937, s. 452).

Poté, co „zvonaři“ odmítli převést svůj časopis pod zastřešení nového družstva „májistů“, neboť *Zvon* „byl založen jako list určité skupiny literární, kterouž mu dán určitý program a směr a nakladatelské družstvo *Máje* nemohlo by *Zvonu* do budoucnosti zaručiti stabilitu tohoto programu a směru“ (viz *Zvon* 2, 1901/02, s. 268), stala se věc, kterou řada z nich nepředpokládala. V novém časopisu, který měl stejnou periodicitu, a oslovoval podobný, konzervativnější okruh čtenářů, začali hned od prvního čísla⁵ z finančních důvodů působit i čtyři podílníci zvonařského družstva: Jaromír Borecký a Antonín Klášterský jako členové redakce, Jaroslav Vrchlický jako „pořadatel činnosti básnické“ a František Herites dokonce jako odpovědný redaktor. Pro „zvonaře“ to znamenalo otevření fronty na dvou stranách. Zatímco s modernisty se ve svém listě vyrovnávali značně nevybíravě (do anonymní rubriky *Týden sem ostrými invektivami*

4 Členy družstva byli vedle Wintera M. A. Šimáček, Alois Jirásek, Josef Thomayer, Jaroslav Vrchlický, František Herites, Adolf Heyduk, F. X. Svoboda, K. V. Rais, K. M. Čapek-Chod, Karel Kučera, František Kvapil, Antonín Klášterský, F. S. Procházka, Jaromír Borecký. První číslo *Zvonu* vyšlo 25. 9. 1900.

5 První číslo *Máje* vyšlo 19. 9. 1902.

přispíval i Winter), k ostatním kolegům, s nimiž stále zasedali v jednom spisovatelském spolku, přistupovali, aspoň navenek, ohleduplně.

Jedinými „zvonaři“, kteří ze *Spolku českých spisovatelů beletristů Máj* demonstrativně vystoupili, byli Josef Thomayer, Alois Jirásek a Zikmund Winter (viz *Zvon* 4, 1903/04, s. 364). Winter sice zcela nesdílel mínění svých přátel, že dva obdobně koncipované literární časopisy ztěžují pozici starších. Byl schopen i připustit, že *konečně takový konkurenční list nebyl by Zvonu k nezdraví*; co však neodpouštěl, bylo taktizování a ustupování z dříve nezpochybnitelných generačních zásad. *Zvon byl založen na obranu starších, především na obranu Tvoa, do něhož se bilo jako do nejpřednějšího nejvíc. Teď mili poetové do nás bijou a tebe nám odcizují*, vyčetl Vrchlickému, jenž ho nařkl z fanatismu, *nadávku fanatika bych přijal už proto, že fanatik je sic slota, ale má povahu. Než můj fanatismus je neškodný, není útočný, je to jen mravní rozhořčení ze vzácného činu, kterého se dopustili naši bývalí přátelé [...]. Jenom to měli udělat na svůj oučet a ne na svépomoc všeho spisovatelstva.*⁶

Winter ze svého stanoviska neustoupil a přes stoupající hořkost se snažil být starším oporou. Stránky *Zvonu* poctivě plnil kulturněhistorickými studiemi a drobnými archivními zajímavostmi, jejichž obsah často rezonoval s probíhajícími polemikami – *Zájezd pana Karáska ze Lvovic do „Kotců plátěných“* (Winter 1901/02, s. 280) komentoval zápis z roku 1533 o ataku jakéhosi opilého Bohuslava Karáska ze Lvovic na městské hokyně, obsáhla studie o nadávkách *Nekulturní list z historie kulturní* (Winter 1901/02, s. 591–594, 609–611, 621–625) byla míněna jako zásobník munice pro sporné strany. Pro *Zvon* napsal i své obsáhlé historické novely *Krátký jeho svět* (1900/1901), *Vojačka* (1901/1902), *Rozina sebranec* (1902/1903) a *Peklo* (1903/1904), *Zvonu* věnoval i monumentální „historický obraz“ *Mistr Kampanus* (1905/1906, 1906/1907). Díky těmto tragickým příběhům nejen že pomáhal držet časopis pomalu zabředávající do finančních obtíží, ale konečně se stal ceněným umělcem.

„Nejmladší lumírovec“ Otakar Theer překvapil „staré“ vysokým hodnocením Wintrových novel a vedle postřehu, že prozaik Winter zcela osobitě zachází s historickou slovní zásobou, umně využívá dokument a úsporným detailem dovede vrstevnatě charakterizovat psychické stavy hrdinů, si též povšiml, jak nečekaně plasticky působí u zralého Wintra líčení přírody (Theer 1904, s. 19–32). V jeho vrcholných prózách totiž takových pasáží není mnoho, chaos městského života i zmatek bitevních plánů zcela převládá a autorovou tížádností je podat je v celé jejich bizarnosti. Mistrovství přítele Jiráska, jenž ve *Zvonu* tiskl pokračování kroniky *U nás*, se Winter kopírovat nepokoušel, přestože se mu obdivoval. *Nevím, jestli to víte, ale pozoruju zvláštní nálady ve vašich popisech.*

Stakra, to jsou leckde kousky, to jsou básničky (viz Švehla 1960, s. 67), pochvaloval si nad kronikou už v roce 1897. Zkusil však skloubit přírodní popis s dějem příběhu a dodat mu specifickou dynamiku.

V *Kampanovi*, který je komponován jako sled výřezů událostí postupně směřujících k bělohorské tragedii i protagonistově smrti, má příroda měnicích se ročních období osvědčenou funkci poetické časomíry, současně však svým zpodobením vždy koresponduje s nadcházejícími událostmi. Slavnost „střílení ku ptáku“ a univerzitní zkoušky tak doprovází *veliký pohled na vinice sionské a petřínské, lemovaný vznešenou katedrálou Hradu pražského; /.../ mdlá zeleň vinných keřů ovroubena tmavou zelení prostříkanou zlatem a barvou pomorancí, kterou rozsypává podzimek./.../ A dole mohutná řeka, jejíž drobné a rychlé vlnky perleti prosvitují.* (Winter 1948, s. 13) Nadcházející Kampanovu svatbu procítí čtenář hned několika smysly: vítá ji *teplý vítr i Praha, jež si strojí kolem kol jarní šaty a jejíž stráně se zelenají barvou bujně jásavou a ze zahrádky rektorovy rozhazuje se mladistvá vůně* (Winter 1948, s. 110), zatímco Bílá Hora noc před bitvou působí přízračně a děsivě: *A na pláni zase nebylo živé duše, klidně rozlévalo se po ní mdlé světlo měsíce /.../ Křoviska sem tam po pláni rozlezlá, větší i zakrslá, přikrčují se k zemi jako černé obludy číhající, a prostřed lady pusinaté lom bílého kamene vypadá jako zakletý zámek. Dole pod planinou měsíc hraje neklidnými zlatými proučky obou potoků, které pláň obtékají a z pomoklin a vod shnilých dole u vsi Ruzyně vystupuje mlha prachová, v níž rozplývají se obrysy černých olší v mátohy obludné.* (Winter 1948, s. 268) Stejně tak v novelách tvář přírody předjímá blížící se dramatický okamžik: Rozininu vraždu ohlašuje trojí zpodobení lesa, v němž *posléze chrupalo i svištělo při každém kroku listů opadané a lupení a vydávalo těžkou vůni, z níž hlásila se plíseň, hníloba a smrt.* (Winter 1953, s. 226) Svět lesních stínů, v němž hrdinka ztrácí život, je přitom oddělen od vlnité vesnické krajiny – a barevně rozmytý horizont, postupně nabývající konkrétních kontur, jako by Rozinu zval do hrůzného, ožvlhlého místa: *Nejprv tmavý namodralý pruh, pak široká plocha, ta plocha barvou houstne zvolna, běže na sebe určitější obrysy /.../ některé stromy jako by se byly rozběhly zvat až k samé silnici. Byly to malé i větší borovice a smrčky, při té melancholické barevné lesní nádheře oděné šatem stejně temným a pichlavým, jako vždy stejná jest zloba lidská ve svých temnostech. I kapradiny od lesa přilezly se podívat na silnici a s nimi fialově modrý vřes.* (Winter 1953, s. 218) Obdobně paní Marta Bognarka v novele *Peklo* tváří v tvář krvavému nebi pochopí, že za svůj zločin musí krutě pykat, aby našla duševní klid; naivní, bezbranný student Pistorius, jemuž je Praha městem zaslíbeným, spatří při jedné z prvních procházek rušnou ulici velkou nemocnou lípu a přemýšlí, proč strom schne (*Krátký jeho svět*). Stejně tak působí dávní svědci české minulosti – v téže novele ani sluneční záplava, která pozlacuje celé město, nedosahuje k sochám na odvrácené straně mostecké věže a je předzvěstí pokřiveného světa, doby bez úcty k hod-

notám: kamenné hlavy slavných králů českých pod oblouky gotickými byly v tom temnu jako zsinale. (Winter 1902, s. 13)

Pokud bychom ve Wintrových novelách, kde hrdinové hynou kvůli stále většímu egoismu, pokrytectví, lhostejnosti a zřetelnosti druhých, hledali stopy soucitu, pak pouze u vypravěče, jenž dovede předvést, jak zločin zasahuje svědomí toho, kdo ho způsobil, – a také u rozpadajících se zbytků slavného města. *Zato dva osamělí, skrčení stařečkové – dva kostely klášterské k sobě se tulící, hledi v tu chvíli na ten bídný svět a ubohé lidi kolem klidně – /.../ vrásčitá tvář těch gotických zdi – jindy načernalých – dnes sluncem jest zjasněna; je to jako přívětivý úsměv dobrých lidí starých, kteří shovívají, odpouštějí a těší –* (Winter 1902, s. 243), končí Rozinina tragédie. Nadčasovost všeho, co v historii upomíná na velké stopy lidského ducha, jako by se v pozdních Wintrových pracích spojila s moudrou nadřazeností i soucitem přírody z jeho raných obrázků. A pokud Arne Novák na konci 30. let usoudil, že v *Rozině sebranci* „nemůže ani býti méně patetického pojetí starobylosti a historie: čiší z ní chlad a marnost, lhostejnost a pohrdání, nanejvýše ještě shovívavost a odpuštění“ (Novák 1937, s. 16), příznačně si asocioval Máchu, který by podle něho „rozvrácený až do dna lhostejným chladem přírody k popravě Vilémově, skřípal v posupném hněvu zuby nad přívětivým úsměvem starých lidí, kteří shovívají, odpouštějí a těší, úsměvem rozestřeným nad mrtvolou zneuctěné oběti lásky zhrzené a přece nekonečné“, a poté označil Kampana za „úplně vyňatého ze světa volní energie statečného mužství a tím vlastní tragičností“ (Novák 1937, s. 18), jen potvrdil, jak hluboká (a trvalá) byla dělicí čára mezi byvšími „mladými“ a Wintrem, jak různé procit'ovali katarzi tragédie rozehrané v agresivním a brutálním světě i jak odlišné byly jejich životní zkušenosti.

Po *Mistru Kampanovi* Winter žádnou větší práci do *Zvonu* nenapsal, *Panečníci*, poslední z novel, idylický, konvenčně pojatý příběh zapuzeného syna a lásky, jež vítězí nad lidskou záští, věnoval roku 1906 *Zlatě Praze* (Winter 1906/07). V té době zažíval největší pocity hořkosti: jeho (a Gollovy) šedesátiny v něm znovu oživily trvajících zkušenost nedoceněnosti, zášť proti mladým historikům⁷, a jak sám přiznával (Winter 1996, s. 36), jedinou radostí mu byly vycházky do přírody s přáteli ze *Zvonu*. Tady mohl ulevit svým steskům, stejně tak jako oni. *Což myslíte, že nás žádného nic nebolí? Když jdeme všichni pospolu, myslím si často, že se můžeme do veselosti, když pak se ocitáme dva a dva, ihned lezou bolesti ven, a to ne všechny, to jen něco a zdaleka. Všichni trpíme – ale zdá se, že se tomu tak nepoddáváme /.../*⁸, dovedl ještě vyčínit Raisovi. Později, když byl kvůli plicní chorobě od své společnosti téměř izolován, začal trdnomyšlnosti

7 Srov. sb. Zikmund Winter mezi historií a uměním, Rakovník, bez data, zde zvl. studií P Čorneje „Zikmund Winter a Gollova škola“, s. 60–79

8 Z. Winter K. V. Raisovi, bez data, *Janův K. V. Rais*, LA PNP.

propadat i on: *Hůř, že já už nemám náladu psát své historické křápačky. Vy nevěřil byste, kterak jsem zmrzutělý! O Zvonu víte. Chtěj peníze. Psal jsem Šimáčkovi, že nedám, poněvadž v dnešním svém stavu vím, kam s nimi, a u Zvonu jsou ztraceny tak jako tak. Slíbil jsem však, že budu články psát do něho jako jindy /.../*⁹ Nakonec zůstalo na Raisovi, aby svého kdysi tak bojovně naladěného a optimistického přítele povzbuzoval on, proslulý svým bolestinstvím: *Zvon, zdá se, přijde k panu Ottovi, ale nevím, zda nepřestane být náš /.../ Nestýskejte si, pane rado, že jste sám – to se Vám jen zdá. Léta, zkušenosti, znalost lidí, zloby, sobeckosti a falše jsou příčinou, že se člověk sám osamocuje a v sebe zavírá. Ale člověk by k té osamocenosti potřeboval jiného okolí, ne čtyři jen kamenné stěny a ulice, z nichž nikam vidět není. Jdu-li si sám po planince v šíru polí, v tichu a zeleni, jsem kliden a to, co jindy pořád bolí, aspoň v té době přestane a zaleze to. Já mívám před lety Prahu až bláznivě rád, ale teď cítím se tam plachým cizincem; ani to rádně říci nedovedu.*¹⁰ Možná, že právě Raisův dopis probudil ve Wintrovi vzpomínky na dobu, kdy přírodu poznával jako náruživý lovec a sběratel motýlů, jenž znal taje jejich života i přeměny z vlastních důkladných pozorování. Možná, že averze k části mladé „cynické a necitelné“ generace způsobila, že se odvážil svými přírodovědeckými zážitky a svou cestou k soucitu se všemi živými tvory oslovit (a poučit i vychovat) dětského čtenáře. Kdo ví? *Ten klouček na této cestě to může přivést daleko* (Winter 1910, s. 116), komentuje se svou příslovečnou hořkou ironií scénu z parku, kdy sebevědomý chlapec radostně zjišťuje, že se mu lupou podařilo upálit brouka – a v tom wintrovském lakonickém konstatování jako by se promítaly zkušenosti jdoucí přes staletí a dosahující až k samému autorovi.

Běh lidského života i celé společnosti bývá někdy plný paradoxů a Winter je v celé jejich podivnosti, grotesknosti i tragice předváděl na osudech hrdinů svých historických próz. Veliký paradox však skrývá i život Wintrův: záliba, za níž se proslulý historik a beletrista posléze tolik styděl, způsobila, že právě on má čestné místo v entomologických kompendiích. Jeho sbírka motýlů je řádně dokumentována, a to nejen v české odborné literatuře – zmiňuje ji jak starší *Prodromus der Schmetterlingsfauna Böhmens* Jakoba von Sternecka (Sterneck 1929, s. 32), tak kolektivní dílo německých autorů *Collectiones entomologicae. Ein Kompendium über den Verbleib entomologischer Sammlungen der Welt bis 1960* (Horn – Kahle – Friesen – Gaedike 1990, s. 425); přednášel a psal o ní věhlasný vědec, první profesor entomologie na Univerzitě Karlově, Jan Obenberger (Obenberger 1921, s. 99–102 a 1930) i současný přední historiograf oboru Zdeněk Kolečka (Kolečka 1995, s. 719). A co víc, profesor Obenberger na

9 Z. Winter K. V. Raisovi, bez data, *fond K. V. Rais*, LA PNP.

10 K. V. Rais Z. Wintrovi 24. května 1910, *fond Z. Winter*, 1. část, LA PNP.

Wintrovu počest pojmenoval i svůj závažný vědecký objev, dva dosud nepopsané taxony brazilských krasců – *Taphocerus winteri* Obenb. (1924) a *Pachyschelus winteri* Obenb. (1925). Snad někde v Brazílii Wintrovi 3 milimetry měli a nenápadní brouci dosud žijí, snad nepodlehli v deštných pralesích lidem, „co to přivedli daleko“, a příznačně tak nerozmnožili zástup nejtypičtějších hrdinů Wintrových próz, „tvorů zmařených“.

PRAMENY A LITERATURA

ČORNEJ, Petr

bez data (1999) „Zikmund Winter a Gollova škola“, in sb. *Zikmund Winter mezi historií a uměním* (Rakovník)

HORN, Walter – KAHLE, Ilse – FRIESE, Gerrit – GAEDIKE, R.

1990 *Collectiones entomologicae*. Ein Kompendium über den Verbleib entomologischer Sammlungen der Welt bis 1960. Teil 2 (Berlin)

KLÁŠTERSKÝ, Antonín

1934 *Vzpomínky a portréty* (Praha: Fr. Borový)

KOLEŠKA, Zdeněk

1995 „Seznam biografii československých entomologů (entomologové nežijící)“, *Klapalekiana*, sv. 31 (Supplementum)

MACEK, Emanuel

1964 „F. X. Šalda a Hladíkův Lumír“, *Sborník Národního muzea v Praze*, řada C, sv. 9, 1964, č. 5

NOVÁK, Arne

1937 „Rozina sebranec od Zikmunda Wintra“, předmluva in *Z. Winter: Rozina sebranec* (Praha: ELK)

OBERBERGER, Jan

1921 „Několik poznámek“, *Časopis Československé společnosti entomologické* 18, 1921, s. 99–102

1930 „O entomologických sbírkách Národního muzea v Praze“, *Časopis Československé společnosti entomologické* 27, 1930, *Věstník Československé společnosti entomologické* za rok 1930, s. XIII–XIV

STERNECK, Jakob von

1929 *Prodromus der Schmetterlingsfauna Böhmens* (Karlsbad)

SALDA, František Xaver

1950 *Kritické projevy* 2 (Praha: Melantrich)

ŠVEHLA, Karel

1960 „Jiráskovy dopisy Zikmundu Wintrovi“, *Sborník Národního muzea v Praze*, řada C, sv. 5., 1960, č. 3–4

THEER, Otakar

1904 „Zikmund Winter“, *Časopis českého muzea*, 78, 1904, s. 19–32

VÝROČNÍ ZPRÁVA

1876 *Výroční zpráva c. k. reálných škol v Rakovníku* (Rakovník)

WINTER, Zikmund

1886 „Člověk zmařený“, „Příšera“, in Z. W.: *Starobylé obrázky z Rakovnicka* (Praha: Vladimír Čech)

1888 *Rakovnické obrázky* (Praha: F. Šimáček)

1901/02 „Zájezd pana Karáska do Kotců plátěnejch“, *Zvon* 2, 1901/1902, s. 280

1901/02 „Nekulturní list z historie kulturní“, *Zvon* 2, 1901/02, s. 591–594, 609–611, 621–625

1902 „Krátký jeho svět“, in *Staré listy* (Praha: J. Otto)

1906/07 „Panečnice“, *Zlatá Praha* 24, 1906/07, průběžně č. 7–25, s. 77–294

1910 „Nezabiješ“, *Malý čtenář* 29, 1910, s. 114–116

1912 „Nešťastné děti“, *Malý čtenář* 31, 1912, s. 6–7, 18–19

1948 *Mistr Campanus* (Praha: Kvasnička a Hampl)

1953 *Rozina sebranec* (Praha: SNKLHU)

1987 „Z lesů křivoklátských“, in Z. W.: *Malé historie a třísky* (Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví)

1996 *Paměti ze života dvou přátel* (Rakovník: Rabasova galerie)

ZIKMUND WINTER

bez data (1999). sborník *Zikmund Winter mezi historií a uměním* (Rakovník)

Nezabiješ!

Zpověď Zikmunda Wintra

Dosti často nepříjemně pociťuji výčitky svědomí. Já zabíjel. Vlastně ještě hůře. Já zabíjel s kladením nástrahy, úkladem, číhanou, tomu se říká v trestním zákoně „vražditi“. Já vraždil. A strojil jsem o veselý život tvory nevinné.

A proč?

Proto jediné, že byli ti tvorečkové krásní, že skvěli se a svítili barvami, některé i proto, že takových bylo na světě málo. Právě ti vzácní byli by nejspíše

zasluhovali šetření, ale kdežpak šetření u mne! Na ty jsem byl jako posedlý. Ty jsem sháněl nejhorlivěji a nesmírnou radost jsem míval, když právě takového vzácného krasavce jsem vyčíhal a ze světa sprovodil, napíchl a do sbírky své dal. Přiznávám se hned tady na počátku své zpovědi, že dnes po letech mnohých, kdy mám ve skřini veliké nasušeno a nabodáno několik tisíc mrtvolek něžných, které v krátkém a v mladém životě svém mívaly barvy daleko svěžejší nežli dnes, že dnes mne popadá lítost, proč právě já jsem ty životy zničil.

Co z toho mám? Barvy, po nichž jsem se tolik sháněl, přese všechno opatrování a uzavírání pobledly, vyprchaly. Znalci poznají na první pohledění, že mrtvolky leží pod skly ve tmě nad dvacet let, ne-li déle. Ačkoli jsem čítal mnohou knihu vědeckou o motýlech, přece jsem, máje jiné úlohy a starosti, neuspořádal si svoje mrtvolky po vědecku v řady; tím jeví se moje vraždění nevinných krásných tvorů, těch poletujících barevných květů v přírodě, zbytečnějším a nechutnějším.

Pravda, poznal jsem při tom velmi zevrubně jeden oddíl přírody jmenovitě tím, že jsem, motýle z housenek vychovávaje, přihlížel k jejich životbyti, ke vzrostu, proměně až do ukončení rozvoje.

Bývala tu radost, když po měsících dlouhého čekání vyklubal se na tento svět neúhledný tvor mokrý, jenž v malých chvílích rozvinul křídla jako čtyři praporce, předtím stočené, nádherné, barevné; však nežli se novorozenec mohl odhodlati, aby se podíval na tento svět, aby v jasném slunci nebo při stříbrném svitu měsíce navštívil své přítelkyně květiny a jejich medové kalichy: popadly ho drsné prsty lidské – a život mu utíkal v marné, tiché, slabé obraně.

A měl jsem případy vzácného narození!

Vzpomínám na příhodu v Pardubicích. Někdo mi donesl zprávu, že zahradník barona Krausa zlostně rozmačkal několik zelených velikých housenek, které mu ožíraly oleandry. Honem tam! K zahradníkovi!

Neklamal jsem se, housenky byly potomci vzácného u nás hosta, lyšaje oleandrového, velikého, sametově zeleného a růžového, překrásného motýle večerního, který vlastním domovem je tam, kde oleandry vroubí vody jako u nás vrbiny. Je to na jihu Evropy. Odtamtud někdy některá čilá samice přerychlým letem zmůže sta a sta kilometrů, navštíví naše kraje a zanechá vajíčka, potomstvo své, na zdejších oleandrech, v hncích pěstovaných. Toť se ví, že se špatně postaral nerozumný tvorek o své děti, neboť pěstovatel oleandru v hnci má zlé oko na takové nezvané návštěvy a zabil by je, i kdyby věděl, že přibylý od Rhodanu nebo dokonce od Qadaluiviru španělského.

Pardubský zahradník měl ještě několik housenek v sklenici nacpaných jako naložené okurky; ty mi ochotně dal, a já si vychoval nádherné motýle, abych jim předčasně zkrátil život.

A byl tuhý! Minil jsem, že když dlouho byli v smrtonosném chloroformu, že usnuli navždy, a zatím k svému nemilému ustrnutí, když jsem mrtvé motýle na prkno napjal a mnohými páskami a špendlíky k prknům upevnil, přes noc sametová moji hosté zelení obživli a silou poměrně ohromnou, smrtelným stra-

chem ještě zvětšenou, přes noc osvobodili se ze svého ukřižování a ráno třepali křídly. Musili umřít podruhé. Nemohu se dnes na ty mučedníky podívat bez výčitky trpké.

Nejbližší okolí pardubské připravil jsem o mnoho členů rodu vzácného, veliké můry stužkonosky modré. Byl tehdy malý lesík vysokých jasanů blízko města při dráze. Vzácné krásné můry lily se vysoko ve větvích a vpoledvečer hned po svém narození slétly na peň dolů, že mohly rukou být snadno dosaženy. Ten první slet v životě chudákům přišel draho. Zahynuly mou rukou. Malou útěchou mi jest, že by v tom lesíku brzo po mém odchodu z Pardubic byla ta kolonie modrých mur vzácných vyhynula zajisté, a to jedním rázem. Lesík onen vysekán,... a na jeho místě stojí petrolejová fabrika, která teď otravuje lidi.

Moje sběratelská vášeň někdy odměněna byla tím, že se mi vylihly kusy tak vzácné odrůdné nebo i zrůdné, že by vědecký sběratel byl radostí skákal.

Tak jednou vylihla se mi z padesáti baboček osíkových jedna, které scházely všechny modré ozdoby. Jindy jsem viděl, že z housenky, která poranila se pádem z okna tak, že z ní dosti šťávy životné ranou vyteklo, vylihla se motýl o třech křídlech, na čtvrté se mu nedostalo. Jináče bylo při tom i to podivuhodné, že housenka tak těžce poraněná nezašla docela. Jiné hynou při silnějším doteku.

Jednou zase získal jsem lyšaje lipového, který měl na každém křídle jiný výkres a barvu, kteroužto nestejnost příroda nedělává často.

Průběhem času seznámil jsem se s motýly důvěrněji, v jednotlivých družích rozeznával jsem povahy, znal jsem dobře nesnášenlivé samotáře i motýle společenské, motýle dobrácké a velmi liné a motýle mrštné, rychlé, chytré. A u těch chytrých vyzkoumal jsem brzo slabé stránky všelijaké. Všecko skoro tak, jako u lidí bývá. Začal jsem mít k těm tvorům náchylnost jinou než předtím; vstupoval do mne *soucit*.

Často jsem potom, soucitem veden, přestával na tom, že jsem motýle v přírodě již jen pilně pozoroval, toho onoho chytil, prohlédl a pustil zase. Ba i pracně vychoval jsem některé z housenek, a když narodili se motýli, pouštěl jsem je, nedoveda jich už zabít a usušit pro sbírku.

A když jsem postřehl, že mého jednoho vychovance, jakmile vyletěl z okna, hned popadl a sežral drzý vrabec pražský, neváhal jsem následující své vychovance nésti a vézt daleko ven za Prahu. Vzpomínám, kterak jsem se nedovedl opanovati, když jsem před lety na Valašsku na trnkách podhorských našel asi padesát housenek rytišského našeho motýle s dlouhými černými ostruhama. Sebral jsem je, krmil a v pupách odvezl ten kus světa z Valašska do Prahy. Když se mi na jaře vylihli, neměl jsem už odhodlání vtělit je jako moravskou sortu do své sbírky, než uživ výletu přátelského, odvezl jsem miladě Valášky na samotu k Berounu a tam je vypustil. Hbitě vylitli ze škatule, vsedali na stromy zajisté s radostí, že unikli vazbě a smrti.

Starý vražedný motýlář hnul se ve mně ještě před málo lety, když jsem navštívil Alpy. Bylo podvečer, slunce šlo za horu. Sedím na lavičce u lesa. Vtom

tu přileti okáč alpský, jakého jsem živého nikdy neviděl. Motal se mi nad hlavou sem a tam. Toho lapněš! Přidáš alpského obyvatele k českým ve sbírce své.

Vtom motýl slétl níž a níže ke mně, konečně usedl na lavičku vedle mne a dosti rychle svými něžnými nožkami seběhl pod sedadlo, aby tu přespal noc jako pod střechou. Šel spat. Patrně sem „chodil“ spat.

A když ospalý chuděra nalezl pod lavičkou úkryt, byl a klid: já ho měl zabít? Huj!

Tiše vstal jsem, abych ho nevyrušil, a odešel jsem.

Již nedovedu těch tvorů vraždit a opakuji, že je mi velmi líto, že jsem ze sběratelské vášně tolik životů zničil.

Ten soucit, který mám k tomu létavému krásnému světu drobnému, posilňuje se u mne častými úvahami, kolik strašlivých nepřátel ti drobní krásní tvorečkové mají v přírodě samé, ale víc ještě v lidech.

Příroda je ubíjí často tím, že vyrovnává svoje hospodářství. Když se rozmnoží motýli lesní nebo polní takovým množstvím, že stanou se škůdci a zhoubcí rostlinám, přijdou deště, vlhka, housenky hromadně hynou, a škůdcové záhy uvedeni jsou na míru skromnou.

Když se však pustí myslivci do opravování přírody a snaží se kouřením, ohněm zničit škůdní motýle, ničí však zároveň jiné čtverokřídle obyvatele pasek a lesů, kteří nikomu neškodí a jsou svým rodem vzácní.

K nejdokonalejšímu zničení nejvzácnějších druhů motýlích celého okrsku přispívají všude na venkově elektrické lampy, zvláště ty, jež jsou vztyčeny při fabrikách u vod a lesů. Zhrozil jsem se ve Staré Huti toho hromadného ničení večer co večer, noc co noc. Jak elektrická lampa na vysoké tyči vznícena, přilétali večerní a noční motýlové odevšad, velcí, malí, nejdrobnější, lítali v silném světle jako šílení, sedali na zdi, padali na zem jako pitomí.

K ránu přilétali ptáci, a než slunce pořádně vyšlo, požrali všecko tu družinu, která z okolních lesů, vrchů, luk a zahrad přišla za světlem, aby zahynula.

Následujícího roku již nepřilétala hejna motýlů k lampě, bylo jich méně, nápadně méně a skoro již jen sprostší druhy; třetího roku přilétl již jen některý tulák z daleka. a jinaké bylo u lampy mrtvo a v přírodě okolí též.

A kolik vzácných druhů ničí takoví a podobní sběratelé jako jsem býval já, kterými, když už musí něco sbírat, daleko lépe by slušelo, aby sbírali známky poštovské: to jsou taky barvičky, také zajímavé a vzácné kousky a nemají života, nemusí se zabíjet.

V městech venkovských jsou však největšími zhoubcí krásných, něžných těch tvorečků školní chlápci, kteří si dělají sbírky z mrtvolek špatně, neobratně upravených, aby je dřív či později zahodili.

V kterém městě jest několik škol, jejichž žáčkové rozbiňhají se v okolí se sítkami zelenými a zabíjejí všecko tvorstvo na potkáni bez rozumu a bez srdce, tu

i méně všímavý člověk brzo poznává zhoubu a zmrtvění v přírodě; poznává, že jest těch živých přelétavých květů méně a krajina že ochuzena o kus krásy, o kus života.

Pražští hoši přemnoží takové zabijáctvo arci umějí také dobře, ale ti daleko široko v zaprášených pustinách kolem Prahy nemají už nic pěkného ani cenného, co by z krásného hmyzu ze světa sprovedili.

Zabíjejí tedy jen sprostáčky a rozšiřují svou činnost na trápení brouků, kteří jim snadno neutekou. Onedý jsem viděl skupinu mládeže ve vinohradském parku, dychtivě obstupující kluka pěkně oblečeného, který skelnou čočkou pátil broučka. Právě když jsem ke skupině došel, vzkřikl kluk radostně: „Už je mrtev!“

Ten klouček na této cestě to může přivésti daleko.

Malý čtenář 29, 1910, s. 114–116

Nešťastné děti

Obrázek z přírody od Zikmunda Wintra

Slunce sklánělo se k vrchům šumavským, už se jich dotýkalo, už je líbalo a v záplavě červených oblaků nořilo se kamsi, aby si odpočinulo od celodenní veliké práce. Ten den topilo a hřálo nemilosrdně. Však to znát na silnici, kudy kráčíme z lesa domů. Všecka v prachu vyschlá, žíznivá, a květiny i tráva podél příkopů zvadlé. Každý i lehčí krůček zdvihá ze země celou závěj prachu, vůz hromotluk, jenž mne předejel, zbouřil dokonce hustý oblak prachových šedých chuchvalců, a ty ulehaly na zvadlých květech a travách při silnici.

Jdu s obdivem, hledě k tomu krvavému slunci nad Šumavou, které zapadajíc ještě horkem dýchá. Vtom šlehne mi proutí o nohu. Pohlédnu, šest proutků osikových nizounkých stojí na samé silnici při kraji příkopu.

Jak se dostaly sem na cestu? Snad zbytky staré osiky, která tu zahynula. Listy těch šesti proutků všecky zaprášeny tak, že zelené barvy pod tím popelavým závojem neviděti.

Však hle! Pozoruji, že na jednom lístku, hle, tu i na druhém, třetím, sedí malinký tvoreček, malinká housenka, také zabalená ve šlojř šedý jako nějaká jeptiška. Pátrám, zajímá mne to, a shledávám brzo, že na každém proutku jeden takový uprášený tvoreček, jedna šedivá sestřička.

A poznávám je brzo, kdo jsou, jakého rodu jsou. Rodiče jejich a všecek rod nosí na zádech hermelín, bílý čistý hermelín s černými ťupkami. Křídla jejich též jsou bílá, ale černými čárkami pěkně mramorovaná. Inu, hezký pohled na takového hermelínového nočního motýle, je něžný zjevem svým, a ten hermelínový kožíšek na zádech činí z něho takového nějakého motýlového šlechtice.

Ale v tomto případě, kdy, hledajíc matka hermelínová pro své děti byt a stravu, našla ji na uprášené silnici horské, v tom případě osvědčila se šlechtična v hermelínu být velmi hloupou.

Na silnici posadí děti své!

Pravda, podle zvyků v rodině, kde musí mít každé dítě svoji výživu pro sebe, položila paní máti na každý osikový proutek po jednom vajíčku, aby vylíhla housenka pak měla celý proutek, všechny na něm listy za apanáží pro sebe. Učinila tak dobře a dle zvyku rodu svého. Ale že to provedla na silnici, nešlo mi nikterak do hlavy.

Inu, hloupá paní v hermelínu! Až housenky by vzrostly tolik, že je postřehne lidské oko každé, první kluk uličník z naší vsi potluče, zničí ty opuštěné děti motýlové, o nichž matka byla přesvědčena, že je před svou smrtí usadila bezpečně a dobře. Ostatně může některá kráva nebo všetečná koza slupnout všech šest proutků i s housenkami hned teď, nežli povyrostou. Divím se, že jich už nesnědly. Asi ten prach chránil od smrti rostlinu i housenky.

I umínil jsem sobě, že zachráním život těm tvorečkům, opatrně jsem utrhl šest lístků, na nichž sedělo šest malých uprášených housenek, a donesl je domů.

Krásný a šlechtetný úmysl můj nebyl tentokráte ten, abych si housenky v škatuli vychoval a vylíhlého motýle probodl, otrávil a vpravil do sbírky, nýbrž mínil jsem je vychovati doma do vzrostu a pak je odevzdati přírodě zas, ale už ne na silnici, nýbrž někam do bezpečnějšího místa.

Vybrána veliká škatule prostorná, aby hosté moji měli všechno pohodlí. Věděl jsem, když se budou dobře mít, že porostou jako vrby u vody, tedy zatímni byt, zatímni vězení ať je volné a příjemné. Škatule naplněna čerstvými čistým listím osikovým, přikryta jemným florem, aby vzduch měly moje housenky. Také jsem je na přívítanou trochu pokropil vodou, abych smyl z nich šedý plášť prachu silničního.

Vedlo se jim dobře, a prospívaly patrně den ke dni. Dvakrát, třikrát se v době krátké svlékaly ze šatečků, které jim byly těsné, a jejich nový převlečník vždy byl větší a větší i zelenější.

Hosté moji vzali na sebe už obyčejnou svou dospělou podobu a zvláštní svůj ráz. Mají totiž, když dospívají, velikou tvář rovnou, červenou, vypadají jako hlava nějaké hodně narudlé báby v čepci. A zlé nějaké babičky, neboť z té tváře jejich čouhají silná černá kusadla.

Když tedy na mne ze škatule již hledělo šest rudých stařeckých tváří v šesti čepcích, uznal jsem za moudré, vynést hosty do volné přírody, kamž náležejí. Vyhledám strom, příhodný strom a mladý, aby potravu měly ty hermelínové děti měkkou, tak mladou a hedvábně jemnou, jak si to přála matka jejich, jenže to provedla nemoudře.

Já to pořídím moudřeji. Jsemť muž, který má rozum, a ta hermelínová matka jejich ho neměla.

Vyhledal jsem strom osikový mladistvý, jenž stál na stráni sám při louce. Vybral jsem jej proto, že nebyl při cestě, kde každému stromu hrozí nebezpečí od hrubých lidí, vybral jsem jej, že stál samotný, neboť jsem doufal, že se z něho mi schovanci nevystěhují snadno, a já mohu den co den mít je na očích, budu moci těšit se z jejich živobytí a prospívání.

Slavnostně jdu pro škatuli, abych hosty odnesl. Na rozloučenou se s nimi rozzehnám. Otevru flor – a ejhle – z jedné mojí schovanky teče zelená krev; zraněná chudák se svíjí. Vedle ní brousí sobě tesák její sestra. Věděl jsem, kolik uhodilo. Také jsem dávno věděl, že kusadla nemá rod hermelinů nadarmo a že se brání jimi, ale to mne nenapadlo, že se budou kousat sami mezi sebou. Sestra sestru, bratr bratra.

Popadla mne zlost. Povídám jim: Potvory šelmovité, co se koušete mezi sebou, nejste přece Češi, jste jen housenky, jste u mne hosty, jste všechny stejné ve svobodě i ve vězení, a koušete se! Kdybyste, šelmy, měly aspoň trochu toho humanismu mezi sebou! Čert vás, kdybych věděl s veškerou jistotou, že tu smrtelnou ránu svému sourozenci udělala tahle tlustá larva v čepci, vyhodil bych ji oknem, vyhodil!

Když jsem svůj spravedlivý hněv utišil, oddělil jsem smrtelně raněného mrzáčka od ostatních a zanechav ho doma ve špitále, odnesl jsem pět zelených housenek na osiku k louce. Trpělivě jsem čekal, až jedna po druhé ze svého dosavadního vězení vylezla na větvici stromu osikového. Popřál jsem, hově jejich aristokratickému pudu, každé z nich větvičku jinou, aby každá měla svůj okres blahobytu.

Promluvil jsem k nim: Měl bych mít na vás zlost, že jste ukousaly svoji sestru, ale když jste taková kousavá slota, budiž, odpouštím vám, jenom teď se tu moudře zachovejte, rostěte a prospívejte až do konečné svoji proměny a do vyvrcholení svého života, až do křídel a vzletu. Svatá máti příroda ochraň vás, sirotky, ode všeho úrazu, a já budu nad vámi také držeti svoji ochrannou ruku!

Po dvou asi dnech pochoval jsem nakousnutou housenku, která zemřela souchotinami, vysílením. Pak den co den chodil jsem, jakmile došla pražská pošta s novinami o Rusech a Port Arturu, vždy ke stromu od louky, ohledával jsem větve a počítal své schovanky, neschází-li žádná, a pak, vstoupiv do stínu, četl jsem o pobratimci Rusovi s hněvem a lítostí, jak se mu špatně vede. Již první den svého dozoru shledal jsem jednu tu zelenou mršku ne na listech, ale na pni; lezla dosti mrštně po něm dolů.

Hola! Nespokojená! Co se ti na stromě nelíbí, proč z dobrého bydla utíkáš? Z dobrého bydla, huso, rozumíš? Kam utečeš? Do louky? Tam na trávě špatně se popaseš, tam tobě hlad, smrt, co tropíš! Huso! Hajdy, vrať se!

A proutkem ůkaje do její tváře a do čepce hnal jsem ji zpět do zeleného bydla, kde čekala hostina.

Druhý den spočetl jsem jen tři. Dvě utekly. Trápilo je dobré bydlo. Hledaly jinou vlast, tahle jim nechutnala, a nenašly, nemohly najít jiné, lepší. Nebylo jí daleko široko vůkol.

Hledal jsem kolemkol v trávě – ale nenašel jsem uprchlíků, tráva kolem dokola jako zelený oceán, a vystěhovalci v něm zmizeli a jistě zhylnuli.

Inu, jsou tu tři na stromě, ty jedí, je vidět na osice, že ne jeden prut její holý a ratolesti zmizely v kusadlech mých vychovanců. Spokojím se, že jsem přírodě zachránil tři její děti, pěkné, statné děti, ty se nehnu ze stromu, to je patrné; vítr hází dosti nepřívětivě větvicemi, ale moje zelené babky v čepcích drží se pevně a házejí se s větvicemi, a zdá se dokonce, že se jim ta houpačka líbí.

Tak mine kolik dní.

Vždy přicházím, počítám, shledávám se s nimi, chválím je, jak se dobře drží a jak už jsou velké. Ta velikost mne sic znepokojovala. Zvláště tenkrát, když přistihl jsem některou, že pojedší na proutku všechno listí, zůstala na něm, aby se v slunci koupala.

To je nebezpečná věc.

Kluci teď chodí po oříškách, uvidí takové divné zelené tělo, bude zle! Lépe je, když se kryje listím a v listí. Zelená barva mých schovaneček je beztoho jejich ochranou, tedy nač tak drze lézt na slunce? Skromnost hezká ctnost, řídká sic, zvláště u mládeže, ale hezká.

Než jsem se dal do čtení o žlutém plemeni, které jako kočka mrštná kouše ruského bodrého medvěda do huňatého kožichu, několikrát jsem přiměl neopatrné své vychovanky ťukáním do čepce, aby se uklidily do zátiší pod listy a nestrkaly ten svůj čepce tak dopředu a do slunce.

Jednoho dne blíže stromu zřím, kterak tlustý drozd se mi tam na větví podezřele otáčí. Popadla mne zlá předtucha. Zrychlím krok, skoro utíkám, abych ho zahnal. Zahnal jsem ho, ale zelenou moji schovanku odnesl s sebou.

Upřímně jsem se zazlobil. Mám drozda rád, jeho létnu altovou rád slyším, ale tohle mi, lupič mizerná, neměl způsobit.

Chovám ty osiřelé děti teď pátou neděli, a on mi je přijde sníst! Tak hezky zpívá, a uvnitř takový lotr!

Chvatně hledám mezi listy, kolik vlastně mi těch potomků hemelinových snědl. Měl jsem strach, že všechny – ale ne, jen jednu urval, patrně tu koketu, která se slunila tuze v popředí, nedbajíc mých napominání a mého varování, která jsem jí podával přec jasně dost, strkáje ji proutek do tváře a do čepce. Je pryč.

Zbyly dvě. Nu, aspoň zachránil jsem přírodě děti dvě.

Asi dva dni potom byl jsem nepříjemně dotčen. Dlouho stál jsem u stromu a nechťelo se mi čísti o Rusech a Japoncích. Hleděl jsem smutně na housenku, chovanku svou, která měla na těle zlověstné černé puntíky. Hrozný pohled! Mrtvola živá.

Ty puntíky navrtal lunek a vpustil navrtanými otvory do těla mojí zelené přítelkyně vajíčka, děti své, aby ji vyjedli. Moje schovanka ubohá stala se špejcharem takových přížloutlých cizopasníků, takových lichvářů, takové chasy, která tyje a žije z cizího. Měl jsem sto chuti celý ten špejchar i s nakvartýrovanou cháskou zničit jednou ranou, ale neučinil jsem tak. Bylo mi líto mojí vadnoucí a umírající dcerky hermelínovy, mojí schovanky, která přece ještě žila a žítí bude, dokud ti vetřelci hanební neprovrtají nit jejího života.

Lítostivě jsem pozoroval příští dny, kterak zelená barva její měnila se v chorobnou modř a žluť. Lítostivě byl jsem svědkem toho, kterak chudák cítila a umírala modře a zeleně, jakž to některé básnířky a básníci i u lidí pozorují. Viděl jsem konečně, jak hotové mouchy z jejího scvrklého mrtvého těla vylézaly a chutě letěly do světa hledat oběť jinou.

Tedy zbyla mi jediná schovanka ze šesti. Jediná! Ale ta byla hezká. Když se natáhla, vypadala jako nemalé cigáro, zelená její barva skvěla se jako brčál a zdálo se mi, že i ta červená, plochá, tvrdá tvář její dobře sluší k hedbávnému zelenému šatu jejímu. Měl jsem z ní radost. Aspoň jedna. A nebude již dlouho na stromě, je silně dospělá a musí brzo nechat pastvy a ulehnout v zátíší, aby jí v kukle narostla mramorovaná křídla a na záda aby se jí položil hermelínový kožíšek.

Radost má a naděje neměly dlouhého trvání.

Jednoho dne došla pošta, seberu noviny, jdu na louku – osika pryč. Mýlím se? To není možná. Osika nestojí. Snad není zle. Snad osiku vitr noční položil. Nedělám kroků. Dělán skoky. Osika pryč. Docela pryč. Nějaký dobrý člověk ji v noci uťal, usekal, snad aby si jí zatopil.

Zlý konec vzala poslední moje schovanka. Nešťastné děti. Nešťastné děti!

Tak jsem přírodě chtěl pomáhati, a tak to smutně dopadlo.

Malý čtenář 31, 1912, s. 6–7, 18–19

Oba texty vyšly dosud pouze časopisecky (Malý čtenář 1910 a 1912); v naší edici přizpůsobujeme pravopis současně kodifikaci při respektování osobitého autorova stylu

V. B.

SHAWŮV METUZALÉMSKÝ CYKLUS

Marie Štemberková

V předmluvě ke knižnímu vydání hry *Věc Makropulos* považoval Karel Čapek za nutné zmínit se o dramatickém cyklu George Bernarda Shawa *Zpět k Methusalemovi*, jehož anglické vydání (1921) předešlo o pouhý rok premiéru *Věci Makropulos* ve Vinohradském divadle (21. listopadu 1922). Časová blízkost zveřejnění obou děl mohla totiž svádet k domněnce, že byl ve zpracování tématu dlouhověkosti závislý na britském dramatikovi. *Tato látková shoda je zcela nahodilá*, vysvětluje Čapek, *a jak se zdá podle výtahu, je také jen povrchní, neboť Bernard Shaw dochází k závěrům právě opačným. Pokud mohu soudit, p. Shaw vidí v možnosti žít několik set let ideální stav lidstva, jakýsi budoucí ráj. Jak čtenář pozná, v této knížce se ličí dlouhověkost zcela jinak, jako stav velmi málo ideální a dokonce velmi málo žádoucí. Je těžko říci, co je správnější; na obou stranách se nedostává bohužel vlastní zkušenosti.* (Čapek 1992, s. 181)

Dramatický cyklus *Zpět k Methusalemovi* vznikal v letech 1918–1921, tedy pod ořesnými dojmy ze světové války, které v autorovi a jeho současnících dosud nestačil zahojit plynoucí čas. Veškeré zlo v lidské společnosti, za války doslova puštěné ze řetězu, přičítal Shaw citové a mentální nezralosti nejen jednotlivců, ale celého lidstva. Domníval se, že člověk žije příliš krátce na to, aby se mohl stát v plném smyslu dospělým. Je ve vleku dětinských choutek a emocí, na rozum spoléhá jen zřídka. Jelikož v době prudce se rozvíjející techniky by mohla taková nezralost vést k zániku civilizace, hledal Shaw východisko v prodloužení lidského života na několik set let. Lidský jedinec by tak měl podle jeho názoru dostatek času na vzdělávání a sebezdokonalování, na aktivní práci pro

společnost, v níž by mohl plně zúročit svůj talent i získané poznatky, a konečně na moudré předávání zkušeností mladším generacím.

Zatímco Karel Čapek ve zminěné předmluvě označil svou hru o dlouhověkosti jako věc, kterou *chtěl mít už za sebou*, aby se *zbavil starých zásob* (Čapek 1992, s. 181), G. B. Shaw doplnil název pětidílného cyklu *Zpět k Methusalemovi* podtitulem *metabiologický Pentateuch*; měl být tedy jakousi biblií moderního člověka. Jeho rozsah je jistě úctyhodný, za *Posledními dny lidstva* Karla Krause však beznadějně pokulhává. Navíc málem pětinu textu zabírá předmluva. V předmluvách se G. B. Shaw přímo vyžíval: stávalo se mu občas, že některá jeho hra byla i kratší než úvodní slovo k ní. Karlu Čapkovi, spoléhajícímu na dramatickou nosnost zápletek a konfliktů, se něco takového přihodit nemohlo; jeho předmluvy (u některých her ostatně chybějí) vyplňují obvykle jednu, maximálně dvě tiskové stránky.

V předmluvě k cyklu her *Zpět k Methusalemovi*, nazvané *Nevěřící půlstoletí*, polemizuje autor s darwinismem a s mechanistickým názorem na vývoj člověka a společnosti. Vědecký svět své doby nazývá *pravou baštou tuposti a ukrutnosti*. (Shaw 1929, s. 71) Horlí proti laboratorním pokusům na živých zvířatech, jež označuje za čiré barbarství, přežitek 19. století, jež se právě netěšilo jeho oblibě. Východisko z krize spatřuje ve vitalismu, filozofii života, jejímž vůdčím představitelem byl Henri Bergson. Stoupence tohoto filozofického proudu nezajímalo bytí, nýbrž pohyb, dění, vývoj, za hlavní poznávací mohutnost člověka označovali intuici, zatímco rozum a logika mají pouze služební postavení. Samotný *élan vital* (tvořivý vývoj), který je ústředním pojmem filozofie života, působí mimo hmotu, a je tudíž nezničitelný. Skutečnost je svou podstatou organická; proto se biologie stává nejdůležitější vědou, a vytlačuje tak fyziku.

Celý metuzalémský cyklus se dělí v pět částí, vlastně v pět samostatných her, navzájem spojených jednotící myšlenkou a částečně i postavami. Jednající postavy z první hry se totiž objeví na samém konci cyklu, návaznost v postavách je rovněž ve druhé a třetí hře. Děj první hry, příznačně nazvané *Na počátku*, se odehrává roku 4004 před Kristem v zahradě Edenu. Jednající postavy jsou pouze tři: Adam, Eva a had, kterého autor nepojímá jako d'ábla, odvěkého soupeře Stvořitelova. Zlo podle jeho mínění vzniká v samotném procesu tvořivého vývoje, v důsledku omylů či chybných pokusů tvůrčí síly pronikající vesmír. Takovým zlem je smrt, a právě had tu vystupuje jako bytost schopná a ochotná nabídnout prarodičům lidstva jinou alternativu. Není to nesmrtelnost – ostatně již v předmluvě ke hře *Lékař v rozpacích* Shaw své čtenáře a diváky varoval: *Nepokoušejte se žít věčně. To se vám nepodaří.* (Shaw 1926, s. 126) Lidská společnost není zařízena na nesmrtelnost. Adam a Eva se proto na hadovu radu rozhodnou pro dlouhověkost.

Pozoruhodný je způsob, jakým této dlouhověkosti chtějí dosáhnout, a nakonec se jini to i podaří. Zatímco Karel Čapek použil ve *Věci Makropulos* „klasického“ prostředku, elixiru života, Shawovi hrdinové si vystačí s vlastní

vůli. Stačí chtít, silně chtít – a prarodiče lidstva žijí tisíc let. Ideu voluntarismu rozvíjí autor také ve druhé hře cyklu, *Evangeliiu bratří Barnabasů*, jejíž děj se odehrává těsně po první světové válce. Hlavní postavy, sourozenci Konrád a Franklyn Barnabasové, hlásají radostnou zvěst, že lidstvo je schopno vlastními silami překonat krátkověkost. Nenabízejí však žádný zázračný prášek či pilulky. *Nejsem šarlatán, jsem biolog*, prohlašuje trochu dotčeně Konrád. Je přesvědčen, že ta věc se uskuteční sama (Shaw 1929, s. 241), záleží jen na lidské vůli, aby se člověk naučil žít dlouho. Vůle v Shawově pojetí představuje nezměrnou mohutnost, naprosto odlišnou od pouhého chtění nebo snad jen přání. *Nezaměňujte plané choutky za tu hroznou divotvornou moc Vůle, jež jest odhodlána tvořit, jsouc přesvědčena o naprosté toho nutnosti*. (Shaw 1929, s. 242)

Zatímco bratři Barnabasové pouze teoretizovali, praktické obtíže spojené s dlouhověkostí přicházejí ke slovu ve třetí hře cyklu, nazvané *Věc se stala skutkem* a odehrávající se roku 2170 po Kristu. Spolu s druhou hrou představuje nejživotnější část cyklu, protože právě tady potkáváme nám důvěrně známého Shawa – ironika a posměváčka, beroucího si na mušku politický systém Velké Británie, která se v jeho dramatickém textu stala republikou. Objevují se dva první dlouhověci: arcibiskup z Yorku, starý 283 let, z něhož se vyklube reverend Haslam z předchozí hry, a ministryně republikánské vlády paní Lutestringová, stará 275 pět let, bývalá panská v domácnosti Barnabasových. Oba sice dosáhli životní moudrosti a vyrovnanosti, ale ze svého věku se nemohou opravdově radovat, jelikož jsou pro svůj mladistvý vzhled terčem neustálého podezírání ze strany okolí. Kruh kolem nich se někdy stahuje tak těsně, že jsou nuceni se zachraňovat fingovanými sebevraždami. *Dlouhý život je svízelná, hrozná věc*, přiznává paní Lutestringová kolegům ve vládě, *ale přesto je to něco skvělého*. *Nechtěla bych měnit s obyčejnou ženou, právě jako bych neměnila s jepicí, jež žije toliko hodinu*. (Shaw 1929, s. 289)

Oba dlouhověci cítí navíc k „obyčejným smrtelníkům“ odstup – odstup beze stopy cynismu, spíše jen smutně shovívavý. *Vy všichni jste taková děcka!* (Shaw 1929, s. 294) uleví si paní Lutestringová, neschopná ubližovat duševně nezletilým tvorům. Zato Čapková Emilia Marty jim ubližuje hodně a navíc s jakýmsi zadostiučiněním. Pohrdá lidmi, ve skutečnosti však je její opovržení rubem závidi: *Hlupáci, vy jste tak šťastní! Je to až protivné, jak jste šťastní!* (Čapek 1992, s. 256) Zatímco znuděná slečna Marty utápí vnitřní prázdnotu v milostných pletkách, Shawovi privilegovani žijí spořádaně, poslouchajíce na slovo svého autora. Svůj požehnaný věk nechápou jako dar, nýbrž spíše jako mravní závazek vůči lidstvu – jenom je škoda, že se z děje nedovídáme téměř nic o tom, co dobrého a světoborného vlastně pro společnost vykonali. Máme spíše dojem, že mnoho času a sil ztratili a ztrácejí na útěku před pronásledováním.

Čtvrtá hra cyklu, *Tragédie starého pána*, se odehrává roku 3000 po Kristu. Dlouhověci, třebaže proti krátkověkým jsou stále v menšině, se mezitím stačili rozmnožit. I v této hře jiskří shawovská ironie – autor totiž britskou říši vystě-

hoval z Evropy a jejím správním centrem učinil Bagdád. Aby se její obyvatelé nenudili, stvořil jim soupeře v osobě Napoleona, císaře „Turanie“; dlouhověké pak usadil v rodném Irsku. O jejich státě se dovidáme málo, je proto s podivem, že Shawův obdivovatel a překladatel Frank Tetauer mohl vidět ve společnosti dlouhověkových „vědecky organisovaný stát shawovských realistů“ (Tetauer 1924, s. 5), v monografii o Shawovi však své stanovisko zmínil (Tetauer 1929, s. 120–121). Charakter tohoto státu totiž nevyplývá přímo z dramatické akce, nýbrž jsme nuceni vytvářet si o něm představu na základě konverzace jednajících postav. Není to u Shawa poprvé ani naposledy. Pro některé jeho divadelní kusy by se nejlépe hodil řecký výraz *symposion*. Jsou to vskutku jakési hostiny ducha, velkolepé pitky, jejichž účastníci se neopíjejí alkoholem, nýbrž vtipem, ironií, duchaplnými nápady. *Tragédie starého pána* byla tak nápadně statická, že ji dramaturgové v některých divadelních inscenacích vynechávali.

V páté hře cyklu, *Až kam myšlenka dosáhne*, dolétly autorovy myšlenky až do roku 31920 po Kristu, kdy krátkověcí ze zeměkoule již zmizeli a lidský věk dokonce překročil hranici stanovenou bratry Barnabasovými. Starci a stařeně, kteří ve hře vystupují, je kolem osmi set let. Děj, pokud lze o ději vůbec mluvit, se odehrává v téměř bukolické krajině, připomínající antické Řecko. Z tohoto světa budoucnosti zmizela nejen veškerá technika, ale také práce. Starci a stařeny, v jejichž vzhledu lze sotva postřehnout rozdíl mezi pohlavími, žijí jen svým meditací a sebezdokonalováním. Odvrhli již veškerou smyslovost, tělo považují za zbytečné břemeno, které je třeba postupně odhodit. Sní o tom, že přijde den, kdy nebude vůbec lidí, budou jen myšlenky. Shaw tu dospívá k čirému spiritualismu, charakteristickému právě pro vitalismus, filozofii života: tvořivý vývoj se projevuje mimo hmotu.

Kromě velmi starých lidí žijí ve 32. tisíciletí lidé velmi mladí. Jiné věkové kategorie Shaw nezná. Mládež, pestrá společnost řeckých a latinských jmen, se oddává erotickým hrám, v lepším případě umění, ale i toho se záhy nabaží. Po čase totiž všichni mladí následují starce životem tráveným v meditacích a vnitřním usebrání. V tomto světě vlastně neexistuje lidská společnost v pravém slova smyslu; jsou tu pouze izolované skupinky lidí jako kdysi v prvobytně pospolném řádu.

Je skutečně paradoxní, že G. B. Shaw, v roce 1925 vyznamenaný Nobelovou cenou výslovně za „dílo vyznačující se idealismem a lidskostí“, vytvořil tak nelidský, ba přímo odpuzující obraz budoucího lidstva, obraz, jenž měl být ideálním projektem. Myslím, že tuto negativní stránku Shawovy tvorby vystihl A. M. Piša v referátu o pražské inscenaci cyklu *Zpět k Methusalemovi*: „Jaké bohatství ducha je tu všude rozhozeno, ducha výsostně kritického a spolu směle fantastického, rozmarně ironického i hluboce vidícího a věřícího; kolik básnický živých episod se tu mihne, ale zároveň právě tímto dílem snad nejvíce prostupuje puritánské protiumělectví Shawovo“. (Piša 1932) Ostatně i Karel Čapek, který staršího britského kolegu ctil a obdivoval, se v medailonku k jeho sedmdesátinám

pozastavil nad určitou „nelidskostí“ Shawovou: „Je příliš pln ducha, než aby byl příliš člověkem; má-li nějaký nedostatek, je v tom, že je tak nelidsky svrchovaný“. (Čapek 1926) „Říká se o Shawovi, že je až nelidský, a totéž se říká o jeho utopii,“ uvažoval Frank Tetauer. „Zdá se, že ta nelidskost byla a je Shawovým programem, který po celý život uskutečňoval.“ (Tetauer 1929, s. 119)

Vůbec poprvé byl shawovský cyklus *Zpět k Methusalemovi* nastudován patrně v Birminghamu roku 1923, představení bylo rozloženo do pěti večerů. O této inscenaci referoval článek otištěný v listopadu 1923 v časopise *Národní a Stavovské divadlo* a podepsaný šifrou K. M. Skryval se pod ní herec a režisér Národního divadla Karel Mušek (1867–1924), který na naší přední scéně založil shawovskou tradici. V letech 1906–1920 tu režíroval celkem jedenáct Shawových her, přeložil jich třináct. Spolu s Alfredem Pflanzerem přeložil také cyklus *Zpět k Methusalemovi*.

Cesta k inscenaci „Metuzaléma“ na českém jevišti byla klikatá. Údajně se o jevištní úpravu pokoušel i Karel Čapek, „prohlásil ji však za nemožnost“, jak čteme v nepodepsané notici *Shawův Methusalem a česká dramaturgie*, otištěné v revui *Panorama* (1929/30). V téže notici se též uvádí, že k 70. narozeninám G. B. Shawa v roce 1926 „pomýšleli K. H. Hilar a František Götz upravit i pentateuchu I., IV. a V. část, než k premiéře nedošlo“ (1929/30). Koncem 20. let zadal režisér Bohuš Stejskal svou úpravu Divadlu na Vinohradech, inscenace se však v této podobě neuskutečnila. Se Shawovým „Metuzalémem“ se nakonec vyrovnalo Národní divadlo. Stejskalovu úpravu podrobil revizi herec a režisér Karel Dostál: především vynechal celou čtvrtou část, *Tragédii starého pána*, zhustiv celý cyklus do jediného večera. Představení trvalo dle svědectví současníků čtyři hodiny. Cyklus měl premiéru dne 9. února 1932 v režii Karla Dostala, s výpravou Vlastislava Hofmana, hudbou Miroslava Ponce, v choreografii Joe Jenčíka. Jedné z repríz, 17. února, byl přítomen prezident T. G. Masaryk.

Po premiéře nemohli ani obdivovatelé Shawovi zakrýt zklamání, v lepším případě rozpaky. „Úspěch měla premiéra slabý, ale v Národním divadle vtírá se vždycky dojem, že neúspěchy jsou tak připraveny jako úspěchy,“ napsal do *Českého slova* Jindřich Vodák (Vodák 1932). Jediná pochvala, kterou v *Rozpravách Aventina* vyslovil J. J. Paulík, byla adresována vynikajícímu režisérovi a interpretovi, jmenovitě Ladislavu Boháčovi, Václavu Vydrovi, Leopoldě Dostalově, Bedřichu Karenovi, Jarmile Kronbauerové; zato autorovi adresoval referent kritická slova: „Shawovská myšlenka v případě Methusalema, jen zcela zběžně změřena dneškem, nedoletí ani za roh, neřku-li do r. 3120 po Kristu, kde se procházejí jeho ne-lidé v řeckých kostýmech a mluví nicotností“ (Paulík 1931/1932, s. 191–192). Slabiny Shawova díla dobře vystihl Hanuš Jelinek (1932, s. 290) v *Lumíru*: „Je to podivné dílo, v němž se mísí politický pamflet s filozofickou esejí, ironicky podaná legenda s posměškem, který se tváří jako náboženské proroctví. Ale ani největší obdiv nemůže mi bránit, abych neřekl upřímně, že tento kus po stránce divadelní považuji za omyl, i když mne za to snad stihne

opovrzení některých bezvýhradných zbožňovatelů Shawových. Nenapadá mi nikterak popírat ideologickou a filozofickou hodnotu tohoto bohatého, ale hybridního díla. Připustím dokonce, ač bez valného přesvědčení, že je možno tuto hru klásti vedle Fausta a Peer Gynta, ale ať nikdo nežádá, abych v ní viděl čisté umělecké dílo nebo dokonce divadelní hru. Je to snad víc, mnohem víc, ale dobré divadlo to není“.

Ačkoli jinak kritický Jindřich Vodák připouštěl, že Shawův „Metuzalém“ bude mít možná ohlas v budoucnosti, nezdá se, že by se jeho slova naplňovala. G. B. Shaw sice na světových jevištích stále žije, ale v jiných hrách, dokonce možná v těch, kterým nepřikládal takový význam jako Metuzalémovi. Zato Čapkova *Věc Makropulos*, rozsahem daleko skromnější, má lepší osud. Autor za ni nebyl vždy jednoznačně chválen, ale těžko ho mohl někdo obvinít, že by jeho dílo nebylo dostatečně divadelní. Nestalo se poprvé, že ve svém díle užil triviálního, stokrát obehraného motivu, v tomto případě elixíru života; právě mistrným zpracováním dokázal vytvořit z takzvané pokleslého tématu velké umění.

PRAMENY

ČAPEK, Karel

1992 *Věc Makropulos* (Praha: Čs. spisovatel; Spisy K. Č., sv. VII)

SHAW, George Bernard

1926 *Lékař v rozpacích* (Praha: B. M. Klika)

1929 *Zpět k Methusalémovi* (Praha: Družstevní práce)

LITERATURA

ANONYM

1929/30 „Shawův Methusalem a česká dramaturgie“, *Panorama* 7, 1929/30, s. 207–208

ČAPEK, Karel

1926 „GBS“, *Lidové noviny*, 31. 7. 1926

JELÍNEK, Hanuš

1932 „Repertoire“, *Lumír* 58, 1932, s. 288–290

MUŠEK, Karel

1923 „Zpět k Methusalému“ na anglickém jevišti“, *Národní a Stavovské divadlo I*, 1923, č. 10, 25. 11., pod šifrou K. M.

PAULÍK, Jaroslav Jan

1931/32 „G. B. Shaw: Zpět k Methusalemovi“, *Rozpravy Aventina* 7, 1931/32, č. 23, s. 191–192

PÍŠA, Antonín Matěj

1932 „Ku předu k Methusalemu“, *Právo lidu* 11. 2. 1932

PRAŽÁKOVÁ, Klára

1921/22 „Poslední Shawovo dílo“, *Jevíště* III, 1921/22, s. 281–282, 375–379, 440–444.

TETAUER, Frank

1924 „Anglická kritika o ‚Zpět k Methusalemovi‘“, *Národní a Stavovské divadlo* I, č. 32, 4. 5. 1924, pod šifrou T.

1929 *Shaw. Ideologie a dramatika* (Praha: Družstevní práce)

VODÁK, Jindřich

1932 „Shawova hra tvůrčího vývoje“, *České slovo* 11. 2. 1932, pod šifrou j. v.

JISTOTY TVARU

Milan Jankovič

Milé Jaroslavě k 24. listopadu 2000 alespoň tento „projekt“ výboru ze Sládkovy lyriky, který měl vyjít, ale nevyšel už v Odeonu (mezitím zmizelém) pod názvem *Kde s láskou končí žal*. Zůstal jen doslov a seznam básní. Zde jsou.

Srdečně a s úctou Milan

Cesta přes Atlantický oceán trvala v době, kdy se do Ameriky plavil Josef Václav Sládek, více než deset dní a nocí. Byl to zážitek na celý život. Dnešní letecké spoje počítají s přeletem oceánu za několik hodin. Většina cestujících spí nebo si něco čte, zatímco v hlubinách pod nimi se přeskupují plynoucí vrstvy mraků a v nečekaných průlinách mezi nimi se zatřpytí nějaký zástupný znak moře. Zážitek celé cesty se dá shrnout do věty: let byl klidný a příjemný. A přece: tam dole je týž oceán!

Když otevřete první Sládkovu knihu *Básní* z roku 1875, hned vstupní verše vás zasáhnou podivnou naléhavou náladou:

Polšeré noci, mlhavé noci
na oceánu, na oceánu;
zvečera k ránu, mlhavé noci,
hleděl bych do vás na oceánu.

Náš výbor je uveden podobnou, ale výrazově ještě krystaličtější básní *U Michiganu*, kterou Sládek napsal nedlouho po svém příjezdu do Ameriky. V silovém poli několika veršů, v podmanivé soustředěnosti nemnoha vět a slov propojených zvukovými pouty čeká tu na nás podnes ta původní chvíle, v níž se melancholie osamělého poutníka kdesi na břehu obrovitého jezera v přicházející noci otevřela řeci žívlů a nevyslovitelnosti života:

Zvečera bezsměrá
duše klesá do šera.
Či přec někdy rozsvětlí se?
Ptej se hvězdy tříštící se
v černých vlnách jezera.

Nejenom oceán, ale i člověk zůstává v něčem podstatném týž. A poezie, ta dobrá, je tu proto, abychom na to podstatné nezapomínali. Výběr ze Sládkových básní, který předkládáme, má mít právě tuto motivaci. Snad se nám zde alespoň z části podařilo připomenout, co by nemělo být zapomenuto především ze Sládkovy lyriky osobní; ta tvoří páteř našeho výboru, i když je samozřejmě doprovázena v nezbytné míře ukázkami z poezie občanské, vlastenecké i sociální. (Zaměření i rozsah výboru neumožnily zařadit sem celou řadu dalších poloh Sládkovy tvorby: větší epické a lyrickoepické skladby, verše pro děti, ohlasovou poezii atp.)

Vědomě jsme se vyhýbali projevům nejvíce poznamenaným omezenými hledisky a požadavky doby, aniž bychom tím ovšem chtěli zbavit básníkův odkaz historické určitosti. Dobové souvislosti sociální i kulturní jsou v našem výboru naznačeny zřetelně. Přece však, když bylo možné volit, rozhodovali jsme se vždy spíše pro ty básně, ve kterých byla například míra lumírovských jazykových násilností nebo míra abstraktní alegoričnosti, knižní rétoriky či ploché a sentimentální žánrovitosti pro dnešního čtenáře co nejméně rušivá. Jak naznačuje už název svazku, byly zdůrazněny hodnoty obecně lidsky platné. K tomu musíme hned dodat: což v poezii znamená vždy zároveň hodnoty nezaměnitelně určité.

Jak je nám však vlastně tato určitost dána? Legendou osobního příběhu básníkovy? Záznamem, jemuž říkáme text básně? Nahodilým okamžikem našeho přijetí? Všechny tyto a ještě další momenty spoluvytvářejí unikavou, a přece zas tak přesvědčivou „skutečnost“ básně. Na první pohled se zdá, že třeba básnické dílo Sládkovo je z velké části literárními přepisem životního běhu, jednoho prožitého lidského osudu. Mladický světobol a nespokojenost jinocha s veřejnými poměry, cesta za oceán, která je vlastně cestou k lidem a k sobě, k rozhodnutí pro jistý životní cíl, první velká láska a první velký žal, když mu zemřela žena po necelém roce manželství, opuštěnost a cesta muže nazpět k práci a zápasu o sebe sama i o věci veřejné, jimiž žila jeho doba, hledání vlastní orientace v ní po boku několika přátel, opora v druhé ženě, získaná jistota a vzápětí mnoholeté tělesné

utrpení způsobené nemocí, tehle zvoleného poslání navzdory všemu až do konce... takový je ve zkratce ten příběh. Čas jej zavál jako nespočetné jiné. Zbyla trest lidského stesku, doufání, statečnosti, milující vzpomínky, moudrého odevzdání. To všechno je tu dál, blízké a srozumitelné. Avšak v našem prožitku řeči básně zaznívá ještě něco jiného než ten blízký a srozumitelný hlas. Jako by se k němu přidával ještě hlas druhý, zvoucí nás do dálky nebo přicházející z ní. Pokusím se říci to konkrétněji. Hluboký a trvalý zážitek smrti první ženy nepochybně poznamenal intimní, ale i vlasteneckou a sociální poezii Sládkovu zvýšenou citlivostí pro lidské utrpení v mnoha podobách. Přece však je třeba hledat základ jeho tvorby ještě hloub: v bytostných možnostech tohoto lyrického talentu. Sládek nalézal výraz nejenom pro řadu jednotlivých prožitků, jak je přinášel život, ale pojmenovával v nich znovu a znovu svou úhrnnou, utvářející se, ale vždy zároveň celkovou, vším možným podmíněnou, ale také z nějaké původní otevřenosti tryskající básnickou zkušenost.

Jeho první knihu *Básní* přivítal Jan Neruda (1875) takto: „Ticho! – V kruh českých básníků vstupuje elegik... V jeho elegiích není nic strojeného, on nežaluje, aby byl slyšán, on píše proto smutně, že je mu v srdci smutno.“ Neruda pak v kritikách několika následujících sbírek ukázal, jak se z toho elegického pramene nasycuje všechno, co je ve Sládkově tvorbě opravdu silné. Rozpoznal hned na počátku směr Sládkovy tvůrčí cesty: nad přecitlivělostí rozbolené duše získá převahu soustředěnost výrazu, aforistická hutnost, umění naznačit zkratkou celek života.

Na tomto místě bychom vlastně mohli přestat a přenechat čtenáři všechno ostatní; nikdo jiný než pozorný a citlivý čtenář nepromění ty popsané stránky v zázrak živého smyslu. Pokud tedy bude následovat jistý komentář, spíše jednotlivé poznámky než ucelený výklad, bude to jen proto, aby ten, kdo k četbě knížky usedne, měl po ruce nezbytné informace. K čemu? Třeba k tomu, aby poselství, jež přejímá, bylo přece jen o něco určitější než zpráva v láhvi vylovené z moře. (Ostatně: i tu chceme dešifrovat v přesvědčení, že pro nás může něco znamenat. Platí to možná též naopak, alespoň v poezii, v níž i ve sdělení docela určitě hledáme tajemný vzkaz.)

Bývá dobrým zvykem připomenout základní životopisná data. Josef Václav se narodil ve Zbiroze 27. října 1845 jako první z pěti dětí zednického mistra; maminka byla dcerou pekaře a drobného zemědělce. Venkovská krajina, rázovití lidé, písně, které obklopovaly dorůstajícího chlapce, starosvětské prostředí domova se stalo básníkovi až daleko později útočištěm a mýtotvorným zdrojem. Dospívající jinoch byl doma nešťasten. A to také byla jedna z příčin jeho odjezdu do Ameriky. Malé poměry ho stišňovaly. To už měl za sebou studium na gymnáziu v Praze, první veršovnícké pokusy i konflikt s rodiči, kteří z něho chtěli mít kněze. Zapsal si studium přírodních věd a věnoval se cizím jazykům, hlavně angličtině.

Jeho světobol měl i své dobové motivace a ty daly záhy pocitům jinošské nespokojenosti určitější tvář. Podníceno četbou světové literatury a formováno bouřlivou atmosférou roku 1868, kdy se v Čechách zdvihla nečekaně prudká vlna protestů a manifestací za spravedlivé vyřešení české státnosti (ať už v rámci rakousko-uherské monarchie nebo i proti ní) uzrávalo, v té době Sládkovo občanské, vlastenecké a demokratické uvědomění. Sládek se stává mluvčím radikální „české omladiny“, jejíž odbojně laděný almanach *Ruch* stačil zredigovat a vydat nedlouho před tím, než se rozhodl (pod tlakem poměrů, na radu přátel a za jejich přispění) pro cestu za oceán.

Sládkovo vstupní patetické věnování vlasti otištěné v *Ruchu* 1868 (báseň *Tobě*) v našem výboru nenajdete. Pro určitější představu tehdejšího básníkovra rozpoložení ocitují alespoň úryvek z něho:

Odvrhni slova má, jen pozvol, matko, prosím,
bych zlíbat směl Tvé ztělé řízy lem!
Jsem žebrák, čin nedospěl v srdci mém,
jen slzou, pozvol, ať Tvé rány zrosím –
odvrhni slova – jen tu slzu vem!

I v nadneseném, rétorickém stylu, který si zvolil, prosadil přicházející elegik svůj tón – oproštěný, hutný a vroucí: odvrhni slova – jen tu slzu vem!

Přípravy k odjezdu, cesta přes oceán a dvouletý pobyt Josefa Václava Sládka v Americe (1868 – 1870) byly popsány s podrobností, ke které lze těžko něco přidat. (Nejprve v práci Josefa Poláka *Americká cesta J. V. Sládka*, Praha 1966, později v obsáhlém komentáři Jaroslavy Janáčkové k novému vydání Sládkových fejetonů a črt *Má Amerika*, Praha 1998). Co bych rád zdůraznil, je rozporná zkušenost, kterou si odvážel z Ameriky Sládek jako básník. Nadšen volností, občanskou svobodou a čínorodostí, se kterou se zde setkával, zůstával stále svým srdcem, svým steskem doma. Klíčem ke všemu mu byl soucit s porobenými. Ani v nejsvobodnější tehdy společnosti se nemohl smířit s údělem potlačených a vybitených indiánských kmenů. Jím byly věnovány žalobné a hněvné elegie, některé Sládkovy prozaické „americké obrázky“ i články. Jejich osudem byl podnícen též Sládkův překlad Longfellowovy *Písň o Hiawathovi*, eposu na motivy indiánských bájí.

Sládek putoval několika státy Unie, od břehů Michiganu až k Mexickému zálivu. Poznával přírodu a lidi. Zmužněl, stal se samostatným, utvrdil se ve svém demokratickém smýšlení a v rozhodnutí stát se po návratu domů „písníčkářem“, probouzet svými písněmi odvahu i svědomí.

V rychlém sledu následovaly události pro Sládka tak závažné. Aby se po několikaletém čekání mohla stát jeho ženou Emilie Nedvídková, dcera počáteckého podnikatele, musel si Sládek nejprve najít postačující hmotné zajištění. Spolupracoval s *Národními listy*, vyučoval angličtině na střední a potom i vysoké

škole. Stał se redaktorem a vydavatelem časopisu *Lumír*, v němž později spolu se svými generačními druhy Jaroslavem Vrchlickým a Juliem Zeyerem probíjával novou, s vývojem světové literatury se vyrovnávající orientaci.

Roku 1873 se Emilie stává jeho ženou. Rok nato umírá při porodu dítěte. Teprve po několika letech po tomto otřesu se Sládek vrátil k veřejné činnosti. Nicméně vydal v roce 1875 *Básně* a na počátku roku 1880 *Jiskry na moři*, své první dvě knihy veršů.

Obě sbírky jsou dost rozsáhlé a tematicky i formálně různorodé. Ráz první knihy udávají básně z Ameriky a verše věnované Enlli, v závěru sbírky už jen vzpomínka na ni. Elegické návraty ke ztracené lásce, nakonec pak tiché přivítání nového milostného a potom i rodinného štěstí (s Marií Veselou a později i s dcerkou Helenou) převažují ve druhé sbírce. Nalezneme v ní také lyriku vlasteneckou a básnické obrázky z vesnického prostředí, do našeho výboru ovšem už nepojaté. Výrazově se Sládkova raná poezie přimyká k tradici lidové písně, navazuje na Neruda a Hála. Patetický styl občanské poezie (například připomenuté zde básně *Tobě*) přetváří Sládek záhy ve výraz bližší svému založení, deklamačně účinný, ale prostší a sevřený, jak o tom v našem výboru svědčí například vlastenecká znělka věnovaná Janu Nerudovi. Pro Sládkovu ranou tvorbu měly nepochybně význam i také jeho vlastní překlady z cizích literatur, s nimiž započal už před odjezdem (nejprve Burns a Byron, potom – už za pobytu v Americe – Longfellow, Tennyson, Bret Harte aj.). Ať už tyto podněty přímo podporovaly výrazové směřování Sládkovo – písňovost, umění lyrického náznaku a zkratky –, nebo jej všeobecně kultivovaly, pomáhaly mu nalézt tvar, bez něhož Sládkova vypjatá subjektivita ztrácela sdělnost.

Zaznamenejme ještě jeden důležitý znak tohoto období. Vzrušenost Sládkovy mluvy se v obou sbírkách projevovala také porušováním ustálených forem, násilnými tvaroslovnými a syntaktickými zkratkami, nepravidelnostmi v délce veršů i ve stavbě strofy. Dobová kritika na tyto „nedostatky“ samozřejmě upozornila. Jak se však časem ukázalo, nebyly to jen projevy neobratnosti. Razil si tudy cestu originální básnický výraz založený právě na porušování hladké plynulosti veršové mluvy, i když podoba tohoto osobitého stylu se měnila a vycházela vstříc nejen panující lumírovské normě vyžadující virtuozitu, ale též vlastní potřebě hudebnosti. Intonační přerývaností se představil „básník slova zjizveného bolesti“ (F. X. Šalda 1978, s. 409). Tuto svou původní básnickou zkušenost nezapřel ani později, když se jeho výraz ukáznil a našel svou přesvědčivou míru.

Přibývají další polohy, ve kterých se projeví Sládkovo osobité básnické zaměření. Kromě intimní a vlastenecké poezie se brzy prosadí lyrika meditativní, vyjadřující okamžiky soustředěného zamyšlení nad životem. Stále častěji se objevují drobné lyrickoepické skladby, kresby přírodní a sociální, výjevy z historie, reflexe nad údělem člověka a nad posláním umění v soudobé společnosti. Ve Sládkově tvorbě sílí potřeba vyrovnat se i s tím, co přesahuje obzor osobních prožitků. Víra v povznášející moc poezie, která má formovat člověka k obrazu

nejvyšších ideálů, sblíží se Sládkova tvorba s dobovým lumírovským programem. Avšak také v tomto směru si Sládek vydobyl své nezaměnitelné postavení. Už sám lumírovský kult umělectví se u něho projevil v podobě natolik zkomplikované výchozími osobními prožitky i celkovým založením, že se jeho poezie zdála být často spíše protikladem než potvrzením společného směřování. Představa o svrchovaném postavení umění je u Sládka korigována etickým pojetím poslání básníka, pochybnostmi a úzkostmi člověka, který cítí svou sounáležitost s trpícími. Také volbou látek a výraznějším navázáním na domácí tradice v oblasti výrazové se Sládek od svých lumírovských druhů odlišoval. A tak on sám, ač jako redaktor *Lumíra* a jeho přední literární kritik nejhrolivěji probíjával orientaci ke světovosti a k výsostně pojatému umělectví, jako básník převzal ze společného úsilí opět především to, co pro něho bylo bytostnou potřebou: zápas o krystalický tvar, v němž a jímž překonával své úzkosti a všemu řečenému mohl dát plnější, na proměnách situace a chvíle nezávislý smysl.

Pod tímto zorným úhlem je třeba vidět celé tvůrčí období vyznačené sbírkami *Světlo stopou* (1881), *Na prahu ráje* (1883), *Ze života* (1884) a tou nejbohatší z nich, jejíž název vystihuje ráz první dosažené harmonie všech různorodých složek, z nichž se teď Sládkova poezie utváří: *Sluncem a stínem* (1887). V našem výboru jsme se snažili tvůrčí rozmach Sládkův v tomto období alespoň naznačit. Obohacení tematické, žánrové i formální zůstalo pro nás ovšem zase jen doprovodem ústřední linie, kterou od počátku sledujeme. V popředí zůstal citový příběh básníkův, který nadále nasycuje všechnu jeho poezii. Pokud jde o výraz, postačí snad náš výběr k tomu, abychom Sládkovy tvárné výboje nezaměnili se snahou po vnější virtuozitě. Dostředivost básnickova úsilí je zjevná. Prokázalo to očividně suverénní zvládnutí dvou nejužívanějších forem: sonetu a písně.

Potřeba básnické objektivace vedla Sládka k dalším tvořivým pokusům: k několika knihám poezie dětské (*Zlatý máj*, 1887, *Skřivánčí písně*, 1888, *Zvony a zvonky*, 1894), ohlasové (*Starosvětské písničky a jiné písně*, 1891, *Směska*, 1891) a především k monumentalizaci a poetizaci životního postoje venkovana, do něhož se lyrický mluvčí stylizuje v *Selských písních* (1890). Tato sbírka i přínáležející k ní *České znělky* a pozdější *České písně* (1892) ukazují ke společnému gestu, pro které našel F. X. Šalda výstižné pojmenování: „Všecka poezie Sládkova je, řekl bych, bojem o mužnost“. (Šalda 1978, s. 410)

Je tu ovšem ještě jeden zdroj, z něhož se nasycuje velikost Sládkova pojetí venkovana. Odkazuje k němu nevelký cyklus *Písní smutečních*, připojený (v roce 1901) k třetímu vydání *Selských písní*. Je to povědomí o duchovní souvislosti, která dává každodennímu životu druhý rozměr, je to zakořenění v křesťanské kulturní tradici, která v té době ještě viditelně prostupovala světový názor i životní styl venkovského člověka. K jeho jistotám se básník uchýlil, i když si byl vědom neodvratných sociálních změn probíhajících na tehdejší venkově. Návrat k jistotám „selství“ byl pro něho návratem k domovu jeho dětství, k hodno-

tám, které mohly prokázat svou trvalejší platnost také proto, že byly prosyceny nejosobnějším zaujetím, silou sjednocující elegické vzpomínky.

Proti obrazu oráče, který se objevoval jako symbol národní houževnatosti ojedinele už v dřívějších sbírkách (například v *Písni o naší práci* zařazené do našeho výboru), je básnické zpodobení rolníka v *Selských písních* mnohonásobně obsažnější. Sbírka působí jako významový celek. Jednotlivé básně těžko posoudíme izolovaně; teprve ve vztahu ke sjednocující představě se nám ukazuje jejich skutečný smysl. Tu sjednocující představu můžeme ovšem s těžší přímo pojmenovat; zpřítomňuje se v dynamice propojování různorodých významů i forem, slučuje lehkost popěvku s definitivností nápisu na hrob.

O selství v díle Holečkové a Sládkové napsal Vojtěch Jirátko: „Jejich ‚sedlák‘ není skutečnost, nýbrž plod mýtoitvorné síly a mýtoitvorné touhy jeho původců. Zajisté že odtud pramení i jeho básnická přesvědčivost“. (Jirátko 1978, s. 278)

K tomu jsem svého času připojil komentář (Jankovič 1972), jehož některé myšlenky chci připomenout. Těžiště Sládkova obrazu venkovana neleží ani v sociální kritice, ani v propagaci selského konzervativismu. Tak mohly působit jen jednotlivé z celku sjednocující představy vytržené významy. Hloubka té představy ostatně nespočívá ani v tom, že by reálné mělo být zastřeno mytickým. Spíše jde o to, že na hranici obou oblastí bude – od básně k básni a od slova k slovu – dobýván svébytný básnický znak pro úhrnné zahlédnutí života.

V připomenutém doslovu ukazují podrobněji, jak se po stránce motivické i jazykové splétá mnohonásobná obsažnost tohoto znaku a jak se zároveň utváří jeho hutnost. Ve Sládkově lyrickém obraze rolníka se prolínají významové oblasti různého řádu: oblast přírodní nutnosti a mravního sebeuvědomění, každodenního života a toho posledního, na co se v něm ptáme.

Reálná a zároveň symbolická platnost Sládkova básnického podání vynikla v celé řadě dnes už klasických „selských písní“, jako je třeba *Polní cestou*, jedna z nejkrásnějších mezi nimi. V jejich citové naléhavosti a přitom obřadné vážnosti se Sládek přihlásil ke staleté tradici české duchovní písně, kterou obohatil jedinečným vkladem svého talentu.

Od 80. let ztrpčovala Sládkovi život trýznivá míšňí choroba. Vzdal se nakonec řízení *Lumíra* (1898) i pedagogické činnosti a věnoval se pouze překladům a vlastní básnické tvorbě. Po mnoha literárních sporech (nejprve s takzvanou školou národní, která oponovala „kosmopolitnímu“ zaměření lumírovců, potom s nastupující individualistickou generací let devadesátých) umlká i jako literární kritik. Svoje překladatelství dovršuje (po řadě významných překladů z literatury angloamerické, polské, ruské i severské) přebásněním takřka všech dramatických děl Williama Shakespeara.

Závěr Sládkova života je vyplněn houževnatým přemáháním nemoci. Střídají se chvíle skleslosti a naděje, nenařaditelné otevřenosti vůči okolnímu bytí, kterou si básník stále uchovává. Sládek pobývá častěji a po smrti rodičů trvale ve

vlastním domku ve Zbiroze. Stále užší je okruh těch, kteří ho provázejí. Zázemí rodiny a několika přátel mu zůstává oporou do posledních chvil (zemřel ve Zbiroze 28. června 1912). Do posledních chvil jej však také provází obraz mrtvé Emilie, který se zvrstňuje, zduchovňuje a obsáhne v sobě nakonec krutou a krásnou velikost lidského údělu. Sládkovo „*kde s láskou končí žal*“ je novou a v české poezii původní variantou máchovského akordu.

V závěrečné tvorbě, kterou představují sbírky *V zinním slunci* (1897), *Za soumraku* (1907) a *Dvě knihy veršů* (tj. *Nové selské písně a Léthé a jiné básně*, 1909), krystalizuje zejména Sládkova poezie meditativní. Zamyšlení nad protiklady života udává teď základní tón všemu: pohledu na krajinu, vzpomínce, citovému okamžiku, kresbám a vizím, v nichž se Sládek až do pozdního věku vyrovnává s neodbytnou, dojmavou i zneklidňující skutečností sociální. Do našeho výboru jsme zařadili alespoň několik ukázek Sládkova vrcholného umění sociální balady – zhuštěné teď do podoby krystalu (*V koutku u zdi, Balada, V metelici*).

Také ostatní básně zařazené do závěrečného oddílu naši knihy bychom mohli charakterizovat touž dosaženou jistotou, definitivností tvaru omezeného na nejnutnější znaky. Naše přirovnání ke krystalu by ovšem pokulhávalo, pokud bychom pod tímto označením měli na mysli jen vnější vyhraněnost a ucelenost. Měli bychom si spíše představovat síly, v jejichž střetnutí se takový krystal formoval. To je ovšem nesnadné, ne-li nemožné. Co naše představivost může postavit před sebe, jsou podoby věcí, jejich znaků, jak jsou v básni kladeny k sobě, vedle sebe a proti sobě, aby se takto pro nás otevřel prostor i toho, co přímo vyslovit nelze. V tom je moc poezie, skutečné a pravé, že má svůj klíč k tajemství bytí, že totiž nalézá přímo ve výrazových možnostech vždy nový způsob vyslovení nevyslovitelného. O způsobu Sládkově napsal F. X. Šalda ve svém shrnujícím soudu, zde už jednou připomenutém: „Pravý Sládek je básník slova úsporného a sevřeného, řekl bych, bolesti; v nejlepších svých věcech je lapidární, jde za zhuštěnou jadrností, skoro za gnómou“. (Šalda 1978, s. 409)

Dovolil bych si k tomu dodat, že spolu s tímto rysem charakterizuje Sládkův zralý výraz – nápadněji ovšem v písni nebo v lakonickém „nápísu“ než ve významově složitějším sonetu – kvalita, která je vlastně při zaměření na aforistickou stručnost nečekaná: zvukový účinek eufonie a celkového melodického vyznění veršů. To byla poslední básníkova odpověď na adresu mladší generace, s níž ho umění sugestivního lyrického náznaku mělo spíše sbližovat než rozdělovat. Teprve čas prokázal, že hodnoty objevené Sládkem, básníkem složité prostoty, zůstaly živé. Obohatily možnosti básnického výrazu i naši řeči, našeho porozumění skladbě světa, jejíž jistá podoba by jinak zůstala temná a němá.

1. Básně

U Michiganu
 Pomník Indiánův
 Zastesknutí
 Bratřím v dáli
 Neuměl bych zapomenout
 Pojd'me spat
 Vždyť jsem tomu chtěla
 V upomínku I, IV

2. Jiskry na moři

V jeseni
 V bouři
 Praníc víc
 Jarní I, II
 Andante
 Roky táhnou, roky mizí
 Na hřbitově
 Pevně dřímáš
 Znělky I
 Je proti nám, kdo není s námi
 Píseň (Chceš-li být můj anděl strážný)
 V tiši
 Dešťové krůpěje

3. Světlou stopou

Poezii
 Píseň (V lupení ptáče zapělo)
 Neděle v podjaří
 Hvězdná noc

Fialy
 Své ženě

4. Na prahu ráje

Doma
 Žluták
 Role chudých
 Studánka
 Kancionál
 Noční obraz
 Kdo může za to
 Borovice

5. Ze života

Píseň lidu
 Není-li pomoci
 Píseň o naší práci
 Dvě romance z hladu I, II
 O samotě
 V zimní noci
 Myšlénka
 Co nesmrtelno

6. Sluncem a stínem

V mé duši tisíc skrývánek
 Když jsme prvně sami byli
 Do hlubin tvé duše
 Do dáli, do daleka
 Vy oči dávno zavřené

Když tak to bylo souzeno
Zadul víchr na podhájí
Já, bludný jezdec, pláni jel
Tu malou, drobnou písničku
Bud' vítáno mi nastokrát
Nic nechci víc
Kde je máma?
Vidění
Ve starém parku
Na podzim

7. Selské písně a České znělky

Mé orné půdy každý hon
Se skřivánkem vstávám
Rodné brázdy v šíř i v dál
Já a moje orná půda
Jak štěp u cesty polem
Drsny jsou mé mravy
Chléb svůj tuze dobývám
V kolik hodin na luka
Velké, širé, rodné lány
Je tichá noc
Polní cestou
Ne, ta moje pole
Za krále a vlast
Ať velcí toho světa
Z osudu rukou
Věky jdou a mizi
V lůno tvoje, syrá zemiě

České znělky

VI My hlásíme se k žití právem žiti

VII My chceme žít, jak zjara bují mlázi
XII To bylo v horách. Přival strhal pole

8. Starosvětské písničky a Jiné písně

Poutník
Tráva
Sen
Tak spolu jsme stáli

9. České písně

Tak zle není
Byli jsme a budem
Kovář

10. V zimním slunci

Lidé se budí
Jeseň
Své matce II, VII, IX, X
Píseň (My květuplným jarním dnem)
Píseň (Když jsme se loučili)
Sen lásky II, V
Mrtví nežadoni
Doma (Tak po časech zas přišel jsem)
Zapomeň
Dopovídáno
Silen bud'
Své ženě IV
V zimním soumraku
V koutku u zdi

11. Písňě smuteční

K pohřbu panny
Jiná píseň dítěti
Mládenci
Starci
Ubírám se z toho světa

12. Za soumraku

Štěsti
Přes údolí slzavá
Tvou dlaň v své stále cítím dlani
Hory
Můj rov
Letní večer
Tak dávno již
V náruči boží
Zimní píseň

13. Nové selské písňě

Vracím se k vám, rodná pole
Odkud, kam
Co z prachu vzešlo
V hoři

Hvězdný večer
Ženci
Pole

14. Léthé a jiné básně

Otci I
Kdyby tak
Až bude skončeno
Návrat
Ruce
Léthé
Byls kotvou miliónů
Dals mi, Pane, míru let
V samotě
V ranním slunci
Píseň (Čarovný se motýl mih)
Hrdličko moje
Podvečer
Balada
V metelici
Mroucí květiny
Labutě

15. Z pozůstalosti (Zvon 1914)

Píseň (Jen jednou a ne víc)

PRAMENY

SLÁDEK, Josef Václav

1907 *Spisy básnické*. I. Básně, Jiskry na moři, Světlou stopou. Na prahu ráje, Ze života, Sluncem a stínem, Zlatý máj, Selské písňě a České znělky, Skřivánčí písňě;

II. Starosvětské písničky a jiné písně, Směska, České písně, Zvony a zvonky,
V zimním slunci, Písně smuteční, Za soumraku, Z cizích luhů (Praha: Otto)
1909 *Dvě knihy veršů* (Praha: Otto)

LITERATURA

JANÁČKOVÁ, Jaroslava

1998 „Komentář“, in J. V. Sládek: *Má Amerika* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny), s. 243–261

JANKOVIČ, Milan

1972 „Básník účinné prostoty“, in J. V. Sládek: *Sluncem a stínem a jiné básně* (Praha: Odeon), s. 262–280

JIRÁT, Vojtěch

1978 „Sládek“, in V. J.: *Portréty a studie* (Praha: Odeon), s. 198–223

NERUDA, Jan

1875 „Nové básně“, *Národní listy* 15, 1875, č. 84, 26. 3., šifra Δ

POLÁK, Josef

1966 „Americká cesta J. V. Sládka“, *Acta Universitatis Palackianae – Facultas philologica* 36, *Philologica* XIX

ŠALDA, František Xaver

1978 „Dva básnické osudy: Josef V. Sládek a Jaroslav Vrchlický“, in F. X. Š.: *Opředpokladech a povaze tvorby*. Editor Bohumil Svozil. (Praha: Čs. spisovatel), s. 408–421

LITERATURA MALÉHO NÁRODA

K POJETÍ VERTIKÁLNÍ DIFERENCIACE V JUNGMANNOVÉ
PROJEKTU ČESKÉ LITERATURY

Pavel Janáček

Převratnost Jungmannovy jazykové koncepce národa patří k samozřejmým východiskům našeho uvažování o moderní české kultuře, a totéž lze říci o Jungmannově podílu na utváření preromantického cítění a slohu. Ve stínu tohoto vkladu dosud zůstává Jungmannův návrh racionálního zjednodušení moderní české literatury, její prostorové a hodnotové homogenizace oproti literaturám Německa a evropského Západu, rozptýlený ve třech textech: ve *Slovu k statečnému a blahovzdělanému Bohemariusovi* (1813), ve stati *O klasičnosti literatury a důležitosti její* (1827) a v úvodních výkladech druhého vydání *Slovesnosti* (1845).

Jde zejména o následující pasáže (cit. podle Vodička: *Boj...*, 1948, s. 120–121, 60, 103–104, 119–120, 117–118, 109, 111):

Nemohouce míti literatury velkých národů, jež bychom snad ji zaplavovali, jako oni svou zaplavují svět, chtějme píliti o skrovnou, ale výbornou a péče hodnou slovesnost. Hleďme více k národnímu blahu a vzdělání, než k nějaké jeho u cizích slovitnosti a jménu, a bude i národ i vláda žehnati počinání naše; myslíme, že božská prozřetelnost, kteráž má své nezpýtatelné cesty, postavila nás právě v tu zemi, v ten národ, kterýž pečlivosti naší nejvíce potřebuje. Nemějme zření k pomíjející v literatuře módě, ale k stálému užitku; varujme se poklesků jinonárodních některých literatur, kteréž staly se trhovými, ziskonosnými promyslníků fabrikami; spokojeni

buďme skrovnou od skrovné vlasti odměnou; pracujme pro vlast, ne pro sebe, aniž dbějme, jak mnoho, ale jak dobře!

(Slovesnost, 1845)

Jaké nám to neštěstí, že hned všechno, co kde v cizině vyjde, se nepřekládá? Nač nám tolik nahrnuté nestrávené spíže? Dejte Čechům v každém druhu umění a vědomosti jedinou knihu, ale tu klasickou, dejte jim výtahy a jádro nejlepších, můžete-li, celého světa knih; my, vezmouce zrno bez plevy, zlato bez trusek, rádi všech modrých deníků, brošurek a jiných drobností se odřekneme. Že málo ještě takového zrna máme, toho nám netřeba dokazovati, my to víme; ale právě to šlechtitého vlastence nejvíce nabízí, aby co na něm jest, k nabytí jeho přispěl. U Němců mnoho trní vedlé sliv zrostlo. Zde jest prázdné pole, novina, avšak samá ourodu slovanská země; zde může vzdělána býti přerozkosná zahrada; zde jest prostranství, kdež by svou hru rozum a vtip nadobyčejný utěšené provést mohl.

(Slovo k statečnému a blahovzdělanému Bohemariusovi, 1813)

Klasičnost nám znamená uměleckého díla v svém působu dokonalost, kdež se materie s formou pronikají a v jeden celek svrchovaný splývají. Mluvnická správnost a řádková ozdoba nejsou k tomu dostatečné; v klasičtém spisu pohledává se netoliko jasnost mluvy a spojená s ní čistota, vlastnost a určitost výrazů, ale také ukončená krása a jednota, nebo souhlasná míra a sličnost všech částek.

(O klasičnosti literatury a důležitosti její, 1827)

Ze stejně dobrých spisů vždy milejší ten, který jest původní. /.../ Co portrétník proti geniálnímu malíři, to překladatel proti originálnímu spisovateli: tento praobrazy, onen podoby tvoří, onen následovník, tento umělec jest. Nadto původní literatura národního rázu nezatírá, a co stromi samorostlý ke své zemi nejlépe se hodí. Literatura samých překladův jest zahrada cizokrajními stromy osazená. Jako národní kraj tak původní literatura národu nejpěkněji sluší.

(Slovesnost, 1845)

Národ vždy učil se od národu. Nemáš nikde samočistě, samorostlé literatury. /.../ Nyní vzrostla nanejvýš vzájemnost. Co v jedné zemi se pracně dobude, hned všech národů jménem se stává. Nyní jsou lidé jedna rodina. A jaký jest prostředek, kterým sobě ty drahé poklady zkušeností, nálezů, umění a vědomostí vzájemně sdělují? Jaký jiný, než z jednoho jazyka do druhého jich přenesení – překládání? Neplodnější a nejvztečnější spi-

sovatelé nestyděli se překládati, co jim výborné se vidělo. /.../ Co činili oni na literaturu bohatí, to-li my chudí činiti se zpěčujeme? Máme přitom tu výhodu, že z nesmírného množství co nejlepšího, nejpěknějšího, nejužitečnějšího jest, jen zdravou mízu a trest' všech věd a umění vybrati a sobě osvojiti můžeme. Ještě nám příliš brzo hleděti k oslavě a chloubě, hledme zatím více ku potřebě a užitku; budme jako moudří zahradníci, kteří netoliko domácí stromy a byliny z kořen a semene pěstují, ale i cizí rostliny do své zahrady sázejí, jestli se k půdě hodí a svými plody a krásou pěstování zasluhují.

(Slovesnost, 1845)

/.../ klasičnost jest jakoby květ neb raději ovoce dlouho zrostajícího štěpu národní literatury. Pravý genius ovšem činí i zde výminku; on předbíhá věk svůj a jínaje své souvěké moci neobyčejnou, dává budoucímu věku zákony: ale doba klasická literatury a jazyka nepovstává jedním nebo druhým spisovatelem vynikajícím, ani vzděláváním prospěšným jednoho neb druhého pole slovesnosti, u p. básnictví, anobrž znamenitým množstvím spolkových, výtečných, původních hlav, a zdařilým vzděláváním všech, anebo skoro všech hlavních forem spisovatelských – básnictví, prostomluvy a řečnictví.

(O klasičnosti literatury a důležitosti její, 1827)

/.../ k dokonalosti klasické nedostatek literatura z té epochy (z epochy druhé, tj. 15.–17. století – pozn. P. J.) nese ten, že pouze prstonárodní jest. Není jí to na snížení; neboť toho času téměř nikde v Evropě jiné literatury v národním jazyku nestávalo, kromě prstonárodní, protože všude tehdaž vyšší umění v latině se přednášelo a vzdělávalo. Aniž v sobě vada jest, že prstonárodní byla, ano každá klasická literatura také prstonárodní stranu míti musí, má-li do života národního vcházeti; ale to vada, že vědné strany rovně potřebné neměla.

(O klasičnosti literatury a důležitosti její, 1827)

/.../ potřebí snahy o pravou jak jednotných spisů tak celé literatury klasičnost, o dokonalé všeliké vědy a umy vzdělání, odkudž by napotom, jako krev ze srdce do žil tělesných, tak vědomost všeliká a vzdělanost do prstonárodní literatury vplývala, a tak literatura naše co možné ze života vycházela a do života národního vcházela; slovem potřebí nám ve všech formách poetických, prosaických i řečnických jak obsahem tak slohem dokonalých původních spisů bez nedostatku, klasiků klasikům jinonárodním podobných, které, přičinili-li se o to národ, svoje doba i u nás vynese.

(O klasičnosti literatury a důležitosti její, 1827)

!...! jen tenkrát, když spisové nepochybných klasikův národních netoliko ve vyšších okresech společenstva se čítají, ale také prostředním ano i nízkým stavům k oblaštinnému vzdělání a k správě i řízení duchovnímu základem jsou; jen tenkrát, když to, co právě klasičného jest v národním básnictví, v ústech zástupu obecného žije, u vyučování mládeže přechází, a v rovné míře živoucí a zkvetající pokolení pozdvihá, nadechuje, proniká; jen tenkrát plodí se všestranná literatura národní, veliká k ní vážnost, a objeňování se též literatury ve veškeré činnosti národu.

(O klasičnosti literatury a důležitosti její, 1827)

Známa teze, jež v Jungmannovi vidí iniciátora „dokonale rozvité literární kultury“ (Dějiny 2, s. 247–248), vychází především z jeho činného podílu na budování vyšší literární komunikace v českém jazyce. Od těch bodů jungmannovského projektu, které měly naopak českou literární kulturu omezovat a jež Jungmann jako vzorec uvažování více odkázal budoucím účastníkům literárního života, než sám uskutečňoval, uvedená Vodičkova teze odhližší. Je zásluhou autorky druhé části nedávného kompendia *Česká literatura od počátků k dnešku*, že na limitující faktory koncepce, jež stála u počátků moderní národní literatury, obrací pozornost. (srov. *Česká literatura...*, s. 205)

Přestože mu Jungmann nevěnoval samostatné pojednání a vyjadřoval se k jeho dílčím aspektům vždy až v důsledku témat jiných, měl jeho návrh české literatury jako *literatury malého národa* některé systematické rysy. Byl ideologicky odůvodněn historicko-filozofickou představou o přítomné situaci národní společnosti a o vztahu mezi národem, jazykem a literaturou. Opíral se o přesvědčení, že literární kultury národů „velkých“ a „malých“ se ve své konstituci zásadně liší. Stanovil zásady pro příjem z literatur jinojazyčných a pro vztah domácí literatury k literatuře světové. Předurčoval hladinu a distribuci hodnot uvnitř národní literatury a vlastně i poměr – dnešní terminologií – mezi její složkou elitní a populární. A konečně, vytyčil hranici správné a nesprávné motivace účastníků literární komunikace, tvůrců a čtenářů, na něž myslel jako na významný faktor literární kultury. Jaké byly hlavní body tohoto projektu? Pokusme se uspořádat Jungmannovy dílčí výpovědi bez ohledu na jejich chronologii a na kontext statí, v nichž se objevily, a doplnit je výkladem tak, aby se vyjevil názorový komplex, k němuž odkazovaly.

Literatury velkých národů – míní Jungmann – v důsledku svého bujného a nepřetržitého vývoje, své rozsáhlé společenské základny *zaplavují svět*. Trvají a budou trvat jaksi samy od sebe, bez úzkostlivé péče svých účastníků. I v nich se od jistého času, otevřeného do přítomnosti, projevují neblahé tendence, zejména přílišný zřetel k *pomíjející módě*, to znamená sklon čtenářů upřednostňovat časové, osobně neprožité a široce preferované hodnoty před hodnotami hlubšími a trvalými, a nástup uniformizující, doslova fabrikované literární produkce, vydávané z obchodních důvodů, pro osobní prospěch, nikoli z hlediska zájmů

vyšších, nadosobních. Některé „velké“ literatury, čteme u Jungmanna, se staly přímo *trhovými, ziskonosnými promyslníků fabrikami*; na poli literatury německé *mnoho trní vedle sliv zrostlo*, takže kromě přínosných a nepochybných děl plodí také mnoho děl zbytečných, pochybných, ne-li dokonce škodlivých. „Velkou“ literaturu to zničit nemůže, svou existenční záruku má už ve stránce kvantitativní. Což znamená, že „velká“ literatura nemusí být uspořádána tak, aby s maximální účinností tvořila a distribuovala stejnorodé hodnoty, může si dovolit prostorovou a hodnotovou heterogenitu.

Ne tak literatura „malá“. Ta je svým rozsahem, svou nedostatečnou sociální základnou podmíněna daleko více. „Poklesků“ literatur „velkých“ se musí vyvarovat, do zápolení o existenci a o místo na výsluní pokroku (dějin), kam spějí všechny národy světa, se vkládá svou stránkou kvalitativní. „Velká“ literatura obsazuje tedy v Jungmannově projektu pól přírody, trvá mimo lidský záměr, vůli, čin. V opozici k ní nabývá „malá“ literatura charakteru kultury, soustavy vznikající a rozvíjející se kultivací, lidským úsilím. Proti strhující záplavě hodnot nepochybných i pochybných, výborných i pokleslých, jak je plodí „velká“ literatura, se literatura „malá“ staví jako konzistentní prostor „výbornosti“, pěstovaných a podporovaných hodnot. Horizontem této péče nemůže být jednotlivé dílo či autor, ale literatura jako celek, plnost a soulad všech jejích složek vzhledem k dominantní funkci slovesnosti jako celku – její službě národním potřebám. Tím se z prostoru „malé“ literatury už v základní definici vyřazují aktivity příliš subjektivní, individuální, a na prvním místě ty, jež jsou motivované komerčně. Českým spisovatelem a nakladatelem nemůže být podnikatel, který by pracoval pro sebe a pro odběratele módního tovaru, pro partiální skupiny adresátů. Český spisovatel a nakladatel pracuje pro národ, neodměňuje ho trh, ale skromná, o to však vděčnější a potřebnější vlast. (Podobně český čtenář nečte nikdy jen pro sebe, ale vždy zároveň pro národ, pro jeho postup na dráze osvěty.) Toto poslání je osudové, patetické, takřka metafyzické: do své role je český spisovatel obsazován „prozřetelností“.

I když nebudeme přeceňovat konvenčně náboženské položení lidské aktivity do plánu prozřetelnosti, zůstává skutečností, že cosi jako dar vyvolení doprovází v Jungmannově projektu českou literaturu jako celek. Tytéž historické okolnosti, které ji zabránily, aby se stala literaturou samozřejmou, „velkou“ a uvrhly ji do přítomné kritické situace, kdy se pohybuje na hranici bytí a nebytí, jí totiž zároveň dávají příležitost, aby se úpadkovým tendencím „velkých“ literatur vyhnula. Jinak řečeno, minulými útrapami a ponížením se česká literatura vykoupila ze scestí novodobého literárního vývoje – svou současnou kritickou situací může ještě obrátit v klad. Může umocnit svou kulturní podstatu, stát se dvojnásobnou literaturou, literaturou-kulturou v týchž chvílích, kdy „velké“ literatury klesají svým statutem k pouhé literatuře-přírodě. Zde přichází ke slovu Jungmannův jindy už zhodnocený vztah k české literatuře jako literatuře ve stavu zrodu, literatuře víceméně budoucí, teprve tvořené – a tím také otevřené géníu,

konstrukční vůli svých zakladatelů. Právě že je pole české literatury „prázdné“, že je to panenská, ladem ležící půda, *novina*, vysvětluje Jungmann, nic nebrání tomu, aby se ubránila zaplevelení, jaké postihlo literaturu německou a další *velké* literatury. Na volném prostranství si národ může postavit takovou literaturu, jaká jeho potřebám nejlépe vyhovuje. *...zde může vzdělána býti přerozkošná zahrada; zde jest prostranství, kdež by svou hru rozum a vtip nadobyčejný utěšeně provéstí mohl.* Odtud se jeví jako imanentní rys, zákonitá potřeba české literární kultury, že její hranice budou stanoveny a udržovány podle racionálního plánu. A že posláním tohoto plánu bude zabezpečit stejnoměrnou hodnotu, užitečnost a nezbytnost všech literárních děl komunikovaných česky, koncepční čistotu české literatury, patrnou na pozadí „velkých“ literatur Evropy.

Idea české literatury jako nerozlehlé, přehledně zorganizované *zahrady* obklopené ze všech stran divokou vegetací pokažených „velkých“ literatur implikovala nutnost bedlivě řídit příjem z jinojazyčných kontextů, odstínit českou literaturu od toho, co je v jejím okolí pro ní nezdravé nebo přinejmenším nevhodné. Při jazykovém vymezení národní literatury si to zejména žádalo udržet pod kontrolou překládání, v druhém sledu i další formy recepce literárního dění za hranicemi českého jazyka. Také z tohoto hlediska, nejen ve vztahu k historickému postupu translátologických teorií nebo k jeho vlastní literární praxi (srov. redukci Chateaubriandova románu, jak ji popsal Vodička; *Počátky...*, 1948, s. 53–61), je třeba rozumět Jungmannovým výkladům o překladatelství. Za hlavní zásadu, vyvěrající z pojetí literatury jako výrazu národního ducha, Jungmann nutně razil přednost původní tvorby před jakoukoli překladovou. Ta se v jeho návrhu jevila jako dočasná náhrada. příprava nebo doplněk literatury skutečně české. Původní dílo *národu nejpěkněji sluší, co strom samorostlý ke své zemi nejlépe se hodí*; bez původních děl nelze o národní literatuře mluvit.

Kulturní výměně s cizími literaturami se ovšem vyhnout nelze a překládání může mít z okamžitého hlediska pro rozvoj národní literatury přímo zásadní význam. Je však třeba, aby respektovalo určité požadavky, a to zdaleka nejen technické (jako je jazyková správnost a literární vynalézavost). Ještě důležitější jsou totiž kritéria výběru, zásady, co a jak v cizích literaturách pro zčeštění volit. Tyto zásady jsou dvě: překládaná díla mají zaprvé vyhovovat duchu české literatury a zadruhé představovat to „nejlepší“, co ve zdrojovém kontextu „jest“. Pozorujeme, jak se v obou kritériích zrcadlí stěžejní cíle projektu literatury malého národa: směřování k homogenitě literární kultury (z překládání se a priori vylučuje, co je „nečeské“, tedy originální, jiné) a k její hodnotové extremizaci směřem „vzhůru“, k hodnotám „vyšším“ anebo „absolutním“. Prohlášení vůle pěstovat „vysoké“ kulturní hodnoty za zvláštní rys a potřebu české kultury poskytovalo dále možnost posuzovat slučitelnost toho či onoho cizojazyčného díla s duchem české literatury značně velkoryse: každé nadpochyby „velké“ dílo se dalo pojmout jako dílo české literatuře vyhovující. (Pokud ovšení nenarazilo na meze ideologické a estetické tolerance, na pocíťovanou hranici literatury

zdravé a nezdravé, jak k tomu u Jungmannovy kritické školy došlo v případě romantismu, srov. např. Hýšek 1911.) Rozhodným smyslem pravidel, vytčených Jungmannem pro překladatelství, tak zůstávalo odstiňovat ideální českou literaturu od té hodnotově heterogenity „velkých“ literatur, která spočívala v současné přítomnosti hodnot „vysokých“ a „nízkých“, respektive hodnot a ne-hodnot.

Mechanismus výběru, kterým si má česká literární kultura zajišťovat svou jazykovou hranici, vystupuje z Jungmannových poznámek jako nesmírně efektivní. Z překládání by totiž měl nejen vyřazovat spisy menší, druhořadé či docela bezcenné, ono pichlavé (německé) „trní“, ale i z těch cenných vpouštět do české literární kultury jen absolutně nejceněnější, *zdravou mizu a tresť všech věd a umění*. Vůle hodnotově kondenzovat cizí kontexty je u Jungmanna tak mocná, že ji nezastavuje ani celistvost a ukončenost jednotlivého tvůrčího výkonu, konkrétního artefaktu. I v tom literárním textu, který je mezi všemi díly svého typu naprosto nejlepší, lze předvídat stránky méně dobré. Ty mohou být při přenosu do české literární kultury eliminovány. Česká literatura je – má být – hodnota sama. A tak je česká literatura digest. *Dejte Čechům v každém druhu umění a vědomosti jedinou knihu, ale tu klasickou, dejte jim výtahy a jádro nejlepších, můžete-li, celého světa kněh; my, vezmouce zrno bez plevy, zlato bez trusek, rádi všech modrých deníků, brožurek a jiných drobností se odřekneme*. Literární prostor, který Jungmann české literatuře předestřel jako tvar její zralosti, jako práh a podmínku její „doby klasické“, je tedy maximálně zestručněný, zbavený opakování, vysoký a zároveň plochý. Klasická – což v autorově protiklasicistním výměru znamená svrchovaně umělecká – díla jsou po něm pravidelně rozmístěna tak, aby si vzájemně nepřekážela, nerušila se v plném účinku na národní život. Jádro této české literatury obsazují díla původní. Překlady je doplňují a podporují v jejich působení na národ. Jsou vybírány tak, aby uvnitř české literatury reprodukovaly literaturu světovou. A víc než to: reprodukuji literaturu světovou v jejích absolutních vrcholech. Není to světová literatura existující nezávisle na české, ale světová literatura, jak by vypadala, kdyby byla literaturou českou, „výbornou“ a inspirovanou českými duchem.

Do šířky, horizontálně, je budoucí česká literární kultura rozvíta dokonale, což pro Jungmanna znamená systematicky: vykazuje se plným a vyrovnaným zastoupením všech hlavních druhově funkčních útvarů, za něž má poezii, prózu a řečnictví; v tom česká literatura dosahuje ideálního řádu, zakotveného v podstatě slovesnosti. Vertikálně se naopak podrobuje záměrné redukci – upřednostňováním „výšek“ a současným vylučováním „hloubek“ vyjadřuje svou kulturní převahu nad literaturami „velkými“, jmenovitě německou. Neznamená to, že česká literární kultura bude vertikálně zcela nediferencována. Kdyby se každým českým spisovatelem měl stát svrchovaný umělec – tak postupuje Jungmannova úvaha –, čekala by česká literatura na svou dobu klasickou příliš dlouho, pokud by se jí dočkala vůbec. Stačí proto, miní Jungmann, aby takových umělců bylo mezi českými spisovateli „znamenitě“ množství, tedy aby se „klasičnost“ ve

svých hodnotových i prostorových významech stala převažujícím, určujícím, řídícím rysem české literární kultury. I Jungmannova konstrukce ideální české literatury tedy připouští jistou míru neefektivitu, redundance, hodnotového rozptylu. Nejen však tuto. Aby se stal „klasickým“, úplným a správným, prostor české literatury přímo musí vykazovat dichotomické vnitřní členění na okruh „vyšší“ (elitní), a „nižší“ (populární). V tomto bodě je Jungmann pádný a jednoznačný: *každá klasická literatura také prstonárodní stranu mítí musí*. Označení „prstonárodní“ přitom jednoznačně vztahoval – jak víme z *Historie literatury české* (1849) – na knížky lidového čtení a novější triviální „románky“.

Jak rozumět tomuto překvapivému důrazu na vertikální heterogenitu literární kultury v rámci projektu, který vši svou vahou naopak směřoval k homogenizaci? Klíčem k němu je Jungmannovo pojetí vztahu mezi elitní a populární složkou literární kultury. Postavení *prstonárodní* složky není totiž neodvislé. Neexistuje v rámci literární kultury sama o sobě, jako jiné centrum, ale pouze ve funkčním a hodnotovém podřízení složce elitní. „Klasická“ literatura potřebuje, musí mít literaturu *prstonárodní* jako prostředníka mezi sebou a čtenářstvem, lidem, národem. Populární literatura je tedy v Jungmannově modelu především médiem, komunikačním kanálem, nástrojem sociokulturního překladu: má být *žilami tělesnými* české literární kultury, zatímco literatura elitní, umělecká, *klasická* bude jejím *srdцем*. Své vlastní hodnoty, své vlastní téma mít nemá: její hodnotou, jejím smyslem je rozprostraňování, distribuce „klasičnosti“. Rozdíl mezi elitní a populární složkou, který česká literatura vyžaduje přímo jako podmínku svého růstu, tedy ve skutečnosti nemá vést k zásadní heterogenizaci literární kultury. Dokonce naopak: nejen na hranici mezi jazykově vlastním a cizím, ale i na hranici mezi „vysokým“ a „nízkým“, hodnotným a ne-hodnotným má modelovaný kulturní mechanismus proměňovat potenciálně „jiné“ na „stejně“.

Pro přítomnost *zábavné četby*, nepodřízené zřetelům a potřebám kultury elitní, ale čistě jen ohlasu čtenářského trhu, v tomto ideálním světě české literatury nezůstává místo. Ostatně mluví proti ní i požadavek, aby literatura rostla ze zvláštního národního ducha: i když se zábavná populární četba stala postupem času významným prostředkem nacionální identifikace, jejím základem byla za Jungmanna a zůstala i po něm látková, žánrová a hodnotová plošina celoevropská (a americká). Jungmannův projekt počítá s jinou populární literaturou: bude mít v české literární kultuře své oprávnění, pokud jako zvláštní typ esteticko-výchovné *četby pro lid* poslouží všestranné distribuci elitní národní literatury, pokud přivede nejširší publikum k četbě právě, „klasické“ literatury. Tak se totiž v jungmannovském projektu jeví dějinný cíl české literatury: je jím komunikace jednotné čtenářské obce, obepínající celý národ bez ohledu na společenský stav, s jednotnou, efektivně zorganizovanou a rovnoměrně výtečnou národní literaturou. Literatura se bude moci s životem národa plně prostoupit – vycházet z něj a zase do něj vcházet – tehdy a jen tehdy, když to, *co právě klasičného jest*

v národním básnictví, v ústech zástupu obecného žije.

Jungmannova konstrukce české literatury jako literatury malého národa zjevně náleží k myšlenkovému komplexu tzv. české otázky, pokud do něj nepočítáme jen tázání po smyslu, ideji, řádu, typu či rytmu českých dějin, ale i po zvláštním českém kulturním poslání v měřítku všelidském, po tom, jak se vyrovnat s nesamozřejmostí české kulturní existence. „Problém malého národa“ (což je název jednoho z Masarykových příspěvků k této linii českého sebe porozumění) nebyl jistě dán jen literatuře české, historická typologie národních hnutí ukazuje, že národů podobné velikosti, kulturní, politické a hospodářské situace bylo v Evropě počátku 19. století vícero. Dán jí nicméně byl, a to – i když nejenom – v její úzké základně sociální (včetně čtenářské).

Vrcholné obrození, nepočítáme-li básnická díla, nabídlo přinejmenším dvojí východisko z takto drasticky pocíťovaných omezení malé literatury. Byl to návrh Kollárův (z pojednání *O literární vzájemnosti...*, 1837–1844, 1853): slabost české literární kultury, bezvýhodná nedostatečnost kulturních zdrojů malého národa jsou důvodem pro plné rozvinutí literární komunikace všeslovanské. Národem je Slovanstvo, literatury jeho jednotlivých kmenů mohou dostatečnou sílu získat jen z toho, že se uskuteční jako odnože literatury veliké, navíc té, která od literatur románsko-germánských právě přebírá roli vedoucí dějinné síly lidstva. Česká literatura zruší svou osudovou malost tím, že vystoupí ze sebe sama, nalezne své místo v mocnějším celku, který pro Kollára je vyšší kvalitou, dějinně pokročilejší strukturou sám od sebe. Řešení Jungmannovo, jak jsme se ho snažili předestřít, je přes některé styčné body přímo protikladné: česká literatura se má obrátit do sebe, přijmout svou malost jako výzvu, promyslet a uskutečnit se jako alternativa k literaturám „velkým“, a to alternativa kulturně vyšší, hodnotnější, uspořádanější, která jejich extenzitou překoná svou intenzitou, nepřetržitou, programově zaměřenou sebekultivací.

V tomto základním pojetí se mimochodem Masarykova představa národa jako nikdy nekončící kulturní a osvětové práce, orientované podle pravých, nejvyšších hodnot humanity, tolik nelišila od konstrukce vyjádřené v Jungmannovi. Místo, které oběma myslitelům literatury malého národa T. G. Masaryk určil v *České otázce* (1895) je z tohoto hlediska paradoxní: zatímco k Janu Kollárovi (zbavenému utopického panslavismu) se hlásil jako k tomu, kdo problému malého národa a jeho literatury položil, Josef Jungmann se mu svou vědeckou neobjektivností a postojem k rukopisným podvrhům zařadil na intelektuální a mravní okraj české kultury, takže jeho pokusu o koncepci malé literatury nevěnoval pozornost. Vedle neuzavřenosti a náznakovosti Jungmannových poznámek k tématu mohlo i to být jednou z příčin jejich pozdější minimální historické reflexe.

Přitom se však na jiném místě *České otázky* Masaryk dovolává jako trvale platné Palackého řeči z poloviny 60. let, podle níž „neuhájíme ani přirozeného bytu svého“, tedy holý národní život, jestliže budeme „leda ploditi knihy“, místo

abychom povznegli „ducha národa našeho“ k „vyšší a ušlechtilější činnosti nežli jest u sousedů“. Z téže řeči souhlasně cituje, že je povinností českého spisovatele, „aby plody ducha jeho vnitřní hodnotou a cenou svou nejen rovnaly se plodům cizojazyčným, ale aby je převýšily“ (Masaryk 2000, s. 107–108). Bezděky tak doložil, které z pojetí literatury malého národa přetrvalo závěr obrozenské epochy, vplynulo do mentality moderní české literární kultury a stalo se jednou z jejích možností, jak odpovídat na výzvy, které jí budou přinášet okamžiky zlomů a krizí.

PRAMENY A LITERATURA

ČESKÁ LITERATURA...

1998 *Česká literatura od počátků k dnešku*. Napsali Jan Lehár, Alexandr Stich, Jaroslava Janáčková, Jiří Holý (Praha: Nakladatelství Lidových novin)

DĚJINY 2

1960 *Dějiny české literatury* 2. Literatura národního obrození. Red. Felix Vodička (Praha: Nakladatelství ČSAV)

HÝSEK, Miloslav

1911 „Jungmannova škola kritická“, *Listy filologické* 46, s. 189–222

JUNGSMANN, Josef

1849 *Historie literatury české* (Praha: České Muzeum)

KOLLÁR, Jan

1853 *O literární vzájemnosti mezi rozličnými kmeny a nářečími slovanského národu*. Přel. J. S. Tomíček (Praha: vl. n.)

MASARYK, T. G.

1968 *Ideály humanitní – Problém malého národa – Demokratism v politice*. Ed. Josef Navrátil (Praha: Melantrich)

2000 *Česká otázka – Naše nynější krize – Jan Hus*. Ed. Jiří Brabec (Praha: Masarykův ústav)

VODIČKA, Felix

1948 *Boj o obrození národa. Výbor z díla Josefa Jungmanna* (Praha: F. Kosek)

1948 *Počátky krásné prózy novočeské* (Praha: Melantrich)

MOTIVY VÝCHOVNÝCH POVÍDEK V KALENDÁŘÍCH 19. STOLETÍ.

Lucie Kettnerová

Povídky s výchovným podtextem nalezneme pravděpodobně ve všech kalendářích v průběhu 19. století (s výjimkou kalendářů hospodářských). Výchova byla totiž vedle zábavnosti a vzdělávání základním požadavkem při vydávání kalendářů. A to nejen v první polovině 19. století, k čemuž bychom mohli dospět na základě srovnání kalendářních povídek s ostatní literární tvorbou, ale i v polovině druhé. Důkazem může být otištění vydavatelského programu ve *Velkém rodinném kalendáři* na rok 1882: *V další části zábavného čtení vzat hlavní zřetel k povídkám mrav a ušlechtnění mysle pěstujícím, jichž děj čerpán jest jak z veřejného života, tak i z kruhů rodinných městských i vesnických.* (Anonym 1882, s. 87)

Motivy vyskytující se v povídkách bychom mohli rozdělit podle různých kritérií. Podle četnosti výskytů na motivy opakující se a originální. Opakující se motivy neměly doménu jen v kalendářích, ale v zábavné literatuře jako celku vůbec. Typickým příkladem jsou motivy sázení či hraní jiných hazardních her. S tím úzce souvisí i členění na motivy ryze české (pohádkové postavy) a motivy nadnárodní (vztah rodičů a dětí).

Následující rozdělení vychází ze způsobu vyjádření výchovného poslání. V některých povídkách autor čtenáře oslovuje a mravní ponaučení na závěr shrnuje společně s tím, co by si měl čtenář z četby odnést. Jinde je poslání v textu jen implicitně vyjádřeno, např. postavy svým chováním určí mravní kodex.

Na několika příkladech si předvedeme užívání motivů ve výchovných povídkách jednotlivých autorů.

F. B. Pichlová přeložila z francouzštiny povídku s názvem *Tři numera*. (Anonym 1855) Sousedky, toužící po snadném výdělku, pravidelně sázejí. Jejich záliba postupně stále více zasahuje celou rodinu. Nejvíce trpí malé děti, které v závěru umírají hladem a zimou. Žena, jež je teprve teď schopna zhodnotit situaci, se pod tíhou důsledků pomate. Nepříliš originální téma (s oblibou zpracovávané již v kramářských písních) není pojato nijak nově. Za vinou následuje trest: žena ztrácí to nejcennější, co má.

Originálnější zpracoval svůj text František Škorpík v povídce *Nezvaný host* (Škorpík 1851). Povídka s tajemstvím, které je čtenáři odhaleno až v samotném závěru, poutavě vypráví zážitek bohatého měšťana, vyžděšeného návštěvou neznámého cizince. Neznámý o sobě nechce nic prozradit a stále jen žádá další a další jídlo. Zápletka se dramatizuje, když cizinec bezdůvodně honí měšťana po hřbitově a ten při jedné potyčce padá do prázdného hrobu. Naštěstí se v té chvíli probouzí poučen, že přejídat se není vhodné. *Avšak popsán byl tento sen v nejlepším úmyslu, podati Tobě totiž na místě učených slov živý příklad, jak velice se prohřešují proti svému zdraví, kdo žaludek jídlem přecpávají. Nejdej, laskavý čtenáři, nikdy více, nežli můžeš pohodlně trávit, aspoň na večer ne!* (Škorpík 1851, s. 170) Čtenář je po přečtení dramatického příběhu náhlým didaktickým závěrem jistě překvapen a možná, že i zklamán. Autor si však použitím tohoto radikálního postupu zajistil, že jeho povídka bude přečtena až do konce.

Hrůzostrašná má být rovněž povídka *Strašidlo*. (-a 1882) V jednom domě se stále ozývají podivné zvuky a jeho obyvatelka se domnívá, že to způsobuje strašidlo. Všechny záhadné jevy se ale dají pomocí rozumu vysvětlit. Příčinou je kohout, který byl omylem upálen v kamnech. V tomto případě racionálně uvažuje farář, jenž ani na okamžik neuvěří domněnkám hospodyně a po příčinách strašidelných zvuků jde pátrat bez štoly a kropenky. Proti pověrám se ostatně v průběhu 19. století v literatuře často bojovalo. S vědomím, že tohoto boje je zvláště na vesnicích stále třeba, uveřejňovali vydavatelé texty podobné povídce *Strašidlo* (o popírání existence vodníků, čertů a skřítků), tak i články z lékařství (např. o nesmyslnosti rad proti uříknutí v těhotenství) či hospodářství (o uchovávaní potravin).

Je nutné ještě připomenout velmi častý motiv matky a dítěte. Žena, ať vdova, či mužem opuštěná, nesmí nikdy zoufat. Jejím životním posláním se stává starost o výchovu dítěte. Takové ženy bývají pro čtenářky příkladem. (E. F. S. 1882)

Z ukázek je možné vypozorovat, že příjemcem většiny textů měly být ženy. K nim je v textu promlouváno, řeší se zde problémy, se kterými se ony setkávají. Autoři, kteří jistě znali svou cílovou skupinu čtenářů, se právě prostřednictvím této literatury snažili ovlivňovat způsob myšlení hospodyněk.

Výchovná povídka v kalendáři si v průběhu 19. století upevňovala svou pozici, a to navzdory tomu, že její obliba jinak mimo kalendární tvorbu postupně klesala. Důkazem je opět *Velký rodinný kalendář*, jehož obsah převážně tvoří právě výchovné povídky.

PRAMENY

-a.

1882 „Strašidlo“, *Velký rodinný domácí kalendář pro Čechy, Moravu a Slezsko*, s. 79–80

ANONYM

1882 „Velcečení čtenářové česko-slovanští“, *Velký rodinný domácí kalendář pro Čechy, Moravu a Slezsko*, s. 87

E. F. S.

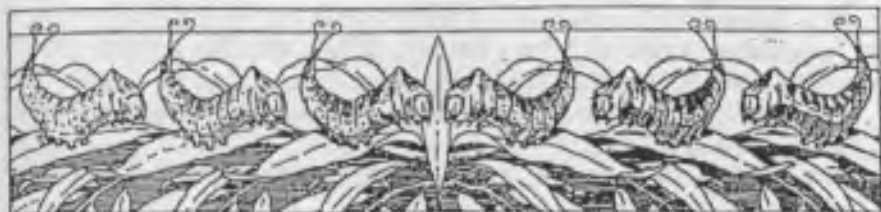
1882 „Matčin poklad“, *Velký rodinný domácí kalendář pro Čechy, Moravu a Slezsko*, str. 43–45

PICHLOVÁ, Františka Božislava

1855 „Tři numera“ (překlad z francouzštiny), *Koleda*, s. 107–111

ŠKORPÍK, František

1851 „Nezvaný host“, *Koleda*, s. 164–170

POVÍDKA M. D. RETTIGOVÉ
ARNOŠT A BĚLINKA
A KARAMZINOVA UBOHÁ LÍZA
K POČÁTKŮM ČESKÉ SENTIMENTÁLNÍ PRÓZY¹

Lenka Kusáková

Povídka *Arnošt a Bělínka*, vydaná roku 1821 v prvním svazku souboru próz M. D. Rettigové *Mařenčin košíček*, vykazuje nápadnou syžetovou a motivickou shodu s jednou z nejznámějších povídek představitele ruského sentimentalismu N. M. Karamzina (1766–1826) *Ubohou Lízou* (1792):

I. *Děj a kompozice:*

- děj obou povídek lze shrnout větou: mladý šlechtic svedl selskou dívku a zavrhl ji; dívka se utopila (Mandát 1982, s. 22);
- oba příběhy jsou rámovány a prezentovány čtenáři jako místní pověst.

II. *Hlavní postavy:* Líza a Erast (K); Bělínka a Arnošt (R)²

¹ Práce vznikla za podpory Grantové agentury AV ČR

² Karamzinovu prózu označujeme zkratkou (K), prózu M. D. Rettigové zkratkou (R). Citáty přebíráme z Rettigová 1986 a Citlivé duše 1986. Číslo udává stránku příslušného vydání.

- hrdinky obou povídek, Liza i Bělínka, bydlí v chaloupce na venkově, uprostřed přírody (Liza za Moskvou, Bělínka nedaleko zámku), jsou chudé a vedou prostý život v každodenní práci;
- obě jsou sirotky bez otce, žijí pouze se starou a nemocnou matkou, citlivě a něžně o ni pečují;
- hrdinové obou povídek, Erast i Arnošt, žijí mimo přírodu a venkov, Erast ve městě, Arnošt na zámku;
- oba jsou bohatí, ale sirotci, vyrůstající bez morálního vzoru a výchovy rodičů; oběma chybí citlivost (R 424: *zdálo se, jako by tento mladík ani citelností neměl*);
- oba jsou přes své bohatství nespokojeni, znuděni městskými (zámeckými) radovánkami (K 56: *Erast vedl prázdný, rozmařilý život, myslel jen na své blaho, hledal je ve světských krutochvilích, ale často je tam nenacházel, a proto se nudil a stýskal si na svůj úděl*; R: *Arnoštova zahálka, radovánky, pitky, hostiny*).

III. Seznámení milenců:

Liza prodává (K), Bělínka trhá (R) bylinky, aby pomohly matce; přitom dojde k setkání s mladíkem.

IV. Reakce hrdinů na seznámení:

- Erast i Arnošt jsou dojati krásou dívky i její citlivostí projevenou starostí o matku; při tomto setkání si uvědomí svou touhu po změně života, znechucení městem a potřebu pobýt (třeba jen načas) na venkově, v přírodě, v blízkosti prostého, přirozeného člověka (K 57: *Příroda mne zve do své náruče, ke svým čistým radostem* usoudil Erast a rozhodl se ukázat – alespoň načas – záda vyšší společnosti; R: Arnošt se odebere do samoty přírody, vybuduje si zde zahrádku a sní o Bělince);
- Liza i Bělínka procházejí citovým zmatkem: jsou rozrušeny, vzpomínají na setkání, opakovaně si vybavují scénu, pociťují stesk a smutek;
- matky obou hrdinek připomínají dcerám štěstí ctnostného života.

V. Druhé setkání hrdinů:

- Erast i Arnošt se odeberou z města (zámku) na venkov, do přírody a znovu se setkávají s dívkou.

VI. Třetí setkání hrdinů:

- milenci se vzájemně ubezpečují o své lásce, pociťují štěstí, mladíci přísahají věrnost;
- dohodnou se, že svůj cit budou před ostatními skrývat;
- láska má platonický ráz (K 64: *Ty nejskvělejší zábavy velkého světa mu připadaly nicotné ve srovnání s blahy, jaká jeho srdci skýtalo horoucí přátelství nevinné duše. S odporem si připomínal hanebnou žádostivost,*

kerou se dříve ukájely jeho smysly. „S Lízou budu žít jako bratr s rodnou sestrou,“ namlouval si, „nezneužiji její lásky a budu trvale šťasten!“; R 432: *přešťastně plynuli dnové jejich, neboť požívali vši té přesladké rozkoše, kterou čisté milování poskytuje*).

VII. První konflikt:

– obě hrdinky si uvědomují společenskou nerovnost vztahu a předestírají ji milencům;

– Erast i Arnošt problém bagatelizují (K 66: „Věz, že pro tvého přítele je rozhodující duše, cituplná, neposkvrněná duše – a mému srdci nikdy nikdo nebude bližší než Líza“; R 431: „Proč by tě kníže nemohl ještě šťastnější učiniti nežli pastýř chudý?“).

VIII. Druhý konflikt:

– mladíci se musí vrátit do města (Erast je povolán do války, Arnošt na pohřeb strýce, po němž má dědit velký majetek).

IX. Ztráta nevinnosti:

- obava z rozloučení milence sblíží;
- vášnivý okamžik;
- procitnutí, rozčarování, zděšení dívek, předtucha;
- Erast i Arnošt utěšují milenkou.

X. Vzdálení milenců:

– odchod Erasta i Arnošta do města, doprovázený sliby lásky a návratu k milence.

XI. Vývoj děje po odchodu mladíků:

- smutek Lízy i Bělíny;
- Erast i Arnošt si ve městě nacházejí nové partnerky a žení se; příčinou je jejich slabost i nedostatek morální odpovědnosti (Erast na vojně nebojoval, ale hrál karty, přišel o peníze a musel se oženit s bohatou dívkou; Arnošt podlehl kráse strýcovy schovanky Anežky a sňatkem s ní si zajistil celé dědictví po strýci).

XII. Hrdinky odcházejí za milencem do města:

- doba odloučení se prodlužuje;
- Líza ani Bělínka si netroufají milence vyhledat; doufají, že mladík splní svůj slib;
- po nějakém čase se obě vypraví do města (Líza jde matce pro lék, Bělínka se chce ujistit, že Arnošt není nemocen);

– Liza i Bělínka potkají svého milého s novou partnerkou (za podobné situace: ve voze, u vozu).

XIII. *Reakce Erasta a Arnošta na návštěvu dívky:*

– mladici se snaží odčinit vinu peněží: Erast se omluví Líze, vysvětlí ji svou situaci a daruje jí 100 rublů odstupného; Arnošt se rovněž omluví, vysvětlí Bělince nutnost svého rozhodnutí a daruje jí 500 dukátů;

– v obou případech sehraje úlohu prostředníka sluha: Erast nechá Lizu vyvést z domu sluhou; Arnošt posílá dívce peníze i vzkaz po sluhovi.

XIV. *Reakce Lízy a Bělínky na rozchod:*

– po zjištění, že milenec se žení s jinou, Liza i Bělínka omdlí;

– obě odmítnou peníze a cítí ponížení;

– obě plně bolesti odcházejí pak domů a vyhledají místa, kde trávili s milencem nejšťastnější chvíle (Liza k dubině u rybníčku, Bělínka k Arnoštovu drnovému sedánku pod vrby), na chvíli pociťují v přírodě opět klid;

– obě před sebevraždou posílají vzkaz (Liza své matce prostřednictvím vesnické dívky; Bělínka Arnoštovi prostřednictvím služky);

– obě končí svůj život sebevraždou skokem do vody.

XV. *Chování Erasta a Arnošta po smrti milénky:*

– oba trpí výčitkami svědomí, jsou nešťastní, brzy umírají.

XVI. *Citové prožitky postav jsou doprovázeny paralelou přírodní atmosféry:*

– oba autoři použili typicky sentimentální způsob zobrazení citových prožitků postav paralelou přírodní atmosféry. Nevinná Liza i Bělínka se těší z krásy jarní a letní přírody, nešťastné dívky pláčí a umírají uprostřed chladnoucí přírody podzimní. Svedení dívky v obou případech doprovází obraz bouře a vichru.

Karamzinova povídka *Ubohá Liza* se od svého prvního vydání roku 1792 těšila ohromné popularitě. Zhruba do roku 1810 byla v Rusku také hojně napodobována četnými epigony (Kočetkova 1973, s. 53). I v Čechách bylo povědomí o Karamzinově díle (např. v Hýblově časopise *Rozmanitosti* byl roku 1819 uveřejněn Širův překlad Karamzinovy *Píšťalky*), a není proto vyloučeno, že Rettigová *Ubohou Lizu* znala, a to buď přímo z ruského originálu nebo z nějakého německého překladu (případně adaptace).³

Není však podstatné, zda Rettigová ve své povídce *Arnošt a Bělínka* Karamzinovo slavné dílo napodobila, ale spíše to, jakým způsobem se stejnou

látkou naložila. Přes uvedené syžetové a motivické shody se totiž obě díla zásadně odlišují, a to nejen v uměleckém ztvárnění, ale i v samotném pojetí tématu.

Karamzinova *Ubohá Liza* je obecně považována za prototyp sentimentálně-preromantické povídky. Obrazem hrdinky, venkovanky Lízy, v ní Karamzin – v opozici k osvícenskému kultu rozumu – představil krásu a morální velikost přirozeného citu. *Ubohá Liza* navíc vypovídá o tom, že citu jsou schopni nejen páni, ale i prostí lidé (K 49: *i vesnické ženy jsou schopny velkých citů*). V postavě Erasta Karamzin zároveň vyslovil (již) preromantickou (rousseauovskou) myšlenku, že původní přirozenost člověka je ohrožována civilizací.⁴

Karamzinova povídka využívá moderních literárních postupů, které „objevil“ západoevropský sentimentalismus. Nacházíme v ní např. richardsonovský reálný detail⁵ umožňující čtenáři proniknout k citovému prožitku postavy (K 55: *nepřítomně se zahleděla na svůj levý rukáv a pravou rukou za něj pošukávala*), ironii a humor jako zbraň proti sentimentalistnímu patosu či sternovsko-fieldingovské vyprávěčské gesto zdůrazňující fakt, že umělecké dílo je svobodným plodem svého tvůrce (zviditelnění vyprávěče, oslovení čtenáře, odhalování vyprávěčských postupů apod.).

Ubohou Lizu vyznačuje dále lehký, lyrický, poetický styl. Příběh je vzácně sevřený, soustředěný k hlavní myšlence. V odborné literatuře je oceňován i Karamzinův přirozený jazyk, opírající se o hovorovou ruštinu dvořanů a vědomě se vyhýbající neživým prvkům jazyka (Kuprejanova 1962, s. 67–71).

České spisovatelce M. D. Rettigové byly zmíněné umělecké charakteristiky Karamzinova díla zřejmě zcela nedostupné. Její povídka je oproti Karamzinovi mnohemluvná, zbytečně rozvláčná, navíc poznamenána těžkopádností a strnulostí, takže vyvolává dojem starých loutkových her.

Karamzin naplnil „prostor“ povídky především líčením citových prožitků postav. Dopodrobna rozkreslil něžný citový poměr mezi matkou a dcerou, vznik a vývoj vztahu mezi milenci, postupné ochladnutí vášně u Erasta po Lizině „pádu“ ad. V povídce M. D. Rettigové psychologicky jemné líčení citových prožitků chybí. Namísto něho autorka sáhla po prostředku typicky triviálním – rozkresleném ději. Do detailů sleduje všechny události (např. seznámení Arnošta s Anežkou), nevyhýbá se ani zbytečným digresím.

3 Za stavu dnešních vědomostí o cizojazyčné beletrii na území českých zemí v době obrození nelze tento problém zcela vyřešit.

4 Zhruba od 60. let 18. století sentimentalismus do sebe začíná přijímat nové prvky preromantické, vycházející z vědomí záporného působení civilizace na člověka. Hledají se a uctívají zbylé zdroje původní přirozenosti (osamělý život v přírodě, naivní poezie lidu a starobylých národů), minulost je nazírána s elegickým smutkem jako zaslý rajský věk. V preromantismu se rodí také vědomí národní specifity.

5 Poprvé tento jev popsal D. Diderot v článku Chvalořeč na Richardsona (1762).

Stejně jako ruská, i česká literatura stála před problémem literárního jazyka. Řešení naznačily překlady jungmannovců. Jejich vliv je ale v povídce M. D. Rettigové zcela nepatrný (např. ojedinělý slovosled: *tenkrát putovala dívka ctnostná smutně k hrobu matky své*, nebo použití perifrastického obratu: /R 438/ *Ráno, když sotva Aurora svými růžovými prsty brány mladého dne odevřela...*). Základem jazyka povídky *Arnošt a Bělínka* zůstala stará humanistická čeština s periodou ukončenou slovesem a s gramatickými (např. plusquamperfektum) a lexikálními archaismy. Kromě toho obsahuje jazyk povídky četná klišé typická pro dobovou zábavnou a triviální produkci (*klesla láskou do náruči jeho, ó běda mně!, kojl se sladkou nadějí, kropila lůžko své hořkými slzami, lomila ruce* atd.). – Oproti slohové jednotě Karamzinovy povídky se Rettigové próza vyznačuje mísením prvků různé provenience: od náboženské (katolicky orientované) literatury (Bělinčiny sny o krvavém věnci či o potrháných perlách, lilie jako symbol nevinnosti, drobné odkazy k biblí: Kain a Ábel, jedovatý had jako svědce nevinnosti, „slavíka kvílení po choť“), přes rytířskou romantiku (hrad, rytíř na koni, sůvy a krkavci kroužící kolem zříceniny) až k nejnovější sentimentálně-idylické produkci (pastýřové, ovečky, cvrčení ptáčků, postavy římské mytologie, besídka z bezu, drnové sedátko, bublavý potůček, zahrádka, oudolí).

Porovnáváme-li obě povídky, uvědomíme si také, že Rettigová je zcela nedotčena nejnovějšími preromantickými vlivy projevujícími se v postoji umělce k dílu. V Karamzinově povídce je například patrna snaha vyvolat dojem pravdivosti, autentičnosti příběhu. Jeho povídka je situována do konkrétního, reálného místa – u kláštera svatého Simeona nedaleko Moskvy – a autor sám označuje příběh jako skutečný (K 75: *Ach! Proč to, co píš, není pouhý román, ale smutný příběh ze skutečnosti?*). Rettigová naproti tomu vložila své vyprávění do prostoru zcela obecného, mino čas a určitou krajinu, podobně jako tomu bylo v pohádkách či v knížkách lidového čtení.

Karamzinův příběh je situován do Ruska a prostředí se vyznačuje typicky ruskými rysy (břízky, dubina, břeh řeky); autor tak vyjádřil nový preromantický zřetel k národní specifičnosti. Rettigová naproti tomu na český charakter povídky zcela rezignovala.

Ubohá Liza je představena jako místní pověst – vzpomínka na příběh, který se kdysi dávno odehrál, a vypravěč vědomě hledá „svědky času“ (zpusťlý klášter, zbytky rozvalených náhrobků), vyvolávající představu těch, kteří zde dříve žili (K 47: *tlumené lkání časů pohlcených propastí nenávratna*). Příběh Rettigové je sice rovněž situován do minulosti a představen jako pověst vázaná k jistému místu, jde však o více méně konvenční gesto (dobová obliba žánru pověsti). Nenajdeme zde ani onen elegický tón Karamzinovy povídky, z něhož prosvítá novodobé (preromantické) pochopení času jako filozofické kategorie.

Nejzávažnější difference mezi Karamzinovou povídkou *Ubohá Liza* a Rettigové prózou *Arnošt a Bělínka* se však projevují v samotném postoji k sentimentálně-preromantickému obsahu díla. U Rettigové nacházíme sice celou řadu

typicky sentimentálních a preromantických prvků (citlivá hrdinka-venkovanka postavená proti citově chladnému svůdci-feudálovi, přírodní prostředí, paralela citových prožitků hrdinů a přírodní atmosféry, zástupný znak citovosti – slza), avšak ve srovnání s Karamzinem mají charakter pouze „vnějškový“. Smysl povídky *Arnošt a Bělínka* leží totiž zcela jinde. Autorka koncipovala svůj příběh především jako výstražný výchovný příklad pro své čtenářky.⁶

Oproti Karamzinově Líze, která se oddává mileneckému vztahu spontánně a cele, je Rettigové Bělínka od počátku představována v konfliktu se svým svědomím, protože její vztah k Arnoštovi není poželán společenským souhlasem (např. Bělínčina první cesta do Arnoštovy zahrádky: *jakoby všechny stromy šeptaly „Vrať se, dívko nevinná, vrať se! Zde had jedovatý pod květinami dřímá...“*). Karamzin obklopuje své hrdiny prostředím, které jejich svobodné lásce přeje (samota Liziny chaloupky, matčina naivita), Rettigová naopak vytváří situace, které hrdiny ženou do morálních problémů (matka na smrtelném loži žádá od Bělínky slib ctnosti, Arnošt opakovaně přísahá věrnost; R 430).

K odlišnému ideovému vyznění povídek dopomáhá i samotný vypravěč. Zatímco v Karamzinově povídce je od počátku na příběhu citově angažován (už v úvodu se – po vzoru Sternovy *Sentimentální cesty* – stylizuje do role poutníka záměrně vyhledávajícího místa a situace, které může citově prožívat), u Rettigové je neosobní, zachovává si odstup mentora, příběh průběžně doprovází komentářem chování hrdinů (R 424: *Ó bědo, že kvítek tento krásný, plnokvětoucí od rudy jedovaté zakalen svadl*; R 430: *A přece udělala Bělínka ten nešťastný krok...*; R 444: *Tak straší zlé svědomí každého hříšníka...*).

Karamzin prezentuje Lizino a Erastovo chování jako lidskou přirozenost, byť slabost, a s hrdinkou sympatizuje (ústý vypravěče se v závěru povídky loučí s Lizou: /K 78/ *Tak skončila svůj život – překrásná duší i tělem*). Rettigová naproti tomu zdůrazňuje vinu hrdinů. Po provinění následuje krutý trest: Bělínka (oproti Líze) otěhotní, sousedé se ji posmívají, vyhýbají se jí, sebevražda se tak stává nejen únikem před citovou bolestí, ale také před hanbou. I Arnošt je krutě potrestán. Trápí se výčitkami svědomí (autorka je sugestivně líčí na několika závěrečných stránkách), nemůže se těšit z manželského svazku, brzy umírá a jeho čin předčasně zničí i život Anežčin. Příznačné je také závěrečné poučení: (R 451) *Takový nešťastný konec vzaly tři osoby, ježto by dlouhý a šťastný věk byly trávití mohly. Jediné provinění, jediný krok ze stezky ctnosti uvedl je do labyrintu ošklivostí naplněného, až naposledy k brzkému hrobu...*⁷

6 Výchovný záměr byl ovšem charakteristický pro veškerou českou prózu raného obrození, zvláště tu, která byla určena širší čtenářské veřejnosti. Výstražné příběhy (často již titul nebo podtitul) o strašném konci důvěřivých dívek svedených bohatým, necitlivým padouchem lze číst běžně např. v soudobých časopisech (M. S. Patřka: *Trest nemine nepravosti*, Čechoslav 1821; J. Linda: *K dívkám, Rozumnosti 1817 aj.*).

Rozdíl mezi uměleckou povídkou opěvující citovou přirozenost člověka, jak ji napsal Karamzin, a triviální povídkou výchovnou, výstražným příkladem varující čtenářky před mravním poklesem, v podání Rettigové, je zásadní. Svědčí jistě o tvůrčích možnostech obou autorů, zároveň ale také o odlišné literárněhistorické situaci obou národních literatur.⁷ S didaktismem a uměleckou nedostatečností musila česká, sentimentalismem ovlivněná próza ostatně bojovat ještě ve 30. a 40. letech 19. století. Teprve v díle B. Němcové dosáhla oné umělecké úrovně, jakou se mohla pochlubit Karamzinova povídka. V *Obrázku vesnickém* (1849) či v próze *Sestry* (1854), která vypráví o utajovaném milostném vztahu mezi vesnickou dívkou a knížetem, se také poprvé setkáváme s plným pochopením původní sentimentálně-preromantické myšlenky.

PRAMENY

CITLIVÉ DUŠE

1986 „Ubohá Liza“, in *Citlivé duše*. Próza ruského sentimentalismu, ed. Daniela Hodrová (Praha: Odeon), s. 45–78

KARAMZIN, Nikolaj Michajlovič

1792 „Bědnaja Liza“ (Ubohá Liza), *Moskovskij žurnal* 1792; překlad Jiřího Honzika in *Citlivé duše* 1986

RETTIGOVÁ, Magdaléna Dobromila

1821 *Mařenčin košíček I* (Hradec Králové: J. H. Pospíšil), s. 11–62

1986 „Mařenčin košíček“, in M. D. R.: *Domácí kuchařka*, ed. Alexandr Stich (Praha: Odeon), s. 424–451

7 Didaktický charakter povídky prozrazují také připojené vysvětlivky neznámých slov (např. myrtový věnec, Jasoň), které měly poučit čtenářky.

8 Rettigové nejsou ovšem známy ani běžné sentimentální výpravné postupy, které byly užívány ostatními autory původní české zábavné prózy (J. J. Marek, J. Kocian, M. J. Sylcra, V. R. Kramerius ad.), např. vzbuzování iluze autentičnosti příběhů jejich lokalizací do určité doby a konkrétního (často českého) místa, užívání reálného detailu, zviditelňování vyprávěče, vnášení humoru a ironie jako prostředku proti sentimentalistní přecitlivělosti a patosu aj. (Kusáková 1995). Rettigová v tomto smyslu zastupuje starší, konzervativní vrstvu soudobé původní beletrie.

HODROVÁ, Daniela

1986 „Povídky o citlivých duších“, in *Citlivé duše. Próza ruského sentimentalismu* (Praha: Odcon)

KOČETKOVA, Natalja Dmitrijevna

1973 „Utvrždění žánra v literatuře sentimentalismu i přechod k novým poiskam“, in *Russkaja povest' 19 veka. Istorija, i problematika žanra* (Leningrad), s. 53–76

KUPREJANOVA, Jelizaveta Nikolajevna

1962 „Russkij roman pervoj četverti 19 veka: Ot sentimentalnoj povesti k romanu“, in *Istorija russkogo romana I* (Moskva – Leningrad: Izdatel'stvo nauk)

KUSÁKOVÁ, Lenka

1995 „Sentimentální povídka v českých časopisech národního obrození (1786–1830)“, *Česká literatura* 43, 1995, č. 3, s. 290–315

MANDÁT, Jaroslav

1982 *Ruská sentimentální povídka I* (Praha: SPN)

ORLOV, Pavel Alexandrovič

1975 *Russkij sentimentalizm* (Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta)

STICH, Alexandr

1986 „Čtení z M. D. Rettigové“, in *M. D. Rettigová: Domáci kuchařka* (Praha: Odcon)

MARTIN ŽEMLA A VÁCLAV KONDELÍK ANEB DVOJÍ TVÁŘ IGNÁTA HERRMANNA

Dagmar Mocná

Pro většinu hermannovských vykladačů je skutečným dítětem spisovatelova nitra pouze citlivý Martin Žemla, zatímco bodrý Václav Kondelík jako by s ním neměl vůbec nic společného. Lapidárně to konstatoval autor jedné z jubilejních statí k Hermannovým sedmdesátinám: „Žemly musil Herrmann tvořit z diktátu svého nitra, Kondelíky vyráběl z diktátu čtenářova“. (Anonym 1924, s. 291–292)

Je tomu ale skutečně tak? Opravdu není v postavě Václava Kondelíka obsaženo nic z autentického Herrmanna, z jeho přístupu ke světu a jeho žebříčku hodnot? A je tento bodrý živnostník skutečně tak nebetyčně vzdálen hrdinovi *Snědeného krámu*, jak shodně tvrdí hermannovští interpreti?

Na první pohled je rozdíl mezi oběma klíčovými Hermannovými postavami skutečně podstatný. Už vizuálně nemůže být většího kontrastu, než jaký je mezi hubeným plachým introvertem, úslužně se hrbícím za kupeckým pultem, a obtloustlým maliřským mistrem, kterého je všude plno. Útlý Žemla na rozdíl od Kondelíka rozhodně není požívačný; jídlo a pití nehraje v jeho práci naplněném životě téměř žádnou roli (ovšem pozor: hlavním důvodem jeho střidmosti není bytostná asketičnost, nýbrž úzkostlivá šetrnost – snídá např. polévku namísto kávy, kterou má raději, především proto, že je o čtyři krejcarey lacinější).

Také jeho vnitřní život je mnohem bohatší, neboť dokáže vnímat svět i v jiných aspektech než čistě animálních. Na rozdíl od Kondelíka má smysl pro

přírodní krásy a fídkých chvilí volna rád využívá k procházkám za město, na něž pohodlný mistr tolik žehral. Žemla je rovněž horlivým čtenářem; jeho vkus je však ryze průměrný a vyžívá se především v zamilovaných románech, v jejichž duchu si posléze spíše svůj vlastní milostný příběh, jenž je tak více vysněnou fikcí než realitou. Na rozdíl od střizlivého, nezřídka břitce ironického Kondelíka, jehož je těžké obelhat, je totiž Žemla – vzdor své kupecké profesi, vyžadující chladnou kalkulaci – ve své prapodstatě snilkem a iluzionistou. To ho předurčuje k utrpení a životnímu krachu, to mu ale zároveň dává šanci stát se skutečným románovým hrdinou.

Žemla totiž požívá všech výhod „velké“ literární postavy z umělecky ambiciózního románu: má svou prehistorii, obšírně vylíčenou se zjevnými autorovými sympatiemi k trpícímu hrdinovi, má svůj členitý vnitřní svět, do něhož je čtenáři umožněno podrobně nahlížet. O to vše je Kondelík, původně zcela tuctová komická figurka, načrtnutá několika zběžnými tahy, autorem ochuzen. Patrně má pod svým zdrsneým povrchem také nějaké nitro, zřejmě ani on není prost citových hnutí – ale o ta v kondelíkovském seriálu nejde, a proto se o nich čtenář mnoho nedozví.

Nápadné rozdíly mezi oběma nejslavnějšími Herrmannovými postavami ovšem vesměs zakrývají fakt, že jejich životní ideál má řadu společných rysů. Také Žemla je podobně jako Kondelík živnostníkem tělem a duší, hrdým na svou profesi (je např. pyšný na své umění skvěle pražit kávu), který v touze rozmnožit vlastní majetek rozhodně nespátňuje nic nemorálního: *Pro sebe! To slovo má zvláštní pívab, zvláštní lahodu. Pro sebe! Vydělá-li svojí pílí krejcar, náleží ten krejcar jemu, ano, jemu, a k tomu krejcaru přiloží zítra jiný, a pozejtří dva, a jeho výdělek se bude množit, bude stádat, spořit, a po letech snad bude pracovati v něčem jiném, větším, výnosnějším.* (U snědeného krámu, s. 16) Takto bezelstně egocentricky předestírá Žemla své podnikatelské krédo v okamžiku, kdy otevírá vlastní krám. Jeho egocentrismus je ovšem plně ospravedlněn tím, že byl předtím po léta vykořisťován – o Kondelíkových učednických létech, a tedy o možných zdrojích jeho podnikatelského egocentrismu naproti tomu nevíme vůbec nic. A přestože se Žemla na rozdíl od Kondelíka nikdy nestane domácím pánem (a tím figurou v české literatuře vždycky poněkud podezřelou), není mu jako prakticky vychovanému člověku myšlenka na budoucí možné vlastnictví nějaké nemovitosti nijak nepřijemnou. Když mu paní Šustrová megalomansky předpovídá, že za deset let skoupí celou Václavskou ulici, myslí si, že *by on měl pít ulice dost, a kdyby dal Pánbůh dvoupatrový dům o čtyřech oknech, že by také byl spokojen.* (U snědeného krámu, s. 201)

Ani jeho životní styl se od toho kondelíkovského nijak nebetyčně neliší. Také jeho nedělní vycházky (byť vzhledem k jeho mládí podstatně delší než ty Kondelíkovy) končí u sklenice piva, také on má rád posezení v zahradní restauraci a jako spořádaný obchodník hodlá *vstoupit do některého slušného spolku, do Městánské besedy snad, přijmou-li ho, neboť se doslechl, že se tam scházejí*

měšťané s rodinami, nejlepší pražské rodiny, nejhezčí děvčata. (U snědeného krámu, s. 141) Martin Žemla tedy, podobně jako Václav Kondelík, sdílí životní ideál průměrného živnostníka své doby, nijak imponující, ale jistě ne také zavrženíhodný. Setkání s vychytralou paní Šustrovou mu však znemožní tento skromný ideál realizovat a stát se tak druhým Kondelíkem (možná jen o něco citlivějším k potřebám druhých a o něco vnímavějším k duchovnímu rozměru života), a přiřadí ho naopak po bok životních ztroskotanců z rodu Mrštíkova Jiřího Jordána, doplativších na okoralost lidských srdcí. Žemla je tedy jakousi Kondelíkovou odvrácenou tvář, je tím, kdo na rozdíl od něho svůj život prohrál, protože z hloubi své osamělosti příliš důvěřoval všem lidem bez rozdílu.

Ani citlivý introvert Martin Žemla přitom není prost autobiografických rysů, byť jsou ještě skrytější než v Kondelíkově případě. Román *U snědeného krámu* je bezesporu nejosobnějším Herrmannovým dílem, jímž se pokusil vypsát z traumat mládí. A nešlo přitom jen o strastiplný život kupeckého učně, jak se vesměs soudí, nýbrž o problémy daleko hlubinnějšího rázu. Herrmann totiž nebyl pouze čínorodým věcným pragmatikem, jak se jevil většině svých intelektuálsky nepraktických kolegů, nýbrž člověkem po celý život pochybujícím o míře svého spisovatelského talentu a trpícím pocity méněcenosti neškoleného samouka. Nadto se cítil nadbytečným i ve své vlastní rodině: on jediný nebyl s rodiči v bájné Americe, narodil se krajně nevhod jako pozdní dítě v době velké rodinné nouze a nikdo z chotěbořských měšťanů mu nechtěl jít za kmotra, takže jej při křtu nakonec držel na rukou kostelník. V citlivém umělci na celý život hluboce utkvěl výrok sousedek litujících jeho matku, že místo něho – neduživého a opožděného dítěte – zemřel na nakažlivou nemoc o něco starší bratr.¹ Tento neuvážený soud v něm zakořenil celoživotní nejistotu o oprávněnosti vlastního bytí.

Jestliže tedy román *U snědeného krámu* nečteme zjednodušenými sociologizujícími brýlemi a chápeme jej v jeho existenciální rovině jako příběh velkého lidského osamění, provázeného intenzivním pocitem outsiderství, stane se hluboká Herrmannova spřízněnost s Martinem Žemlou, opuštěným vlastní rodinou a zoufale hledajícím blízkého člověka i za cenu krachu své živnosti, zcela zjevnou. Autobiografičnost románu ostatně sám Herrmann přiznal v dopise uctívání Jaroslavu Vrchlickému: *Co jsem zkusil – a byl jsem pohlavkován v životě a životem dosti, že se mně mnohdy zdá, jako by mně dosud za ušima lupalo*

1 Tento zážitek je zmínován v autobiografické próze *Světýlka ve tmách* (1893) z volného vzpomínkového cyklu nazvaného *Z rudného hnízda* a věnovaného spisovateli chotěbořskému rodišti. Knižně v *Blednoucích ohrdcích*.

– vyličil jsem./.../ Bylo třeba celého mého života, aby vznikla.“ Energický a dělný Herrmann se však rozhodl s outsiderem Žemlou v sobě jednou provždy skoncovat. Do vlastního výtisku románu *U snědeného krámu* si 19. června 1890 vepsal: *Martin Žemla mrtev je pro mne pro vždy*. Cítě však, že přece jen poprvé – a patrně naposled – stvořil (i z vlastních vnitřních kolizí) velkou postavu, povzdechl si hned vzápětí poté, pln nesmělých nadějí na literární nesmrtelnost: *Zdali mne přežije?*²

O vnitřní spřízněnosti obou Herrmannových postav svědčí i reakce modernistické kritiky 90. let, vůči němu od počátku zvlášť ostrážité. Ta se nenechala oklamat některými rysy sblíživcími Žemlu s postavami soudobé mladé prózy, neboť za nimi neomylně vycítila ideál „průměrného“ života, tedy též ideál, jež bude za několik let v daleko vyhraněnější podobě ztělesňovat právě Kondelík. Vždyť Herrmannův román nežádal pro svého citlivého hrdinu nic víc než obyčejný život s hodnou ženou, kupou dětí a prosperující živností, a tato skromná životní meta se modernistické kritice zdála být příliš šosáckou pro umění hodné svého jména. Jedině H. G. Schauer ocenil Herrmannův smysl pro realitu, ale i jemu se Žemlova láska k Pavlině zdála příliš krotkou, bez jakékoli vášnivé výbojnosti. F. V. Krejčí pak spisovateli přímo vytkl, že utonul ve všednosti a že nemá vůbec smyslu pro moderního velkoměstského člověka, „imponujícího inteligenci, společenskou vybroušenost, bohatstvím dojnů“ (Krejčí 1895, s. 850). A celoživotnímu Herrmannovu kritikovi F. X. Šaldovi po létech splynul „podskalský kupčák“ Žemla takřka k nerozeznání s nenáviděným Kondelíkem. (Šalda 1959, s. 192)

Václav Kondelík se tedy v Herrmannově díle neobjevil překvapivě a náraz. Při pozornějším pohledu spatříme, že jeho spokojená okrouhlá tvář prosvítá už asketickými rysy Martina Žemly. Je jeho optimistickou variantou, zabydlenou ve světě obývaném dobrými lidmi a nekořistnickými paními Šustrovými a cynickými rytmisty Kylliany. Jeho čas přichází v okamžiku, kdy Herrmann, vysílený prací na velkém románu a znejistělý jeho negativním kritickým přijetím, už nadále nechce svou prózou burcovat svědomí veřejnosti, a kdy přijímá za své poslání „pouze“ bavit a těšit obyčejného čtenáře. Tehdy je plachý Žemla nahrazen bodrým Kondelíkem. Jistě i proto, že i sám Herrmann se s „žemlovskou“ (tj. vnitřně nejistou, samotářskou a vykořeněnou) částí své osobnosti napsáním románu *U snědeného krámu* jednou provždy vyrovnal a že se od tohoto okamžiku vědomě rozhodl být tím, kdo život vyhrál.

2 Dopis Ignáta Herrmanna Jaroslavu Vrchlickému z 1. července 1890, v Literárním archivu Památníku národního písemnictví (dále LA PNP).

3 Zmíněný exemplář prvního knižního vydání románu *U snědeného krámu* je uložen v pozůstalosti Ignáta Herrmanna v LA PNP.

PRAMENY

HERRMANN, Ignát

1956 *U snědeného krámu* (Praha: Čs. spisovatel)

Pozůstalost Ignáta Herrmanna v LA PNP

LITERATURA

ANONYM

1924 „Spisovatelovo dilema“, *Nová svoboda*, 1, 1924, č. 18, s. 291–292

KREJČÍ, František Václav

1895 „O pražském románě“, *Naše doba*, 2, 1895, s. 849–853

ŠALDA, František Xaver

1959 *České medailony* (Praha: SNKLHU)

INSTRUMENTACE V RÁMCI ZVUKOVÉ VRSTVY BÁSNICKÉHO DÍLA

Miroslav Červenka

Odvětví¹ umění se odlišují svým materiálem, a další vnitřní členění příslušného materiálu rozhoduje také o rozvrstvení uměleckých prostředků v rámci každého odvětví a uvnitř jeho výtvorů, uměleckých děl. „Nižší“, nebo zakládající vrstvy slovesného díla odpovídají rozvrstvení rovin jazyka jako základního materiálu slovesnosti (materiálem „vyšších“, vrstev díla jsou jiné – „sekundární“ – znakové systémy, než je jazyk, a členění těchto vrstev závisí na těchto nejazykových systémech). Materiálem „nejnižší“, smyslem přístupné vrstvy díla, nazývané též jeho artefaktem, je zvuková vrstva jazyka. (Toto tvrzení vědomě zjednodušuje, měli bychom se zmínit také o epizodicky samostatně aktivní grafické formě. Tato dvojitost se promítá i do některých problémů našeho tématu. V této chvíli si nechceme touto záležitostí komplikovat situaci – podrobněji jsme se ji zabývali jinde, Červenka 1996.) Je zřejmé, že toto analogické rozvrhování, tato paralela mezi prostředky jazyka a činiteli slovesnosti má a musí pokračovat dál, k ještě konkrétnějším složkám. Různé druhy zvuků podílejících se na úhrnné zvukové formě jazyka mají svůj protějšek v konkrétních umělecky účinných složkách básnického díla.

1 Úryvek z rozsáhlejší práce, která vznikla v rámci grantu Grantové agentury ČR *Poetika literárního díla 20. století* oddělení teorie literatury UČL AV ČR.

Fonetický a fonologický popis (východiskem ve všech těchto záležitostech je námi syntetická práce Zdeny Palkové, 1994) rozlišuje ve zvukové formě jazyka mezi jednotkami segmentální a suprasegmentální roviny. Na segmentální rovině jde o hlásky, fonémy a morfonémy, přičemž rozdíly mezi nimi jsou dány různými pohledy na zhruba tytéž segmenty v závislosti na tom, jaký způsob začlenění do systému jazyka je právě sledován: foném je segment z hlediska schopnosti rozlišovat nejnižší znakové jednotky, tedy morfémy (a následně slova), hláska je jeho typickou zvukovou realizací, morfoném je skupina fonémů střídajících se v témž morfému bez jeho změny (k/c ve slovech ruka/ruce); nadále budeme pokud možno užívat tradičního slova hláska. S jistou nepřesností se o rozdílech mezi jednotkami segmentální roviny často mluví jako o rozdílech ve zvukové kvalitě (fonémy jsou komplexní svazky distinktivních příznaků, které běžně tvoříme a vnímáme jako vnitřně dále nediferencované kvalitativně odlišené entity).

Nejnižší jednotkou suprasegmentální roviny je slabika, která (resp. její jádro) je nositelkou všech dalších suprasegmentálních vlastností zvukové formy jazyka. Na úrovni slova je to přízvuk (přip. některé jevy další), na úrovni věty (výpovědi) intonace se svými kadencemi a větnými přízvuky. Fonetická substance těchto „kvantitativních“ činitelů, která různě kombinuje hlasovou výšku, sílu hlasu a trvání, je komplexní a její popis je po desetiletí stále zpřesňován. Na tomto místě nám o jeho výsledky neběží. Z hlediska zvukové vrstvy básnického jazyka musíme však konstatovat jednu závažnou okolnost. Průboje ze začátku století směřující k zahrnutí intonace a jiných, zde dosud nejmenovaných suprasegmentálních charakteristik do rozboru literárního díla (Sievers 1912) podnítily četné diskuse, k nimž patří i odmítání intonace, která prý není složkou díla, ale pouhou kvalitou recitační, u Otakara Zicha (Zich 1937). Dnes, po desetiletích bohatého lingvistického výzkumu, z něhož nutno zvláště připomenout průkopnickou práci Františka Daneše *Intonace a věta ve spisovné češtině* (Daneš 1957), lze pokládat za prokázanou systémovou povahu intonace, a tedy i legitimnost jejího rozboru na úrovni struktury (uměleckého i neuměleckého) slovesného díla; naproti tomu jiné zvukové složky pronášené řeči, jmenovitě tempo, timbre a pauzy, je na úrovni díla možno analyzovat jen ve výjimečných případech, kdy jejich využití se dá prokázat rozбором nějak textově objektivovaných jevů jiných (Mukafovský 1982).

Všechny systémové stránky zvukové formy jazyka mohou být ve slovesném díle předmětem umělecké stylizace. V závislosti na nich jsou v poetice konstituovány tři tradiční oblasti básnické fonetiky a fonologie, jejichž rozlišení je stále nejpraktičtější a nejadekvátnější způsobem, jak pojmově zvládnout zvukovou vrstvu básnictví. Pro jejich pojmenování použijeme starých, ale u nás z větší části málo zdomácnělých nebo nezdomácnělých názvů, jejichž výhoda je v jednoslovnosti a značkovosti a nevýhoda v reliktech obrazného vyjadřování, daného převzetím z hudby: rytmika – melodika – instrumentace.

Nejvlastnějším jádrem té oblasti zvukových jevů, o kterou se opírá *rytmiku*, tj. veršová organizace básně, je nejnižší člen suprasegmentální roviny, slabika. Příznak charakteristického trvání slabiky, móra, se – po značných přesunech a konvencionalizaci pomocí přídatných pravidel – stává podkladem rytmu v časoměrném verši (v češtině je však délka spíše příznakem vokálu a řadí se na segmentální rovinu), slabiky jako takové se počítají nejen ve verši sylabickém, ale též ve verši sylabotónickém a tónovém (tedy s normovaným rozmístěním tónů: čínský verš). Jen verš tónický se – alespoň podle učebnicových definic – na slabiky neohlíží a pracuje pouze s přízvuky, ale ve skutečnosti je i v něm slabičný rozsah mezipřízvukových intervalů značně omezen. Využití přízvuků nebo tónů vtahuje ovšem do oblasti rytmiky suprasegmentální rovinu na úrovni slova. Rytmus, kdekoli se uplatní, se stává rozhodujícím organizujícím činitelem celé zvukové vrstvy díla a v mnoha případech si různým způsobem a v různém stupni podřizuje složky jiné.

Melodikou bývá nazýváno především takové poetické využití větne intonace, při němž se na pozadí veršového a strofického členění vytvářejí nějak uspořádané konfigurace intonačních útvarů (Ejchenbaum 1969). Platnost tohoto slova lze však rozšířit na veškeré umělecké využití intonace, tedy na prózu, kde intonace je hlavní oblastí zvukové vrstvy jazyka, která je umělecky využita a stylizována. Melodika poezie je neodmyslitelná od prolínání s rytmikou, jak je zřetelné právě tak z problematiky vztahu větneho a veršového členění, jako z rozborů tzv. fonické linie verše. Se samým faktem verše je spjata specifická modifikace celkového intonování řeči, veršová intonace, která při nepřítomnosti činitelů jiných se stává hlavním nebo dokonce jediným nositelem rytmu; tím se ovšem intonace začleňuje do rytmiky (Mukařovský 1982). Od tohoto všudypřítomného využití intonace dlužno odlišovat různé varianty tohoto intonačního průběhu, nesené slovosledem, významovými vztahy mezi slovy a částmi vět a aktuálním členěním výpovědi: ty jsou pravděpodobně závažným způsobem realizace individuality ve zvukové vrstvě básnického díla.

O segmentální rovinu, tedy o kvalitativní rozlišení hlásek (fonémů), se opírá třetí významný způsob básnického využití zvukové vrstvy jazyka, který chceme nazývat *instrumentací*. V této chvíli přejímáme to slovo, u nás pramálo známé a užívané, z poetiky ruské a polské; stojí i v titulu názorově nám velmi blízké základní polské práce Lucylly Pszczołowské *Instrumentacja dźwiękowa* (Pszczolowska 1977). (O podobné přejetí z ruské poetiky se v angličtině pokusil René Wellek, který použil anglického kalku „orchestration“ /Wellek – Warren 1996, s. 221/. U nás o instrumentaci mluví Václav Černý /Černý 1941/, odvolává se na prvního, kdo razil tuto metaforu, symbolistu René Ghila a jeho *Traité du verbe* z r. 1886. Zdá se, že to byl právě Ghil, od něhož se tento termín dostal přes symbolisty jako Andreje Bělého do poetiky ruské.) V češtině jako v mnoha evropských jazycích nemáme pro spadající sem poetické postupy žádné dostatečně souborné označení. Příkladem je Mukařovského „eufonie“ – její užití chtěl

sice velký poetolog zbavit hodnotících aspektů ve smyslu tradiční jazykové krásy (Mukařovský 1948), ale na pozadí původního významu užitých morfémů a také jejich analogických kombinací (například eugenika) chtít nechtít dostáváme kalkový význam „libozvuk“; právě jemu také odpovídá vždy ještě potřebné opozitum „kakofonie“. Zobecnit „eufonii“ by bylo asi příliš libovolné zacházení s termíny. Anglické potíže jsou dobře vidět na Premingerově encyklopedii, která hlavní stať o instrumentaci uvádí pod popisným označením „Sound in Poetry“ (Preminger 1965); německý slovník Wilpertův už docela rezignoval a analogickému heslu stavi do čela spíš titulek než termín: „Klang“ (Wilpert 1969). Zvláštní postavení češtiny (a také polštiny) záleží v tom, že na rozdíl od němčiny, ruštiny, angličtiny nebo francouzštiny tu neexistuje homonymie slov označujících „hlásku“ a „zvuk“, které mluvčí jmenovaných jazyků často využívají, aby při popisu instrumentace zůstávalo nerozhodnuto, zda se mluví dojista o jednom nebo o druhém. S tím vším se přirozeně důsledněji vyrovnávají speciální systémy, zavádějící vlastní, ad hoc promyšlenou terminologii; tak v známém výkladu obecné rétoriky stojí zvukové metaplasmy proti ostatním figurám – metataxům, metasémům a metalogismům, ale s tím lze mino vyhraněný okruh dané poetologické skupiny sotva co počít (Dubois et al. 1974). Elementem umělecky záměrných útvarů se ve slovesnosti stávají jazykové jednotky z nejvyšší možné roviny jazyka, na níž dané uspořádání operuje. Řečeno po lidsku, ve verši z Torza naděje *Zvoní zvoní rady zvon* máme před sebou nejprve opakování slova (*zvoní zvoní*, epanalepsis) a morfému (*zvoní... zvon*, figura etymologica), a teprve sekundárně a jako jejich důsledek také zvukový efekt opakování příslušných hlásek, instrumentaci v pravém slova smyslu. Tím spíše platí totéž o figurách typu anafory, a ještě více o opakování celých vět nebo jejich částí v případě refrénu a repetendu (opakování verše bez stálého umístění). Obecně je to tak, že jmenované útvary implikují vždy opakování hlásek, ale neplatí to naopak. V opozici instrumentace vs. opakování celých slov (vět) je instrumentace členem nepříznačným, a setrvání u ní by znamenalo neúplné postižení klasifikovaného jevu. Je ovšem nutno si zároveň uvědomit, že hlubší kontext a jeho smysl může tyto vztahy přeskupit, a platí to zrovna o citovaném Halasově verši, který na sémantické úrovni sám vypovídá o (symbolickém) zvuku a obrací pomocí onomatopoeie pozornost zpět k opakování zvuků (hlásek), na čemž se podílí také trochejský rytmus.

Něco docela jiného představují případy, kde zdánlivá „příbuznost“ mezi slovy na úrovni morfémů je hláskovou podobností těchto morfémů teprve vytvářena. Tady je iniciativa na straně uspořádání hlásek, a paronomázie, jak se taková figura nazývá, spadá do sféry instrumentace.

Druhé ohraničení instrumentace se týká funkce a umístění opakovaných hlásek. Rým je založen na stejné jazykové substantii jako instrumentace, je však naprostou většinou umístěn speciálně, na koncích rytmických jednotek (veršů nebo půlveršů) a jeho hlavní úloha je rytmická: vyznačuje hranice a spoje

jednotek rytmických a stejně jako uspořádání přízvuků nebo jiných jednotek nižší suprasegmentální roviny spolutvoří jejich ekvivalenci. Na rozdíl od všech jevů instrumentace má progresivní povahu (Tyňanov 1988, s. 516): první člen rýmového páru vyvolává očekávání, že v některém nepříliš vzdáleném verši (a často ve verši zcela určitém) se setkáme s druhým členem páru, stejnozvučným partnerem rýmových hlásek. Norma shody je přitom pevně zakotvena v příslušné básnické konvenci. Ostatní hláskové souzvuky jednoznačně normovány nejsou, a především si je uvědomujeme až dodatečně (regresivně), z jejich přítomnosti žádné závazky do budoucna nevyplývají. Některá hlásková opakování mají sice výraznou vazbu na rytmus, ale nezbytnou podmínkou to není, také determinace jejich umístění je mnohem volnější.

V praxi je ovšem toto ohraničení méně strohé, vytvářejí se různé přechodné formy. Například v některých individuálních a dobových stylech rým expanduje „doleva“, směrem ke středu verše, a prolíná se s jeho hláskovými konfiguracemi. Platí to už o normálním „bohatém“ rýmu (Hlaváčkovu *HALalilváHALi*). Někdy se rým jeví jako přímé pokračování vnitroveršové instrumentace, jak je tomu například v Máchově verši z *Máje*: *nad stromů noc; její bílý stín*, který je částí desetiveršového celku s tématem „Vilém“, kde všechny rýmy obsahují *i* a mnohé dokonce *vi* a zároveň vytvářejí kontrast nebo ohlas vokalizmu uvnitř veršů. Rým se tu podílí na instrumentaci, aniž by proto přestal plnit svou roli rytmickou.

V souhrnu je rým pomezním jevem mezi rytmikou a instrumentací, což se projevuje podle našeho názoru především v tom, že při vnímání díla nejsou oba typy hláskových konfigurací izolovány. V teoretickém nárysu musíme však počítat s tím, že problematika rýmu jako důsledně normovaného útvaru je specifická a že rým ve své dlouhé historii vytvořil desítky různotvarů motivovaných především jeho rytmickou funkcí; proto musí mít v poetice samostatnou kapitolu. Souzvuky rýmového typu s oslabenou normou (např. asonance) právě pro toto oslabení ještě více splývají s jevy instrumentace, ale svou rytmickou funkci si plně zachovávají.

LITERATURA

ČERNÝ, Václav

1941 „K eufonii básnického slova“. *Kritický měsíčník* 4, 1941, s. 200–210

ČERVENKA, Miroslav

1996 „Literární artefakt“, in M. Č.: *Obléhání zevnitř* (Praha: Torst), s. 40–78

DANEŠ, František

1957 *Intonace a věta ve spisovné češtině* (Praha: NČSAV)

DUBOIS, Jean et al.

1974 *Allgemeine Rhetorik*, něm. překlad (München: Fink)

EJCHENBAUM, Boris

1969 „Melodika ruského liričeského sticha“, in B. E.: *O poezii* (Leningrad: Sovetskij pisatel'), s. 327–511

MUKAŘOVSKÝ, Jan

1948 „Máchův Máj“, in J. M., *Kapitoly z české poetiky 3* (Praha: Svoboda), s. 9–202

1948 „Eufonie Theerových Výprav k Já“, in J. M., *Kapitoly z české poetiky 2* (Praha: Svoboda), s. 235–264

1982 „Intonace jako činitel básnického rytmu“, in J. M., *Studie z poetiky* (Praha: Odeon), s. 191–204

1982 „O jazyce básnickém“, in J. M., *Studie z poetiky* (Praha: Odeon), s. 93–136

PALKOVÁ, Zdena

1994 *Fonetika a fonologie češtiny* (Praha: UK)

PREMINGER, Alex (ed.)

1965 *Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics* (Princeton: Princeton UP)

PSZCZOŁOWSKA, Lucylla

1974 *Instrumentacja dźwiękowa* (Wrocław: Ossolineum)

SIEVERS, Eduard

1912 *Rhythmisch-melodische Studien* (Heidelberg: Winter)

TYŇANOV, Jurij

1988 „Problém básnického jazyka“, in J. T., *Literární fakt* (Praha: Odeon), s. 425–534

WELLEK, René – WARREN, Austin

1996 *Teorie literatury* (Olomouc: Votobia)

WILPERT, Gero von

1969 *Sachwörterbuch der Literatur* (Stuttgart: Kröner)

ZICH, Otakar

1937 *O typech básnických* (Praha: Orbis)

ADRESÁT V SLOHOVĚDĚ IGNÁCE JANA HANUŠE

Alena Macurová

Kořeny moderního českého myšlení o stylu a textu se obvykle kladou do 20. a 30. let 20. století a spojují se s pražskou funkční stylistikou. První soustavnější novodobé pojednání o stylu, poměrně stručné a do jisté míry převzaté odjinud (*Slovesnost aneb Sbírka příkladů s krátkým pojednáním o slohu*), vzniklo zhruba o sto let dřív (1820).

Nástin sloho-vědy čili stylistiky, který nakreslil co kritiku a teorii Ignác Jan Hanuš, stojí mezi spisem Jungmannovým a pracemi z okruhu Pražského lingvistického kroužku nejen dobou svého vzniku¹ a vydání (1864). Stojí mezi nimi i v řadě jiných ohledů. Jmenovat budu alespoň tři:

1. Na rozdíl od *Slovesnosti*² se zde mluvení, psaní, naslouchání a čtení v češtině pokládá za samozřejmost, plná existence českého jazyka a jeho projevu už není jen do budoucna vytčeným ideálem. Ve hře není pouhé „přivykání“ češtině (jako u Jungmanna), zvládnutí češtiny se klade jako samozřejmý předpoklad projevení sebe sama a dorozumění se s jinými. Logicky pak nejde v první

1 V *Předmluvě* Hanuš spojuje vznik *Nástinu* se svým nuceným odchodem z místa univerzitního profesora (profesury zbaven pro hegelianství v r. 1852) a uvádí, že po první osnovu k slohovědě položil už v r. 1853, vďaka, jak mnoho vědu tu téměř až k nauce o slohovovědě písemnosti snižují. I z tohoto úhlu pohledu je třeba nahlížet poměr preskriptivních a deskriptivních (problémových) partií *Nástinu*.

2 Srov. formulaci smyslu a cíle *Slovesnosti*, která ten učel má, aby .../komu líbí, o české slovesnosti česky mysliti a mluvití přivýkal. (*Slovesnost*, s. IV)

radě o to, „že v češtině“, ale spíše o to, „v jaké češtině“, nejde už o to, „že – vůbec – česky“, ale spíše o to, „za jakých okolností a jak“. *Stylistovi*, píše Hanuš, je nutno mít *řeč národní úplně ve své moci, a to netoliko grammatikálně, než i v upotřebenosti. Toť se stane, bude-li stylistu mysliti v řeči národní*. (Nástin, s. 143; zde i dále zdůraznil Hanuš)

2. Více než o sloh sám a jeho „*tvary*“³ jde v *Nástinu* především o sloho-vědu (sloho-zpyt či stylistiku), o konstituování samostatné vědní disciplíny, „*střední vědy*“ stojící *mezi mluvnici a dušeslovím i logikou*. (Nástin, s. VI) A ještě:

3. Navzdory tomu, že Hanuš pokládá za potřebné *by každá věda ze svých vlastních úsečných hranic se těšila* (Nástin, s. VI), do jeho výkladů o slohovědě prolíná⁴ i „*dušesloví*“ i „*myslověda*“ a jeho výklady jsou – řečeno jazykem současnosti – skutečně multidisciplinární.⁵ Ne náhodou a nikoli jen proklamativně Hanuš zdůrazňuje *dvojí, a to hlavní stránky* slohozpytu: jednu *mluvo-zpytnou, druhou dušezpytnou a logickou* (Nástin, s. 30). Tomu pak odpovídá i členění spisu: po *Úvodu v slohovědu* (Nástin, s. 1–30) stojí kapitoly (citují podle obsahu, v textu jsou jejich tituly mírně obměněné): *A. První část: Stylistika co do mluvo-zpytu, B. Druhá část slohovědy, a to část psychologická, C. Třetí část slohovědy či nauka, v jaké druhy rozpadává sloh všeobecný*. (Nástin, s. 31–122, 123–150, 151–181)

Úvodní výklady odvíjí Hanuš od prostředků, *kterými by se vědomí sdílelo, neboť k živobytí pospolitému, k působení vzájemnému ve světě veskrz nutno, by jakýsi most se stavěl, po němž by city, představy a myšlenky jedné osoby jako přecházely v osobu druhou*. Tyto prostředky dělí na *výrazy přirozené* /.../ *působíce obor všeho posunění a tváření se, jichž věda je fysiognomie, a na znamení umělá, znaménka, větším dílem jen libovolné vnější znaky, s kterými úmyslně, a jistým způsobem i uměle, spojujeme jakousi vzpomínku*. (Nástin, s. 3) Pojednává o vztahu myšlení a mluvení (*mysliti se může i bez mluvení*, Nástin, s. 9), o *řeči zvířat, která padá vždy více do oboru výše dotčených výrazů či zjevův přirozených, nikoli do oboru článkovaných (artikulovaných) znaků řeči naší*. (Nástin, s. 9) Zmiňuje se o významu: *smysl či význam neleží /.../ nikdy ve slově samém, význam tvoří se vzpomínkou a leží tudíž jen v hlavě myslícího, jsa jeho*

3 S rozdělováním na prostomluvu, mluvu básnickou a mluvu řečnickou, např. u Jungmanna, ostatně Hanuš polemizuje, srov. Nástin, s. 151

4 Ne nezáměrně, srov. členění celku *Nástinu* i explicitní výroky typu ... *nynti ... nastává téprva válka mezi mluvnici a slohovědou o zboží obaum patřičné*. (Nástin, s. VI)

5 O tom, do jaké míry *Nástin* rozvíjí utváření českého pojmosloví, české terminologie a české vědy ve směru, k němuž v „*Kruku*“ nakročili Jungmann, Presl a Purkyně, se jistě není třeba podrobněji zmužovat. Terminologie samého *Nástinu* je z tohoto hlediska pozoruhodná: vedle sebe (jako synonyma?) stojí např. *mluvověda, mluvo-zpyt, glottika a linguistika, myslověda a logika, sloho-věda, slohověda, slohozpyt a stylistika, dušezpyt, duševěda, dušesloví* a v této souvislosti též (jen jako adjektivum) *psychologický*.

smyslem; neboť ve slově neleží v skutku ničehož více, než důraznost hlasitá na sluch. (Nástin, s. 12) Poměrně podrobně autor probírá druhy písma, také to, jak se při psaní kladou písmenka (Nástin, s. 19) nebo *Jakýmže způsobem jsme duševně a tělesně činní, čítáme-li neb píšeme-li.* (Nástin, s. 17)

Tim, do jaké míry se v *Nástinu* črtají otázky moderní sémiotiky (a zoo-sémiotiky), teorie komunikace, psycholingvistiky, sémantiky nebo lingvistiky (např. pokud jde o jazykové univerzálie),⁶ je Hanušovo dílo až překvapivě dnešní.

Překvapivě dnešní je ale *Nástin* ještě v jednom ohledu, totiž v tom, do jaké míry zohledňuje – ve výkladech různého záměření – adresáta, čtenáře nebo posluchače, do jaké míry má na zřeteli recepci textu a jeho (kýžený) komunikační účinek.

V tom je přístup *Nástinu* zcela jiný než výklady *Slovesnosti*. Tam se, v souvislosti s definicí slohu, zmiňuje jednak „příhodnost“ k věci, jednak k zámeru autora, podoba vyjádření se odvozuje od schopnosti a hotovosti spisovatele o látce pojednat, popř. ji zformovat (podrobně o tom srov. Hausenblas 1975, s. 83–84). Zřetel k individuálním slohotvorným faktorům – a k produkci textu – je samozřejmě důležitý i pro Hanuše; individuální se přitom vyděluje z obecněji platného, všeobecného, z norem, jež uživatel daného jazyka sdílí: *Myslí a mluví jedenkaždý člověk ovšem svým způsobem, než jsouť i všem společné spůsoby či všeobecná pravidla, dle kterých se vykonává i myšlení i mluvení /.../.* (Nástin, s. 1) Kromě toho se ale – i když ne ve stejné míře – věnuje pozornost i procesům recepce.

Akcent na procesy recepce (zvl. respekt k adresátovi, důraz na nutnost předjímat jeho individualitu) souvisí organicky s Hanušovou představou „mostu“, jenž prostředkuje mezi dvěma stranami (jedním a druhým lidským vědomím), a promítá se už do úvodních úvah o slohozpytu: V Hanušově pojetí se slohozpyt zaměřuje mimo jiné také na *obzvláštní pravidla, dle kterýchž se člověk vzdělaný řídívá, jestliže v případech jednodlivých či skutečných hodlá vyjádřiti to mluvou, co myslí jeho hýbe. Jiný je t. sloh mluvy naší, mluvíme-li k nedospělým, a jiný, vypravujeme-li něco dospělým /.../.* (Nástin, s. 2) Nejen ovšem to: autor uvažuje také o případech, kdy úspěšnosti budování onoho mostu mezi dvěma lidmi, úspěšnosti komunikace, stávají v cestě různé překážky. Zmiňuje alespoň některé, např. že */.../ mluvící nemůže vždy s jistotou předpokládati, že jsou v posluchači znaky slyšitelné již spojeny s významy duševními k nim patřičnými.* Do hry tu tedy vstupuje, byť artikulované jen náznakem,

6 Srov. v kap. *Sloh slepý a sloh uvědomělý; neboť jaký by to byl člověk, jenž by ani sebe nerozpoznával od jiných, a jiné lidí ude přírody, jsa předece v nejužších s nimi poměrech rozznávní vsak „já“ svého od „ty“ a „on“ a „ono“.* je již filosofie, ac neuvědomělá (Nástin, s. 29)

to, co se dnes označuje termíny jako zkušenostní komplex, objem vědomí, background, předpokladová báze. Na úspěšnosti komunikace, na porozumění, je pracovat oběma stranám: ten *komuž na slohu svém záleží, o dojemnou slyšitelnost výrazů musí se i postarat sám, aby v nich jím samým pravda vnitřka svého naznačená ležela*. Ten, kdo chce vyrozumět mluvčímu, se musí předně postarat /.../ o dojemnost /.../ pouhých znaků. (Nástin, s. 13)

Takových a podobných kalkulací se vztahem autor – adresát, s adresátem samým, s jeho komunikačními předpoklady a s jeho zkušenostním komplexem je v *Nástinu* nepočítaně.

Bezprostředně se problematika adresáta tematizuje v psychologické části *Nástinu* (v úvahách o „výbornosti“ slohu) a v části věnované druhům všeobecného slohu.

V rámci výkladů o *výbornosti* slohu pojednává jedna z kapitol přímo *O výbornosti slohu co do poměru k jeho posluchači a čtenáři*. (Nástin, s. 147–150) V jejím úvodu píše Hanuš o připravenosti adresáta k recepci, slohy rozlišuje na ty, v nichž je na místě adresáta zohlednit, resp. předejmout, a ty, v nichž to nutné není: *Cílem veškerého slohu je vzbuditi v posluchači nebo čtenáři tytéž představy, jež tanou nám na mysli, když mluvíme nebo píšeme. Toť závisí konečně na uspůsobivosti mysle toho, komu co vypravujeme. Jsouť duše tupé, jsouť i dovtipné: jsouť pozorlivé i rozržitě. Dle těch a takových okolností má, ba musí se někdy i sloh řídit. Jestliť sloh v tom ohledu dvoji: sloh všeobecný a osobitý. Při všeobecném slohu nehledíme na osoby, hledíce toliko, bychom představy své co nejlépe uspořádali podlé tak zvaných předmětů, a slova pak podlé svých představ.*⁷ *Takového slohu je zapotřebí při zástojech čistě vědeckých, anebo když ani neznáme, kdo bude slov našich posluchačem neb čtenářem. V ostatních pádech je radno, přituliti se přirozeně slohem k osobě.* (Nástin, s. 147) „*Přitulení se*“ k osobě adresáta se pak včleňuje do úvah o komunikačních účincích – a předpokladech efektivní komunikace. Ne náhodou (jde o psychologickou část slohovědy) přitom vstupuje do autorova zorného úhlu i adresátův stav vědomí: *Než ať je sloh již ústní nebo písemní, vždy je jím nutno, řady představ, právě v mysli posluchače panující, přerušiti a působiti k tomu, aby se nové řady zapřádaly.* (Nástin, s. 148) Ne náhodou se poměrně podrobně probírá také adresátova motivace: je žádoucí, aby ony „*nové řady*“ byly *zajímavé neb zajímavější* (zájmy se přitom chápou jako *poměry užitečných věcí k osobám*, zajímavost pak *sama v sobě zakládá se vůbec na touze po dokonání nějaké řady představ započatých*). *Nejvíce zajímají započaté a nedokonané řady představ, a to hlavně proto, že každý organismus sám sebou rád se doceluje.* Zájmy

7 Těmito dvěma kritérii „výbornosti“ slohu (*výbornost slohu ze strany věcní a výbornost slohu co do slov*) jsou věnovány předchozí výklady.

se ovšem liší od adresáta k adresátovi: *nedokonané, zacelení však schopné, ba touživé představy mohou /.../ být buď představy všem lidem společné, myslé všech lidí se týkající k. př. představy o zachování zdraví, buď představy jen jistým třídám, ba jistým jen osobám důležité. Co zajímá jednoho, nezajímá vždy i druhého.* (Nástin, s. 148) Se zřetelem k individualitám subjektů komunikace se relativizuje také výčet prostředků, jež mají vzbuzovat „pozorlivost“, především svou zajímavostí. *Nelze /.../ vypočísti všech, již pro nepřehlednost poměrů osobních,* píše Hanuš. Do přehledu některých z nich pak zahrnuje většinou prostředky tradiční (např. opakování, hyperbolu, paradox apod.). Zajímavé je, že mezi „*stroje či figury*“, jež působí na pozornost čtenářovu, zmiňuje Hanuš také *krátkost neobyčejnou, která naznačujíc nejpodstatnější toliko části, ponechávajíc* (má být zřejmé „ponechává“, A. M.) *doplňování domyslu čtenářovu.* (Nástin, s. 148) I tady je patrné, že s adresátem (jeho inferencemi) se počítá ve značné míře.

Na komunikační efekt a také na porozumění myslí Hanuš i v kapitole o družích slohu.⁸ S obměnami opakuje výklad o „účelu“, „účelním vlivu“ slohu (*vzkřísiti v posluchači podobné myšlenky, jaké nám mluvicím neb písčím tanuly právě na mysli*, Nástin, s. 151) – a opět zmiňuje „*dvě strany*“, mezi nimiž sloh působí; za *všeobecnou vlastnost slohu* přitom pokládá „*srozumitelnost*“, protože *Neměla-li by řeč naše ani nejmenšího účelního vlivu na posluchače co do obsahu nebo formy představ jeho, byla by zajisté veskrz marná a nepotřebná.* (Nástin, s. 151)

Podrobněji se adresátům věnují – a je to logické – výklady o slohu řečnickém a slohu listovním. (Nástin, s. 173–176, 166–167)

Výklady o slohu řečnickém jsou dílem preskriptivní,⁹ dílem problémové: hledají podstatu tohoto „*tvaru slohu*“ a jeho odlišnosti od tvarů jiných. Podstatu slohu řečnického a úlohu řečníka vidí autor právě v zaměření na adresáta: *Přesvědčením přemluvití posluchače /.../* (Nástin, s. 174) Výbornost slohu řečnického spočívá pak nejen 1. v *přiměřenosti k věci samé*, tedy v „*pravdě vnitřní*“, ale také 2. v *přiměřenosti řeči k osobám osloveným, neboť povstání polmutek je vždy něco usobního. Nesvědčí t. každý řečník každému, jakož nesvědčí každý důvod řečnický každé příležitosti: obratnost a chytrost řečnickova*

8 Stranou zde nechávám pozoruhodná „*sklůnla (fundamenta divisionis)*“ slohu všeobecného vedle dělení podle obsahu (např. na sloh vypravující, poučující atd.) a podle užitých prostředků (sloh ústní vs. sloh písemný, sloh přímý atd.) zde figuruje, jako druhé v řadě, také kritérium „*odůvodněn*“ – rozlišuje se sloh „*stanovný*“ (říkadla, obřadní písně, modlitby, právnické úpisy aj.) a sloh založený na základě rozumovém, který se dělí na sloh „*přesvědčný či zkušený (empirický)*“ a sloh „*důvědný (rationální)*“. (Nástin, s. 154–156)

9 Např. když se uvádí, že se nemá přehánět množstvím uváděných důvodů, že důvody se mají spíše „*viděti, než počítati*“ apod. Hanuš si je přitom dobře vědom toho, že *Ze všech těchto požadavků viděti však, že se týká jen nejpravděnějšího kastroi řeči a nikoli živého jádra jejího* (Nástin, s. 175)

slavivá značnějších vítězství, nežli je slavi přímá pravda, aspoň u většiny lidstva. (Nástin, s. 174)

Ani v kapitole *O slohu listovním*. (Nástin, s. 166–167) se pouze netřídí a nepředepisuje, i tady autor váží problémy a promýšlí, popř. navrhuje jejich řešení. Od širokého pojetí listu (*Každá kniha, jež se rozposílá světem, je jako otevřený list k čtenářům větším dílem nám neznámým*) směřuje autor k rozlišení dopisu a listu. Kritériem rozlišení je povaha jejich adresáta: *Účel pravého listu je, by byl obsah jeho čten od jedné toliko osoby nebo ode spolku či jednoty nějaké. Vskutku „listovně“ je pak tedy to, co je soukromě jediné osobě podané. Pravých listův vlastnost leží tudíž v tom, aby ne toliko věc, než, a to obzvláště, osobnost jakási (osobní záležitost) byla pohnutkou psaní. Přímě ke konceptu adresáta odkazuje i Hanušovo dělení listů podle vztahu mezi osobami, jednak vyššími a nižšími, jednak stejně či aspoň podobně oprávněnými; posledně zmíněné listy se ještě rozlišují na listy vážné a listy důvěrné.¹⁰*

Listy vážné zahrnují listy zdvořilostní, blahopřejné a těšící. Povahu jejich krátkých charakteristik může ilustrovat alespoň jedna z nich: *Jevit' taci listové blaho přející opět buď radost svou a soucit s blahem přítomným osoby, již píšeme, buď přání své, by se i budoucně se štěstím neminula (wunsch). Jsouť tato přání pozůstatky z blahých starých věkův, v nichž se věřovalo v moc téměř zázračnou slov lidských vážně pronesených /.../ dobře /.../ na někoho slovy metajících.*

Povaha listů důvěrných se od povahy listů vážných liší na základě rozdílnosti jejich účelu: *Účelem důvěrných listův bývá, osobu nám milou i ve vzdálenosti nám tak blízkou zachovati, jak to byla, když pospolu s námi ještě žila. Tito listové mají tudíž nahrazovati i spolužití i solumluvení důvěrné, vázání nejsouce jinak nikterak jinými, leč osobními ohledy. Jsouť i tehdy dobrě, když toho byli dovedli, neodciziti nám osobu vzdálenou, ačkoliv na ni trvale působí dojmy jiné, než na nás. Ve věci předjímání adresáta soukromého listu je ale Hanuš skeptičtější než jinde: *Požadavka však všeobecná, abychom píšíce si zřetelně představovali toho, komu píšeme, stává se obyčejně tím nemožná, jelikož nikdy nevíme, v jakém rozpoložení i tělesném i duševném dostihne náš list osloveného, jak tedy vyrozumí slovům našim a vůbec, jakýs as dojen naň uspůsobí list náš; neb to vše jsou věci nezávislé na našem smýšlení a čtení toliko.* (Nástin, s. 167) I jistá skepse v této věci ale svědčí o hloubce, do níž Hanuš otázky adresáta promýšlel.*

10 Ve výčtu prostředků uváděných jako vhodné pro různé typy listů figurují nejen prostředky jazykové (např. oslovení, úvodní a závěrečné partie), ale např. i větší formát pěknějšího papíru nebo slavnější obálka listu.

Snad i stručný přehled jednoho okruhu otázek¹¹ ukázal, v čem je Hanušův *Nástin* pro naše myšlení o stylu a textu zvláště podstatný:¹² tematizoval nové problémy, položil nové otázky, se zaujetím je řešil. Není dost dobře možné odhadnout, do jaké míry byli čeští čtenáři na *Nástin* skutečně připraveni, zda byla půda pro skutečnou slohovědu, ne pouze preskriptivní příručku, dost vzdělaná. Ať tak či onak, tím, že Hanuš svým *Nástinem* českému čtenáři problematiku slohovědy podkryl, připravil domácí prostředí na své následníky. Doložil také, že česká věda o slohu se nachází ve fázi, kdy už zdaleka ne pouze přejímá odjinud, ale kdy se provozuje (srov. k tomu Pešková 1975) – a čerpá přitom ze zdrojů domácího, českého prostředí.

PRAMENY

HANUŠ, Ignác Jan

1864 *Nástin sloho-vědy čili stylistiky* (Praha: F. Řivnáč)

JUNGSMANN, Josef

1820 *Slovesnost aneb Sbirka příkladů s krátkým pojednáním o slohu* (Praha: J. Fetterlová)

LITERATURA

HAUSENBLAS, Karel

1975 „Otázky stylu v Jungmannově Slovesnosti“, *Acta Universitatis Carolinae – Slavica Pragensia* XVII, Philologica 3–4 1974. Praha 1975, s. 81–87

PEŠKOVÁ, Jaroslava

1975 „Jungmannovo působení ve světle filozofické reflexe“, *Acta Universitatis Carolinae – Slavica Pragensia* XVII, Philologica 3–4 1974. Praha 1975, s. 201–206

11 Zcela stranou zde zůstaly výklady o stylistice co do mluvozců (o hláskách, slovech, větách, souvětích, částech řeči, dějinách významů slov, slovnících)

12 A v čem je podstatný pro českou vědu vůbec. Hanuš pozici slohovědy reflektuje i v tomto ohledu: *Právě jen vědou osvobozuje se člověk tou měrou od otroctví těch a prahnoucích pravidel nutnosti, že je znává co pravidelnost svou, že se tudíž co do slohu svého dozvídá, že vědět bývá vlastním svým zákonem, a nečím cizím.* (*Nástin*, s. 29–30)

„PÍSTE MI BRZY, PROSÍM VELMI, A HODNĚ MNOHO“

PROSBY, OMLUVY A PŘÍKAZY V DOPISECH BOŽENY NĚMCOVÉ ŽENÁM

Lucie Římalová

Jaroslava Janáčková ve své práci o dopise v uměleckém osudu Boženy Němcové (srov. Janáčková 1994/1995) upozorňuje nejen na tvůrčí krizi, v níž se spisovatelka ocitla v roce 1857, ale i na fakt, že „v tísních osudného roku 1857 procházel citelnou proměnou také dopis Němcové“. (Janáčková 1994/1995, s. 200)

Spisovatelčiny dopisy z přelomu 50. a 60. let jsou opravdu jiné než dopisy napsané v dřívějších letech. Platí to i pro dopisy ženám.¹ Oproti textům z let dřívějších jsou méně přizpůsobeny individualitě adresátky, obsahují méně dialogických prvků a pasáží obrácených k adresátce, naopak v nich přibývá pasáží o pisatelce a jejích problémech. Je omezen repertoár sebestylizací; celkově jsou dopisy stylově jednotvárnější, mizí z nich beletristické prvky, přibývá výřků a monotónních popisů. Někdy chybí i formální znaky žánru, jako oslovení či podpis.

¹ Ve čtyřdílných Listech B. Němcové (1951, 1952, 1960, 1961) je (včetně krátkých vzkazů a neodeslaných náčrtů) otištěno 92 dopisů ženám

Tyto změny lze dobře pozorovat i na drobnějších jevech: velmi zajímavé jsou např. *komunikační funkce prosby, omluvy a příkazu*, které se objevují v dopisech téměř všem adresátkám a tvoří bohatý a rozmanitý materiál.

Distribuce tří zkoumaných funkcí není rovnoměrná. V dopisech z přelomu 40. a 50. let, které jsou určeny převážně ženám (přítečkyním, známým), jež nebyly s autorkou v příbuzenském vztahu, převládají prosby a omluvy. V dochovaných dopisech z přelomu 50. a 60. let, z nichž většina je adresována dceři Doře, však výrazně převažují příkazy.

V ranějších dopisech přítečkyním se příkazy téměř neobjevují pravděpodobně proto, že by nebyly pro dopisy tohoto typu adresáta vhodné a mohly by působit nezdvořile, neboť v případě příkazu je vztah mluvčího a adresáta ztvárněn nesymetricky: osoba vydávající příkaz se staví do nadřazeného postavení vůči osobě, které je příkazováno. V dopisech Doře však pisatelka mohla užít jak prosbu, tak příkaz. Volba příkazu možná svědčí o naléhavosti, se kterou požadovala splnění žádaného, možná též o menším ohledu na adresátku a větším důrazu na sebe, své potřeby.

Ani *prostředky vyjádření* prosby, omluvy a příkazu nejsou ve všech obdobích stejné. V dopisech ženám je celkem sedmáct různých způsobů indikace prosby (např. imperativ; explicitní performativní formule *prosím /tě, vás/ + abys/tě/*; otázka; vyjádření pocitů pisatelky), osm způsobů indikace omluvy (např. konstrukce *nehněvej/tě se...*) a šest způsobů indikace příkazu (např. imperativ či modální sloveso *muset*). Rozmanitost použitých prostředků je však typická pouze pro dopisy z let dřívějších, v dopisech z přelomu 50. a 60. let převládá jediný prostředek – imperativ ve funkci příkazu.

Výrazně se v průběhu života Boženy Němcové mění i *orientace prosb, příkazů a omluv*. V dopisech z ranějšího období spisovatelčina života se prosby, příkazy a omluvy orientují hlavně na *kontakt s adresátkou a s osobami v jejím okolí*. Tyto prosby jsou součástí „vyjednávání“ o vzájemných vztazích mezi pisatelkou a adresátkou – prozrazují snahu pisatelky udržovat vztah určité kvality a intenzity a zachovat jej i v budoucnosti. Početná je mezi nimi podskupina týkající se písemného kontaktu, kterou je ještě možné rozdělit na dva typy.

V prvním typu je tím, ke komu se váže proces psaní (tj. tím, kdo má psát, kdo je ke psaní vyzván atp.), adresátka. Jde většinou o prosby o odpověď na dopis. Němcová adresátku vybízí k napsání dopisu různými formami, které odkazují buď explicitně k psaní, např. sloveso *psát*: *Pište mi brzy*; *prosím velmi*, *a hodně mnoho* (1, 92)², nebo obecně k sdělování – psaní je pak jen jednou

2 Římská číslice odkazuje k příslušnému dílu Listů B. Němcové, arabská číslice označuje stránku.

z možnosti, jak sdělení realizovat, např. *Vzkaž mi, jak Ti dnes je, ano?* (II, 12); *sděl mi tedy adresu, bude-li vůbec třeba.* (II, 38)

Prosby o dopis představují zřejmě do jisté míry konvencionalizované, zdvořilostní prvky. O tom svědčí jejich umístění v závěrečných částech dopisu a také jejich téměř monotónní forma – většinou jsou vyjádřeny imperativem (např. *Piš mi zase*, I, 251), popř. imperativem a částicí *prosím*. Díky různým prostředkům intenzifikujícím prosbu (adverbium *velmi*, oslovení, vykřičník atd.) přesto nepůsobí jako pouhé fráze, např.: *ještě jednou prosím tě pís* (I, 145); *Pište mi brzy, prosím velmi, a hodně mnoho.* (I, 92) O opravdovém zájmu Boženy Němcové na udržování korespondence svědčí např. následující ukázka z dopisu Elišce Lamblové. K prosbě, aby ji adresátka napsala, pisatelka přidává ještě svou představu o kvalitě odpovědi (*hodně mnoho*) a o jejím obsahu. Vytváří vlastně pro adresátku „nabídku“ témat, „osnovu“ jejího dopisu. Usnadňuje tím adresátce práci a snaží se předejít situaci, kdy by ji adresátka neodpověděla, protože by nevěděla, o čem psát. Nabídnutá témata jsou velmi prostá (každodenní život, četba, hospodářství), nepřímě naznačují, že pisatelka neočekává od adresátky intelektuální dopis, že ji zajímají zcela všední problémy. Takto se do textu promítá ta sebestylizace Němcové, kterou je možné rámcově shrnout pod obraty „jsme si rovny“ a „obě jsme ženy“; skutečnost, že autorka adresátce navrhuje, o čem psát, ji ovšem rámuje jako poněkud výše postavenou či zkušenější – zejména v oblasti psaní: *Pište mi zase a hodně mnoho, popíšte mi, jak trávíte čas, co robíte celý den, co čtete, vůbec Vaše živobytí, a přitom Vaše hospodářstvíčko.* (II, 57)³

V druhém typu proseb a omluv s tématem psaní je tím, ke komu se proces psaní vztahuje (kdo píše, popř. kdo měl psát, ale nenapsal), sama autorka, tj. Němcová. Jedná se především o omluvy za opožděnou odpověď na dopis. Tyto omluvy (ale i omluvy za neuskutečněné jiné druhy kontaktu, např. návštěvy) bývají umístěny na začátku dopisu, většinou ihned po oslovení. Jsou indikovány nejrozličnějšími prostředky, často nepřímě objasněním příčin, proč nebylo možno psát. Těmito zdůvodněním často dominují osobní problémy – špatné duševní rozpoložení, potíže se zdravím, s rodinou.

Funkcí výčtu obtíží nemusí být jen snaha zmírnit případné adresátčino negativního hodnocení pisatelčina mlčení, ale také sblížení obou žen. Podle sociolingvistky Deborah Tannenové (srov. 1991, s. 94) je sdělování nejrozličnějších událostí a tajemství z vlastního života důležitou složkou přátelství mezi ženami a sdílení starostí upevňuje pouta vzájemného vztahu. Sbližovací účinek by ale mohl být narušen tím, že v některých případech si Němcová při sdělování svých problémů udržuje určitý odstup a neuvádí podrobnosti (viz např. *jakási churavost*

3 Podobné „návody“, jak psát, dává B. Němcová i jiným adresátům, hodně např. synu Karlovi (o tom viz Macurová 1996)

v následující ukázce): *Již bych byla Vám odpověděla a za obstarání vzorů národního kroje poděkovala, kdyby mně nebyla jakási churavost v tom zabraňovala.* (I, 107)

Někdy se do úvodní omluvy promítá sebestylizace pisatelky a její představa o adresátce. Např. Žofii Rottové píše Němcová sentimentální dopisy plné citů, posílá jí básně atd. Také začátek následujícího dopisu obsahuje nejen oslovení a omluvu, ale i vyznání citů k adresátce: *Dobrá, rozmilá Zofie! Odpušti mi, že jsem nepsala, však znáš příčiny, proč jsem přestala, a jsi přesvědčená o mé lásce k Tobě, a že bych si té radosti neodepřela s Tebou se pobavit, kdyby toho čenichání nebylo.* (II, 40) Obrat *však znáš příčiny* zároveň odkazuje k sebestylizaci zdůrazňující společný „svět“ pisatelky a adresátky.

Téma psaní se objevuje i v omluvách, jejichž funkcí je organizovat text, zejména signalizovat jeho konec. Autorka tento typ omluv konstruuje většinou jako konstatování, že by mohla ještě mnoho psát, ale něco ji v tom brání, např.: *Já bych ještě mnoho mohla psat, ale děti již vstávají, a já musím přestat.* (I, 12)

Oba podtypy proseb a omluv s tématem psaní (tj. prosby o dopis i omluvy za mlčení) naznačují přání pokračovat ve vztahu a udržovat nepřetržitost korespondence; jsou však v zajímavém protikladu. Omluvy bývají na začátku dopisu (umístění souvisí s jejich funkcí navázat kontakt, který byl vinou pisatelky na delší dobu přerušen). Přestože je jich většina vystavěna podle podobného schématu (sdělování, co pisatelka chtěla udělat, a uvádění příčin, proč se zamýšlené činnosti neuskutečnily), působí rozmanitě. Často jsou dosti dlouhé (srov. např. dopis Antonii Bohuslavě Reissové-Čelakovské z 25. 11. 1846, I, 48). Prosby o dopis jsou naopak na konci textu (opět to souvisí s jejich funkcí – vyjádřit přání pokračovat v kontaktu), jsou stručnější, formálně jednodušší a méně osobité.

Kontakt s adresátkou se však neomezuje jen na písemné aktivity. Němcová také prosí adresátku, aby ji navštívila, aby jí něco vyprávěla (např. o právě přečtené knize). Někdy je pozvání k návštěvě prosté, vyjádřené např. jen otázkou, zda by adresátka mohla přijít. Některé adresátky ovšem vybízí k vzájemnému setkání dosti naléhavě, např. v následujícím „zvacím“ dopise Veronice Vrbkové je vybidnutí k setkání několikrát opakováno, pokaždé je užita jiná forma:

Jak doslychám, chodíš ráda na pouty, jakpak kdybys připutovala i k panně Marii Třebovské? /.../ Avšak beze všech žertů, přijet sem mohla bys, sestra, bylo by nám zde volno, nejlépe bychom seznaly se a že by se ti zde líbilo, to jsem jista, neboť je zde rozkošná krajina. Přitom bys také seznala moji rodinu! /.../ Tedy prosím, sestřičko, nerozmýšlej se dlouho a putuj k panně Marii, k sestře Boženě a otci duchovnímu panu Matouši. To bude lepší než dvacet listů! S Bohem a na shledanou?

(I, 184).

Prosba o dovolení, zda smí pisatelka adresátku navštívit, je však ojedinělá (pouze v dopise Lauře Hanušové): *Já toužím s Tebou promluvit, bychom více a více seznaly se a k sobě přilnuly. Vidíš že dovolíš, bych zítra večer k Tobě si opět zašla!* (I, 158) Božena Němcová se většinou omlouvá, že adresátku nenavštívila. Volí podobnou strukturu, jako u omluv, proč dlouho nepsala. Opět sděluje, co chtěla udělat a proč to neudělala. Např. Johanně Rottové-Mužákové, ženě, která má také rodinu, píše o svých rodinných starostech. Zdůrazňuje tím, co mají s adresátkou společné (užívá sebestylizace „obě jsme ženy“): *Chtěla jsem hned ráno k Vám jít, ale měla jsem nepokojnou noc s Jarouškem, měl průjem opět; ráda bych tedy zůstala do odpoledne doma, abych věděla, jak dále bude, obklady mi dávala a pitím ho hleděla.* (II, 10)

Časté omluvy, že adresátce nepsala, i omluvy, že nepřišla na návštěvu, mohou naznačovat, že si Němcová přeje uskutečnit více, než dokáže, že ji často plány selžou. Nabízí se tu podobnost s tvůrčími záměry, které se jí později také nedaří dovést do konce. V některých případech by ale omluvy mohly být jen zdvořilostní – pisatelka adresátku navštívit nechce, pokládá ale za zdvořilé předstírat, že to udělat chtěla. Samotná korespondence však na potvrzení této domněnky nestačí.

Dalším, specifickým druhem proseb a omluv orientovaných na kontakt s lidmi jsou prosby o radu; vztah komunikantů je v nich ztvárněn nesymetricky – kdo žádá radu, vystupuje jako závislý. Prosby o radu jsou součástí té sebestylizace Němcové, ve které snižuje sebe a své schopnosti a vyvyšuje adresátku. Zároveň se do nich většinou promítá i její sebestylizace do role spisovatelky, neboť obvykle žádá rady právě ohledně své tvorby. O takové přispění (týkající se povídky *Pomněnka šlechtěné duše*) žádá např. Žofii Rottovou; všimněme si zajímavého tvaru *uděláme*, kterým pisatelka připisuje své dílo i adresátce jako „spolutvůrkyni“:

Jestli myslíš, že by se to, pořádněji zpracované, i pro veřejnost hodilo, uděláme to, snad jako denník chudého děvčete, ráda bych, abys mi radila často, když chci něco psát, a na tvém úsudku mi více záleží než tisíc kritik.

(I, 251)

Na kontakt s lidmi jsou zaměřeny i prosby, pomocí nichž se Němcová snaží prostřednictvím adresátky pěstovat vztahy i s dalšími členy její rodiny, případně s lidmi adresátce jinak blízkými. Nezřídka následuje několik těchto proseb za sebou, např.: *Přiloženou cedulku dej Míň a pozdravuj ji; rodičům tvým mě poroučej a pana Mikšíčka pozdravuj.* (I, 192) Většinou je těžké určit, do jaké míry spisovatelce na vztazích s těmito lidmi záleží a do jaké míry jde jen o formální zdvořilost. Často také vyřizuje pozdravy a políbení od členů své rodiny (manžela, dětí) adresátce a členům její rodiny – udržuje tak vzájemné kontakty „všech se všemi“.

V dopisech z přelomu 50. a 60. let je většina proseb a příkazů orientována k *manipulaci s věcmi*. Prosby a příkazy s tématem „věci“ se samozřejmě objevují i v dopisech z dřívějších období, nejsou však tak časté a týkají se převážně věci ne zcela „přízemních“. Frekventovaným tématem je četba, např. s Žofíí Rottovou si pisatelka vyměňuje básně a půjčuje si od ní časopisy: *Pošli mi příslibenou báseň, máš-li ji při ruce* (I, 214); *Prosím též o Týdeník, a zdati Lumíra a Ilustrirte možno mi půjčit?* (II, 14) Občas se vyskytnou prosby týkající se oblečení. Kupříkladu Veroniku Vrbíkovou spisovatelka žádá, aby jí v Brně zjistila cenu látek na dámské pláště. Je zajímavé, že prosba se objevuje jako nepoetický závěr vůbec prvního dopisu, který Vrbíkové píše. Žádosti předcházejí mj. úvahy o vlastnictví v Čechách a na Moravě a přání, aby si s adresátkou dobře rozuměly:

Ještě jednu prosbu; řeklo se mi, že v Brně látky na ženské pláště mnohem lacinější jsou, než u nás. Buď tak laskavá a poptej [se], zač je loket vlněné látky jednobarevné; ráda koupila bych si na plášť, a zdá se mi to u nás příliš drahé; stojí zde loket krátký 6 zl. v. č. Jen se ale nehněvej, že tě na poprvé komisemi obtěžuji.

(I, 153)

Forma proseb orientovaných na manipulaci s věcmi je v dopisech z přelomu 40. a první poloviny 50. let rozmanitá, prosby jsou často vyjádřeny mnoha slovy, složitými souvětími, jsou zdůvodněné a doplněné omluvou. Předávání věci je do detailů zorganizováno, jako např. v žádosti o taneční pořádek adresované Karolině Staňkové:

Chtěla jsem psát do Vídně na některého z těch mladíků o jeden taneční pořádek, ale nevím na žádného adresu. Budeš tak laskavá, a objednáš mi jeden? – Ráda bych ho měla skrze ty kroje. Peníze za něj dá Ti pan Čejka a take jemu budeš ho moc potom odevzdat, protože beztoho knihy posílat bude.

(I, 73–74)

V dopisech Doře z přelomu 50. a 60. let se nevyskytují prosby, ale pouze příkazy. Jsou vyjádřeny většinou imperativem, následuje jich i více za sebou, nejsou ani zdůvodněny, ani doplněny omluvou. Orientace na věci převládá nad jinými tématy velmi výrazně. Např. v pěti dopisech z roku 1861 je celkem 59 imperativů v 2. os. sg., z toho „kontakto­vých“ jen šest (*pozdravuj, piš* 12x, *řekni* 12x, *popros*), dva jsou o cestování (*přijed, nepřijed*). Ostatní (51!) příkazují různou manipulaci s věcmi: *udělej, přikup, zaříd, zaplať, slož, ulož, polož, odlož, schovej, odstav* aj. Frekventované jsou tvary *pošli* (9x), *dej* (12x, z toho dvakrát

vazba „dej něco udělat“) a *kup* (10x).⁵ Matka navíc předepisuje Doře její činnost do detailů, píše, co a za kolik má Dora koupit, ale určuje také konkrétní obchod:

Kup mně také ještě jeden šátek u Sedmíků a sobě také jeden – za 45 – je 90 kr. – U papírníka v Ovocné v krámě před Gablerovým kup mi 2 listy s Riegrovou podobiznou, štangličku vosku červenou – ten, co jsi koupila, rozdrtil se mi – a potom olívko – Hardtmuth – na to 45 kr.

(IV, 123)

Věci, o jejichž obstarání či zaslání pisatelka v dopisech Doře žádá, lze rozdělit do čtyř skupin:

1. oblečení, např. *punčochy, závinčky do vlasů, šátek, rukavičky (s dvěma knoflíčkama), síťka* (patrně na vlasy), *kapesní šátek, brazlety* (náramky), *piková sukně*;

2. psací potřeby: *štanglička vosku červená, olívko Hardtmuth, 7 obálek, perořízek*;

3. další potřeby: *nitě, houba, 2 listy s Riegrovou podobiznou, nůžky, stříbrná lžice*;

4. knihy a jiné slovesné výtvary: *popis pohřbu* (Karla Havlíčka Borovského), *ilyrský slovník, notic ze Slovenska* (zápisník).

Pisatelčiny příkazy, aby jí Dora poslala oblečení a různé oděvní doplňky, mohou svědčit o snaze zkrášlit se či aspoň vylepšit svůj zevnějšek. Snaha mít po ruce některé psací potřeby (asi ty, na které je zvyklá), by mohla naznačovat i to, že se autorce nedařilo psát, doufala však, že když si zařídí všechny vnější podmínky tak, jak byly v době, kdy se jí psalo snadněji, schopnost psát se zas vrátí. To je ovšem domněnka, k níž nemůžeme poskytnout další doklady.

Mezi prosby orientované na věci patří také prosby o půjčení peněz. Mají oproti jiným prosbám v dopisech ženám podobu pouze krátkých vzkazů (někdy jen několika řádků na vizitce)⁶ a po změně oslovení by mohly být určeny i jiné osobě. Kombinují se většinou jen s dalšími dvěma komunikačními funkcemi: omluvou a slibem, kdy pisatelka peníze vrátí, např.: *Prosím Tě, Lotinko, nehněvej se, že Tě obtěžuju, ale to víš, že se nemáme komu obrátit. Půjč jen as 40 kr., já Ti je zítra přinesu, Josef Fričů mi vzkázal, že mi přinese zítra 4 fr* (III, 137). Někdy je součástí také vysvětlení, proč peníze potřebuje: *Prosím Tě, Katinko, půjč mi do*

5 Ve třech dopisech Doře z 2. pol. 50. let bylo celkem pouze 15 imperativů v 2. os. sg. Většina (11) je orientována na kontakt s adresátkou a dalšími osobami (*vyřaď, řekni, odvezdej, dej, pozdravuj* /4x/, *piš* /3x/). Zbýlé čtyři se týkaly momentálního problému, organizace Dořiny cesty za matkou (*jeď, přijď, nepřijď, nejezděj*).

6 V dopisech B. Němcové ženám je celkem šest prosb o půjčení peněz – pět jich pochází z let 1857–1861, jedna z roku 1851.

zejtří 2 fr., já si musím koupit tu stříkačku a [ne]mám dost peněz na ni, – zítra pošle mi p. V. – a hned pošlu. (IV, 120)

Jak korespondují proměny proseb, omluv a příkazů s proměnami celého dopisu? Jak v dopise ubývá dialogičnosti, orientace na adresátku a přibývá monologičnosti a soustředění na sebe samu, ubývá proseb, omluv a příkazů orientovaných na kontakt s lidmi a přibývá proseb a příkazů orientovaných na věci a jejich získávání pro sebe. Výčlovost a větší monotónnost dopisů jsou zrcadleny řetězením příkazů a zmenšením rozmanitosti prostředků, jimiž jsou příkazy, prosby a omluvy vyjádřeny. Postupné oslabení respektu k charakteru adresátky se v příkazech, prosbách a omluvách projevuje také: příkazy Doře by mohly být určeny i jiné ženě, vůči níž by se Němcová cítila v nadřazeném postavení. Také prosby o peníze z přelomu 50. a 60. let by po změně oslovení mohly být adresovány i jiné osobě.

PRAMENY

NĚMCOVÁ, Božena

1951 *Listy I*, ed. Miloslav Novotný (Praha: Čs. spisovatel)

1952 *Listy II*, ed. Miloslav Novotný (Praha: Čs. spisovatel)

1960 *Listy III*, ed. Miloslav Novotný (Praha: Čs. spisovatel)

1961 *Listy IV*, ed. Miloslav Novotný (Praha: Čs. spisovatel)

LITERATURA

JANÁČKOVÁ, Jaroslava

1994/95 „Dopis v uměleckém osudu Boženy Němcové“, *Český jazyk a literatura* 45, 1994/95, č. 9/10, s. 193–201

MACUROVÁ, Alena:

1996 „Kávu nepí, nekuř mnoho /.../ a o peníze mu nepíš. Život a komunikace podle Boženy Němcové“, in *Jazyk a jeho užívání* (Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy), s. 230–239

ŘÍMALOVÁ, Lucie

1998 *Proměny pisatele a adresáta*. Dopisy B. Němcové ženám (Praha: FF UK, diplomová práce)

TANNENOVÁ, Deborah

1995 *Ty mi prostě nerozumíš*. Jak spolu komunikují ženy a muži (Praha: Mladá fronta)

„MOCNÉ SLOVO“

ŘEČ A KOMUNIKACE V ERBENOVĚ KYTICI

Irena Vaňková

Erbenova *Kytice* (úvodní stejnojmenná báseň a zároveň celá sbírka) začíná slovy: *Zemřela matka...* (*Kytice*, s. 9) Příběh, který následuje, však nevyznívá tragicky. Ani přes fyzickou smrt není matka „nurtvá“, žije dál, je přítomna ve světě svých dětí, komunikuje s nimi. Ne ovšem jako lidská bytost slovy, ale vůní, prostřednictvím *dechu*, který je substancí *duše*. Matčina duše se *vtělila* v kvítek mateří-doušky a její děti ji i v této podobě poznaly a *plesaly*. Nebylo potřeba lidské podoby – ani lidských slov.

Nechceme v tomto krátkém příspěvku mluvit o „romantickém vypětí jednoty protikladů“, kde „konec je zároveň trváním – matka umírá, mateřství žije“ a kde vůbec smrt a život jsou pojmy relativní a vzájemně zvrtné, jak to ukazuje v souvislosti s básní *Vrba* i v kontextu celé *Kytice* Roman Jakobson. Rádi bychom se tu zabývali jiným aspektem (takto pojatého) erbenovského světa. V posledních řádcích své studie se ho dotýká Mojmír Otruba, když interpretuje báseň *Vrba* jako mj. „mýtus komunikace“ (srov. Otruba 1994, s. 145). Konstatuje, že ve *Vrbě* se projevuje (romantická) skepse k možnostem a efektu verbální komunikace, že potence *slova mocného*, vzývané v první části básně pošetilým pánem, jsou nakonec silně relativizovány – a plnohodnotný vztah je pak paradoxně schopna zajistit komunikace mimoverbální, a dokonce komunikace vedená napříč světy, mezi člověkem a ne-člověkem.

Právě u řeči, komunikace, u různých podob řečového jednání a kontaktu, u slov ve světě Erbenovy *Kytice* bychom se rádi zastavili i my: ovšem jen

u některých aspektů tohoto velkého tématu, jehož závažnost tu chceme několika poznámkami alespoň naznačit.

Připomněli jsme už jednu podobu komunikace, která v *Kytici* není ojedinělá – dokonce je realizací jednoho jejího základního principu: jde o *kontakty světa lidského se světem mimolidským a jejich vzájemné průniky*. Ty jsou někdy ze strany člověka obávané, jindy naopak neuváženě pokoušené; často vedou k tragédiím – ale mnohdy též k blahodárným katarzím, jak je tomu v básních *Kytice a Vrba*.

Zahynuvší matka-vrba radí svému muži, aby z jejího dřeva vyrobil dítěti kolébku – a ona, matka, bude tak dítě sama kolébat; proutí aby zasadil a – *Až doroste hoch maličký, / bude řezat pišťaličky: // na pišťalku bude pěti – / se svou matkou rozprávěti!* (*Kytice*, s. 99) Chlapecko rozprávění s matkou se podobá realizaci téhož vztahu v básni o mateřidoušce. Ani zde se to podstatně neztrácí: matka jen svou účast a lásku předává i přijímá jinak než prostřednictvím (lidské) tělesnosti a (lidské) řeči. A nebojí se, že by se setkala s neporozuměním. Naplňuje totiž řád věci, který je v *Kytici* samozřejmý: *řád mýtu*.¹

I Mateřidouško...

Název *Kytice z pověstí národních* odkazuje k první básni sbírky, k paralele matky a její duše, vtělené do kvítku mateřidoušky – a (matky) vlasti a pověstí, představujících (v intencích textu i v intencích romantické a obrozené filosofie) duši národa, koncentrát jeho bytnosti.

I Jakobsonova a Otáubova studie jsou zde připomenuty právě proto, že obě z tohoto faktu vycházejí – a interpretují svět *Kytice* jako svět utvářený v prvé řadě zákonitostmi mýtu. Tento svět „je původní.“ píše Jakobson (nejen) o romantickém pojetí mýtu, „totiž nemůže být z něho jiného odvozen nebo na něco jiného redukován, je zjevením, a nesmí tedy být racionalizován a vykládán alegoricky, je objektivní a závazný, řídí se jedině vnitřními, imanentními zákony, má vlastní kritérium pravosti – hloubku, předchází dějinám a je nesmrtelný; jedině mýtus podává plně skutečnost, aniž ji třeští, jedině mýtus je náznakem nevyslovitelného.“ (Jakobson 1995, s. 302) Dodejme jen, co by v souvislosti s Erbenem stálo za samostatné pojednání, že totiž ono „mytické“ úzce souvisí se strukturou individuální psyché, že (podle Junga) „mýty a báje představují v obrazné symbolické formě psychické pochody“. (Jacobi 1992, s. 25) A: „odlhalit ve vlastní psyché tento materiál, probudit jej k novému životu a integrovat do vědomí neznamená /.../ nic menšího než zrušit osamocenosť jedince a zařadit jej do průběhu věčného dění“. (Jacobi 1992, s. 26) Bylo by zajímavou otázkou, nakolik si souvislosti mezi mýtem a individuální psyché uvědomoval (či alespoň intuitivně vycíťoval) sám Erben (srov. pozoruhodné záznamy jeho snů), ný bytchom si je však uvědomit měl. *Kytice* se nám tak totiž může nově otevřít: a otevřít novému pohledu i nás samé *Kytice*, „která se jako stvorchovaná, nepřemožitelná i nevyčerpatelná jeví Janu Nerudovi i Janu Skácelovi“ (Janáčková 1969, s. 190), vstupuje i do nového tisíciletí jako dílo nesmírně živé. Znovu, v nové době a v nových kontextech, se potvrzuje její velikost a schopnost pozoruhodně odpovídat na nově kladené (staré) otázky.

Pověst je něco, co se povídá, co je neseno (mateřským) jazykem a spjata s důvěrně známým světem, který nám mateřský jazyk tak a nejinak kdysi otevřel. Pověst je však zároveň spojena s příběhy zcela specifickými – s takovými, jaké jsou vloženy do úst Erbenově věštkyni, s takovými, které jsou nám „zvěstovány“, které dávají známému mytický rozměr, které svým „kdysi“, „dávno“ a „jednou“ zcela relativizují čas a časnost. Takové pověsti – a pro nás vlastně i celá *Kytice* z *pověstí národních* – představují v jistém smyslu pokračování mateřského jazyka.

„Mateřský jazyk je jazyk vtělený,“ chce se v souvislosti s Erbenem citovat formulaci Zdeňka Neubauera (srov. Neubauer 1999, s. 91). Když mluví Neubauer o mateřském jazyce, konstatuje, že vlastně nejde jen o jazyk pokrevní matky: „je to jazyk Matky-Země, která je skutečnou res jazyka /.../, jazyk žité skutečnosti“ (Neubauer 1999, s. 90). Mateřský jazyk – volně dle Neubauera – tak reprezentuje *ženský princip*: „tělo“, hmotu, mateřství, zemi. Na opačném pólu pak stojí *princip mužský*, tedy Logos, smysl, světlo, Bůh – „Slovo“, které se musí „vtělit“, „nezaleknout se lůna hmoty“, aby ho lidé poznali. Pro-jevit se, z-jevit se – a ukázat tak skutečnost jako pochopitelnou, v její lidské dimenzi, v rozměru „pro člověka“. Právě tak se nám svět ukazuje prizmatem mateřského jazyka. V něm jediném platí – znovu řečeno s Neubauerem – že tu „korelátům slova /.../ není pojem, ale prožitek“. Prožitek – na němž participují všechny smysly (vzpomeňme v této souvislosti vůni *mateři-doušky*), který není konstituován jen racionálně, ale všemi složkami naší bytosti. Který upomíná na prvotní osvojení světa, na dětství, domov – a matku.

II. Slovo mocné

V centru světa představovaného *Kyticí* stojí žena, žena-matka (srov. Storchová 2000), představitelka a strážkyně tradice, řádu – a v jistém smyslu tedy i slova a jazyka. Ženy prý mluví víc než muži, jsou také svým mateřstvím víc vázány k „hmotě“, k zemi, ke každodenním nutným úkonům, obstarávajícím pozemský život. Žena vychovává děti, od ní se děti učí mluvit – a učí se od ní všemu, co k rodné (mateřské) řeči patří, včetně moudrosti národa skryté v příslovích.

V první básni po úvodní *Kyticí* – v *Pokladu* – je středem ženina vesmíru dítě dosud malé, pacholátko, které umí vyslovit právě jen to první slovo: *Mama-mama!* – Posledním „příběhem“ před *Věštkyní* je *Dceřina kletba*. Jaký posun! Dítě už není dítětem, objektem péče, břemenem a současně pokladem... Stalo se bytostí schopnou samostatného života, schopnou mluvit a užívat jazyka i v té nejnebezpečnější poloze. Ve hře jsou dvě dospělé ženy, protihráčky, dvě osudově spjaté tragické bytosti, jejichž vztah je po dramaticky vedeném dialogu o vraždě dítěte završen kletbou. Dcera proklíná matku, vyčítajíc jí podíl na svém zločinu

i vlastním zmarněním životě: *Kletbu zůstavuji tobě, / matko má! / kletbu zůstavuji tobě, / bys nenašla místa v hrobě, / žes mi zvlášť dávala!* (Kytice, s. 106) Kdyby po těchto slovech nenásledovala ještě monumentální *Věštkyně*, přinášející po všech individuálních tragédiích, vinách, křivdách – i kletbách – *věšticí naděje* (Kytice, s. 107), končila by celá *Kytice* katastrofou. Neboť není ve světě erbenovskými ztvárněného řádu nic těžšího než kletba: takto visící v prostoru, určená matce, trpce znehodnocující její minulost i nekonečně dalekou budoucnost.²

„Slovo“ je totiž v *Kytici* přece jen velmi mocné. Jako slovo člověka nemůže sice zrušit, *co Sudice komu káže* (Kytice, s. 95), může však mnohé jiné. Hrdinové Erbenových balad si často neuvědomují, že je třeba slova vážit a že pouhým vyslovením (ve smyslu Austinových performativů) může člověk přímo konat, tj. reálně působit na věci a měnit svět, život i svůj budoucí osud. Ve světě, jak ho reprezentuje *Kytice*, lze *kletbou* a *rouháním* přivolat na sebe či na své bližní zkázu, podobně jako *modlitba* může hrdinu před zkázou často zachránit. To obojí se ukazuje ve *Svatebních košilích*. Neuváženě vyslovené, rouhavé přání – předložené panně Marii jako alternativa *milého z ciziny mi vrať – aneb život můj náhle zkrať* (Kytice, s. 29) – se divce vkrátku začíná podivuhodně plnit. Ve chvíli smrtelného nebezpečí – v níž má splnění jejího přání vyvrcholit – si uvědomuje svou pošetilost a v modlitbě se vrací zpět, aby své slovo odvolala: *Nehodně jsem tě prosila: / ach odpusť, co jsem zhřešila! / Maria, matko milosti!, z té moci zlé mě vyprosti* (Kytice, s. 38). Panna ze *Svatebních košilí* je zachráněna; tragicky však končí selhání matky v bezprostředně následující *Polednici*. Vlastními ústy tu žena přivolává zlo nejvyšší – zkázu dítěte. Matka z Erbenovy *Polednice* se stává provždy varujícím prototypem rouhavé ženy, jejíž „přání“, pronesené v afektu a bez rozmyslu, se vyplnilo. Tentokrát není odvolání – třebaže se ve vypjaté chvíli matka také instinktivně obrací ke křesťanské duchovní opoře: *Kriste pane! / odpusť hříchy hříšníci!* (Kytice, s. 41); snad proto není vyslyšena, že pro ni jakožto matku platí přísnější zákony – neboť ve světě *Kytice* je odpovědnost vůči řádu takto odstupňována: nejvyšší nároky jsou kladeny na ženu-matku, ta i za svá selhání platí nejvíce.

Jak kletba, tak rouhání patří mezi „hříchy jazyka“. Jejich vyslovením, které se udá většinou v emocionálně vypjaté situaci, člověk přestupuje řád. Důsledky rouhavého přání nikdy promyšleně nepředvídá; kletbou se naopak většinou úmyslně touží dané osobě pomstít, zatratit ji, zbavit ji vnitřního míru v životě i po smrti. Kletba navíc často zasahuje nejen jedinou bytost, ale i celý její

2 Připomeňme pro úplnost, že také *Lilie*, báseň v kompozici *Kytice* *Dceřmu kletbu předcházející*, končí kletbou – jde tentokrát, což je pozoruhodné, o „synovu kletbu“: *Ó matko, matko, ty hudice zlá! Čím ublížila tobě žena má / Otrávilas jst žití mého květ. hodez i tobě zčernal boží svět!* (Kytice, s. 103)

rod (vzpomeňme biblického výroku „do třetího a čtvrtého pokolení“); i proto jsou kletby v *Kytici* tolik hrozné. Paralela „matka (a její děti)“ – „vlast (a její děti)“ je totiž jednou z velmi exponovaných složek sémantické výstavby celé sbírky, takže kletby z úst vlastních potomků vyvolávají úvahy víc než pozoruhodné.

III. Neb takto v knihách osudu je psáno...

Svět, v němž se odehrávají lidské příběhy, v němž každý člověk více či méně úspěšně (nebo neúspěšně) realizuje svůj úděl a úkol, v němž se lidé často provinují, přestupují řád a platí za to (nebo zatím ještě neplatí), svět, v němž se vše v dobré obrátí – nebo také ne. To je svět Erbenových balad. Osobní lidská dramata, mající většinou rozměr antické tragédie. Závěrečná *Věštkyně* je však jiná.

Nemůžeme se ovšem na tomto místě věnovat specifičnosti *Věštkyně*, její vnitřní sémantické výstavbě ani otázkám hlubšího smyslu tohoto textu v souvislostech celé *Kytice*. Nastíníme jen několik málo poznámek směřujících k tématu řeči a komunikace.

Na rozdíl od předchozích básní má text *Věštkyně* výrazně apelový charakter. Je v něm jasně nastolena – a v průběhu celého textu dodržována – komunikační perspektiva „JÁ (žena)“ – „VY“. Věštkyně se obrací k národu a „káže“, zjevuje mu principy fungování veškerenstva, vykládá univerzální zákony kosmického řádu, jimž se podřizují i osudy národa a v jejich rámci též osudy každého z lidí. Jsou jí vložena do úst dávná proroctví o perspektivách české země. Po prokletích, tragédiích a vinách přináší útěchu: *Když oko vaše slzou se zaleje,/ když na vás těžký padne čas,/ tehda přináším větvici naděje,/ tu se můj věští ozve hlas.* (*Kytice*, s. 107)

Věští hlas zjevuje, *co stojí psáno* (metafora osudu jako knihy, toho, co stojí psáno, je ve *Věštkyni* velmi frekventovaná). Žena-věštkyně propůjčuje hlas vyšší moudrosti, přicházející z jiného světa: *z nebeť přichází věští duch* (*Kytice*, s. 107); ona je jen prostřednicí. Protéká jí proud vesmírného poznání, ducha, jehož „vanutí“ se vtělilo do hlasu: do hlasu ženy a do jejích slov. Znovu se vrací a vrcholí zde téma mužského a ženského principu, téma smyslu-Logu a (mateřského) jazyka. Jedině jejich prolnutím může člověk vyslovit řád světa.

PRAMEN

ERBEN, Karel Jaromír
1949 *Kytice* (Praha: Orbis)

AUSTIN, John Langshaw

2000 *Jak udělat něco slovy* (Praha: Filosofie)

JACOBI, Jolande

1992 *Psychologie C. G. Junga* (Praha: Psychoanalytické nakladatelství)

JAKOBSON, Roman

1995 „Poznámky k dílu Erbenovu“, in *Poetická funkce* (Praha: H&H), s. 500–530

JANÁČKOVÁ, Jaroslava

1969 „Erbenova Kytice v ohlasu“, *Acta Universitatis Carolinae – Philologica* 4–5, Slavica Pragensia XI, 1969, s. 179–190

NEUBAUER, Zdeněk

1999 „Chvála mateřštiny – lingvistický exkurs“, in I. M. Havel – Martin Palouš – Z. N.: *Svatojánský výlet* (Praha: Malvern)

OTRUBA, Mojmír

1994 „Kreace mýtu poezii. Erbenova balada Vrba“, in *Znaky a hodnoty* (Praha: Čs. spisovatel), s. 125–147

STORCHOVÁ, Barbara

2000 *Žena v Erbenově Kytici* (Praha: FF UK, diplomová práce)

OBJEKTIVNÍ TEXT?

Jiří H. Holý

Vyprávění v er-formě, tj. v 3. gramatické osobě, je spolu s ich-formou dvojí základní vypravěčskou polohou; obě nacházíme již v nejstarší epice. (N. (Martinez – Scheffel 1999) Rozdíl mezi nimi se tradičně vymezuje jako rozdíl subsubjektivní a objektivní výpovědi. Z tohoto hlediska pak použití er-formy ve vyprávění znamená neosobní sdělení.

Novější teoretické náhledy takové schéma poněkud problematizují. P. Podle Lubomíra Doležela sice vede uplatnění er-formy, posuzováno ze stanovioviska komunikace, k tendenci k tzv. objektivnímu textu, tedy k věcnému sdělení, v jazykové výstavbě promluvy potlačujícím odkazy k mluvčímu a přijímajícímu subjektu. (Doležel 1993, s. 12) Nicméně Doležel považuje „objektivní er-formu“ za narativní modus v čisté podobě více méně hypotetický a vedlele ní uvádí mnohem častější způsoby er-formového vyprávění. Je to jednak „rétorická er-forma“, v níž je zrušena objektivita vyprávění, neboť vypravěčská promluva nejen konstruuje fikční svět, ale také jej komentuje, hodnotí a soudí, a jednoduše „subjektivní er-forma“, v níž vyprávění přijímá osobní sémantickou perspektivu. (Doležel 1976; Doležel 1992, s. 44–47)

„Objektivního vypravěče“ pak dokládá Doležel v analýze románu K. Karla Václava Rase *Kalibův zločin* (časopisecky 1892, knižně 1895). Zjišťuje v něm nepřítomnost akční a interpretační funkce vyprávěcího subjektu: „vypravěč je důsledně věrný principu nestrannosti a nezaujatosti“ (Doležel 1992, s. 87), vypravěč nehodnotí představený fikční svět, nezasahuje do konstrukce duševního světa postav, je přísně chronologický, v konstruktu příběhu má druhotnou úlohu podobnou roli reportéra atp. Přece však Doležel zjišťuje i v tomto vyprávění,

zvláště v poslední kapitole, kdy se hrdina vrací z vězení domů, subjektivizaci – „přítomnost několika výrazných, ale rozptýlených signálů subjektivní sémantiky“, které ukončují „vládu objektivního vypravěče“ (Doležel 1992, s. 98):

Vojta stál za svoji chalupou...

Tu je stodola – tam se proběhlává stěna tatínkova vejměnku... /.../

Ten vejměnek je tak smutný, tmavý – a na druhé straně ve stavení bude beztoho taky tak. /.../

Rychleji přešel dvorek – opřel se o starou jabloň, jež se skláněla ke střeše nad světnicí, a jako na přivítanou sypala naň chumelenici bílého kvítí sněhového.

Vystoupiv na špičky, tělo naklonil vpřed a zíral do světnice. /.../

Aj – na lavici pod oknem na návsí sedí panímáma a směje se – řehtavě se směje, a oči jí svítí.

Krok stačil a Vojta stál u samé stěny. /.../

*Na okamžik zahlédl Karlu – něco hovořila, ale ne k panímámě – –
Ještě někdo tam byl.*

(Rais 1940, s. 235–236, podtrhl L. D.)

Domnívám se však, že v *Kalibově zločinu* najdeme obdobné signály nejen v závěrečné kapitole, o níž se zmiňuje Doležel, ale i jinde. Platí to třeba už pro druhou kapitolu, kde se ličí Kalibovy námluvy. Například při zmínce o výminku, po promluvě budoucí Kalibovy tchyně Boučkové, se ličí reakce zetě Konopáče, s jehož rodinou Boučková žije:

Konopáč zasykl, ale honem se vyplil pod stůl. Smrž naň bystře pohlédl a oči mu zasvítily.

„A to si kuchtíte sám?“ rychle se ptal Konopáč, jako by se nic nebylo stalo.

(Rais 1940, s. 36)

Při zmínce o Karlině bývalém nápadníku, který narukoval na vojnu, se konstatuje: *Karla stále zírala do okna a nadra se jí prudce přitom zdvihala.* (Rais 1940, s. 38) Tyto a mnohé obdobné narážky již od počátku románu naznačují pozdější konflikty, které pak ústí v tragickému závěru. V prvním případě je to spor Konopáče s Boučkovou o výminek, který Boučková ve své hamižnosti žene až k soudu a ruinyje tak Kalibův statek. Ve druhém případě je to ukryvaný Karlin vztah k Rachotovi (viz dále zejména v osmé kapitole), s kterým, jak později vysvítá, čeká dítě, jež pak vydává za Kalibovo. „Signály subjektivní sémantiky“ jsou tak roztroušeny v celém textu románu, jen v nestejně míře. S postupujícím dějem a vyhrcoujícími se konflikty jich stále přibývá, až v některých pasážích, zvláště od zmíněné osmé kapitoly, získává „subjektivní vypravěč“ dominanci.

Ostatně již z povahy literatury jakožto estetického sdělení vyplývá, že „objektivní text“ je krajnost, která se může uplatnit jen výjimečně, častěji jako reakce na nadměrnou subjektivizaci, a že ani v takových případech nelze roli subjektu vyloučit. Tento vyhraněný způsob er-formy je spíše potenciální tendencí, která se projevuje v rámci určitých vývojových období a žánrů – zejména v realisticko-naturalistické próze 19. století a v dokumentární a faktografické próze 20. století.

Projevilo se to právě v českém venkovském a historickém románu na konci 19. a na počátku 20. století, kam náleží i zmíněný *Kalibiv zločin*, v dílech Jiráskových, Klostermannových, Raisových, Novákové aj. Převládá v nich kronikářsky podávaný, pravidelně plynoucí děj, neosobní způsob vyprávění, věrné zachycení mluvy i zvyků, realistická drobnokresba. (srov. Janáčková 1967; Janáčková 1998) Rovněž Mukařovský psal v této souvislosti o tzv. objektivnosti vyprávění, jež podle něho nerozlišuje dost zřetelně „událost samu“ a „zprávu o události“: „...vypravovateli připadá – zdánlivě ovšem – nejvýše funkce objektivu ve fotografickém aparátu...“ (Mukařovský 1948 II, s. 329)

V dílech, tihnoucích k „objektivnímu textu“, jsou potlačeny úvahy a komentáře vyprávějího subjektu. Působit mají představené postavy, věci a události samy. Ovšem již samotný jejich výběr a dále jejich rozvržení, akcentování a podání vždy svědčí o latentní, byť ukryvané přítomnosti narativního subjektu.

Z novějších próz, které jsou založeny na dokumentarnosti, „non fiction“, můžeme uvést jako příklad knihu Trumana Capota *Chladnokrevně* (1966). V době vydání byla vnímána jako záměrný, teoreticky podložený pokus o nový typ literatury. Autor neosobně a faktograficky věcně popsal bestialní vraždu v starosvětské americké vesnici, její následné vyšetřování a odsouzení viníků. Po vydání knihy byl nařčen z lhostejnosti, senzačnosti, cynismu. O jeho „zainteresovanosti“ však svědčí již kompoziční stavba díla (paralelní střídání dvou dějových linií, které sledují nejprve budoucí vrahy a jejich budoucí oběti, později vrahy a vyšetřovatele), nemluvě o nenápadných hodnotících instrukcích. Tak např. ve chvíli, kdy Dick Hickock sedí v cele smrti, snaží se však o záchranu, revizi procesu apod., dodává autor lakonicky: *Nakonec však visel.* (Capote 1968, s. 266) Toto tzv. jisté předznamenání do budoucnosti (Lämmert 1968, s. 140 an.), jinak doména autorského vypravěče, narušuje dramatické dějové napětí, ale stejnou měrou také zdánlivě neosobní, jen fakta registrující vyprávění. Vyprávějího subjekt vystupuje z fikčního světa, jehož se zdál být nerozlišitelnou součástí. Potvrzují se tak názory, podle nichž je „vypravěč vždy přítomen ve všech dílech narativního umění“ (Kayser 1958, s. 90), protože zánik vypravěče by znamenal zánik románu (Kayser 1978, s. 198 an.), nebo jinými slovy: v jakémkoliv vyprávění „je autorský soud vždy přítomen“. (Booth 1961, s. 20)

CAPOTE, Truman

1968 *Chladnokrevně*, přel. Stanislav Mareš (Praha: Odeon)

RAIS, Karel Václav

1940 *Kalibův zločin*. Obrazy z podhoří. 13. vyd., Raisovy spisy, sv. I (Praha: Čes. grafická Unie)

LITERATURA

BOOTH, Wayne Clayton

1961 *The Rhetoric of Fiction* (Chicago)

DOLEŽEL, Lubomír

1976 „The Typology of the Narrator: Point of View in Fiction“, in *To Honor Roman Jakobson I* (Den Haag), s. 541–552

1993 *Narativní způsoby v české literatuře* (Praha: Čs. spisovatel)

JANÁČKOVÁ, Jaroslava

1967 *Český román na sklonku 19. století* (Praha: Academia)

1998 *Česká literatura II. Od romantismu do symbolismu* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny)

KAYSER, Wolfgang

1958 „Wer erzählt den Roman?“, in W. K., *Vortragsreise* (Bern), s. 82–101

1978 „Das Problem des Erzählers im Roman“, in *Zur Struktur des Romans*, ed. B. Hillebrand (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft), s. 188–202

LÄMMERT, Eberhard

1968 *Bauformen des Erzählens* (Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung)

MARTINEZ, Matias – SCHEFFEL, Michael

1999 *Einführung in die Erzähltheorie* (München: C. H. Beck)

MUKAŘOVSKÝ, Jan

1948 *Kapitoly z české poetiky I–III* (Praha: Svoboda)

JAK A PROČ SE PROMĚŇUJE VYPRAVĚČSKÁ PERSPEKTIVA V MÁCHOVÝCH OBRAZECH ZE ŽIVOTA MÉHO

Robert Adam

I.

Večer na Bezdězu je krátký text psaný ich-formou. Jeho první bezmála polovinu zaujímá úvahová pasáž, zarámovaná autorskými výroky, představujícími text jako *obraz ze života mého*. Ve vlastním vyprávění vzniká dvojí perspektiva „mezi vyprávějícím a prožívajícím Já“ (Stanzel 1988, s. 265), v naší terminologii mezi vypravěčem a proživatelem. Pevládající neutrální vypravěčská (préteritální) perspektiva je nejprve dvakrát modifikována užitím adverbia *teď* v popisně-vyprávěcích úsecích, teprve připravujících dějové jádro „obrazu“. Dějově nejexponovanější scéna se začíná proživatelovou myšlenkou, vyjádřenou přímou řečí bez uvozovací věty, ba ještě dříve posunem v časové perspektivě, která se uplatňuje zprvu jen u těch sloves, jejichž agentem je proživatel: *Vycházím ze brány, dole pode mnou míhala se světylka...* (Obrazy ze života mého, dále Obrazy s. 122) Jsou to v tu chvíli jediná dějová slovesa, zbytek je popis, protože tu není jiného subjektu, který by mohl být nositelem děje. Jakmile je probuzena druhá postava, popis ustupuje do pozadí (a je-li přítomen, je vyjádřen nevětně), děj se na malém prostoru zrychluje, postavy spolu vedou kratičký dialog (re)produkovaný přímou řečí a pak se od sebe vzdalují. S ukončením kolize postav klesá i dějotvorná závažnost a přemístění podávajícího subjektu z místa této kolize už je vyjádřeno znovu préteritem:

Budím modlíci se poutnici. Ona povstane; vysoká postava.

„Kam tak pozdě na modlení?“ táži se.

„Tam nahoře nocleh náš,“ odpoví dutým hlasem, vezme nůši a volným krokem zmizí v ouzké bráně; já jsem kráčel dolů po hoře a po krátkém čase byl jsem ve vsi.

(Obrazy, s. 122)

Vzápětí se dostavuje druhý dějový vrchol, který je zároveň vrcholem ideovým. Závažnost se opět promítá do změny času na aktuálnější působící přezens (anebo je touto změnou signalizována). Perspektiva se pootáčí směrem k proživateli i užitím nevlastní přímé řeči pro reprodukci jeho myšlenky a vysvětlením motivace této myšlenky, tj. důvodu, který k ní proživatele vedl: *...tuto jest hospoda, zdálo se mi, neb právě tak ohrazená byla hospoda, z které jsem před večerem na horu vyšel.* (Obrazy, s. 122–23) Takové vysvětlení je tu možné, protože děj už není tak exponovaný, tedy tak rychlý. Další předpoklad ospravedlňující proživatelovu mylnou domněnku už je do textu vložen přímo vyprávěčem, snad z ohledu ke čtenáři: více jsem pro šero nemohl rozeznati. (Obrazy, s. 123) Další část proživateleova uvažování je vyjádřena řečí přímou. Do bezprostředního pokračování děje, stále v přezentu, je vložen citát překladu Dělvgigovy básně: *vkládá-li jej tam proživatel či vyprávěč, nelze určit jednoznačně. Scéna (a tedy i perspektivní posun ve vyprávěcím čase) se pak končí uvnitř souvětí, kterým je završeno vyprávění dějů večerních: Zaražený se vrátím zpět a teprv po dlouhé chvíli nalezl jsem hospodu mou.* (Obrazy, s. 123) Krátký dovětek ranní, který následuje, je podán znovu z odstupu, v préteritu.

II.

V prvním dějství *Marinky* vchází osobní vyprávěč na scénu až po úvodní úvaze a popisu korza v Kanálské zahradě. V té chvíli se vyprávění začíná v perspektivě proživatele, takže jeho myšlenky, vyjádřené nevlastní přímou řečí *Jaká to směšná postava?, Proč ale sem zasedl?* (Obrazy, s. 126, 127), jsou do vyprávění zapojeny zcela organicky. Při popisu žebráka se přezens mění v préteritum a nastává zápas obou perspektiv, který trvá až do konce prvního dějství. Perspektiva vyprávěče má v tomto zápase navrch, vyprávěč uvažuje o motivaci žebrákova jednání a tím si udržuje od vyprávěného děje odstup. Jeho angažovanost v příběhu se však takovému odstupu vzpouzí: nejprve se vyprávění omezuje na zpětný záznam toho, co proživatel smyslově vnímal, a pak už se vyprávěč neubrání občasnému průlomů perspektivy proživatele do vyprávění. Kromě změn mluvnického času to dokládá i další užití nevlastní přímé řeči, tentokrát uvozené: *...tedy mne se týkala prosba tvá, pomyslim.* (Obrazy, s. 128)

V druhém dějství je napětí mezi vyprávěcími situacemi podobné. Vypravěč se snaží udržet vyprávění v epickém odstupu, neuchyluje se k přítomnému vyjadřování ani při popisu míst a osob, dokonce vkládá do textu autorské reflexe: */.../ onen hudebník, – proč se použí péro mé to psati? – onen – žebrák v Kanálské zahrádě...* (Obrazy, s. 133) Citová angažovanost jej však strhává k perspektivě proživatele na exponovaných místech, zejména ve scénách setkání s titulní postavou. Přítomná perspektiva se nejdůrazněji uplatňuje v dialozích (u sloves pravení ve větách, které uvozují přímou řeč) a u sloves pohybu. Právě ta bývají pro svou silnou dějotvornost prvními, na nichž v daném úseku textu ke změně perspektivy dochází. K zpřítomňování slouží kromě změny vyprávěcího času i užití přímé deixe: *Ted' novou rakev přinášeli hrobníci k šachtě...* (Obrazy, s. 141)

V *Marince* také ve větší míře než v předchozích Máchových dílech pronikají řečové prvky postav do řeči vypravěče. Přímá řeč je arci nejčastější formou reprodukce promluvení postav, ale rejstřík těchto forem se rozšiřuje o prostou parafrázi sdělení (*Ona mi vyřkla svou dávnou touhu mě seznati*, Obrazy, s. 133) a zejména o bohatší využití řeči nepřímé. V promluveních postav reprodukovaných nepřímou řečí se objevuje snaha o posílení signálů cizosti, konkrétně exprese a subjektivního hodnocení pomocí příslovce „tak“ (např. */.../ slyšel jsem o starém muži, který na novoměstském hřbitově tak smutně na housle hrává*, Obrazy, s. 141). Zvýraznění subjektivního hlediska postavy slouží i k vytvoření kontrastu dvou pohledů na titulní postavu, vypravěčova a macešina: */.../ nemohla pochopiti, proč by takovýto pán, kterého pro neobyčejný oděv za cizince držela, se po té, jak se s důmyslným usmáním vyjádřila, nedochcípě děvce doptával*. (Obrazy, s. 131) Závěr druhého dějství tvoří vlastně rovněž nepřímá řeč, která přechází v rozsáhlou parafrázi „pověsti“, v níž se už poněkolkáté doslova opakuje úvodní popis žebráka. Zde je vnější perspektiva lhostejné veřejnosti opět kontrapunktem k (explicitně nevyjádřeným) pocitům vypravěčovým.

PRAMENY

MÁCHA, Karel Hynek

1949 *Obrazy ze života mého*. Dílo Karla Hynka Máchy sv. 2 (Praha: Fr. Borový)

LITERATURA

ADAM, Robert

1998 „K vypravěčské perspektivě v Máchových Cikánech“, *Česká literatura* 46, 1998, s. 490–97

STANZEL, Franz K.

1988 *Teorie vyprávění* (Praha: Odeon)

NERUDŮV PAPOUŠEK ANEB KONFRONTACE NARATIVNÍCH MODELŮ

Dalibor Tureček

Ani ne šestistránková povídka *Papoušek* doposud stála mimo zájem vykladačů, ve stínu ostatních, dříve vzniklých Nerudových próz. Leckdy jako by stranou pozornosti zůstal i fakt, že do *Arabesek* byla vřazena až při jejich druhém vydání v roce 1880; tato skutečnost alespoň doposud nezavdávala příčinu vidět poslední Nerudův prozaický text¹ jako chronologicky i typově samostatné literární dílo. Přitom právě v něm vrcholí řada tendencí charakteristických pro jinak mnohostranně sledované proměny Nerudovy prózy od *Arabesek* po *Povídky malostranské*.²

Příběh je sklouben ze dvou dějových rovin, představujících zároveň dva protikladné modely narace. Prvá z nich, rámcová, otevírající vyprávění, přelomená následně ostrým řezem a dokončená až v samotném závěru, je prezentována pomocí fiktivních dokumentů: nejprve je stylizována jako blíže neidentifikovaný text, poté jako *nějaké papíry, ponejvíc dopisy*, mezi nimiž hraje klíčovou roli

1 Byla otištěna v lednověni sešitu Svatoplukem Čechem řízených *Květů* r. 1880, takže souběžně s otiskem *Mluvů neveršovaných* v Sládkově *Lumíru*, ty ovšem představují jedinou krátkou a jednoduše vyprávěnou epizodu, a tak je *Papoušek* každopádně posledním složitěji strukturovaným prozaickým textem Jana Nerudy.

2 Není zde možné ani účelně sledovat v úplnosti odbornou reflexi Nerudových próz. Za jiné připomeňme práci Aleše Hamana, 1968, a studie Jaroslavy Janáčkové, 1985.

přípis úradní. (Arabesky, s. 170–171) Vypravěč je ve vztahu k této rovině příběhu stylizován jako „čtenář“ – prvé čtyři odstavce textu se nacházejí v uvozovkách a jsou prezentovány jako „aktuálně čtené“ pasáže a stylizované „čtení“ se znovu objevuje i v konci povídky. Samotný začátek je dokonce uvozen čtyřmi tečkami sugerujícími fiktivní návaznost na předešlou, v textu ovšem nezachycenou etapu „čtení“; znaménko přerušené souvislosti tak ještě před prvním slovem příběhu odkazuje k neuzavřenosti textu, k tomu, co jej přesahuje a není v jeho rámci dopovězeno. Potencionální modelový, nebo také řečeno terminologií recepční estetiky projektovaný čtenář Nerudovy povídky (srov. Iser 1994, Fish 1975)³ je tedy od počátku orientován ke kontextovému způsobu čtení, kdy jednotlivé motivy – a dokonce, jak jsme viděli, i diakritická znaménka – mohou získávat povahu indexových znaků, odkazujících k dějům a významům ležícím mimo vlastní text.

Zároveň je čtenář hned zpočátku vystaven dějovému napětí, pramenícímu z informačního deficitu. Ocítá se přímo uprostřed akce, a to hned akce dvojí. Prvou z nich je již zmíněná stylizovaná „čtenba v rámci textu“, kdy je jen postupně odhalována „čtenářská“ stylizace vypravěče i okolnosti stylizovaného „čtení“ a reálný čtenář dlouho ani nemůže tušit případné další konsekvence této „intertextové lektury“ pro další rozvoj povídky. Stylizace vypravěče coby čtenáře přitom zřetelně navazuje na dosavadní tendence Nerudovy prózy. Jestliže v jeho publicistice vypravěč postupně od 60. let nabýval stále výrazněji stupňovaných rysů neomezeného a absolutního, ale zároveň vyostřeně ironicky prezentovaného vládce fejetonní mozaiky (srov. Tureček 1992), dělo se tak ve skryté polemice s tradičním „objektivistickým“ modelem vyprávění, založeným právě na roli vševědoucího a všemohoucího vypravěče, dominujícího nad ostatními vrstvami textové struktury a imperativního směrem ke čtenáři. Ve vlastní beletristické próze přitom Neruda tuto dominantní roli vypravěče postupně oslaboval a především relativizoval jeho schopnost nadřazeného, objektivizujícího soudu. V *Papouškovi* je pak vypravěči hned zpočátku místo vlády nad vyprávěným přisouzeno odhalování nejasných a neúplných stop torzovitého příběhu: ruší se tak bipolární napětí, kdy čtenář a vypravěč jako by byli situováni na „protilehlou stranu“ příběhu – stranu produktivní a receptivní; tím se zásadně zvyšuje a pro čtenáře nepřehlédnutelně demonstuje odstup mezi autorem a vypravěčem. Tato modifikace jistě nebyla v české próze Nerudovy doby zcela novou záležitostí. Dominovala ovšem v zábavné próze s tajemstvím a s výjimkou některých Arbesových romanet nebyla užívána v próze kladoucí důraz spíše na estetickou než na rekreativní funkci.

3 Pozornost recepční estetiky ovšem není soustředěna k individuálním aspektům čtení, ale k těm vlastnostem textové struktury, které jako její více méně instruktivní prvky slouží k realizaci estetického účinku.

Druhou rovinou počátečního dějového napětí povídky je obsah „čteného“ dokumentu, osnovaný kolem motivů popravy, šibenice, loupežného přepadení či kostry vstávající z hrobu. Již v Nerudově době by právě ony mohly být součástí zcela konvenční či dokonce triviální novely s tajemstvím nebo hororu. Jsou také podány se skeptickým nadhledem a lehce ironickým odstupem, který z hlediska dobových estetických norem opravňovala právě jejich trivialita. Hned v prvním souvětí jsou tyto triviální dobrodružné motivy výslovně označeny jako naivní a dokonce komická *pověra, upomínající na Itálii jižní* (Arabesky, s. 166): lokalizace tu sugeruje nekritičnost soudu, nekorigovanou emocionalitu a implikuje nedůvěru k primitivní, pudové mystice. Otevírá se tak další napětí, tentokrát mezi výrazně dějovými motivy počátku vyprávění a vypravěčovým zlehčujícím postojem k nim. Ona „italská“ dějová rovina – v rámcovém textu sehraje klíčovou roli mladý Ital a epizodně se objeví i vojáci italských regimentů v rakouském vojsku – ve své úplnosti vykazuje základní rysy charakteristické pro *Povídky malostranské*. Objeví se v ní dokonce i nerudovsky typická malostranská figurka věčně opilé trhovkyně, nazíraná nejprve optikou povrchně vnímajícího dětství jako komický předmět laciného vyražení. Především zde ale probíhá onen charakteristický „poznávací proces“ (srov. Vodička 1969), vedoucí čtenáře od pocitu nadlehčené převahy nad peripetemií i aktéry příběhu k poznání jeho nanejvýš tragické, hluboce lidské podstaty. Klíčovou roli hraje jediný časově zakotvený motiv, poprava Itala Enrica Barety, vykonaná na základě rozsudku rakouského vojenského soudu v Padově 11. dubna 1853. Kolem ní jsou rozmístěny stopy příběhu, který si ovšem čtenář snadno rekonstruuje a na základě této rekonstrukce změní původně podcenivý pohled na postavu opilé trhovkyně, ve které je vlastně skryta osudově raněná milující duše. Na zlomcích příběhu se tak – typicky pro Nerudovu prózu – otevírá významově klíčový prostor nedopovězeného: mezi popravou mladého muže a bolestně tragickým koncem jeho v bídě zestárlé milenky se rozprostře vlastní jádro lidské tragédie, o které se nemluví, ale k jejímuž nahlédnutí je čtenář veden prostřednictvím znaků indexové povahy – nejvýrazněji motivem pečlivě opatrovaných dětských šatiček v nůši osudem zbědované ženy. Stopy v textu, konstituující přímo nepojmenované významy (tragicky nenaplněná láska, mrtvé dítě) přitom nepřehlédnutelně odkazují k tématu, čtenář je bezpečně manévrován k závěrečnému efektu „prozření“ a konstrukce vyprávění se ve své základní strategii postupného demaskování zpočátku vybudované iluze typologicky shoduje se způsobem rozvíjení příběhů o panu Rybářovi či o žebráku Vojtiškoví. Rámcový příběh je s *Povídkami malostranskými* navíc ještě spojen výrazným rysem své tematické roviny, kterým je paradoxnost. Klíčový motiv popravy mladého Itala je nahlížen ze dvou úhlů. Nejprve se stává předmětem naivní pověry a popravenému je přisuzována schopnost pomáhat v neštěstí a nouzi; v závěru textu se poprava projeví jako příčina lidské tragédie: ten, kdo je v naivní víře vyzván o pomoc, nedokázal pomoci ani sobě, ani svým nejbližším.

Obě části rámcového příběhu jsou odděleny více než třemi stranami textu, které představují – alespoň z hlediska rozsahu – jádro povídky. Jejich úloha zároveň není pouze technická a nespočívá jen v jednoduchém vystupňování počátečního napětí zadržením závěrečné dějové informace. Střední část povídky je vedena z odlišné vyprávěcí perspektivy a vyprávěna odlišnou technikou, modeluje svébytný fikční svět a odkazuje také k samostatné části tématu. Zatímco rámcový příběh je z vnějšku nazírán jako uzavřený, do minulosti situovaný a tajemný děj, jehož obrys a povaha jsou vyprávěčem (a následně i čtenářem) postupně odhalovány, střední část se vyznačuje vnitřní vyprávěcí perspektivou a modeluje aktuální scénu z přítomné, všednodenní existence autorského vypravěče. Neruda tu také použil řadu dříve osvědčených postupů, charakteristických především pro jeho fejetonní tvorbu. Odbornický výklad o původu a charakteru vypravěčem chovaného panovačného papouška je veden analogicky s fejetonním způsobem výstavby starší arabesky *Mému vrabci* a zcela ve shodě s Nerudou hojně pěstovanými fejetony pojednávajícími o původ a vlastnosti nejrůznějších jevů (tak piva a čaje). Fejetonní povahu má i řada dalších použitých prostředků, zejména sklon k vyostřenému, ironicky zlehčujícímu pointování odstavců či vsouvání asociativně připojených anekdotických odboček. S Nerudovým fejetonem 80. let spojuje střední část textu zejména charakteristická stylizace vypravěče, kolísající mezi bohorovnou suverenitou „vládce textu“ na jedné a jakoby bezděky odhalovanou komičností „slabého člověka“ na druhé straně.

V rámci fejetonně nezávazného, asociativně komponovaného „tlachání“ jsou ovšem rozmístěny motivy, které odkazují přes hranici aktuálního vyprávění k dalším, za horizontem děje skrytým příběhům. Paralelně jsou tak poodhalovány, i když nikoli odhaleny další dva osudy: vypravěče a jeho papouška. Papoušek je obklopen záhadou, patrně dobrodružnou minulostí, nese fyzické stopy nevyjasněných minulých příkoří a utrpení, ke svému nynějšímu pánovi se dostal v krajně zuboženém stavu a vůči lidem jeví při každé příležitosti svou mstivou, násilnickou povahu. Jako citlivý bod vypravěčova mikrosvěta je exponován motiv staromládecké existence, tak charakteristický pro pozdní Nerudovu tvorbu. Vypravěč se v duchu hned dvakrát utíká k představě manželství, pokaždé, když cítí svizelnost svého osamělého života; epizodní technické postavy přítele, zprostředkujícího chybějící dějové informace, se pak hned na počátku jediného krátkého dialogu dychtivě vyptává na ženu a děti. *Musí být příjemno, být ženat* (Arabesky, s. 168), zní vypravěčova nostalgicky teskná maxíma. Není snad třeba teprve zdůrazňovat, že nenápadně, ale opakovaně exponovaný motiv vypravěčovy existenční samoty není možno vyložit z Nerudova vlastního staromládenectví, ale že podstatná je pouze jeho funkce v celku textové struktury. Právě motiv vypravěčova osamění, bolestně pociťovaného jako vlastní životní prohra, se v jejím rámci vyostřené střetává s motivy sebevědomé dominance vůči cizím příběhům. Tato druhá, navenek suverénní dimenze vnitřně strukturované postavy vypravěče, je exponována na mnohem širším prostoru a na rozdíl od teskných

povzdechnutí samoty je stylizována na samotné hranici ironie. Autorský odstup je tu čtenáři nenápadně signalizován i určitým paradoxem v konstelační rovině: mstivého a nezvládnutelného papouška si osamělý vypravěč zjevně přeje vnímat jako kompenzaci za neexistující rodinu, o čemž svědčí jak mimořádná péče, která je z jeho strany obskurnímu opeřenci věnována, tak i rozsah a emocionální povaha vnitřních monologů, ve kterých se na něj obrací.

Právě motivem konfliktu papouška s člověkem jsou také hned natřikrát propojeny rámcová a střední část textu: papoušek nejprve nežádoucím způsobem ruší úvodní „čtení“ fiktivního dokumentu a strhává pozornost ke druhé rovině vyprávění; vypravěčovy historky o mstivém papouškovi upomenou přítele na dávný slovní souboj zbědované trhovkyně s papouškem, a vypravěči se tak bezděky dostane do rukou materiál dokončující rámcový příběh; poslední scénou povídky je pak palčivé zranění vypravěče papouškem v okamžiku, kdy se – vtažen do náhle objasněných souvislostí rámcového příběhu – přestane mít před svým potměšilým domácím mazlíčkem na pozoru. Fikční svět Nerudovy povídky je tak naplněn fatálně zraňovanými a izolovanými aktanty, jejichž osud byl – pro čtenáře nevysvětlitelně záhadně – přelomen: popraveným Italcem, jeho zchátralou milenkou, která přišla i o malé dítě, osamělým vypravěčem, vytvářejícím si pošetilou iluzi kompenzace své samoty a konečně kdysi patrně týraným a nyní nesnesitelně agresivním papouškem, který nedokáže přijímat dobrodiní svého pána. Tematický prostor, který se na základě těchto textových stop otevírá, se již čtenáři nenabízí s nepřehlédnutelnou autoritativností, jak tomu bylo v případě rámcového textu. V celku povídky jsou rozhodující spíše nenápadně podsouvané souvislosti jednotlivých – často z hlediska výstavby příběhu disparátních – motivů; čtenářova aktivita je tak v rámci této mozaiky směřována k odlišnému způsobu rozumění, než jaké vyžaduje lineárně komponovaný příběh.

Vzhledem k místu povídky v celku autorova díla i s ohledem na její pozici v rámci novočeské prózy je zároveň způsob vyprávění podstatněji než její skeptické a deziluzivní téma, představující jinak jeden z velmi charakteristických rysů pozdního období Nerudovy tvorby. Základním rysem strategie vyprávění je konfrontace dvou vyprávěcích perspektiv, vnější a vnitřní. Dále se text vyznačuje potlačením lineárně kauzální kompozice prostřednictvím důsledné retrospekce, upomínající na novelu s tajemstvím, a především „zciuzující“ stylizací lineárního příběhu jako „povídky v povídce“. Podstatným momentem se konečně stává konfrontace lineárně kauzálního příběhu s mozaikovitým pásmem autorského vypravěče. Lineárně komponovaný rámcový příběh se sice jednoznačně a vzhledem k povaze impulsů obsažených v příslušné části textu invariantně poddává čtenářskému rozumění. Tím ovšem není významotvorná energie povídky vyčerpána: v jejím jádru se ocitá vzájemná, mnohohrstvá a co do výsledku již méně samozřejmá konfrontace obou částí textu. To vše je vyvrcholením odklonu od klasicky rozvíjeného příběhu, který můžeme v Nerudově díle sledovat od *Arabešek* k *Povídkám malostranským*. Zároveň je v rámci této řady stále oslabována

a implicitě zpochybňována pozice objektivního „pána příběhu“, vypravěče. Nerudův vypravěč postupně stále zřetelněji ztrácí schopnost objektivizovaného soudu, jeden ze základních předpokladů kauzální linearitě příběhu. Sám se současně – především svými klamnými iluzemi o světě a zejména o sobě samém – stává jedním z klíčových motivů, spoluutvářejících nad strukturou textu rezignovaně skeptický fikční svět, soustředěný k nitru člověka jako k místu vyostřené střetávání iluzí a deziluzí. Připomeňme zde alespoň pro *Povídky malostranské* tak typickou funkci dětských vypravěčů, jejichž očima je – třeba v povídkách *Hastrman*, *Přivedla žebráka na mizinu* či *Pan Ryšánek a pan Schlegel* – na počátku textu budována naivní, idylicky harmonizující fikce, která má být v dalším postupu vyprávění rozrušena. Jinou modifikací oslabování klasické zprostředkující role vypravěče a zároveň posílení jeho místa v rámci významotvorného potencionálu textu představuje do krajnosti subjektivizovaný a vnitřně rozkolísaný vypravěč povídky *U tří lilíí*. Další variantou téhož je pak postupná, zato důsledná deziluze vypravěče ve *Figurkách*. V *Papouškovi* stojí Neruda v tomto ohledu nejbližší narativní strategii *Figurek*; vypravěč tu nejen není „pánem příběhu“, ale ani „pánem vlastního osudu“ a neovládá dokonce ani vrtošivé domácí zvíře.

Souběžně s kvantitativní expanzí českého realismu tak Neruda počátkem 80. let dotvořil krajně subjektivistický, deziluzivní a vůči možnostem objektivizovaného poznání i hodnocení do krajnosti skeptický typ povídky. V kontextu české tvorby 80. let ovšem zůstala tato varianta krátké prózy takřka ojedinělou záležitostí. Podstata fikčního modelu světa, člověka a jejich vzájemného poměru, který *Papoušek* představuje, stejně jako způsob stylizace vyprávění zato v mnohém ohledu předjímalý o několik desetiletí pozdější prózu existenciální.

PRAMENY

NERUDA, Jan

1952 *Arabesky* (Praha: Čs. spisovatel)

LITERATURA

FISH, Stanley E.

1975 „Literatur im Leser: Affektive Stylistik“, in *Rezeptionsästhetik* (München: Wilhelm Fink), s. 196–227

HAMAN, Aleš

1968 *Neruda prozaik* (Praha: Odeon)

ISER, Wolfgang

1994 *Akt des Lesens* (München: Wilhelm Fink)

JANÁČKOVÁ, Jaroslava

1985 *Stoletou alejí* (Praha: Čs. spisovatel)

TUREČEK, Dalibor

1992 „K vývojové hodnotě Nerudova fejetonu“, in *Jan Neruda 1992*. Sborník jubilejní nerudovské konference. Pedagogická fakulta UK v Praze (Pardubice: Mlejnek), s. 90–100

VODIČKA, Felix

1969 „Poznávací proces v Povědkách malostranských“, in *Struktura vývoje* (Praha: Odeon), s. 177–192

CESTA Z POUTI

POSTAVA A KRAJINA V POVÍDKÁCH BOŽENY NĚMCOVÉ

Alice Jedličková

Řada povídek Boženy Němcové tematizuje krajinu jako dějiště, respektive cestu krajinou již v expozici. Obraz kraje obvykle nezůstává na úrovni konkretizující kulisy, nýbrž je uváděn do vztahu s postavami a zvýznamňuje se v jejich komentářích nebo více či méně vyjádřeném stanovisku vypravěče. V následující rekapitulaci se pokoušíme skloubit hledisko chronologické s vyznačením analogických postupů, zvláště pak míry explicitnosti vypravěčova hodnocení; rádi bychom se dobrali obrazu jakési vývojové linie sledovaného jevu, ukazuje se však, že probíhá spíše ve vlnách stylových inovací a návratů k tradičním schémátům.

V *Sestrách* (1854) je popis „líbezného místa“, jež se má stát tajným útočištěm milenců, zprostředkován nadosobním vypravěčem, který ovšem neskrývá sympatie k postavě. Ta je uvedena průhledně hodnotícími výrazy v harmonický celek s přírodou, jež jako by se snažila být dostatečně příjemným i skvostným rámcem pro dívčinu krásu *!.../ u širokého dubu, pod nímž vřesu i mechu jak by schválně nastlal, děvče ustane. !.../ Skrze stromoví zažehne poslední paprsek slunce a osvětluje hlavu děvčete, napolo pokrytou zlatým čepečkem. !.../ Tak sedí děvče v mechu jako kytička.* (Dobrý člověk, s. 159, 160) Zcela zřejmě hodnotící je také stanovisko osobní vypravěčky v *Chudých lidech* (1856), kde je obraz krajiny ovlivňován její schopností zapojit se do nového prostředí a zušlechťenou vnímavostí pro přírodní atmosféru; tento postoj oponuje nelibosti městského hosta promlouvajícího v incipitu.

V expozici *Karly* (1855) se vcelku konvenční popis výhledu do kraje zhodnocuje především radostnými výkřiky a dikůvzdáním vojenských navrátilců, kteří překročili hranice; geografický výklad podávaný veliteli vojáků je pak pro místního sedláka příležitostí k vyjádření lokální hrstosti:

„– hyn ty dva vrchy u samých oblak jsú Panny Marie prsa.“ „Toť je Oser a Arborec,“ vpadl mu do řeči důstojník. „Nu, hu vás je zoví tak, hu nás jinak,“ pohodil hlavou Chodovák...

(Patero dívek, dále PD, s. 162)

Také v *Dobrému člověku* (1858) je hodnocení z velké části přenecháno postavám. Přírodní, venkovské prostředí tu má, jako v zásadě u Němcové, pozitivní charakter a je také líčeno v opozici k „cizím krajům“ či znemravnělému prostředí městskému¹: na začátku se Madla, nezvratně rozhodnutá odejít, loučí s rodným krajem v slzách a s takřka osudovým váháním: *rozhlédla se několikrát po malé zahrádce.... Položíc sepáté ruce k ústům a uslzené oči zdvihnouc k obloze...* (PD, s. 41). Naivní tetka hledí na Vídeň jako na konec světa a projevuje obavy, že tak daleko snad *ani léta není*; špatnou pověst velkoměsta potvrzuje zkušený povozník Hájek. Madlino poznávání nových krajů je však implicitní součástí jejího rozvíjejícího se vztahu k Hájkovci: cizí města a vesnice se dívce jeví důvěrně známé a blízké díky vřidné autoritě jejího průvodce.

Ve skrytější, rafinovanější podobě podává nadosobní vyprávěč hodnocení dvou prostorů prostřednictvím rozrůznění stylistických postupů v expozici *Divé Bány* (1856):

Vestec je velká dědina, mají tam kostel i školu; u kostela je fara, podle ní chalupa kostelníková, také rychtář zůstává uprostřed vsi, na samém konci dědiny pak stojí chaloupka obecního pastýře. – Za chalupou táhlo se dlouhé údolí, ohrazené z obou stran vršinami, porostlými nejvíce jehličím. Semtam bylo vidět mejiště nebo zelený palouk, na němž porůzno bělokoré, světlolisté břízy stály, ty dívky mezi stromovím, jako by je tam byla příroda vyrůst nechala k obveselení těm zasmušilým smrkům a jedlím, vážným dubům a bukům. Uprostřed údolí mezi lučinami a polmi tekla řeka, zrovna okolo pastýřové chalupy; břehy její vroubené byly olší a vrbou.

(PD, s. 116)

¹ Již v *Baruše* (1853) se spolehlivě uspořádané (a puntičkářsky, až mnohohlavě vyličené) hospodářství Barušeina otce dostává do kontrastu s dezorientujícím ruchem v pražských ulicích a zvláště pak podezřelým, nečistým vzhledem Baruškou nerozpoznaného hodinového hotelu.

První část popisu lokality, rozděleného na dvě pasáže pomlčkou, je věnována „prostoru civilizace“. Popis je věcný až strohý, neindividualizovaný, aperspektivní, představuje spíše jakýsi obecný model „rozprostranění“ sociální struktury vesnice. Naproti tomu popis věnovaný prostoru za hranicemi „civilizace“ je mnohem pestřejší, alespoň náznakově perspektivizovaný, stylisticky obohacený personifikacemi stromů, jež přírodní kulisu proměňují ve společenství nejrozličnějších a navzájem komunikujících povah. Srovnání se strohým raportem první části nám dovoluje domýšlet se, že přírodní lokalitu považuje vypravěč za mnohem zajímavější a staví ji hodnotově výše.

Uvedeme-li expozici do vztahu s příběhem titulní postavy, zjišťujeme, že stylové rozrůznění a formální oddělení popisu obou prostředí předjímá dělení prostoru tak, jak je prožívá a je nucena prožívat Bára. Vesnická komunita se k ní chová spíše odměřeně, ne-li nepřátelsky. V přírodě se naopak cítí volná i bezpečná, sblíží se s vodním živlem i víchry, ví, jak si počínat v řadě obtížných situací; v přírodě si také ověří neexistenci zlých duchů a tato zkušenost ji dodá pocit racionální převahy nad pověřčivými vesničany a motivuje i její odvážný kousek. Především však vzájemnost, kterou ji odpírá lidské společenství, zakouší Bára právě zde.

Tuto elementární blízkost k přírodě má divá Bára společnou s Viktorou, obyvatelkou lesní jeskyňky; právě ona přináší první jarní petrklíč, neboť právě ona je zároveň nositelkou klíče k tajemství přírody, jež jsou ostatním lidem již vzdálena. I její smrt je důsledkem živelného zásahu přírody a všemi obyvateli údolíčka je vnímána jako Viktoriny důstojná či jí přiměřená, zároveň jako vykoupení ze smutného osudu.

V *Babičce* (1855) má příroda dvojí základní rozměr: na jedné straně je to prostor respektovaného pradávného řádu, jehož součástí je i živelnost, na straně druhé je to prostor kulturní krajiny, zřetelně a účelně přizpůsobené řádu venkovského života. Viktoria je organickou součástí prve jmenovaného prostorového kontinua a do druhého vstupuje jen v letmých setkáních se svými „vzdálenými bližními“. Ostatní postavy jsou integrovány do kulturní krajiny, která je samostatným dějištěm dětských her a moudrých rozprav s babičkou, v nichž dostává i časoprostorový rozměr paměti lidského rodu či národa (vyprávění pověstí a proroctví), jindy zas vytváří příležitost k společnému zamýšlení nad vášněmi a osudy, jako například devět křížů ve Rtýnském lese.

Nedotčenou přírodu všechny postavy, jimž vypravěč dopřeje projevit nějaký postoj, nejčastěji citový, uctívají jako oživenou. Tak je tomu v naivním, mytizujícím vyprávění babky kořenářky, jež jarní povodně vypodobňuje jako nářek Rybrcoula zapuzeného princeznou Kačenkou. Ve vyprávění obou myslivců ústí líčení zážitků a zvyklostí v hlubokou sebereflexi; právě oni spojují řád kulturní krajiny s přírodou, kterou vnímají jako citlivý subjekt, jehož duchem jsou prostoupeny všechny bytosti. Oba to zakoušejí při násilném zásahu do tohoto celistvého organismu: pan Beyr se prohřešuje zastřelením smy, rýznburský

pocítí hlas svědomí a upřímnou lítost nad „plačícím“ poraženým stromem. Osamělý smrk v krkonošském dole je pro pana Beyera stejně jako pro vězně z jeho romantického příběhu místem meditace a smíření. Senzitivní Barunka v rozjitřené náladě jarní noci obtížně rozlišuje mezi hlasy přírodního dění a hlasem svého nitra – prostor vnější a prostor duše se prostupují...

Právě v *Babičce* však najdeme také vyhocenou situaci bloudění; v páté kapitole vypráví babička, inspirována panoramatickým rozhledem po krajině, pověst o Boušíně: osamocené děvčátko tu zabloudí v lese domněle známém, jímž bylo zatím vždy bezpečně vedeno. Bloudění je však pro ně ve výsledku vysvobozením, neboť dosud němé dítě nejen najde cestu k domovu, nýbrž i cestu k lidem, ke komunikaci: za svou upřímnou modlitbu² je odměněno darem sluchu a řeči.

A právě bloudění je klíčovým motivem následující interpretace nedokončené povídky *Cesta z pouti* (1859/1860):

Hlavní hrdinka Verunka se loučí po návštěvě Prahy s tetou, jež ji pečlivě vypravuje na cestu.³ Odjezd venkovského formana sice o chvíli propásly, dívka se však energicky vydává ve stopách známého povozu, který jí ukazuje cestu. Cítí se natolik nezávislá a silná a touží po volnosti, že se jí nechce tísnit se ve voze a nesnaží se jej dostihnout. Mladičké dívčí postavě dokonce vypravěč připisuje až výjimečnou vnímavost a tíhnutí k reflexi: *Bylo jí milejší jíti pěšky, po krajině se rozhlížeti, zažívat dojmy, jež cítila, a vštěpovati si v mysl obrazy, které viděla za svého třídenního pobytu v Praze, než seděti stěsněna ve voze a poslouchati rozprávky dvou starých poutnic, o nichž věděla, že s Dohnálkem zpátky pojedou.* (PD, s. 10–11) Tento „nadstandard“ je o něco později korigován milou naivitou Verunkina zážitku z divadelního představení: *.../ jak byla se strýcem v divadle,*

2 Tato situace variuje princip obrácení k Bohu, jež Němcová opakovaně označuje za nezávislé na povaze místa ve XII. kapitole *Babičky* zatouží modlitci se Barunka: „*Kýž bychom nyní klečely na Sněžce!*“ – „*Chceš-li Bohu vroucně vzývat, všude k tomu místo, zem Páně celá krásná,*“ řekla babička... (Babička, s. 177) Stejně soudí i myslivec, který se právě prohlásil jako Bářin ženich a osloví jejího otce: „*– dejte nám tedy vaše požehnání! Třebas to bylo na hřbitově, všude zem Páně, všude Bůh!*“ (PD, s. 155)

3 To je mimochodem motiv, který Němcová velice oblibuje a vždy mu věnuje detailní pozornost, dokonce až obsedantně opakuje některé prvky; v *Dobrému člověku* i v *Cestě z pouti* vypravuje stará příbuzná mladé děvče časně ráno na cestu, radi, jak si počínat, jak naložit s oděním, v obou případech takřka identicky úzkostlivě dbá na bezpečné uložení peněží: „*Kampak, za štůdra – z kapsy bys je niohla ztratit. – Je to pár rýnských – na cestě si to spočteš – a tuhle pár grešlí si dej do kapsy.*“ (PD, s. 46). „*Dej si je za štůdra, z kapsy bys je mohla snadno vyhodit, a tu máš pár grošů drobných, abys je (dvacetník z domova, A. J.) nemusela měnit...*“ (PD, s. 10); pozorujeme i obdobnou delikátní taktiku, s níž obě ženy odvádějí svůj finanční příspěvek. Kromě toho, že podrobný popis výpravy na cestu je z hlediska psychologického adekvátní důkladností, s níž se na ni prostý člověk chystá, není vyloučeno, že Němcová v paralelních situacích bez zábran sahala k „textovým prefabrikátům“ z předchozí tvorby. Příbuzný je v obou povídkách též zálibný popis hezké dívky, jejíž rozpálený obličej se pod šátečkem naplňuje cudně, naplňuje koketně skrývá před zraky mimojdoucích obdivovatelů

z něhož se jí ani nechtělo, a jak se divila, když ta mladá panna, co uměla a již opravdu litovala, – zase živá ven vyšla (...) (PD, s. 12)

Vztah postavy ke krajině se ovšem podstatně proměňuje poté, co Verunka zjistí svůj omyl, totiž že se vydala po nesprávně ze dvou cest za cizími vozkou. Dva kolemjdoucí muži jí poradí, jak vozkovi nadejít, Verunka se přesto léká, protože musí nejen opustit jistotu silnice, ale hrozí jí i nevytáhnuté setkání s četníkem; nemůže se totiž vykásat domovním listem, který jako vozkova pasažérka nepotřebovala. V této fázi cesty dívka zcela ztrácí dosud vřelý zájem o své okolí: *Nevšímalá si tu a tam pracujícího v poli lidu, neposlouchala zpěvu vysoko nad ní se vznášejících skřivánků, neohlédala se po svěžích lukách...* (PD, s. 13) Zatímco do zjištění omylu *nejvíce ji líbila ta široká řeka, po které tu prám, tu loďku viděla plouti...* (PD, s. 11), nyní už na ni pomýšlí jen jako na nevábný zdroj vody: *ráda by se napila, ale voda byla jako rmut.* (PD, s. 14) Setkání s chudobnou rodinou v Řevnicích osvěží nejen její tělo, ale i dobrotivou duši: za trochu vody, vlídné dětské štetění a kratičký doprovod odmění Verunka s radostí malé děvčátko všemi dostupnými dary ze své skromné výbavy na cestu v touze přispět potřebným.

Doporučení, která jí děvčátko dá k další cestě, působí jednoduše a bezpečně a nesou příznak důvěrně známého: *„Tamto od božích muk nechodíte cestou dolů, ale jděte po mezi nahoru, až k plané hrušce. Od hrušky slezete s kopečku dolů na cestu a ta vás povede rovničko do Svinář.“* (PD, s. 17)

Verunka mysl je cele zaujata osudy chudobné rodiny, a tak dívka zapomene, že si umínila vyhnout se setkání s četníky. Krajina se jeví přívětivá, jednotlivá znamení její cesty se spolehlivě ukazují; tvářnost kraje jí navíc připomíná podobu kraje rodného a posiluje tak její naději na šťastný návrat:

U božích muk zastavila se na otčenášek a tak jí bylo utěšeně, že si, jdouc po mezi nahoru, zpívati začala: „Kdes holubičko, kdes lítala, kdes své bílé peříčko zmáchala“ hlasem jako zvon. – Ale utěšená ta chvíle netrvala dlouho. – Když přišla k plané hrušce, zastavila se, aby si oddechla. – Oko její utkvělo na osvětlených vrších Housínského pohoří a přála si, aby to byly vrchy šumavské a ona jim tak blízkou.

(PD, s. 17–18)

Na plánované cestě se však náhle objeví četník a vyděšená Verunka bezhlavě prchá zpět s myšlenkou hledat úkryt u svých řevnických hostitelů:

Ale pod křížem zmátla si cesty a místo vlevo běžela vpravo cestou dolů, přes kamení, hroudy, přes koly, rejhy a stoky, přes pole, luka, vrchy, přese všechno uháněla jedním vrhem jako štvaná strašnou mátohou, neohlédajíc se ani vpravo ani vlevo, ani za sebe, jen vždy před se, kde by našla úkrytu a odpočinku. – Již nepostačuje jí dech, nohama sotva vládne a tu hle, pod

vrchem svěží louka a pěkný háj. Tam dověče se k smrti umdlena a klesne na zem porostlou mechem a travou.

(PD, s. 18)

Povšimněme si gradace v popisu Verunčina úprku: jak překážky v její cestě narůstají, zvětšují se od kamení až po samé vrchy, od hrud až po pole, rozšiřující prostor horizontálně i vertikálně. Dimenze Verunčina útěku jsou hyperbolizovány v míře připomínající stylistickou zkušenost Němcové pohádkárky. Na hranici svých sil se dívka uchyluje na okraj svěžího hájku, půvabné místo však už nedokáže vnímat jako útočiště:

Všude ticho. – Bylo by ji potěšilo, kdyby slavík v háji zazpíval – anebo pes zaštěkal! – Ani hlásku nikde, ani ten lístek nezašuměl! Verunka zdvíhala pomalu hlavu a ohlížela se po slunci – slunce bylo na západě – ohlížela se po louce, po háji, ale nic, – ani živé dušičky nikde.

(PD, s. 18–19)

Přírodní scénérie už nepůsobí příznivě díky své příbuznosti s Verunčíným domovem, nepomáhá ani to, že jde o prostředí, s jehož povahou je dívka dobře obeznámena. Kraj se mění v neživou kulisu, nastává jakési ticho před bouří, vyvolávající neurčité obavy z budoucího. Ustrašená Verunka se dokonce bojí ticho porušit a promlouvá sama k sobě šeptem. A tu přichází okamžik přesahující situaci venkovské dívky, jež se octla v neznámé krajině, situaci poutníka, který sešel z cesty:

Začalo ji býti teskno a zdálo se jí, jako by zem pod ní rostla, jako by se rozšiřovala do nekonečnosti, zdálo se jí, že vůkol všecko převeliké, a cítila se všecka opuštěna, tak malá proti té velikosti.

(PD, s. 19)

Záměrně jsme text rozdělili, aby pasáž vynikla. V originále na ni těsně navazuje Verunčina náhlá, rázná a psychicky nemotivovaná snaha vybědnout z obtíží: *Navzdor všemu vzhopivši se, vyšla rychle z podstromí na louku* (PD, s. 19). Hlas večerního zvonku, který zanedlouho zaslechne, zazní Verunce jako hlas vykoupení, hlas křesťanské obce a dobrých lidí, a zanedlouho se také setká se svou zachránkyní Toničkou, která ji uvede do svého domova a slíbí pomoc v další cestě. Všechna hrůza je brzy zapomenuta, jedinou památkou na ni jsou Verunčiny zhmožděné nohy, mateřsky ošetřované hostitelkou. Povídka končí idylickým vyjevem: uprostřed noci se neočekávaně vrací domácí syn a nachází ve svém loži půvabnou spící dívku. S okouzlením v srdci a řadou nezodpovězených otázek v mysli uléhá jako její oddaný strážce v zahradě...

Obdobné otázky si klade i čtenář, domýšleje se možných vyústění příběhu. Fragment se pak může jevit jako uzavřená kapitola povídky, v níž milá dívka ztratí sice cestu, nalezne však přechodný domov, přátelství, ba možná i lásku. Pokud si čtenář tyto otázky neklade, spokojí se s otevřeným koncem, který dodává příběhu spíše idylickému nádechu romantického tajemství.

Čtenář přítomný v tomto textu se však vrací k onomu úryvku tematizujícímu vztah putující postavy ke krajině a ztrátu cesty. Řekli jsme, že v pověsti o Boušině je bloudění trpkou zkouškou důvěry v Boha, za niž je zbožné děcko odměněno obnovením dosud utlumených smyslů. Bloudící děvčátko se přitom bojí zloby rodičů, „zlé zvěře“ spojené s příchodem noci. V *Cestě z pouli* hrdinka záhy unikne bezprostředně hrozícímu nebezpečí, které je dodatečně odhaleno jako plané. Úzkost v ní však zůstává, myšlenka na modlitbu jí na myslí nezataně (modlila se u božích muk v radosti a pohodě). Dosud prosluněný kraj se najednou jeví nevysvětlitelně nebezpečný, přestože nebezpečí pominulo, a především nejen neznámý a cizí, nýbrž i „odcizený“, přírodní scénérie ztrácí své obvyklé charakteristiky. Prostor jako by získával převahu nad postavou, odnímal jí sílu: zatímco vyčerpaná dívka se choulí do sebe, krajina kolem se zdánlivě rozpíná do děsivé nekonečnosti.⁴

Zdrojem úzkostného stavu už není jen nezkušenost mladé dívky, obava ze zpoždění, ze ztráty cesty, úředního násilí či veřejné ostudy... To je pocit ztráty útočiště vůbec, úzkost z bezmoci a nicoty osamělého člověka, úzkost pramenící z nejistoty, kam se obrátit, úzkost ze světa.⁵

V kontextu rozřádných rozhovorů o místních mravech a zvyklostech, jež Verunka vede s ostatními postavami, v jímavém rámci loučení a možného citového setkání snadno unikne sledovaná pasáž čtenářové pozornosti nebo se oslabí její významový dopad. Přesto ji považuji za nesmírně zajímavou: v popsaných souvislostech tvorby Boženy Němcové je to jev singulární. V textu

4 Obdobnou situaci, ovšem epicky rozvinutou a stylisticky bohatší, nacházíme v povídkovém souboru Adalberta Stiftera *Pestré kamenné* (1853) pod titulem *Horský křehut*. Kontrast mezi idyličností zápletky a metafyzickým zážitekem prostoru je tu ještě vyhraněnější. dvě děti z horské vesnice se o vánočních svátcích vydávají přes horský hřbet za babičkou do údolí; sejdou s cesty a po dlouhém bloudění se za zvuku vánočních zvonů šťastně shledávají se svými zachránci, k nimž se připojila celá vesnice, která dosud na rodinu s odstupem hleděla jako na „přivandrovalce zdola“. Situace ohrožení a společného úsilí působí jako „integrační katalyzátor“. Sřední část povídky fascinuje obrazem ledovce, který zde reprezentuje časoprostor popírající běžné dimenze.

5 Dovoluji si v této souvislosti připomenout poetické zápisky Edvarda Muncha: *Šel jsem po cestě se dvěma přáteli - slunce zapadlo za horu nad městem a fjordem - pocítil jsem nápor smutku - nebo se náhle změnilo v krvavou červen. Zastavil jsem se, upřel o zábradlí, smutně unaven - přátelé se po mně ohlédli a pokračovali dál - díval jsem se na plápolující mraky nad fjordem, byly jak krev a nic, a město - modročerný fjord a město - mi přátelé šli dál a já tam stál a trásl se strachy - a cítil jsem, jako by velký, nekonečný výkřik šel tou nekonečnou přírodou. (Wittlich 1985, s. 20)*

samém už nenacházím argumenty, jimiž bych doložila její svébytnost, zbývá tedy doklad názorný. Kdybych měla pro povídku vybrat ilustrace, doprovodila bych ji vcelku bez výhrad několika obrázky Adolfa Kašpara – s výjimkou partie „bloudění“. K té bych přiřadila dílo expresionistické. Zdá se mi totiž, že Verunčina „ztráta cesty“ je obrazem němeého výkřiku do neslyšícího prostoru; možná i jakousi momentkou bloudění autorčina...

PRAMENY

NĚMCOVÁ, Božena

1940 *Dobry člověk a jiné povídky* (Praha: L. Mazáč)

1941 *Patero dívek* (Praha: ELK)

1999 *Babička* (Praha: Lidové noviny)

WITTLICH, Petr

1985 *Edvard Munch* (Praha: Odeon)

POTOK – KŘÍŽ – KNIHA

POZNÁMKY K SÉMANTICKÉ VÝSTAVBĚ
ROMÁNU KAROLINY SVĚTLÉ KŘÍŽ U POTOKA

Václav Vaněk

Karolina Světlá přetrvává dnes ve čtenářském povedení především jako autorka knih o jedincích ocitajících se v situaci osudového citově-morálního dilematu nebo obětujících své city vyššímu, nadosobnímu mravnímu příkázání. Většina jejích próz má ostatně podobnou postavu (častěji ženu – *Frantína*, *Zvonečková královna*, *První Češka* atd., ale i muže – *Nemodlenec*, *Lamač a jeho dítě*) již v titulu. Takovému personalizujícímu určení námiětu titulem se ze známějších prací Světlé vynikají pouze dvě – *Vesnický román*, v jehož názvu autorka ve zkratce akcentovala disparátnost zvoleného prostředí a žánru, a *Kříž u potoka*.¹ Jeho ústřední postava, Evička Potocká, je přitom již od vydání knihy přijímána jako přímo prototypové ztvárnění nřavně skvělé hrdinky, stvrzující navíc svou dokonalost citovou obětí. Zvýraznila-li oproti její postavě Světlá v titulu *potok* a *kříž*, musíme se ptát, jaké místo ve struktuře románu zaujímají právě tyto prvky.

1 Dále uvádíme KP, citujeme podle vydání z roku 1994. Číslo označuje příslušnou stranu

Děj románu je situován do „utěšeného údolíčka“, ohraničeného půlkruhem hor. Jeho obyvatelé jej obvykle opouštějí jen za obchodními nebo úředními záležitostmi, často taková cesta za hranice důvěrně známého končí tragicky (Veník Kobosil umírá na vojně steskem po domově, dolanský stárek poznává v Praze při korunovaci lehkomyšlnost své milé a vzdává se lásky atd.). Údolí je uzavřeným světem, vybaveným ostatně vším potřebným k životu i ke smrti (kostel, hospoda, hřbitov).

Mezi množstvím potoků, které stékají z hor a napájejí vodou úrodnou půdu údolíčka, jeden nabývá zvláštního významu. Evičku na něj upozorňuje pěstoun ve vyprávění o tragickém osudu rodu Potockých:

„Pohlédni k horám; tam, kde jsou nejvyšší, uzíš na okraji lesa vrcholky jejich, kryjící skálu, strmou a vysokou. Nevšímej si stavení nad ní, jestli' pouhou jen strží, jindy tam říkali u Kobosilů, teď je prázdné; tím lépe si všimni toho, které v stínu skály v sadě se rozkládá. Hle, mezi ním a lesinou do údolí se sklánějící se to teď zatřípytilo jako zlatá nit, i zaleskl se tam v slunci potok shůry padající, jenž pomáhá také mlýn náš hnát. Po potoku tom má stavení i rodina v něm bydlící jmeno svoje, říkají tam, jestli to ještě nevíš, u Potockých, odtamtud pocházeli nešťastní ti bratři.“

/.../ Právě v tom okamžiku jako by slova jeho tím většího měla nabýt pro ni významu, zahořely hory, skála, strž nad ní, stavení pod ní, potok, les podél něho se táhnoucí v krvavé záři západu. (KP, s. 50)

Totéž činí i pěstounka, když vypráví příběh Józin: *Pramínek /.../ na své pouti lesem stále vzrůstá, až co potok široký a hluboký spadává okolo Potockých do údolí, kdežto spojiv se s vodami jinými naplňuje rybník náš. (KP, s. 71).*

Tento *potok* tedy spojuje všechna tři místa, v nichž se odehrává románový děj. Pramení poblíž *stavení Kobosilových*, v němž vyrůstala nešťastná Józa, protéká kolem Józinou kletbou stíženého *statku Potockých*, pohání *dolanský mlýn* a hned za ním končí svou cestu v rybníce. Tím je dána jeho určující role v utváření románového prostoru; je osou propojující důležitá místa děje, jeho voda plyne od počátku (setkání Józy s Mikšem) ke konci (katarzní Eviččin návrat na místo osudového rozhodnutí) tragické historie. Stává se dokonce aktérem románového děje: po potoce posílá Józa své nikdy nepřijaté milostné vzkazy, kytice divokých horských bylin pro Mikše, proti proudu potoka až k jeho prameni se v den před svatým Janem vydává Evička, aby poznala místo Józiny lásky, podél potoka pak v zamyšlení dojde na místo svého osudného setkání se Štěpánem.

Potok je tak jedinou viditelnou spojnicí mezi dvojím světem v románu se setkávajícím – mezi světem hor, drsným a zasvěceným silám přírody, v němž z

lidi přežívá pouze okoralá rodina Kobosilova, a světem údolíčka, venkovské pospolitosti, kultury a civilizace.² Na hranicích těchto dvou světů, na úpatí hory se nalézá statek Potockých. Ve směru toku potoka, z hor, přichází do něho Józa a její kletba tak dopadá na rod Potockých z výše, jako přírodní katastrofa; vzhůru proti proudu (proti směru přirozeného působení přírodních sil) se naopak vydává Evička. Její cesta je už touto skutečností mnohem těžší.

II.

Potok tedy vymezuje prostor, v němž se odehrávají děje románu. Samotný jeho pramen, studánka v nejhlubším lese na hřebenu hory, je místem, kde se Józa setkává s Mikšem Potockým a kam se potom uchyluje i v osamoceném snění o lásce.

Také na druhém konci cesty potoka, poblíž rybníka, se utváří prostor pro osudové dívčí snění. Ve mlýně Dolanských jako by se sbíraly, „nilely“ a ve vyprávění proměňovaly temné události pramenící v horách a vodou přinášené do údolí. Jako o historce z dávných dob se Evička dozví od pěstouna o zabiti jednoho z Potockých druhým pro dívku ze mlýna, jako rodinné tajemství vypráví její pěstounka příběh Józin – a právě pěstouni tak nechtěně iniciují Eviččinu oběť.

Historie sdělovaná Evičce pěstounem je spojena s polozbořenou kapličkou nedaleko mlýna, v polích uprostřed úhoru. Na toto podivné, pusté místo poznamenané bratrovraždou: *!...! jako by tu příroda působit přestávala. Nebylo tam široko daleko ni stromku, ni křoviny, ni významnější byliny, jen nizounká plavá tráva půdu pokrývala... Bylo to místo nejen pusté, ale i zapomenuté, mrtvé tam vždy panovalo ticho, každý zvuk tam se rozléhající byl jen ozvěnou hlasu vzdáleného, nikdy tam nevznikal, vždy jen zanikal* (KP, s. 47), přichází Evička snít a přemýšlet, zde se odhodlává ke své oběti.

Stojí tak proti sobě dvě místa spojená nejen potokem, ale i svou sakrální povahou (kaple jako posvátné místo křesťanské, pramen-studánka jako posvátné místo pohanské), a konečně i vzájemnými odkazy v textu: Evička u kapličky *položivši si knihu na klín, tak radostně a dychtivě se dala do čtení jako poutník, hasi-li si v lese pustém žízeň u stříbrojasné šplouchající studánky* (KP, s. 47), Józa líčí proměnu přírody ve chvílích čekání na milého u studánky uprostřed pustého lesa slovy: *„Jako by to ani nebyl tenž les, kde denně bývám na stelivu, nýbrž kostel jakýs, jehož sloupy jsou ty vysoké kolem mne stromy, v nichž to nešumí vítr, nýbrž hrají varhany jako o bílou sobotu o vzkříšení.“* (KP, s. 76)

2 Spojení mezi jednotlivými dějišti zprostředkovávají i účastné či toužebné pohledy, které Evička vysílá do dálků od kapličky, později k domovu od kříže. Vizuální spojitost všech tří míst však v těchto případech pouze podtrhuje jejich praktickou komunikační inutnost.

Oba privátní prostory, v nichž hrdinky nalézají místo pro formulování svých nejvlastnějších tužeb a citů, je charakterizují i jako reprezentantky neslučitelných světů: *studánka* určuje Józu, i s bratrem od mládeí udržovanou v nevzdělanosti (*Čáry byly jejich modlitbami, svatým písmem i zákoníkem; více na ně dávali než na kněze, ba než na Boha samého*. KP, s. 64), za zástupkyni světa přírodních sil, pohanských rituálů a kouzel, *kaplička* pak připomíná Eviččino místo na straně křesťanství a kulturního společenství.

Józa svedená Frankem z hor do statku Potockých se skrývá se svými nejsoukromějšími city za večerů do vrb na břehu potoka, na stejném místě pak končí vlastní rukou svůj život. U kamenného kříže, který dal Franěk vystavět nad jejím hrobem, se setkává Evička se synem Potockých Štěpánem, místo u kříže se jí stává útlukem (v samotě i v hovorech se Štěpánovým bratrem Ambrožem) poté, co ji Štěpán opustil. Józa a Evička se mijejí v čase (a to o více než půl století), setkávají se ale v místě, v němž dávají průchod svým nejprivátnějším citům. Jako se ke stavení a světu Kobosilových přimyká Józina studánka a k mlýnu Dolanských Eviččina kaplička, tak se ke statku Potockých patří *kříž* u potoka.

Tento kříž označuje střed románového světa, do něhož pak vstupuje s celým svým symbolickým potenciálem. Nacházejí se uprostřed cesty mezi studánkou a kapličkou je znamením, v němž se prostupuje symbolika pohanská (průnik světa živých a mrtvých) se symbolikou křesťanskou (místo utrpení, oběti a víry). Především je však místem střetnutí (a syntézy) protikladných sil.

Střetnutí Evičky a Józy probíhá jako boj o odčinění Józiny rouhačské kletby. Rovnováha je nastolena spíše než Eviččinou obětí jejím přijetím Józiny bolestné zkušenosti ztracené lásky (v symbolické rovině ji vyjadřuje situace, kdy po roztržce Evičky s Ambrožem zjevivší se Józina duch vytrhává nůž ze svých prsou a vraží jej do Eviččina srdce). Tato zkušenost je zviditelněna Eviččinou jízvou na čele, která se opakovaně připomíná ve výjevu Ambrožova umírání i v trpce ironické závěrečné scéně románu. Zestárlý, již zcela zapomnětlivý pěstoun vykládá u kapličky Evičce znovu starý krvavý příběh o dvou Potockých bratřích jednu dívku milujících, příběh, který se stal předznamenáním osudu jejího i Józina. Přidává i svou oblíbenou průpověďku o lásce, která *je nejhorší ze všech na světě zimnic* (srov. KP, s. 53 a 241). Eviččin pohled je při tom upřen, stejně jako kdysi, k horám, ne však ke statku Potockých, ale ke hřbitovu, kde leží milovaný Ambrož.

Uhor kolem kapličky *Evička proměnila v zahrádku, kterou pečlivě pěstuje* (KP, s. 241). Jednoznačnou odpověď, jestli cena zaplacená za přijetí a kultivaci Józina přírodního, pudově elementárního prožitku je přiměřená, však Světlá nedává.

III.

Svět románu je utvářen knihami, které formují minulost (knihy Ambrožových předků byly spáleny cizími žoldáky a jejich popel vhozen do potoka: „...že snad tu pravý počátek kletby vás stihající?“ ptá se Evička, „Tak jest,“ dotvrzuje jí Ambrož, KP, s. 198) i budoucnost rodu Potockých (Evička vyzývá Ambrože, aby do náhodně zachované kroniky předků přidal *tu nejspanilejší ze všech stránek*).

Józino ponížení má původ v pověstné knize, kterou prý panský ovčák získal od samotného ďábla. Ta se mu stala zdrojem vědomostí, s jejichž pomocí připravil kouzelný nápoj pro Józu. Proti moci této magické knihy stojí Evička se svými knihami a novinami, která se znalostí světa vyčtenou z románů nepřipouští kompromis ani city menší než absolutní. Pokus napravit rod Potockých pouze za pomoci této mravní výbavy selhává – Eva je dokonce Štěpánem přinucena vzdát se své četby a zamknout knihy do truhly. Uspěje, teprve když získá podporu Štěpánova bratra Ambrože.

Také on svůj osud spojuje s knihou – se starou kronikou Čech, k níž je přivázáno několik archů náboženských úvah a rodinných záznamů předků Potockých: „Ó, jací to byli lidé a jaké to měli myšlenky! Zápisky ty jsou mými modlitbami, jimiž k Bohu se povznáším a v nebi prodávám.“ (KP, s. 197) Teprve prolnutím Evičiny nezkoušené učnosti a Ambrožovy nekultivované moudrosti, čerpající však ze zdrojů národní a rodové historie, mohla být moc Józiny kletby zlomena. Proti magické moci kouzel a zařikání tak i v tomto případě stojí křesťanská víra a lidská vzájemnost.

Józa a Evička se nekonfrontují pouze jako dvě milující ženy, jedna z lásky proklínající, druhá svou lásku obětující, do jejich střetu se promítá boj sil přesahujících osud jednotlivce. Ten nalézá výraz v uspořádání románového prostoru. Józa náleží ke světu hor, ve kterém dosud vládne divoká příroda a člověk je podřízen jejím nezbadatelným zákonům, Evička přísluší do světa civilizovaného lidského společenství; její úsilí o zrušení kletby nad statkem Potockých má i dimenzi kolonizační.

Opuštěná místa, kam se obě dívky uchylují se sny, jež mají rozhodnout o jejich budoucnosti, se stávají místy jejich citového, ale i duchovního zasvěcení – Józe se nejen zdá les být kostelem, ale i na Mikše pohlíží jako na *nebeské zjevení*, jeho řeči má za *prorocství*, a také Evičce je u kapličky *jako by u zpovědi bývala*. Právě tato skutečnost, primárně posvátná podoba obou míst, kaple i pramene, a povaha Józiny kletby, která je explicitní výzvou Bohu a výrazem pochybnosti o boží existenci („*Oslyšíš-li mne, pak volati budu, ...že nejsi, že nikdy nebyls, že zvuku jen se klaněli a báli.*“ – s. 108), dodává střetu obou dívek rozměr ideově náboženský.

Součástí obrozenského pohledu na svět bylo i romantické okouzlení předkřesťanským mýtem, pohanskými rituály a bohy. Toto okouzlení, zdá se, se

však týkalo společnosti ve svém celku citící nábožensky konvenčně (a zahrnující např. i kněze). Existující rozpor byl reflektován (viz např. Lindova *Záře nad pohanstvím*), k jeho důslednému domýšlení však chyběla odvaha a zřejmě i výrazové prostředky. Na samém konci celé epochy se ale objevuje s novou naléhavostí. Někde (jako v Erbenově *Kytici*)³ otevřeněji, jinde (jako v dílech Boženy Němcové a Karoliny Světlé) skryt pod povrchem citově laděných příběhů. Karolina Světlá pak jako jediná ze zmíněných autorů nalézá sílu k položení otázky, která nutně vyplývá z pochopení a přijetí obou světů jako ideově autonomních a rovnoprávných – otázky samotné boží existence. Otázky, kterou se stupňovanou naléhavostí klade v následujících románech, ve *Frantíkovi* a *Nemodlenci*. Již jejím položením se ocitá v názorové blízkosti jiných autorů své doby – Karla Havlíčka, Jana Nerudy a jejich kritického skepticismu.

Hovořit o „objektivním romantismu“ (Janáčková 1985, s.125) lze tedy v souvislosti s dílem Karoliny Světlé také v tomto kontextu: jako o schopnosti objektivizovat vášnivě prožívaný rozpor a učinit z něj osu uměleckého díla.

Celý děj románu *Kříž u potoka* je rámován postavou starého mlynáře dolanského. Začíná se okamžikem jeho úmrtí, retrospektivně se dozvíme o událostech jeho života, znovu je připomenut v poslední větě románu. Tato postava v sobě spojuje rysy obou dívčích protagonistek. Se zaniceným odhodláním se nejprve bouří proti Bohu, střílí do nebe a vzpírá se otroctví tělesnosti. Při pokusu obejít se bez spánku upadá do nemoci, která připomíná Józina kataleptický stav po požití kouzelného nápoje (*počal sice dýchat, údy pohybovat, oči otvírat, ale nadobro vzpamatoval se nemohl*). Později dochází smírné vyrovnanosti s Bohem, pokory a mravní vznešenosti, která ho spojuje s Evičkou (*Zdědila po něm všechny jeho myšlenky a návyky, všimá si mlynářka, KP, s. 44*). Dožívá však – stejně jako Evička v závěru románu – poznamenán zraněním, se životními silami podloměnými chorobou. Ani v případě jeho osudu Světlá bezvýhradně rozhodnutí střetu přírodních sil a křesťanského světa nenabízí.

V titulu románu však *kříž* (v době K. Světlé jistě chápaný především jako symbol křesťanský) a *potok* (přírodní fenomén, vyvěrající z pramene, posvátného pohanského místa) nalézají prostor vedle sebe.

PRAMEN:

SVĚTLÁ, Karolina

1994 *Kříž u potoka* (Praha: Knižní klub, převzato z vyd. 1968 Praha: Odeon)

3 Téma (ukradení duše ženy) i zpracování Józina příběhu (mužovo hledání pomoci u moudré báby, jeho vlna na ženě smrti, motiv potoka) nápadně upomínají na Erbenovu baladu *l'raha*

ČECH, Leander

1891 Karolína Světlá (Brno: Hlídka literární, doplnčný otisk)

JANÁČKOVÁ, Jaroslava

1985 „Kříž s románem“, in *Stoletou alejí* (Praha: Čs. spisovatel)

KLEINSCHNITZOVÁ, Flora

1919 „Náboženské postavy z lidu v díle Karoliny Světlé“, *Listy filologické* 46,
1919, s. 29–45, 91–106

LIŠKOVÁ, Věra

1945 „Ke kompozici a k povaze díla Karoliny Světlé“, in *Pasmrtný odlitek z prací*
(Praha: Melantrich)

ŘEPKOVÁ, Marie

1977 *Vypravěčské umění Karoliny Světlé* (Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství)

PŘÍRODA V DÍLE SVATOPLUKA ČECHA

PROTIKLAD ČESKÉ KRAJINY A EXOTICKÝCH KRAJŮ

Andrea Vítová

Vážné úvahy o národním údělu, verše poznamenané reflexí sociálních problémů, historické obrazy, barvitě líčení nejprostších lidských osudů i pokusy o rozpoznání a pojmenování nejniternějších lidských pohnutek, vlastní nevyjímaje – to vše je obsaženo v poezii Svatopluka Čecha, která se již mnohokrát stala předmětem zájmu literárních vědců a kritiků.

Na rozdíl od nich mě v díle tak rozsáhlém a myšlenkově i výrazově bohatém zaujala zdánlivě nezávažná, okrajová motivika: obraz přírody a krajiny, jenž prolíná Čechovými básněmi – ať už v drobnějších veršovaných útvarech či naopak rozměrných básních, ohlasech historických událostí, nebo ve verších, jež sdělují autorovu bezprostřední dobovou zkušenost. Motivy přírody a krajiny, související nejčastěji s místem, kde se odehrává daný příběh, jsou mnohdy spíše v roli prvků doplňujících a dokreslujících děj samotný. Je dokonce velmi těžké najít Čechovu báseň, v níž by vyličení přírody v jakékoli z jejích podob tvořilo jádro uměleckého sdělení. A najdeme-li přece takovou, jde pak například o personifikaci (v básni *Váda květů, kde spolu rozmlouvají květiny*, Čech 1899, s. 252). Přestože přírodní motivy nestojí v pomyslném pořadí co do závažnosti na prvním místě, jsou důležitější součástí Čechovy poezie, než by se snad mohlo zdát.

Opustím proto tradiční priority zkoumání (a vůbec čtení) Čechovy poezie a pokusím se nahlédnout do básníkovy bohatého repertoáru přírodního.

Obraz přírody má v Čechově poezii mnoho různých obměn. Utěšené výhledy do poklidné české krajiny se střídají s divokou krásou člověkem ne-

dotčených míst, dávno zapomenutá zákoutí s pečlivě pěstěnou zahrádkou. Ve všech jmenovaných případech je ale vidět jedno společné – objevují Čecha jako básníka, který citlivě využívá vjemů, poskytovaných doslova všemi smysly. Pro úplnost je zde třeba podotknout, že tato vnímavost se zdaleka netýká jen popisů prostředí a využití přírodních motivů. Popis, který nám prozradí stejnou citlivost pro detailní zachycení i poměrně nepatrných vjemů, nalezneme ve verších Svatopluka Čecha opravdu mnohokrát. Příkladem toho může být první sloka z básně *Zimní noc*:

Naslouchám samotou, co vítr pěje.
Zhasíná svíce. Hledím na stěnu,
kde mroucí zář, jak lampa čaroděje,
mihavých stínů kreslí proměnu.
Stín vánočního stromu mezi nimi
větve mi kývá, hraje kosmatými.
Tma nyní kol. Skrání do dlaně se hrouží.
Leč kolem čela, cítím, že mi krouží
má poesie chmurná vděků planých
jak motýl noční křídel otřepaných.

(Čech 1880, s. 219)

Jak je na tomto úryvku patrné, zasahuje básníková představivost a citlivé rozlišování určitého obrazu nejen do popisů přírody. Zároveň se ovšem dá říci, že jsou to právě ony zmíněné přírodní motivy, ať už v drobných nebo v rozsáhlejších líčeních, kde dochází tato Čechova jedinečná schopnost největšího uplatnění.

I. V krajině domova

Již poslední si ověnčili snop
koukolem, chrpou, mákem v plné slávě...

(Ve stínu lípy, Čech 1880, s. 129)

Česká krajina a venkov – to je u Čecha řada motivů spojených především s představou domova. Je to místo návratu, místo, které kontrastuje marností, prchavě slávě, rušnému životu města. Je spojeno s dětstvím a čistotou citů, ačkoliv má zajisté daleko k bezstarostné idyle. I v malebných údolích se mohou odehrávat dramatické lidské osudy (*Lešetínský kovář*), a uprostřed úrodných polí zalitých sluncem dochází také k osudovým střetům mezi lidmi (*Sekáči*).

Přesto není možné upřít české krajině zobrazované v Čechových básních značnou dávku malebnosti, ztvárněnou například již zmíněným údolím. V následujícím popisu souzní obraz důvěrně známé krajiny v čisté a nedotčené podobě se silně citově podbarveným návratem k dětství a mládí.

Bud' zdrávo, údolí mé tiché, skromné!
Můj ráji dávno ztracený, bud' zdrav!
Jak hejno křepelék tu vzlétá pro mne
z každícké brázdy upomínek dav.
Ty jabloně nad mořem zlatých klasů
mi šeptají o blahu zaslých časů,
ta blízká stezka, vinoucí se v bor,
mne vábí k místu, kde tak často vítal
mladého samotáře jedlí sbor
a z nízkých větví poustevnu mu splítal.

(Ve stínu lipy, Čech 1880, s. 122)

V další ukázce jde skutečně o ideální stav, výchozí podobu určité části krajiny. Ta tvoří protiklad pozdějších změn, kterými v průběhu děje krajina i lidé v ní procházejí.

Krásně bylo v Lešetíně:
Vesnička ta prostomilá
jak robátko v matky klíně,
utajena světu, snila
ve hvozdnatém údolí.
Vížkou rděl se nad dědinou
kostel mezi topoly,
a kol něho v zeleň stinnou
třešní, jabloní a hruší...

(Lešetínský kovář, Čech 1899, s. 5)

Jiným podstatným rysem krajiny domova v Čechových básních je její těsné spojení s člověkem. Není to přitom jen prostřednictvím některé z postav vyprávěného příběhu, jež by byla k zobrazovanému místu vázaná svou přítomností nebo vzpomínkou. Je to všudypřítomnost dávných a nejprostších lidských činností, zachycená v obrazech tichých vesnic, zdálky viditelných kostelních věží, sadů, zahrad, polí. Právě pole, a to zejména v čase žní, se stávají závažným motivem mnoha básní. Výlučně v tomto prostředí se odehrává báseň *Sekáči*, zachyceno je i v dalších básních (ve sbírce *Jitřní písně*, v cyklu *Ve stínu lipy* i jinde).

To vojsko míru v pozlaceném havu,
kam sahá zor, pláň halí kolkolem,
mák růměný se mísi k jeho davu
a modrooká chrpa s kolkolem.

(Moravě, Čech 1887, s. 47)

Zlaté obilí, červené máky nebo modré chrpy doprovázejí v několika básních Svatopluka Čecha čas žní. Autor zde položil důraz na namáhavou lidskou práci a na její spojení s bohatstvím, které člověku dává příroda. Přítomnost člověka v krajině, kde má svůj domov, zachycují často právě ty básně, které jsou zmíněným propojením věnovány sociálním problémům.

V širším pojetí je básníkovi loukou i celá vlast, která neopatrována zůstává pustá (Komenský, Čech 1899, s. 273). Je dokonce podobná „zimnímu luhu“ (Čech: Zpěvník..., 1895, s. 12) a znovu rozkvést může jen s novým snažením (Mládeži, Čech 1877, s. 65).

Stejně jako výhledy do otevřené krajiny polí a luk dokáže Čechova obraznost vytvořit tichá zákoutí, která jsou místem rozjímání, ponoření se do minulosti, snění, ale i konečnosti, zmaru. Příšeři s břečťanem, omšelými kameny, rozvalinami a mechem je například dějištěm básni *Tajné hoře, Z dob zašlých* nebo *První a poslední* (Komenský, Čech 1899, s. 221, 223 a 262). Rovněž v tomto typu popisů je možné pozorovat opakující se základní charakteristický okruh motivů, který ovšem autorova fantazie vždy doplňuje o další podrobnosti závislé na vyprávěném příběhu. Opakující se motiv trosek pobožené stavby upomíná i tentokrát na přítomnost člověka, avšak ta je zde již jen minulostí, vzpomínkou. Příkladem zmíněných vypodobnění může být závěr zlomku o dívčí válce z *Posledních veršů*, kde je vyličené okolí bojovníky dávno opuštěného hradu Motola:

Spíš jak zelené se pohorky tu pjaly
za smaragdnu loukou bezstarostné valy,
mistry balvan z nich, jež samet mechu halil,
v před se do příkopu zarostlého svalil,
puklice kde listů býlí všeho rodu
kladlo na hnojící zelenavou vodu...

(Dívčí válka /zlomek/, Čech 1910, s. 112)

Zobrazování důvěrně známé krajiny, která je básníkovi především metaforou domova, dětství a klidu, má svou pevně zakotvenou podobu. Básník využívá omezený repertoár motivů, jako je například víska usazená v údolí, věž kostela, zlatý lán obilí, šumící stromy, lípa, chrpy, vlčí mák atd. Tyto motivy mají ráz určitých zástupných symbolů, k nimž není třeba hromadit množství dalších atributů, neboť jsou ve všeobecném povědomí. Stačí tyto symboly zmínit a čtená-

řova fantazie na základě obdobných, známých obrazů sama dovytváří krajiny a místa, kde se děj odehrává.

Pokouší-li se však Čech evokovat přírodu a krajinu neznámou, exotickou, znamená to pro výstavbu popisu zásadní obrat.

II. Okouzlený dálkami

Ó pralese, ty spousto nádherná
ty krás, velebnosti, kouzel, hrůz i žasů,
pokladnice tvarů nezměrná
i barev, světél, stínů, vůní, hlasů...

(Čech 1884, s. 17)

Svatopluk Čech není pouze básníkem české krajiny. Jeho příběhy se odehrávají také v dalekých a pro tehdejšího čtenáře velmi exotických zemích, jako je například Indie ve veršované bajce *Hanuman*, v blíže neurčeném dějišti *Písní otroka* nebo v Čechem tolik obdivované kavkazské krajině.

Zde se nezdědka dostává ke slovu příroda bujná, divoká a (oproti předchozímu) mnohdy nedotčená lidskou rukou, v některých případech i oproštěná od vzpomínek a užšího osobního vztahu. Tím vším se liší příroda exotická od přírody domova.

Avšak není to jen rozdíl významový. Změna prostředí se promítá i do formální podoby popisů obou typů krajin. Při popisu krajiny cizí, neznámé, ať byla samotnému autorovi blízká či nikoli, nelze už vystačit s pouhým náznakem, nelze uvést jen konkrétní vizuální motiv a spolehnout se na to, že všechny ostatní vjemy se zcela přirozeně samy přidají. Vylíčení místa děje, jež je čtenáři vzdálené, pak skutečně vyúsťuje v poezii všech pěti smyslů. Je nepoměrně bohatší a detailnější, vyznačuje se zhuštěným řazením epitet a bohatým slovníkem, navíc ozvláštněným užíváním cizích slov, která přidají popisu na cizokrajnosti. Tak působí výrazy *zlatý velmogula parasol* nebo *liana, jež visí guirlandami se sykomory* (Čech 1884, s. 18), které čteme ve veršované bajce *Hanuman*.

Obrazy exotické krajiny na první pohled zaujmou svou barevností. Barvy a odstíny v popisech přírody nezvyklé jsou vyobrazeny výrazně a jejich účinek je navíc vystupňován adjektivy *plamenný, bleskotavý* apod. K důležitým barvám patří sytá zeleň, purpurová, rudá (*Tam kolébá se motýl na květu jak oheň křídlatý*. Čech 1884, s. 19). Názvy barev mohou být zastoupeny také pojmenováním drahých kamenů, rubínu, smaragdu, chalcedonu nebo safíru, jindy hrou světla, která zasahuje do široké a působivé barevné škály. Dokladem je ukázka:

V tom listů mnohotvárném zpeření
noc potýká se hravě s denním svitem
v odstínu sterém, vábně rozmanitém,
až dolej hustší, hustší šereň
přechází zvolna v soumrak pověčný...

(Čech 1884, s. 18)

Stejně působivá je Čechova schopnost vyličit v nejrůznějších podobách moře, s nímž se setkáváme hned v několika jeho dílech. Těmito popisům svou dynamičností vévodí ty, kde je vyobrazena mořská bouře. Za všechny jmenujme alespoň jeden, v závěrečném oddílu *Písní otroka*, který je zároveň alegorií nesnadné cesty lidstva za ideálem.

Nestvůrných vln hřbety táhlé, rozšlehané vláhy prach,
smrště divoké a strže – všechno děsný krve nach
a sluch plní třesk a hlomoz, jakby v boji bez mezi
srážely se litých vojů oštěpy a pavezý –

(Čech: Písně otroka, 1895, s. 75)

Stejně pestře jako nespoutanou přírodu pralesa či jižní mořskou hladinu rýsuje básníkova fantazie v básni *Dagmar* obraz zcela odlišné krajiny Dánska jako země *ladně nakupených vrchu, hvozdů snivých* a zároveň *lučin smaragdových, jarní vláhou zpitých, / stinných vrb a buků, šerých různě hájin, / pestrých stád a chatek olším poukrytých* (Čech 1885, s. 116). Vykeslení snového jezera s hradem ukrytým v lesích uvádí kapitolu s názvem *Gurre*. Celá je prostoupena barvitými popisy přírody, jež mají vypodobnit zvláštní krásu tohoto místa a podtrhnout jeho pohádkovost i klid, vše, co kontrastuje s dalším vývojem příběhu.

Zvláštní místo má v Čechově tvorbě Kavkaz, kam se autor vypravil v květnu 1874. Své okouzlení kavkazskou přírodou vypsál nejen v *Kresbách z Kavkazu*, které byly uveřejněny v *Lumíru*, ale i ve své poezii. Ve verších inspirovaných reálným a hlubokým autorovým zážitkem vystupují z Čechovy epiky scénérie nezkrocené kavkazské přírody, působivě vykreslené v básních *Čerkes*, *Na hrob Havlasův* nebo v jednom z oddílů cyklu *Ve stínu lípy* (Čech 1880). Čech sám je popsal slovy: *Ale nud' se, když ti hlavou víří tisíc obrazů, jejichž obrysy tě uchvacují novostí a lahodností svou, jejichž barvy tě omamují svěžestí a živostí svou, že nevíš, který z nich zachytíš a položití první do rámce zpominání.* (1874, s. 408) Představují záplavu různobarevných květů, husté porosty, kde se kmeny stromů zaplétají do sebe, porostlé úponky planého chmelu a divoké révy. Přes zřejmé zaujetí kavkazskou přírodou nejsou ovšem zmíněné Čechovy básně jen nadšeným popisem cizí země. Především vyprávějí o osudech lidí nespoutaných konvencemi, toužících po svobodě, kteří na cestě za ní dávají

všanc vše. Prostředí nevázané, nezkrocené kavkazské přírody je těmto příběhům nejen dějištěm, ale i paralelou.

Svým příspěvkem jsem chtěla přiblížit opomíjenou marginální motiviku Čechova básnického díla a poukázat na jeho schopnost dívat se pečlivě kolem sebe a viděné věci také proclítit. Při této příležitosti chci také poděkovat paní profesorce Janáčkové za to, že se mi pod jejím vedením literární dílo nikdy neproměnilo jen v pouhou položku výzkumu a že se mi neztratilo to nejdůležitější – vnímání díla v podobě prožitku.

PRAMENY

ČECH, Svatopluk

- 1874 „Kresby z Kavkazu“, *Lumír* 1874, II. svazek, s. 408
- 1880 *Nová sbírka veršovaných prací* (Praha: Grégr a Dattel)
- 1884 *Hanuman* (Praha: Ed. Valečka)
- 1885 *Dagmar* (Praha: F. Šimáček)
- 1887 *Jitřní písně* (Praha: Ed. Valečka)
- 1895 *Písně otroka* (Praha: F. Topič)
- 1895 *Zpěvník Jana Buriana* (Praha: F. Topič)
- 1899 *Lešetínský kovár a Menší básně*, Sebrané spisy S. Č., díl II. (Praha: Fr. Topič)
- 1910 *Poslední verše*, Sebrané spisy S. Č., díl XXX. (Praha: Fr. Topič)

ITALSKÁ CESTA JULIA ZEYERA 1883-1884

Anna Stejskalová

Julius Zeyer navštívil Itálii dvakrát. Poprvé tam odjel na podzim roku 1883 a vrátil se do Čech počátkem července 1884. Druhý pobyt byl značně kratší – trval jen od počátku listopadu do poloviny prosince 1892 – a neměl pro jeho literární tvorbu žádný význam; souvisel s ryze soukromými spisovatelovými záležitostmi. Soustředíme se tedy na první cestu a její odraz v Zeyerově díle.

O tom, kudy vedly spisovatelovy kroky, se dovídáme z dopisů, které psal Josefu Václavu Sládkovi, Aloisu Kašparovi, Josefu Maudrovi a Marii Kalašové, dále ze životopisné studie Jaroslava Kanpera a z monografické práce Jana Voborníka (viz PRAMENY).

Při prvním pobytu navštívil Zeyer řadu italských měst. Itálie v něm zanechala hluboké dojmy, okouzila ho uměleckými památkami i krásou své přírody. Byl nesmírně nadšen starou architekturou, sochařskými a malířskými díly, atmosférou starých kostelů, klášterů i pozůstatků antických staveb. Jeho cesta vedla přes Benátky, Veronu, Milán, Janov a Pisu do Florencie, odsud do Sieny, Říma, Neapole, na Sicílii a po krátkém výletu na pobřeží severní Afriky opět přes Sicílii, Florencii a Turín zpět do Čech.

O prvních dojmech krátce po příjezdu do Itálie napsal 20. listopadu 1883 z Janova Josefu Václavu Sládkovi: */.../ chodím jako ve snu po celý den a večer unavením klesám. Jakých dojmů! Hlava mi jde kolem.* (Sládek – Zeyer 1957, s. 73) V obdobném tónu píše 28. listopadu téhož roku z Florencie Josefu Maudrovi: */.../ žiju jako ve snu! Benátky, Verona, Janov, Pisa, Florencie – jeden jediný sen krásy.* (Dolenský 1923, s. 176)

Z korespondence víme, že celý měsíc pobýval ve Florencii – psal o tom příteli Aloisu Kašparovi i Josefu Václavu Sládkovi – a měl v úmyslu vrátit se tam ještě jednou (Kašpar 1902, s. 509). Tento svůj záměr uskutečnil při zpáteční cestě do Čech. Bloudil v okolí města, díval se z pahorků na ně i blízkou krajinu, sedával ve stínu pinii a cypřišů, procházel se starobylými ulicemi. Mnoho času trávil v zamyšlení a nadšení v kostelích a kláštorech před obrazy a freskami Giottovými a Fra Angelicovými i před reliéfy Luccy de la Robbii: *Dnes byl jsem v klášteře sv. Marka, v cele, kde žil Fra Angelico, viděl jsem jeho fresky v celách ostatních mnichů. Bloudil jsem dnes kolem města, viděl pahrbky Florencie a okolní krajinu, žádná na světě mě dosud tak nedojala. To je modrý sen, jako bajka se ti zdá. Vím teď, kde staří mistři brali pozadí k svým madonám.* (Dolenský 1923, s. 176)

Zeyer navštěvoval místa spjatá s velkými osobnostmi italské renesance a těžce nesl, že náš národ nikoho takového nemá: *Předevčírem byl jsem v domě a v komnatě, kde se Dante narodil, dnes stál jsem v Santa Croce u hrobu Michelangela, Galilea a Alferiho. Bože, jak jsou jiní národové šťastní, a my jsem chudi, praví žebráci.* (Sládek – Zeyer 1957, s. 75)

Z Florencie odjel těsně před vánočními svátky, 22. prosince, do Sieny. Ještě před odjezdem navštívil Fiesole. Nezapomenutelně na něho zapůsobilo svými přírodními krásami a vzácnou symbiózou středověkých, antických a dokonce i etruských památek: *Dnes jsem putoval do Fiesole, je to nejpoetičtější místo, které jsem posud viděl, půvabně k nepopsání /.../ vidíš v dálce Florencii, celě údolí Arna, vily bez počtu. Slovem báječná krása. A co mám Ti teprve říci o tom klášteře františkánském s prastarým dvorem a se zahradou z cypřiši a laurů /.../ Pak pojednou octneš se zase v rozpadlé římské aréně, pak vidíš zase zbytky staré etruské kyklopické zdi, která se táhla kolem města před půlvíkolika staletími, když zde ještě chrámy bohů stály, a z těch chrámů rozbitých vystavěli kostely /.../* (Sládek – Zeyer 1957, s. 79)

Vánoce strávil Zeyer v Sieně. Město ho ohromilo svým středověkým charakterem, monumentalitou i množstvím uměleckých památek: *Co bych Ti měl psát o Sieně? Překvapila mne svým velkým, středověkým rázem. To působí jako nějaké drama Viktora Huga. Zde cítíš, že se udály velké věci /.../ Je k nepopsání malebná /.../ Siena je monument. Ty paláce jsou jako pro giganty, po těch schodech aby chodily mramorové sochy /.../ A co tu pokladů uměleckých!* (Dolenský 1923, s. 170)

Na první vánoční svátek, 25. prosince 1883, odjel spisovatel do Říma. První dojem z „věčného města“ nebyl příznivý – čtvrt, kde bydlel, byla zcela moderní, a v porovnání se Sienou se mu zdála banální. Později se jeho názor měnil – tak, jak se postupně s městem a jeho památkami seznamuje. Zůstává však k Římu chladný – patrně to je v důsledku únavy, způsobené množstvím dosavadních poznatků a neustále se střídajících zážitků. Vadila mu a rušila ho rovněž záplava cizinců, které na každém kroku potkával: *Dnes viděl jsem Koloseum při západu slunce, bez Angličanů, bez Američanek, a mám již jiný o Římě pojem. To*

se popsat nedá. Včera jsem byl v ghettu u ráno u sv. Petra. Sv. Petr mě překvapil tím, jak k neurvěření male vypadá, díváš-li se na něj z náměstí; uvnitř je ovšem kolosální. Ale upřímně řečeno, zůstal jsem úplně chladným. (Dolenský 1923, s. 255)

Ještě koncem ledna píše Josefu Václavu Sládkovi, že z Říma utíká a nejraději se prochází v okolní krásné krajině – campagni. Občas navštíví divadlo a nakonec neodolá a vydává se na prohlídky muzeí, galérií, paláců, kostelů a sbírek. Při návštěvě vatikánských muzeí se nedokáže ubránit obdivu: *První návštěva Vatikánu mne porazila. /.../ Jsi tak oslněn, že vsukku nic nevidíš a že nemáš doslovně dosti dechu. /.../ Jaké nevyskoumatelné kouzlo leží v opravdu velkých výtvorech umění!* (Dolenský 1923, s. 256) Jen ho mrzí, že se o své dojmy nemůže podělit s někým blízkým, že své okouzlení nemůže vypovědět česky jinému Čechovi: */.../ je Ti jen líto, že nemůžeš nahlas vykřiknout, závidíš těm Angličanům, že vždy zas jiné syny Albionu naleznou, kterým své „very beautiful, indeed“ do ucha šeptat mohou.* (Dolenský 1923, s. 256)

V Římě Zeyer pobyl do konce dubna 1884. Zdejší pobyt přerušil asi čtrnáctidenním výletem, na který se vydal 21. února. Navštívil řadu měst a míst, jimiž byl nadšen a odkud si odnesl mnoho hlubokých dojmů a zážitků: */.../ viděl jsem Spoleto, vodopády u Terni, Foligno, Assisi, Perugia, Urbino, Arezzo, Cortinu, Trusimenské jezero, Chiusi s etruskými hroby, Orvieto, Montepulciano, Pienzu, přešel dvakrát Apenin, jednou průsmykem u Forlì, mezi skalami, pod kterými se voda vala s balvany a nad kterými orli kroužili /.../ Byl jsem v místech, kde málokdy uvidí člověka – cizince /.../ V Urbinu bylo právě zemětřesení /.../* (Dolenský 1923, s. 259)

Koncem dubna 1884 odjel Zeyer ze Říma do Neapole a dále na Sicílii. Odtud se vydal na kratší cestu do Tunisu, navštívil zříceniny Kartága. Litoval, že nemá dostatek peněz, aby se mohl podívat do Alžíru, Tripolisu nebo Maroka. Vrátil se zpět na Sicílii a ještě jednou navštívil Paermo, které na něho zapůsobilo neobvykle silným dojmem a o němž Sládkovi napsal, že je pozemským rájem a bledne před ním krása celé Itálie (Sládek – Zeyer 1957, s. 93).

Pak už se vydal na zpáteční cestu. V jejím průběhu se zastavil v Taormině, kde ve zříceninách starého řeckého divadla recitoval scénu ze svého *Orfea*. Píše o tom Sládkovi: *Tak jsem si vynahradil všechnu trpkost, kterou jsem vypil a polykal v Praze /.../ Alespoň slyšely Etna a moře a ty sloupky a portiky také jednou české slovo. Nebe bylo jasné, jen řada bílých jemných obláček tam plula, myslil jsem si, že to jsou Múzy. Byl jsem šťasten.* (Sládek – Zeyer 1957, s. 96) Prohlédl si ještě Pompeje a přes Florencii a Turín se vracel do Čech. V prvních dnech července přibyl do Prahy.

Uvedená cesta našla svůj odraz v Zeyerově tvorbě, přestože ne v takové míře, jak by se podle nadšení patrného z dopisů přátelům dalo očekávat. Ve Florencii dokončil nevelkou prozaickou legendu *Sestra Paskalina* (Lumír 1884), kterou začal psát již doma. Tato práce čerpá z několika pramenů – z legendy

o řeholníci, žijící současně dvěma životy – duchovními v klášteře a tělesným ve světě – spojené v jeden celek s legendou o Marii, všemocné oclírákyni hříšníků, dále ze středověké pověsti o knězi Janu a jeho báječně říší kdesi na Východě, jež má svůj původ ve starokřesťanské legendě o sv. Janu Evangelistovi, který nikdy nezemřel a založil v dalekých východních končinách Asie říši blažených. Skladba je proniknuta středověkým duchem, promítají se do ní náboženské představy o ráji a božím království, nebeský klid a svatost se střídají s hrůzou pouti peklem a s ponížením. Vše se spojuje v jednotný, organický, neobvykle životný a barvitý celek.

Pod mohutným dojmem z děl Giottových a Fra Angelicových se Zeyer cítil malý, neschopný, přestal si této své práce cenit, byl by ji nejraději zničil, kdyby ho nepoutaly závazky k redakci *Lumíru*: *Poslední jiskra ctížádosti ve mně uhasla. Cítím se barbarem a fušerem. A s tím mám Sládkovi dopsat jeden škvár, který jsem v Čechách začal!* (Dolenský 1923, s. 168)

A Sládkovi se omlouvá: *Odpusť, že není z nejlepších, ale to leží mimo člověka. Teď, když vidím obrazy Fra Angelica a Giotta denně a ty poetické jejich postavy pořádě před očima mám, myslím si, jak krásně oni by tu legendu byli namalovali /.../* (Sládek – Zeyer 1957, s. 75)

Za pobytu v Římě vytvořil Zeyer *Kroniku o svatém Brandanu* (Lumír 1884), veršovanou skladbu vycházející ze středověkých irských legend o svatém Patrikovi a ze starých irských a bretonských zpěvů. Vlastním podkladem mu byla starofrancouzská píseň z 12. století, doplněná legendou o králi Abgarovi, již našel v dějinách starokřesťanského umění. Báseň začal psát v Římě, kde ji dokončil na jaře 1884. Itálie tedy měla na jejím vzniku velký a rozhodující podíl. I architektura a krajina, které jsou zde popisovány, mají svůj reálný vzor v italských stavbách a tamní přírodě. Na *Kronice o svatém Brandanu* Zeyer pracoval s chutí a radostí a pohlížel na ni s určitým uspokojením: *Dokončil jsem dlouhatánskou báseň, Sv. Brandana, jak vyjel hledat pozemský ráj /.../ Je psán blankversem, když si celý svět povídá, že neumím rýmovat, tak už si netroufám.* (Sládek – Zeyer 1957, s. 85)

Teprve za několik let po návratu domů začíná Zeyer ztvárňovat dojmy z italské cesty.

Ve *Světozoru* v roce 1887 uveřejňuje veršovanou legendu *Kam, pane, kráčíš?* Váže se k pobytu v Římě a je v ní zpracován příběh známý později ze Sienkiewiczova románu *Quo vadis*. Na Zeyera silně zapůsobila jedinečná scenerie staré cesty Via Appia, na jejímž okraji stojí skromná svatyně Quo vadis, Domine, a ve své legendě ji zobrazil.

Památkou na florentský pobyt je povídka *Sníh ve Florencii* (Lumír 1887), v podstatě úvaha o síle umění, jejímž hrdinou je Michelangelo Buonarroti.

Látku ke krásné a citově bohaté povídce *Feniciin hřích* (Květy 1888) poskytla Zeyerovi Taormina. Povídka řeší otázku viny – falešné přísahy – a odpuštění, vztah mezi láskou a sebeobětováním na jedné a necitelností práva

i oficiálního náboženství na druhé straně. Děj se odehrává v reálném prostředí sicilského města Taorminy, ožívají v něm staré řecké, kartáginské, římské a středověké stavby i krajina v nejbližším okolí.

Nejvýznamnějším dílem s italskými motivy je bezesporu román *Jan Maria Plojhar*. Vznikal v letech 1887–1888 a vycházel na pokračování v *Lumíru* v roce 1888. Je to jedno z nejzajímavějších a nejupřímnějších Zeyerových děl, vypovídající mnohé i o svém tvůrci. Odehrává se v Římě, ale též v Čechách – v jihočeských Havranicích a v Praze – i na jiných místech.

Hrdina, Jan Maria Plojhar, se narodil jako básník a byl vychován matkou i chůvou ve světě snů, ideálů a vidin. Tento svět ho navždy upoutal a až do smrti uzavřel ve svém čarovném kruhu. Plojhar je záhadný člověk, smutný představitel národního poklesu, ale skrývá se v něm pud sebezáchovy a jiskra naděje, probuzená ideální láskou mladé Cateriny. Jejich milenecký vztah líčí Zeyer obdivuhodně jemně, s hlubokým pochopením a poezií. Plojhar a Caterina jsou zvláštní milenci. Více než životem se zabývají otázkou věčnosti, řeší problém nekonečnosti lásky a obětí, rozprávějí o splnutí duší v absolutnu.

Jan Maria je od první stránky románu sice krásný, oduševnělý, zároveň však unavený, precitlivělý a skeptický muž. Vzpomíná v Římě na Prahu, jejíž chmurný obraz v sobě nese. Vrací se na čas do Prahy a na své aristokratické sídlo v Havranicích kdesi v jižních Čechách. Stále hledá Prahu, českou Prahu, která má být jeho spásou a zdrojem nového života. Touží po ní, ale v té, kterou nachází, nemůže žít – odpuzuje ho svým měšťánsky omezeným charakterem. Bouří se proti zatuhlému měšťáctví, prchá do ústraní, bloudí světem, poznává poklady uměleckých galerií.

Plojhar je snílek. Není šťasten, neboť nedovede žít. Nedokáže jít starými vyšlapanými cestami, ale není ani schopen vykročit na nové. Je obětí vlastních snů a přeludů. Marně hledá svou pravou životní dráhu a cíl, protože mezi světem, o kterém sní, a skutečností je nepřekročitelná propast. Ztělesňuje spisovatelovy touhy po nezávislé existenci, rodinném štěstí a uměleckém uplatnění, deziluzi a bolest z malosti našich národních poměrů, pesimismus, únavu a smutek z konce století.

V románu se prolínají báseň s pravdou, autobiografická skutečnost s románovým osudem, elegie a citově hluboká lyrika se satirou. Autobiografických prvků zde najdeme dostatek. Plojharova cesta Itálii, ke které se v myšlenkách vrací ve svém římském bytě, je vlastně Zeyerovým italským putováním v letech 1883–1884. Jihočeské Havranice a okolní krajina byly jistě inspirovány spisovatelovým výchovatelským působením u hrabat Lažanských na zámku v Želči nedaleko Soběslavi a v neposlední řadě „bílými domy v stinné zahradě“ – matčinou vilou v Liboci. Některé události z Plojharova osobního života měly svou přímou či nepřímou předlohu ve skutečném životě autorově a jeho rodiny (např. smrt Plojharova otce a myšlenka zakoupit si statek na Kavkaze a usídlit se tam apod.; Plojharovy názory na českou společnost, politické a kulturní poměry

mají své předchůdce v Zeyerově korespondenci např. s profesorem Kašparem, Sládkem, Maudrem). Přesto však nelze román považovat za autobiografický. I když má Plojhar řadu Zeyerových rysů, není jeho věrným obrazem.

Románem prochází několik základních motivů, které autor postupně rozvíjí a začleňuje do děje – motiv Prahy, lásky a smrti.

Po Praze touží Plojhar. Praha se mu stává, jak už bylo uvedeno, vysněným ideálem, spásou, zdrojem nového života. Praha ožívá ve vzpomínkách Caterininy matky jako obraz ztraceného mládí, štěstí a lásky, svou představu Prahy, vytvořenou na základě matčina vypravování, má i Caterina – její Praha je zhmotněním nejasných snů o kráse, představ o životě a světě.

Motiv lásky je rozpracován do řady variací. Vedle lásky smyslné, vášnivě a sobecké, která vlastně ani láskou není a jejíž personifikací je paní Dragopulos, je zde láska mateřská a synovská (láska matky k Janu Marii a naopak), křehká a zároveň hluboká láska ženy k muži, schopná nejvyšších obětí (Caterinina láska k Plojharovi), ale též láska k národu a vlasti – bolestná, vycházející z vědomí tragiky národních dějin a ústící v obavu o další osudy vzdáleného domova.

Celým románem prochází motiv smrti. Obava ze zániku národa se prolíná s obrazem skutečné smrti Plojharovy matky a předtucha smrti vlastní vyúsťuje nejen ve skon hrdinův, ale i v dobrovolnou smrt Caterininu. Zvláštní úlohu v ději i v Caterinině životě hrají šperky z hrobu etruské dívky – předznamenávají její vlastní osud. Tak jako ona dávná neznámá provází ve smrti svého otce či muže, rozhoduje se i Caterina ukončit svůj život zároveň s Plojharovými.

Zajímavými a krásnými postavami jsou chůvy – Plojharova chůva Běta a především Caterinina chůva Suntarella. Má typické rysy lidového člověka – je věrná, plná citu, i když jej projevuje svým zvláštním způsobem, pracovitá, obětavá, ale i podnikavá, schopná najít – díky svému zdravému rozumu a energičnosti – východisko z obtížných situací. Je lidovým prvkem románu, ztělesňuje zdravé jádro, které je v lidu ukryto, jeho schopností. Plojhar, dítě dekadentního konce století, i Caterina, poslední potomek starého aristokratického rodu a symbol tohoto odcházejícího světa, umírají, Suntarella žije dál.

Významné místo v ději náleží Římu. Ožívají římské ulice, náměstí, chrámy, paláce, domy a parky a v nich se pohybuje pestrá společnost. Neobyčejně působivá jsou ličení campagni – zvláštní, zasmušilé, melancholické, ale poetické krajiny v okolí „věčného města“, okouzlující, zároveň však podivně tklivé, v níž se mezi kvetoucími mandlovníky rozpadají trosky starých etruských a římských staveb a již ožívují stáda pasoucích se ovcí. Zeyer při jejím ličení projevuje velké mistrovství slova a malířské vidění. S neobyčejným citem pro krásu a barvy kreslí krajinu v různých částech dne i ročních obdobích. Má cit pro jemné odstíny, dovede rozehrát celou stupnici barev a vyvolat v čtenáři nezapomenutelný, mohutný dojem. Zdá se, jako by jeho obrazy přírody prostupovala hudba: každý její tón má svůj ekvivalent v barevném odstínu. Čtenář si z jeho obrazů přírody odnáší hluboký a neopakovatelný prožitek krásna.

Zeyerova italská cesta v letech 1883-1884 nebyla tak silným inspiračním zdrojem jako např. pobyty v Rusku a nepodařilo se mu též tolik proniknout k podstatě duchovního života národa a pochopit jej (viz Stejskalová 1984). Proto i literární žeň z této cesty není nikterak rozsáhlá. Díla, jež jsou jejím bezprostředním ohlasem, vznikají až po tříletém pobytu doma, v krátkém rozmezí let 1887-1888. Nejsilněji v nich působí pasáže, v nichž je využito italských reálií (*Feniciin hřích*), především pak obrazy italské přírody (*Jan Maria Plojhar*).

Za poněkud zvláštní případ lze považovat *Kroniku o svatém Brandanu*, která, jak víme, dostala svou definitivní podobu na jaře 1884 v Římě. Jsou v ní obrazy italské krajiny a architektury, vlastní látku však čerpal Zeyer odjinud a do Říma si už přivezl takřka hotovou představu o tomto svém díle.

Ani román *Jan Maria Plojhar* nelze označit za dílo s čistě italskou tematikou. Odrazem cesty do Itálie jsou v něm obrazy Říma a okolní krajiny, ale problémy, které zde autor řeší – kromě vlastních nesplněných tužeb – jsou ryze české (především problém existence národa a jeho místa mezi národy ostatními).

Přínosem italské cesty bylo bezprostřední setkání s největšími uměleckými díly antiky, středověku a renesance, jež umožnilo Zeyerovi plněji pochopit podstatu a velikost umění i sílu a hloubku umělecké výpovědi. Zároveň však jej přivedlo k přesvědčení o vlastní malosti a nemožnosti vyrovnat se velkým mistrům, jejichž díla obdivoval a hluboce prožíval (viz jeho vlastní hodnocení legendy *Sestra Paskalina*).

To asi byl jeden z hlavních důvodů poměrně malého počtu děl s italskou tematikou i toho, proč vznikala po tak dlouhém časovém odstupu – teprve tehdy, až se vyrovnal se všemi dojmy a hlubokými otřesy, které v něm kontakt s velikými uměleckými díly minulosti zanechal, byl Zeyer schopen to, co načerpal, literárně zpracovat a uchovat ve svých dílech.

PRAMENY

DOLENSKÝ, Antonín, ed.

1923 „Korespondence Julia Zeyera“ (Josefu Maudrovi). *Časopis Národního muzea* 97, 1923, s. 160–172, 255–262

KAMPER, Jaroslav, ed.

1901 „Julius Zeyer“, *Časopis Muzea Království českého* 75, 1901, s. 36–48, 204–235, 333–348

KAŠPAR, Alois, ed.

1902 „Z korespondence Julia Zeyera“. *Časopis Muzea Království českého* 76, 1902, s. 233–261, 448–473, 509–522

SLÁDEK, Josef Václav – ZEYER, Julius

1957 *Josef Václav Sládek – Julius Zeyer. Vzájemná korespondence*, red. J. Š. Kvapil (Praha: ČSAV)

VOBORNÍK, Jan

1907 *Julius Zeyer* (Praha: Unie)

ZEYER, Julius

1884 „Sestra Paskalina“, *Lumír* 12, 1884, č. 1, s. 3–6, č. 2, s. 17–19, č. 3, s. 33–36, č. 4, s. 52–55, č. 5, s. 68–71

1884 „Kronika o svatém Brandanu“, *Lumír* 12, 1884, č. 15, s. 226–228, č. 16, s. 241–243, č. 17, s. 259–263, č. 18, s. 273–276, č. 19, s. 296–298, č. 20, s. 308–311, č. 21, s. 325–329, č. 22, s. 343–345, č. 23, s. 359–362

1886/87 „Kam, Pane, kráčíš?“, *Světozor* 21, 1886/87, č. 1, s. 2–3

1887 „Snih ve Florencii“, *Lumír* 15, 1887, č. 28, s. 395–397, č. 29, s. 407–409

1888 „Feniciin hřích“, *Květy* 10, 1888, II, č. 9, s. 285–304

1888 „Jan Maria Plojhar“, *Lumír* 16, 1888, průběžně č. 1–36

ZIKMUND, Jaroslav – KVAPIL Josef Š., ed.

1948 *Ve stínu Orfea. Julius Zeyer a rodina Kalašových ve vzájemných dopisech* (Praha: Spolek čes. bibliofilů)

LITERATURA

STEJSKALOVÁ, Anna

1984 „Julius Zeyer a Rusko“, *Filologické studie* 12, 1984, s. 7–45

POPELKA BILIÁNOVÁ: BÁSNICKÁ DRUŽINA KOLEM ŠVANDY DUDÁKA

Blanka Hemelíková

Ve čtvrtek 28. září 2000 našla ve věži Ústavu pro českou literaturu Blanka Hemelíková dosud neznámý rukopis a s pietou ho otiskla v České literatuře. Rukopis je přesvědčivou ukázkou názoru Popelky Biliánové na parodii.

Literární vření v 90. letech 19. století se nejzajímavěji promítlo v časopise *Švanda Dudák*. V roce 1890 a pak 1893 zde debutoval vzácný básnický talent Karel Mašek napodobením téměř všech souvěkých autorů. O rok později vyšly tyto verše knižně v moderní sbírce, první svého druhu: *Utíkej, Káčo! čili Jak by někteří ze souvěkých veršovců českých zpracovali thema národní písně: Utíkej, Káčo, utíkej, honí tě kocour divokej. Káča utíká co může, kocour ji chytit nemůže. Dovolil si hádati Karel Mašek, zvaný Fa Presto.*

Karel Mašek na radu Ignáta Herrmanna, duchaplného redaktora *Švandy Dudáka*, vyšel vstříc náročnému českému čtenáři tohoto časopisu. Byl to čtenář, kterého nám mohla závidět celá Evropa, čtenář, který byl všestranně vzdělaný a vtipný, ovšem právě proto, že četl *Švandu Dudáka*. Čtenář tento také důvěrně znal autory nejružnějšího naturelu, staré i nové, od Tandariáše a J. J. Kolára přes Jana Nerudu a Elišku Krásnohorskou až k Jaroslavu Vrchlickému a Juliu Zeyerovi. Pouze zdánlivě se Mašek inspiroval oblíbenou hospodskou zábavou, která spočívala v hereckém karikování „evropských výtečníků“, a též vlivem německé hudební zábavy v napodobování stylu „mistrů“ na motivy lidové písně.

Krásný a hodnotný byl dobový kritický ohlas. Básník Emanuel z Čenkova,

jeden z recenzentů knížky¹, si upřímně pochvaloval druhou stránku věci, a to zastoupené autory:

„Máme již dosti rázovitých figur, jest dosti individualit na našem »Parnasse«, jak „dokazuje knížečka páně Maškova.“²

Bylo by ovšem nesprávné podezřívati Emanuela z Čenkova z ješitnosti, i když byl zastoupen mezi parodovanými autory. Podotkl totiž dále spravedlivě, že Karel Mašek nicméně ještě není tak velký parodík, jako je on velký básník:

Mašek „není dosud parodistou ve velkém stylu“, „ale snad jím bude“, „je poetickým šaškem“, „který vzbuzuje smích tím, že poeticky skvostné šaty, vypůjčené od básníků, oblékne na cirkusového šaška.“³

Chci se dále zastavit u některých jednotlivých poetů a Maškových portrétů. Nejzdařilejší jest zcela nepochybně pojednání ve stylu Julia Zeyera, neboť zde vynikl Zeyer jako teoretik:

Panu A. B. v Trapezuntě.

Připisují Vám tuto báseň. /.../ Mimoděk připadla mi na mysl indická báj o šakalu a dívce ze sbírky „Pančatantra“ a našel jsem originelní shodu mezi ní a českou písní Utikey, Káčo!. /.../ Přijmete ji zajisté vliďně, ač žijeme v době, kdy utilitářský realismus snaže se bojovati za pravdu, za povznesení bídnych, zatlačuje všechno koření se kráse o sobě. Shovívavý úsudek Váš mi postačí, neboť vy víte, že neohlížím se na kyselobrvý mračnopozor šosáckých, advokátských a kantorských kritiků, jimž by moje báseň zajisté byla příliš romantickou, i kdybych si ji byl sám vymyslíl.

*Ve Vodňanech, v červenci 18** J. Z.*

(Utikey, Káčo! Dále UK, s. 84–85)

Zde se otevírá další otázka, a to o úloze chůvy v české literatuře. Zcela nepochybně to byla zásluha Zeyerovy milé chůvy, že hošek Zeyer písničku *Utikey, Káčo*, uměl. Její role byla ovšem shodou okolností limitována, protože chůva, pocházející z Unhoště, nemohla budoucího romantika Zeyera naučiti i vhodnější romantickou variantu této písně ze Sedlčanska: *Červená, modrá fiala, kde jsi ji, milá, trhala?*

Jest dále velkou zásluhou Karla Maška, že jímavě ukazuje také básnickou družinu žen, a to všechny tři: Irmu Geisslovu, Růženu Jesenskou a Elišku Krásnohorskou. S láskou je portrétována vlastenecká lyrička Eliška Krásnohorská v básni: *Jen výš!!!* (UK, s. 36). Lze naprosto určitě podle přenáherného

1 Emanuel z Čenkova "Karel Mašek, Utikey, Káčo!", *Literární listy* 15, 1894, č. 12, s. 204-205, 1/6.

2 Tamtéž, s. 204.

3 Tamtéž: s. 204.

bojovného a udatného incipitu naléztí predlohu. Je jí čtenářkami milovaná *Svéhlavička: Znáš běsa toho, který pouští zuří* (UK, s. 36)

Velmi věrně je vystižena Irma Geisslova. Její báseň *Píseň o mé mašině* vyjadřuje snahy ženy vyrovnati se muži a každodennost vlastenecké společnosti žen. Nejde totiž o píseň šicího stroje, jak by se mohl domnívati čtenář muž, nýbrž o lokomotivu:

Noc se snesla na nádraží,
stichly hlučné stroje,
svítily tím temnem pustým
rudé oči dvoje.

/.../

Ale mně je družkou milou
černý zjev tvůj děsný,
hukot jeho skolébá mne
nejsladčeji ve sny.

(UK, s. 20-21)

Jak Mašek dovedl pěkně naléztí „Achillovu patu“ básníků, dosvědčuje zdařilá báseň *Naivní kocour* podle Josefa Svatopluka Machara, kde „Achillovou patou“ Macharovou jest jeho nedůvěra k ženám. Ta mu nedovoluje ponořiti se do romance lásky, nýbrž vede básníka k prozaizaci. Jinak výtečná báseň má zde však chybičku v symbolice. Kocour nemůže býti „naivní“. To se nesrovnává s ezopskými bajkami. Škoda, Mašku!!!

Ten naivní kocour! Neznal dosud,

/.../

že pak najde místo lásky
jen stopy oprchalých vnad,
na tváři pudr, v čele vrásky
a v srdci nudu, tmu a chlad.

(UK, s. 55)

Toto jemné vcítění do duše básníkovy bylo v obdobné míře dáno i výbornému žaku Karla Maška, Jiřímu Haussmannovi. *Zpěv rour*, portrét skvělé duše Neumannovy, se zcela vyrovná portrétu Macharovu:⁴

My roury vodovodové, dešťové a kanálové,
kovové, hliněné, staré i nové,
/.../
hlítáme tisíce zahozených braků
a zapácháme.

(UK, s. 47)

V knize *Utíkej, Káčo*, kterou musím jenom opěvovat, nachází se nicméně jeden přece jenom ne zcela podařený vtíp. Jde o báseň dle Vavřince Lebedy. Mašek se s autorem, jehož jméno skutečně zní Vavřinec Lebeda, seznámil v Lebedově u Chrástu u Plzně a z veselého rozmaru mu namluvil, že humor časopisu *Švanda Dudák* je prostomyslný a nenáročný, zaměřený na okruh prostých čtenářů, kterým se líbí všechno. Vyloudil tak od něho jednu báseň a tu potom z mládežnického žertu otiskl v originálním znění. Stačí, uvedeme-li zde pointu:

A mi pak, křesťanové, ot kocoura
se učme conám tato bájka káže:
ať mladé dívky nechá starí ščoura
ať ta mu oš zádá neukáže.

(UK, s. 47)

Není divu, že nakladatele po přečtení trefil šlak. Mašek litoval, že se do toho pletl, ale již bylo pozdě. Dlouho potom nemohl najít nakladatele, který by se ho nebál.

PRAMENY A LITERATURA

BILIÁNOVÁ, Popelka

bez data, nalezený rukopis

HAUSSMANN, Jiří

1919 *Zpěvy hantivé* (Praha: Grosmann a Svoboda)

Z ČENKOVA, Emanuel

1894 „Karel Mašek, Utíkej, Káčo“, *Literární listy* 15, 1894, č. 12, s. 204–205, 1/6

JAK TO BYLO DOOPRAVDY S BABIČKŮ

Alois Burda

Tož to Vám mosím povykládat, jak to bylo doopravdy s tů *Babičků*, jak profesorka Janáčková vždycky vykládá, že už když jsem přišel na tů fakultu, že jsem byl ta osobnost, protože jsem jí hned na jednom z prvních seminářů řekl, že *Babičku* jsem nikdy nečetl a nikdy číst nebudu. Tož to druhé je možná pravda, ale to prvé bylo poněkud jinač.

Je holů skutečnost u, že když jsem na fakultu přišel, nebyl jsem zrovna dvakrát nejvzdělanější, protože jsem měl to štěstí, že jsem jako střední školu studoval umprum a tam profesori dost dbali na to, aby nám nechali čistů hlavu pro další vzdělávání a nezatěžovali nás příliš zbytečnými informacema, což se ukázalo jako dost múdré, protože jsem tak měl příležitost na vysoké škole dozvědět se mnoho nových a zajímavých věcí, které bych jinak znal už předem a nevěnoval bych jim tedy taková pozornost. A navíc mňa na tu vysoků nebrali kvůli tomu, že abych něco předem věděl. Tenkrát totiž naša strana a vláda konečně dospěla k poznání, které je na amerických univerzitách běžné, totiž, že nejlepšími studenty nejsou ti, co se našprtají na maturitu nebo přijímačky, ale ti, co umějí hrát pořádně americký fotbal, bejsbol, basketbal, nebo alespoň dobře plavat či běhat. A tak aj mňa vzali kvůli tomu, že jsem byl atlet, co běhal přes překážky, a nevadilo ani, jak jsem byl hlupý, ba ani, že jsem nebyl v esesem a tak jsem kazil stoprocentní statistiku prvních ročníků.

Tož hlupý jsem tedy byl, nikoliv však nesečtělý, však aj tu *Babičku* jsem od dětství párkrát přečetl a proto jsem mohl na tom semináři doktorce Janáčkové tvrdit, co bych tvrdil aj včil, totiž že sů knihy, které bych malým deckám necpal,

naopak bych je před nimi tajil. To dá přece rozum, že takové knížky, jako je *Babička*, nemožů učitelky strkat klukom, co chtějů číst Verna či nějaké dobrodružné indiánky, nebo holčám vysazeným na milostné románky. Taková *Babičku* bych před děčkama schovával alespoň do dvaadvaceti, Máchův *Máj* do prvních let postpubertálních, tak do šestnácti, a *Švejka*, toho bych zakázal číst vůbec. Ten by se podle mňa musel číst potajmu a pod lavicí, pod hrozbů trestu a vylúčení ze školy, což by literatuře mohlo jen prospět. Tož toto a takovéto další věci jsem vykládal paní profesorce, co byla tehdy ještě jen doktorků, ale ona se nedala a chtěla mňa zachránit pro budoucnost, a tak říkala, že má dcérku a aj syna, co je úplně maličký, a přesto oba *Babičku* stražně žerů a bez ní neusnú, a že aj já bych ju měl rád, jen kdybysme měli možnost si promítnůt různé zfilmování toho kusa a pak to srovnat s tú knížů, což se ale nedá. A já jsem řekl, proč by se nedalo, a spolu s kolegů Jirůškem jsme to zařídili, že jsme si ty různé adaptace promítali, takže z toho vznikl celý cyklus, který trval aj v dalších letech.

Přiznám, jiný pedagog by možná naě mnů mávl ruků, odepsal by mňa a nenechal mňa jako idijota a provokatéra postúpit do dalšího ročníka. Leč paní profesorka se ukázala jako pravá matka studentů a rozhodla se nenechat mňa růst jako vlka v lese, takže místo aby se na mňa zlobila, vtáhla mňa do takového studentského týma, co zkůmal súdničky v 19. století, najmě jistého Šimečka, pokud' ty súdničky byly vůbec jeho. Takže, když pak z toho byla knížka, dělal jsem do ní předmluvu nebo doslov, to už si nevzpomínám, a tak díky paní profesorce Janáčkové jsem poprvé poznal, jak je to krásné, když člověk literaturu nečte, ale píše o ní, a tak se naplno věnuje něčemu, co nikdo, ale vůbec nikdo na nic nepotřebuje. A tím se rozhodlo o mém životní osudu, i o toni, že jsem záhy zklamal náš socialistický stát, tedy naděje, co byly do mňa nejvyššími orgány vkládány, a zanechal atletiky, kvůliá které jsem byl na vysokú školu přijat, a věnoval se literatuře. Za což tedy může profesorka Janáčková, protože nebýt jí, už bych byl dávno olympijský vítěz. (Nebo aspoň druhý.)

MUSILISA PŘEMOUDRÁ

Stanislava Mazáčová

Myslím, že ze všech, kteří přispěli do tohoto souboru, znám Jarku Janáčkovou nejdéle. Poznala jsem ji v roce 1950 na pedagogické fakultě, kde ona už byla tzv. pomocnou vědeckou silou na Vodičkově katedře české literatury. Už tehdy, ačkoli teprve ve druhém ročníku studia, byla známá pod označením Musilisa Přemoudrá (za svobodna se jmenovala Musilová). Spojovalo mne s ní patrně i to, že jsme obě pocházely z venkova, do gymnázia jsme osm let dojížděly, rozhodně jsme neměly takový kulturní základ jako pražští kolegové. Tím víc jsme byly závislé na literatuře a tím víc pro nás studium a možnosti života v Praze znamenaly událost, zjevení, kterému jsme úplně propadly. Hned zpočátku jsem rozpoznala charakteristickou vlastnost Jarčina přístupu k odborné práci. Své autory a jejich díla nejen s nadhledem analyzovala, ale v jejím postupu byla vždy navíc přítomna empatie, kterou nikterak neskrývala. Vzpomínala, že jedny prázdniny se věnovala osobnosti a dílu Terézy Novákové, objížděla archivy v Poličce a Litomyšli, pátrala po pamětnících, kteří tenkrát ještě žili, a ještě dlouho potom při svých referátech o této spisovatelce na katedře nebo v seminářích nedokázala zadržet slzy. Až si z ní někteří cynikové dělali legraci.

Příznačná pro její citlivost je i neliterární příhoda, kterou mi kdysi vyprávěla: jednou doma jela s povozem jetele, taženými krávou – byla totiž opravdová venkovanka z malého hospodářství – navečer domů a dost spěchala. Kráva se ale pořád zastavovala a popásala se na mezích kolem cesty. Když nepomohlo pobízení a všelijaké postrkování a tahání, vzala Jarka bič. Kráva se na ní podívala tak překvapeně a vyčítavě, že se Jarka zastyděla do hloubi duše a před zvířetem se styděla až do konce jeho života.

Po absolvování pedagogické fakulty jsem musela opustit dosavadní kolej Budeč a můj přestup na fakultu filozofickou ani nové ubytování na koleji nebyly dosud vyřízené. Neměla jsem tudíž přes prázdniny kde bydlet. Jarka už v koleji filozofické fakulty v Petřské ulici bydlela, vzala mne tam (patrně načerno) k sobě, a tam jsem také zažila její svatbu. Bylo to koncem léta; ze studia v zahraničí se vrátil její snoubenec (ani nevím, jestli se dnes to slovo ještě užívá), se kterým vyrůstala v rodném kraji a pak chodila do gymnázia, mimořádně krásný budoucí historik František Janáček. Svatba byla skromná, vskutku studentská. Z rodiny přijel Františkův tatínek (ten přivezl balík domácích dobrot, myslím, že to byly jitrnice, které jsme po obřadu na koleji snědli místo svatební hostiny), já jsem šla za svědka, ani nevím, kdo byl druhým svědkem. Tenkrát (tuším v roce 1953) byla ještě dost nouze o textil a taky jsme neměli žádné peníze. Chtěla jsem si na tu slávu obléci hedvábnou halenku s dvojitým kroužkováním, přešitou ze svatebních šatů mé maminky. Ale když jsem viděla, že Jarka nemá ani tento „přepych“, vyměnila jsem si halenku s ní. Takže se nakonec vdávala nejen ve vypůjčené věci, ale dokonce ve věci původně svatební. Myslím, že se zde prokázala pravdivost pověry, že vypůjčená část oblečení nevěsty při obřadu přináší do manželství štěstí – na celý život.

V Jarčině případě život velmi čínorodý – Jarka stihá všechno se stejným zaujetím jako v mládí, učí na fakultě (když byla v 80. letech „vyšachována“ z katedry, pořádala semináře ve svém bytě, také jsem se asi dvou účastnila), píše odborné statě, stará se o významné edice a také s trpělivostí, tolerancí a pochopením pro dětskou duši pečuje o čtyři vnoučata. Od svých nadšených studentských let se vlastně vůbec nezměnila.

Vratislav Färber

mytizovat patizon?
ve zkracující se lhůtě
jim vyvažovat danosti...

již tak malý okruh závratně se úží
přestoupit zase vně okruží

zvolna tu rytmičuje pád
ovoce do zahrad

myriády rudých plodů
čistí v tobě spodní vodu

zvolna se vaří kaše mlhy
slunce ji vážně nabírá
polibkem opět oči zvlhly
ústa se šíří do šíra

většina plodů na zemi
přivraceni tvářemi
milenci v mechu leží

slunce se sune nahoru
odsune mlžnou závoru?
- stěží

opodál plane mladý ořech
v krásných a plných dnech
nahore někdo mraky oře
míjí poledne

pod sluncem – chvíli – satanovým
kdoš se pýchou dme
nepřijde na svět s ničím novým
míjí pole dne

(září 2000)

VÁŠEŇ TERAKOTOVÝCH STŘEPŮ

Vladimír Křivánek

*Z hlíny vypálení.
Ohněm omytí.
Láskou omámeni.
Smrtí zabiti.*

I

Jaro jak otevřená rána
krváčí do květů.
Sakura celá obsypána
polibky úsvitu.

II

Z antických lásek zbyly mramory.
Bělavé kosti dějin.
Toužíme býti úplní.
A dokonali.

III

Tesknota skrytá v očích tvých
je lstivou touhou kostí.
V životech našich smrtelných
jsme hosty.

IV

Vykvete růže jak vášnivý plamen
a dotýkat se bude duše tvé,
třebaže uvízl jsi v zimostrážech.
A plamen je jen obrys popele.

V

Podpirán vinem jsi jak duha,
která se zřítí z klenby nebe
a roztříští se v kapky rosy
na stéblech trav. A v smrti zebe.

VI

Pod svatým Janem řeka plyne.
I naše lásky jsou dnes jiné.
Bolesti, vášně, hřichy, slova
ztišeně, němě nese voda.

VII

Cit vyšumí. Myšlenka tichem pleskne
jak ryba za letního šera.
Do chvění chvíle mámivé
se věčnost uzavřela.

VIII

Zas bloudíš mýty. Hrozny zrají.
Révový keř tě objímá,
A stýská se ti po šalmaji.
Přátelé sedí u piva.

IX

V odlescích slunce stopeno
chvěje se víno v čiších.
Pijeme barvy podzimu
a jsme tiší.

X

V půjčených slovech žijeme.
Vlastními sny se příkrýváme.
Jakási přísná souměrnost
nám údy láme.

XI

V mlčení rosteš. Výmluvný!
Vše kolem tebe navždy svádí
do nebe nebo do pekla.
Marnost tě má! Proč slovy mámit?

XII

Taková přísnost pod oblohou,
až zachvívá se listí stromů.
V úzkosti tichne šepot trávy,
když Bůh se vrací. Pustinami.

XIII

Ostřicí probodaná hlína
tě přijme kamenitou strání
a bude tvoje hříchy snímat.
Milostiplná v chudém kraji.

BIBLIOGRAFIE VĚDECKÝCH PRACÍ JAROSLAVY JANÁČKOVÉ 1952–2000

Věra Vladyková

1952

Obecné zásady. – Literární čtení. In: *Golubkov Vasilij Vasiljevič: Metodika vyučování literatuře*. Z ruštiny přeložil kolektiv při Katedře českého jazyka a literatury Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1952. (Dědictví Komenského, sv. 494. Metodické příručky, sv. 3.) S. 5–76. Vyšlo pod jménem Jaroslava Musilová. [Překlad I. kapitoly Obecné zásady a části II. kapitoly Literární čtení.]

1

1953

Julius Fučík a česká jazyková kultura. *Naše řeč* 36, 1953, č. 9/10, prosinec, s. 257–262. [Studie.]

2

1954

[Uspořádala.] *České pohádky*. [Spolu s kolektivem členů katedry českého jazyka

a literatury Vysoké školy pedagogické.] Edičně připravil týž kolektiv. Praha, Státní nakladatelství dětské knihy 1954. 218 stran. [Výbor z díla českých spisovatelů a folkloristů.]

3

2. upr. vyd. *tamtéž*, 1955.

Hrdina románu Drašar Terézy Novákové. *Česká literatura* 2, 1954, č. 4, 30. 12., s. 310–324. [Studie.]

4

1955

[Uspořádala.] *Čítanka pro druhý ročník pedagogických škol pro vzdělání učitelů národních škol*. [Spolu s kolektivem.] Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1955. 499 stran.

5

2. vyd. *tamtéž*, 1957.

3. vyd. pod názvem *Čítanka pro druhý ročník pedagogických škol*, *tamtéž*, 1961.

VIZ též záznam č. 3.

1956

Doslov. In: *Teréza Nováková: Jiří Šmatlán*. Text k vydání připravil Rudolf Skřeček. Praha, Státní nakladatelství dětské knihy 1956. (Mimočítanková četba.) S. 171–179.

6

Z dopisů Karla V. Raise Bohumilu Adámkovi. *Česká literatura* 4, 1956, č. 2, 14. 7., s. 165–166. [Úvod ke komentované edici korespondence (na s. 166–183).]

7

1957

VIZ záznam č. 5.

1958

Raisovo úsilí o realistickou prózu. (Ke genezi realismu let osmdesátých a devadesátých.) *Česká literatura* 6, 1958, č. 3, srpen, s. 317–340. [Studie.]

8

1959

Karel V. Rais 1859–1926. In: *Karel V. Rais*. Studie, vzpomínky, dokumenty. K vydání připravil kolektiv. Lázně Bělohrad, Místní národní výbor 1959. S. 5–14. [Studie.]

9

Raisova cesta k Zapadlým vlastencům. In: *Karel V. Rais*. Studie, vzpomínky, dokumenty. K vydání připravil kolektiv. Lázně Bělohrad, Místní národní výbor 1959. S. 59–70. [Studie.]

10

Škola základ života. (Ještě k článku Ladislava Smoljaka.) [Spolu s Jaroslavou Hrabákovou.] *Květen* 4, 1959, č. 2, únor, s. 95–96. [Polemika s článkem L. Smoljaka Škola základ života (Květen 3, 1958, č. 11, s. 634–636) o literární výchově.]

11

1960

Tvůrčí kniha o českém verši. *Učitel'ské noviny* 10, 1960, č. 8, 25. 2., s. 6. [Recenze knihy Josefa Hrabáka Studie o českém verši (1959).]

12

1961

Karel V. Rais. In: *Dějiny české literatury*. III. díl. Literatura druhé poloviny devatenáctého století. Hlavní redaktor Jan Mukařovský, redaktor svazku Miloš Pohorský. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1961. S. 465–485. [Monografická kapitola.]

13

[Uspořádala.] *Literární proseminář*. Texty k rozboru. I. díl. [Spolu s Jaroslavou Hrabákovou.] Předmluvu (s. 3–8) napsaly J. Janáčková a J. Hrabáková. Praha, Státní pedagogické nakladatelství pro Filozofickou fakultu Karlovy univerzity 1961. 273 stran. Rozmnoženo.

14

2. přeprac. vyd. [v jednom svazku] *tamtéž*, 1965.

[Uspořádala.] *Literární proseminář*. Texty k rozboru. II. díl. [Spolu s Jaroslavou Hrabákovou.] Praha, Státní pedagogické nakladatelství pro Filozofickou fakultu Karlovy univerzity 1961. 173 stran. Rozmnoženo.

15

2. přeprac. vyd. [v jednom svazku] *tamtéž*, 1965.

Velká báseň o Lidicích a rozhovor s Karlem Šiktancem o „básnické dřině“. *SVOBODA* 9, 1961, č. 42, 8. 4., s. 4. [Článek o poémě K. Šiktance Heinovské noci (1960) a rozhovor s autorem o jejím vzniku.]

16

VIZ též záznam č. 5.

1962

Teréza Nováková. *Česká literatura* 10, 1962, č. 4, prosinec, s. 384–385. Vyšlo pod šifrou JJ. [Heslo v Tezích k Dějinám české literatury. Literatura 20. století (do roku 1945).]

17

1963

Otázky nad knihou o Gabriele Preissové. *Host do domu* 10, 1963, č. 6, červen, s. 258–259. [Recenze monografie Artura Závodského Gabriela Preissová (1962); s poznámkou redakce.]

18

1964

Herrmannův příspěvek k vývoji českého románu. (Dvě verze románu U snědeného krámu.) In: *Acta Universitatis Carolinae. Philologica* 2. Slavica Pragen-

sia 6. K stému výročí smrti Vuka Stefanoviće Karadžice. Uspořádal kolektiv. Praha, Univerzita Karlova 1964. S. 171–181. [Studie.]

19

Staškovy vzpomínky. *Literární noviny* 13, 1964, č. 50, 12. 12., s. 5. [Recenze knihy Antala Staška *Ze vzpomínek* v edici Miloše Pohorského (1964).]

20

1965

Mezi dvěma modernami. Krajina v posledních románech Terézy Novákové. In: sb. *Realismus a modernost*. Proměny v české próze 19. století. Redigoval Vladimír Forst. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1965. S. 137–160. [Studie.]

21

Otisk in: J. Janáčková: Román mezi modernami (1989) – viz záznam č. 161.

Realistická kritika. In: *Z dějin české literární kritiky*. Redigoval František Buriánek. Praha, Nakladatelství politické literatury 1965. (Teorie, tvorba, tvůrci, sv. 3.) S. 188–249. [Kapitola ve vysokoškolské příručce.]

22

Konec Pohádky máje. *Česká literatura* 13, 1965, č. 1, leden, s. 35–50. [Studie o epilogu románu Viléma Mrštika.]

23

VIZ též záznamy č. 14, 15.

1966

Doslov. In: *Tereza Nováková: Děti čistého živého*. Román ze života lidu na východě Čech. 4. vyd. Text k vydání připravil Rudolf Skřeček. Praha, Odeon 1966. (Národní knihovna, sv. 78.) S. 549–556.

24

1967

Český román sklonku 19. století. Praha, Academia 1967. 208 stran. [Monografie s úvodem a s kapitolami 1. Ve znamení střizlivé analýzy, Předěl ve vývoji prózy, 2. Drobnokresba – román, Ztroskotání „idealistů“, Realistická analýza

deziluze, 3. Ve znamení zvýšené aktivity subjektu, Koncepce románu, Člověk – občan, Rodina je základ národa, Návrat k přírodě?, Proti analýze – za syntetismus, 4. Ve znamení vzpoury. – Lyrizace epíky, Obrysy společenství, Hranice individualistické revolty; se závěrem a s jmenným rejstříkem.]

25

Na okraj Šaldova syntetismu. In: *Acta Universitatis Carolinae*. 1967. Philologica 1/3. Slavica Pragensia 9. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy VI. mezinárodnímu sjezdu slavistu v Praze 1968. Uspořádal kolektiv. Praha, Univerzita Karlova 1967. S. 227–242. [Studie.]

26

[Uspořádala.] *Česká literatura 19. století*. Textová příručka. 1. [Spolu s Věrou Menclovou.] Předmluvu (s. 7–8) napsaly J. Janáčková a V. Menclová. Praha, Univerzita Karlova 1967. 204 stran. Rozmnoženo.

27

2. přeprac. vyd. [spolu s Věrou Menclovou a Rudolfem Roučkem] Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1970.

Dotisky 2. přeprac. vyd. tamtéž, 1973, 1975.

3. přeprac. vyd. [spolu s Věrou Menclovou a Rudolfem Roučkem] tamtéž, 1980.

3. vyd. [spr. 4. vyd.] Praha, Karolinum 1994.

Rais povídkář. In: *Karel Václav Rais: Povídky*. Uspořádala J. Janáčková. Text k vydání připravili Jarmila Víšková a Ladislav Janský. Praha, Odeon 1967. (Národní knihovna, sv. 81.) S. 271–276. [Doslov.]

28

Historický román a čtenář. *Čtenář* 19, 1967, č. 2, únor, s. 48–50. [Článek.]

29

Jiráskovo vypravěčství, jeho charakter a funkce. *Česká literatura* 15, 1967, č. 4, červenec, s. 285–312. [Studie.]

30

1969

Erbenova Kytice v ohlasu. In: *Acta Universitatis Carolinae*. 1969. Philologica 4/5. Slavica Pragensia 11. Uspořádal kolektiv. Praha, Univerzita Karlova 1969. S. 179–190. [Studie věnovaná Felixi Vodičkovi k šedesátinám.]

31

[Uspořádala.] *Česká literatura 19. století*. Textová příručka. II. [Spolu s Věrou Menclovou.] Praha, Státní pedagogické nakladatelství pro Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy 1969. 316 stran. Rozmnoženo.

32

2. přeprac. vyd. [spolu s Věrou Menclovou a Rudolfem Roučkem] *tamtéž*, 1970.
Dotisky 2. přeprac. vyd. tamtéž, 1974, 1976.

3. přeprac. vyd. [spolu s Věrou Menclovou a Rudolfem Roučkem] *tamtéž*, 1980.

Poetizace v Holečkově eposeji. *Česká literatura* 17, 1969, č. 1/2, březen, s. 118–140. [Studie.]

33

Otisk in: J. Janáčková: Román mezi modernami (1989) – viz záznam č. 161.

Poetický slovník. *Česká literatura* 17, 1969, č. 4, říjen, s. 432–434. [Recenze knihy Josefa Bruknera – Jiřího Filipa Větší poetický slovník (1968).]

34

Uvažování nad 141 soudničkami. *Česká literatura* 17, 1969, č. 5, s. 525–530. [Studie o žánru soudniček; k vydání výboru 141 soudniček v uspořádání Miroslava Heřmana (1968).]

35

1970

Holečkův spor se čtenářem. In: *Acta Universitatis Carolinae*. 1970. Philologica 2/4. Slavica Pragensia 12. Na paměť profesora Alberta Pražáka. Uspořádal kolektiv. Praha, Univerzita Karlova 1970. S. 119–130. [Studie.]

36

Krajina v novočeském románě. In: *Přednášky ve 13. běhu Letní školy slovanských studií v roce 1969*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství pro Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy 1970. S. 132–143. Rozmnoženo.

37

Doslov. In: *Alois Jirásek: Na dvoře vévodském*. Text k vydání připravil Pavel Jančák. Praha, Mladá fronta 1970. S. 239–247.

38

Otisk in: J. Janáčková: Stoletou alejí (1985) – viz záznam č. 125.

Počátky slovenské novodobé prózy. *Česká literatura* 18, 1970, č. 1, červenec, s. 81–87. [Recenze monografie Viliama Marčoka *Počiatky slovenskej novodobej prózy* (Bratislava, 1968).]

39

Román z listů. Nad vybranou korespondencí F. X. Saldy s R. Svobodovou. *Česká literatura* 18, 1970, č. 3/4, s. 306–315. [Recenze výběru z korespondence Tichá samota v edici Jaromíra Loužila, Jarmily Mourkové a Jana Wagnera (1969).]

40

Příležitost pro Světlou. *Česká literatura* 18, 1970, č. 3/4, s. 318–320. [Recenze výběru *Polemika s dobou* v edici Josefa Špičáka (1969).]

41

Erbenovské přísliby. *Česká literatura* 18, 1970, č. 5/6, s. 504–508. [Recenze výběru *Materi doušky* uspořádaného Antonínem Přidalem (1969) a edice *Kytice z pověstí národních* připravené Rudolfem Skřečkem (1969).]

42

VIZ též záznamy č. 27, 32.

1971

Jakub Arbes; Jan Herben; Ignát Herrmann; Josef Holeček; Alois Jirásek; Teréza Nováková; Karel Václav Rais; Matěj Anastazia Šimáček; Zikmund Winter. In: *Čeští spisovatelé 19. století*. Redigovali Květa Homolová a Mojmir Otruba. Praha, Čs. spisovatel 1971. S. 11–15; 59–61; 63–66; 71–75; 84–91; 144–148; 164–168; 197–199; 226–229. Nepodepsáno. [Slovníková hesla.]

43

2. přeprac. vyd. pod názvem *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století*. Redigovali Květa Homolová, Mojmir Otruba a Zdeněk Pešat. Praha, Čs. spisovatel 1973.

3. vyd. *tamtéž*, 1975.

4. vyd. *tamtéž*, 1982.

Český román v 19. století. In: *Přednášky ve 14. běhu Letní školy slovanských studií v roce 1970*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 1971. S. 147–163. Rozmnoženo.

44

Medailon. In: *Karel Václav Rais: Západ*. 27. vyd. Praha, Čs. spisovatel 1971. (Slunovrat. Velká řada, sv. 2.) S. 3–7.

45

Otisk in: J. Janáčková: Stoletou alejí (1985) – viz záznam č. 125.

1972

Romaneto v české próze 19. století. K životopisu žánru. In: *Acta Universitatis Carolinae*. 1972. Philologica 2/4. Slavica Pragensia 14. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy VII. mezinárodnímu sjezdu slavistů ve Varšavě 1973. Uspořádal kolektiv. Praha, Univerzita Karlova 1972. S. 183–198. [Studie.]

46

Otisk in: J. Janáčková: Arbesovo romaneto (1977) – viz záznam č. 72.

Alois Mrštík; Vilém Mrštík. In: *Čeští spisovatelé z přelomu 19. a 20. století*. Redigoval Zdeněk Pešat. Praha, Čs. spisovatel 1972. S. 94–95; 96–99. Nepodepsáno. [Slovníková hesla.]

47

Medailon. In: *Karel Klostermann: Vypovězen*. 4. vyd. Praha, Čs. spisovatel 1972. (Slunovrat. Malá řada, sv. 2.) S. 3–7.

48

Otisk in: J. Janáčková: Stoletou alejí (1985) – viz záznam č. 125.

Doslov. In: *Zikmund Winter: Obrázky*. Uspořádala, text k vydání připravila, ediční poznámku a vysvětlivky napsala J. Janáčková. Praha, Mladá fronta 1972. S. 330–333. [Výbor z povídek.]

49

Otisk in: *J. Janáčková: Stoletou alejí (1985) – viz záznam č. 125.*

1973

Krystalizace arbesovského textu a jeho působení. Kandidáti existence. In: sb. *Kapitoly z metodologie marxistické literární vědy*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství pro Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy 1973. S. 83–113. [Upravený otisk studie ze sborníku *Acta Universitatis Carolinae* (1974) – viz záznam č. 54.]

50

Otisk in: *J. Janáčková: Arbesovo romaneto (1977) – viz záznam č. 72.*

Medailon. In: *Josef Holeček: Naši*. Výbor z epeje. I. sv. Uspořádal Bohumil Svozil. Praha, Čs. spisovatel 1973. (Slunovrat. Velká řada, sv. 20.) S. 3–7.

51

Medailon. In: *Alois Jirásek: Maryla*. Starodávna selanka. 4. vyd. Praha, Čs. spisovatel 1973. (Slunovrat. Malá řada, sv. 11.) S. 3–7.

52

Medailon. In: *Karel Václav Rais: Skleník*. Praha, Čs. spisovatel 1973. (Slunovrat. Malá řada, sv. 12.) S. 3–7.

53

Otisk in: *J. Janáčková: Stoletou alejí (1985) – viz záznam č. 125.*

VIZ též záznamy č. 27, 43.

1974

Krystalizace literárního díla a jeho společenského působení. (Arbesovi Kandidáti existence.) In: *Acta Universitatis Carolinae*. 1973. Philologica 5. Slavica Pragensia 15. Aktuální problémy literární vědy. Z příspěvků na sympoziu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, organizované katedrou české a slovenské

literatury a katedrou rusistiky ve dnech 6.–7. března 1973. Uspořádali Vítězslav Ržounek a Eva Fojtíková. Praha, Univerzita Karlova 1974. S. 143–150. [Studie.]

54

Otisk in: J. Janáčková: Arbesovo romaneto (1977) – viz záznam č. 72.

Medailon. In: *Jindřich Šimon Baar: Paní komisarka*. Chodský obrázek z doby předbřeznové. 21. vyd. Praha, Čs. spisovatel 1974. (Slunovrat. Velká řada, sv. 28.) S. 7–12.

55

Otisk in: J. Janáčková: Stoletou alejí (1985) – viz záznam č. 125.

O Antalu Staškovi a jeho díle. In: *Antal Stašek: Povídky z hor*. Uspořádala J. Janáčková. Text k vydání připravil Antonín Tejnor. Praha, Albatros 1974. (Zlatoroh.) S. 189–195. [Doslov k výboru pro mládež.]

56

Medailon. In: *Zikmund Winter: Mistr Kampanus*. Historický obraz. 25. vyd. Praha, Čs. spisovatel 1974. (Slunovrat. Velká řada, sv. 27.) S. 7–11.

57

Otisk in: J. Janáčková: Stoletou alejí (1985) – viz záznam č. 125.

VIZ též záznam č. 32.

1975

Revoluční duch Jiráskových Skaláků. Hronov, Kruh přátel Jiráskova Hronova 1975. 20 stran. [Studie v novoročence.]

58

Vesnický román v české próze 19. století. Nástin problému. In: *Acta Universitatis Carolinae*. 1973. Philologica 3/4. Slavica Pragensia 16. Uspořádal kolektiv. Praha, Univerzita Karlova 1975. S. 97–108. [Studie.]

59

Sto let romaneta. In: *Českolipsko literární*. Sv. 1. Sborník přednášek ze 14. Arbesovy České Lípy. Česká Lípa, Okresní archiv 1975. Rozmnoženo. S. 31–38. [Přednesený referát; zejména o Jakubu Arbesovi.]

60

Ruská inspirace Arbesova romaneta. In: *Československo-sovětské vztahy*. Sv. 3. Uspořádal kolektiv. Praha, Univerzita Karlova 1975. S. 129–138. [Studie.]

61

[Uspořádala.] *Výbor z české literatury 19. a 20. století*. Textová příručka pro zahraniční posluchače. [Spolu s Emilem Lukešem a Věrou Menclovou.] S úvodem (s. 11–12) editorů. Redigoval Jaroslav Voráček. Praha, Státní pedagogické nakladatelství pro Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy 1975. 274 stran. Rozmnoženo.

62

Medailon. In: *Jindřich Šimon Baar: Osmáctýřicátníci*. Praha, Čs. spisovatel 1975. (Slunovrat. Velká řada, sv. 32.) S. 7–11.

63

Otisk in: J. Janáčková: Stoletou alejí (1985) – viz záznam č. 125.

Realistická povídka a román. K českému jazyku a literatuře. Pro druhé ročníky gymnázií, SO a SE škol. Téma II.: Česká a slovenská literatura druhé poloviny 19. století – Okruh D1. *Tvorba*, 1975, č. 13, 26. 3., s. 16. [Heslo.]

64

Co s ohlasem literárních děl ve škole. *Český jazyk a literatura* 26, 1975/76, č. 4, prosinec 1975, s. 145–150. [Metodická úvaha.] – Viz též záznam č. 74.

65

VIZ též záznamy č. 27, 43.

1976

Podnětná kniha o Janu Nerudovi. In: *Československo-sovětské vztahy*. Sv. 4. Redigoval Čestmír Amort. Praha, Univerzita Karlova 1976. S. 197–198. [Recenze monografie A. P. Solovjevové Jan Neruda i utvrzení realizma v české literatuře (Moskva, 1973).]

66

Krátké formy v Nerudově próze. In: *Přednášky v 18. běhu Letní školy slovan-
ských studií v roce 1974*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství pro Univerzitu
Karlovu 1976. S. 97–107. Rozmnoženo.

67

Otisk in: J. Janáčková: Stoletou alejí (1985) – viz záznam č. 125.

Medailon. In: *Jindřich Šimon Baar: Lúsy*. Praha, Čs. spisovatel 1976. (Slunovrat.
Velká řada, sv. 39.) S. 7–12.

68

Otisk in: J. Janáčková: Stoletou alejí (1985) – viz záznam č. 125.

Doslov. In: *Josef Holeček: Pero*. Román-paměti. Výbor. Uspořádal a text k vy-
dání připravil Arno Linke. Praha, Čs. spisovatel 1976. (Vzpomínky.) S. 385–
–391.

69

Vesnická povídka a K. V. Rais. In: *Karel Václav Rais: Výminkáři*. 18. vyd.
Uspořádala J. Janáčková. Text k vydání připravila Jarmila Višková. Praha, Odeon
1976. (Světová četba, sv. 468.) S. 7–19. [Předmluva k souboru povídek.]

70

Otisk in: J. Janáčková: Stoletou alejí (1985) – viz záznam č. 125.

Spor o ženskou sílu. (Před padesáti lety zemřela Eliška Krásnohorská.) *Český
jazyk a literatura* 27, 1976/77, č. 4, prosinec 1976, s. 180–182. [Medailon.]

71

VIZ též záznam č. 32.

1977

Arbesovo romaneto. Z poetiky české prózy. Praha, Univerzita Karlova 1975
[vyšlo 1977]. (Acta Universitatis Carolinae. Philologica. Monographia, sv. 54.)
156 stran. [Monografie s kapitolami Úvaha vstupní (O tématu, O východiscích),
I. Podoby žánru (Popis a rozbor) (Obrysy žánrové struktury, Postavy, Děj, Čas,
Prostor, Příznaky žánru, Obměny), II. Dobové prameny (Společenské souvislosti
v životě žánru) (Fejeton – humoreska – epizoda z románu, Na vlnách dějin,

V beletrii pro každého), III. Trojí literární inspirace (Vývojové kontexty) (Obrana „nerudismu“, Odlišnost Arbesova vypravěče, Setkání s Poem, Odlišnost epického příběhu, Konfrontace s Gogolem, Na pomezí), IV. Krystalizace textu a jeho působení (Osudy Kandidátů existence) (Hledání začátku, Žánrový tvar, Společenské působení v ohlasu), V. Trojí konkretizace (Na vrcholu a v ústupu) (Žánr moderního realismu, Mezi realismem a romantismem, Tvář v tvář nové modernosti), Úvaha závěrečná (V zúžených prostorech, Využití a napodobení); s ruským resumé, s jmenným rejstříkem a s rejstříkem prací J. Arbesa uváděných v textu.]

72

Otisky kapitol ve sbornících – viz záznamy č. 46, 50, 54.

Medailon. In: *Karel Sabina: Oživené hroby*. 12. vyd. Praha, Čs. spisovatel 1977. (Slunovrat. Malá řada, sv. 35.) S. 7–12.

73

Otisk in: J. Janáčková: Stoletou alejí (1985) – viz záznam č. 125.

Co s ohlasem literárních děl ve škole. (Zamyšlení z jiné strany.) *Český jazyk a literatura* 28, 1977/78, č. 3, listopad 1977, s. 107–112. [Metodická stat'; navazuje na stejnojmenný autorčin článek (ČJaL 1975/76, č. 4 – viz záznam č. 65).]

74

1978

Kraskovo Romaneto. In: *Litteraria*. Sv. 20/21. 1977–78. Ivan Krasko 1876–1976. Bratislava, Veda 1978. S. 198–202. [Referát přednesený na konferenci Ivan Krasko a evropský symbolismus, pořádané 27.–29. 9. 1976 v Bratislavě; týká se souvislosti básně I. Kraska Romaneto ze sbírky Nox et solitudo s romanety Jakuba Arbesa.]

75

Hodnoty tvůrčích konfrontací. (Dialogy socialistické literatury s tradicí.) In: *Přednášky v 19. a 20. běhu Letní školy slovanských studií v roce 1975 a 1976*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství pro Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy 1978. S. 88–94. Rozmnoženo.

76

[Uspořádala.] *Přehled dějin české literatury 19. století*. I. Národní obrození.

[Spolu s Věrou Menclovou.] Redigoval Vladimír Štěpánek. Praha, Státní pedagogické nakladatelství pro Univerzitu Karlovu 1978. 396 stran. Rozmnoženo. [Skripta; zpracování Dějin české literatury II. (Praha, Academia 1960) pro vysokoškolské studenty.]

77

Dotisk tamtéž, 1982.

2. vyd. tamtéž, 1990.

Hodnoty bratrství. In: *Nedosněné sny*. Korespondence bratří Mrštiků. Uspořádali Rudolf Havel a Ladislav Kuncíř. Praha, Odeon 1978. (Paměti – Korespondence – Dokumenty, sv. 60.) S. 7–17. [Předmluva.]

78

Doslov. In: *Antonín Trýb: Císař chudých*. 7. vyd. Praha, Čs. spisovatel 1978. (Klíč. Knihovna lidové četby, sv. 152.) S. 289–292.

79

1979

Jakub Arbes a Julius Grégr. (Souvislosti jedné rozepře.) In: *Českolipsko literární*. Sv. 3. Sborník Arbesovy České Lípy na počest stého výročí narození Zdeňka Nejedlého. Praha, Tisková, ediční a propagační služba pro Okresní archiv v České Lípě 1979. S. 17–36. [Studie; s otištěním korespondence J. Arbesa z let 1873–1883 (na s. 37–47).]

80

Historický román v české literatuře 19. století. In: *Přednášky v 21. běhu Letní školy slovanských studií v roce 1977*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství pro Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy 1979. S. 49–63. Rozmnoženo.

81

Otisk in: J. Janáčková: Stoletou alejí (1985) – viz záznam č. 125.

Konstituování estetické funkce v realistickém textu. (Skazové vypravování v nové kronice A. Jiráska.) In: sb. *Quinquagenario*. Milanu Jankovičovi k 1. 9. 1979. Praha, 1979. S. 106–118. Strojopis. [Studie v samizdatovém sborníku uloženém v Ústavu pro českou literaturu AV ČR; studie souvisí s prací Svět Jiráskova umění (1982) – viz záznam č. 98.]

82

Medailon. In: *Tereza Nováková: Děti čistého živého*. 5. vyd. Text k vydání připravil Rudolf Skřeček. Praha, Čs. spisovatel 1979. (Slunovrat. Velká řada, sv. 57.) S. 7–13.

83

Otisk in: J. Janáčková: Stoletou alejí (1985) – viz záznam č. 125.

Slovo na závěr. In: *Tři česká romaneta*. Jakub Arbes: Svatý Xaverius – K. M. Čapek Chod: Experiment – Jaroslav Havlíček: Smaragdový přiboj. Uspořádala J. Janáčková. Praha, Čs. spisovatel 1979. (Slunovrat. Členská premie.) S. 289–293.

84

Doslov. In: *Zikmund Winter: Panečnice*. 5. vyd. Praha, Čs. spisovatel 1979. (Slunovrat. Členská premie.) S. 135–138.

85

1980

Živé prameny. Vznik Jiráskovy nové kroniky U nás. Uspořádala a k vydání připravila J. Janáčková. Textově upravila Jarmila Víšková. S edičními poznámkami J. Janáčkové a J. Víškové. Hradec Králové, Kruh 1980. (Okamžiky.) 343 stran. [Studie s úvodem Zdroje a dílo a s oddíly Dílo a prameny a Dílo jako pramen; s otištěním úryvků z rukopisné kroniky písmáka Celestýna Bydelského Pašerova zpověď aneb Děje podloudníků na Náchodsku, s montáží úryvků z dobového tisku a ze zápisníku a korespondence A. Jiráska (na s. 55–333).]

86

Medailon. In: *Václav Matěj Kramerius a jiní: Zazděná slečna a jiné příhody pro vyrazení*. Uspořádala a ediční poznámku (s. 295) napsala J. Janáčková. Text k vydání připravil Jan Lehár. Praha, Čs. spisovatel 1980. (Slunovrat. Velká řada, sv. 62.) S. 7–13. [Výbor z lidového čtení z přelomu 18. a 19. století.]

87

Otisk in: J. Janáčková: Stoletou alejí (1985) – viz záznam č. 125.

Stupňovat život. (24. února 1830 se narodila Karolina Světlá.) *Český jazyk a literatura* 30, 1979–80, č. 6, únor 1980, s. 271–274. [Medailon.]

88

Proti všem. (12. 3. 1930 zemřel Alois Jirásek.) *Český jazyk a literatura* 30, 1979/80, č. 7, březen 1980, s. 289–294. [Článek.]

89

VIZ též záznamy č. 27, 32.

1981

O lumírovcích trochu jinak. Jakub Arbes o první kritice svých Romanet. In: *Českolipsko literární*. Sv. 4. Odpovědný redaktor Jiří Čepelák. Praha, Tisková, ediční a propagační služba místního hospodářství pro Okresní archiv v České Lípě 1981. S. 15–21. [Stať; s otištěním konceptů Arbesových dopisů z pozůstatosti z let 1878–79 (na s. 21–24).]

90

První čtenář Balady horské a básně Ku vzkříšení! In: *Literární archiv*. Sborník Památníku národního písemnictví. Roč. 11/12, 1976–77. Odpovědný redaktor Lubomír Vaculík. Praha, Památník národního písemnictví 1981. S. 183–185. [Komentář k otištění dopisu Jakuba Arbesa Janu Nerudovi z 10. 4. 1882.]

91

Chvála upamatování. (Rodokmen Terezky Planetové.) In: *Rudolfu Havlovi*. Sborník k jeho 70. narozeninám. 3 svazky. Připravili Vladimír Justl, Jaroslav Kolár, Jan Lehár, Jiří Opelík a Jiří Pelán. Praha, leden–srpen 1981. Sv. 3, s. 454–459. Strojopis. [Studie v samizdatovém sborníku uloženém v Ústavu pro českou literaturu AV ČR; týká se básnické skladby Vladimíra Holana.]

92

Hra s žánrovými pravidly v Nerudových Figurkách. In: *Přednášky v 22. běhu Letní školy slovanských studií v roce 1978*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství pro Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy 1981. S. 76–83. Rozmnoženo. [Studie.]

93

[Uspořádala.] *Přehled dějin české literatury 19. století*. II. [Spolu s Věrou Menclovou.] Redigoval Vladimír Štěpánek. Praha, Státní pedagogické nakladatelství pro Univerzitu Karlovu 1981. 271 stran. Rozmnoženo. [Skriptu; zpracování Dějin české literatury III. (Praha, Academia 1961) pro vysokoškolské studenty.]

94

Dotisk tamtéž, 1982.

{Uspořádala.} *František Šimeček: Na bařinách života a jiné příběhy ze soudní síně.* [Spolu s kolektivem posluchačů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.] Ediční poznámku (s. 185–187) napsala J. Janáčková. Praha, Čs. spisovatel 1981. (Slunovrat. Malá řada, sv. 46.) 192 stran. [Výbor ze soudniček publikovaných v Národních listech 1871–75.]

95

Medailon. In: *Zikmund Winter: Peklo.* 7. vyd. Praha, Čs. spisovatel 1981. (Slunovrat. Malá řada, sv. 48.) S. 7–14.

96

Otisk in: J. Janáčková: Stoletou alejí (1985) – viz záznam č. 125.

Život Aloise Jiráska. *23. srpna 1851. *Český jazyk a literatura* 32, 1981/82, č. 1, září 1981, s. 12–19. [Článek.]

97

1982

Svět Jiráskova umění. Praha, Univerzita Karlova 1978 [vyšlo 1982]. (Acta Universitatis Carolinae. Philologica. Monographia, sv. 74.) 124 stran. [Studie s úvodem Slovo ke starým sporům a s kapitoly V soudech svého času. Jirásek a Winter (Dvoji pojetí realismu, Měřítka „duše“ a subjektu, Ve světle recenzí a v ohni kritiky, Rozpaky nad Mistrem Kampanem, Popularita: ano a ne), Umělecká metoda a pramen. Vznik nové kroniky U nás (Okolnosti [I], Dopisovatelé, Perspektivnost časových snah, Jistoty „nepojezdné“ země, Moc pospolitosti, Okolnosti [II]), Dvě podoby domova. Dvoji představa čtenáře (Dějový román s komentářem, Od znalce k pozorovateli, Nepřímé výchovné hodnocení, Postava pozorovatelem), Výzva povídky. Perspektivy pověstí (Příběh s pointou, Selanka a ne „selhanka“, Od obrázku k mýtu, Národní báj), O českou epopej. V soutěži s eposem (Epos v románu, Deheroizace, Zdůvěrnění, Román na pozadí eposu a dramatu), Slovo k začátkům.]

98

Postava [v obsahu Postavení] Viktorky v Babičce. Ke sporům o výklad díla. In: *Přednášky z 23. běhu Letní školy slovanských studií v roce 1979.* Praha, Státní pedagogické nakladatelství pro Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy 1982. S. 111–116. Rozmnoženo. [Studie o knize Boženy Němcové.]

99

Alarichovo vyznání. *Hlas revoluce* 36, 1982, č. 12, 27. 3., s. 6. [Článek k 40. výročí úmrtí MUDr. Oldřicha Hlaváče (pseud. Alarich).]

100

Anna Vančátová. 5. 9. – 1. 10. *Listy starohradské kroniky* 5, 1982, č. 4, novoroční příloha, s. 76–79, prosinec. [Projev na vernisáži výstavy instalované v roce 1982 ve Starých Hradech.]

101

VIZ též záznamy č. 43, 77, 94.

1983

České romaneto a Edgar Allan Poe. In: *Přednášky z 24. běhu Letní školy slovanských studií v roce 1980*. Praha, Univerzita Karlova 1983. S. 92–97. Rozmnoženo. [Studie o pojetí u E. A. Poea a Jakuba Arbesa.]

102

[Uspořádala.] *Malá knížka o Kytici*. Praha, Albatros 1983. (Klub mladých čtenářů.) 84 stran. [Sborníček úryvků z knihy K. J. Erbena, recenzí knihy, vyznání, básní, vzpomínek, korespondence aj. materiálů; určeno mládeži.]

103

Medailon. In: *Svatopluk Čech: Básně*. Uspořádala a chronologii života a díla sestavila J. Janáčková. Text k vydání připravila Milada Chlībcová, ediční poznámky napsaly J. Janáčková a M. Chlībcová. Praha, Čs. spisovatel 1983. (Slunovrat. Básnická řada, sv. 17.) S. 10–17.

104

Stoletá humoreska. In: *České humoresky*. Uspořádala J. Janáčková. Textologicky připravil Jiří Korejšík. Praha, Čs. spisovatel 1983. (Slunovrat. Členská prémie.) S. 329–337. [Doslov k výboru.]

105

Medailon. In: *Karel Klostermann: Listky ze šumavské epopeje*. Uspořádala J. Janáčková. Text k vydání připravil Jan Lehár. Praha, Čs. spisovatel 1983. (Slunovrat. Velká řada, sv. 77.) S. 7–11. [Výbor z povídek.]

106

Otisk in: J. Janáčková: *Stoletou aleji* (1985) – viz záznam č. 125.

Mateřtině. *Hlas revoluce* 37, 1983, č. 7, 19. 2., s. 6. [Článek o vztahu Julia Fučíka k jazyku; k 80. výročí jeho narození.]

107

Národní písně 1940. *Hlas revoluce* 37, 1983, č. 9, 5. 3., s. 6. Vyšlo pod šifrou J.J. [Článek o ilegálním zpěvníčku vydaném z iniciativy Bedřicha Václavka; s ukázkou.]

108

Účinky slova i odmíčení. (Před pětasedmdesáti lety zemřel Svatopluk Čech.) *Český jazyk a literatura* 33, 1982/83, č. 7, březen 1983, s. 328–329. [Medailon.]

109

Berounské koláče v Jiráskově nové kronice U nás. *Zpravodaj Šrámkovy Sobotky*, 1983, č. 3, červenec–září, s. 34–35. [Článek o epizodě zobrazující uvedení hry J. N. Štěpánka Berounské koláče v Hronově-Padoli.]

110

Proč Svatopluk Čech? *Nové knihy*, 1983, č. 36, 31. 8., s. 1. [Článek editorky svazku *Básně* (viz záznam č. 104) o jejím vztahu k poezii S. Čecha.]

111

Pro Národní divadlo národní drama. *Český jazyk a literatura* 34, 1983/84, č. 2, říjen 1983, s. 49–56. [Článek o vlně realistického dramatu.]

112

Dědictví a dědicové. *Zprávy Spolku českých bibliofilů v Praze*, 1983, č. 3, s. 73–74. [Poznámka o nepoměru v připomínání domácích a cizích autorů v denním tisku.]

112a

1984

[Uspořádala.] *Malá knížka o Baladách a romancích*. S doslovem Miloše Pohorského Nerudovy balady a romance po sto letech. Praha, Albatros 1984. (Klub mladých čtenářů.) 88 stran. [Sborníček úryvků z knihy Jana Nerudy, recenzí knihy, vyznání, básní, vzpomínek, korespondence aj. materiálů; určeno mládeži.]

113

Úvod. In: *Milostná povídka historická*. Uspořádala J. Janáčková. Text k vydání připravil Ondřej Hausenblas. Praha, Čs. spisovatel 1984. (Slunovrat. Členská prémie.) S. 13–17. [Výbor.]

114

Doslov. In: *Ladislav Quis: Vzpomínky ze staré Prahy*. Výbor z díla. Uspořádali a k vydání připravili Květoslava Neradová a Aleš Haman. Praha, Vyšehrad 1984. S. 161–177. [Výbor ze vzpomínek doplněný ukázkami z básnické tvorby.]

115

Medailon. In: *Antonín Trýb: Císař chudých*. 8. vyd. Praha, Čs. spisovatel 1984. (Slunovrat. Velká řada, sv. 82.) S. 7–13.

116

Výmluvnost krátké a střední formy. (Skladebnost Povídek malostranských.) *Česká literatura* 32, 1984, č. 2, s. 108–123. [Studie o Janu Nerudovi.]

117

Otisk in: J. Janáčková: Stoletou alejí (1985) – viz záznam č. 125.

Jenom fejeton. *Literární měsíčník* 13, 1984, č. 2, únor, s. 101–106. [Studie s analýzou fejetonistické tvorby Jana Nerudy.]

118

Otisk in: J. Janáčková: Stoletou alejí (1985) – viz záznam č. 125.

Arbesovy kopřivy. Hrst neveselých stránek z paměti české satiry. *Literární měsíčník* 13, 1984, č. 4, duben, s. 86–89. [Článek k 70. výročí úmrtí Jakuba Arbesa.]

119

Jeden klíč k Baladě zimní Jana Nerudy. *Zpravodaj Šrámkovy Sobotky*, 1984, č. 2, duben–červen, s. 19–20. [Článek o možném inspirátoru, loupežníku Babinském; k 150. výročí narození J. Nerudy.]

120

Lásky Jana Nerudy. *Vlasta* 38, 1984, č. 28, 2. 7., s. 18. [Článek o Anně Holinové, Karolině Světlé a Terezií Marii Macháčkové; k 150. výročí narození J. Nerudy.]

121

Marsyas Jana Nerudy. *Nové knihy*, 1984, č. 28, 4. 7., s. 3. [Článek o fejtonistice J. Nerudy; k 150. výročí jeho narození.]

122

Zápas o básníka a s básníkem aneb Čím je živo dílo. *Tvorba*, 1984, č. 28, 11. 7., příloha Kmen, č. 28, s. 3. [Článek o Janu Nerudovi.]

123

Arbes a Gogol. (K možnostem české satiry v druhé polovině 19. století.) Památce Karla Krejčího. *Slavia* 53, 1984, č. 3/4, s. 296–304. [Studie.]

124

1985

Stoletou alejí. O české próze minulého věku. Praha, Čs. spisovatel 1985. 295 stran. [Soubor studií s úvodem Na cestu a se studiemi Obrozené příběhy pro „vyrazení“ [zejména o V. M. Krameriovi], Představy adresáta v Máchově próze, Svátba v národopisném obraze a v Babičce [o Boženě Němcové], Povídky malostranské, Dvoji pohled na tichý dům, Fejton a fejtonistická novela [všechny o Janu Nerudovi], Vesnický román, Kříž s románem [obě o Karolině Světlé], Oživené hroby [o Karlu Sabínovi], Romaneto – objev a podnět [o Jakubu Arbesovi], Prameny impresionistického románu a jeho skladba [o Vilému Mrštíkově], Obnovené obrazy a mýty Julia Zeyera, Vesnická povídka a Raisovi Výminkáři, Klostermann povídkář, Rais humorista a satirik, Západ, Děti čistého živého [o Teréze Novákové], Vesnice „kronikářsky“, Baarova Chodská trilogie, Historický román na rozcestí, Na dvoře vévodském, Vítězná bitva heroicky a civilně, Temno [všechny o Aloisu Jiráskovi], Peklo, Mistr Campanus [obě o Zikmundu Wintrovi], Humor Zikmunda Winttra a jeho ironie, Proměny krajín a pohledů; s poznámkami a s ediční glosou.]

125

Otisky v časopisech a sbornících – viz záznamy č. 38, 45, 48, 49, 53, 55, 57, 63, 67, 68, 70, 73, 83, 87, 96, 106, 117, 118, 128, 129, 146.

Prostor v díle, dílo v prostoru. (Oživené hroby Karla Sabiny.) [Spolu s Alenou Macurovou.] In: *Acta Universitatis Carolinae*. 1982. Philologica 4/5. Slavica Pragensia 25. Vědecká redaktorka Viera Budovičová. Praha, Univerzita Karlova 1985. S. 207–216. [Studie.]

126

[Uspořádala.] *Malá knížka o Starých pověstech českých*. Medailon (s. 104–107)

napsala J. Janáčková. Praha, Albatros 1985. (Klub mladých čtenářů.) 112 stran. [Sborníček úryvků z knihy Aloise Jiráska, recenzí knihy, vyznání, básní, vzpomínek, korespondence aj. materiálů; určeno mládeži.]

127

Medailon. In: *Alois Jirásek: Temno*. Historický obraz. Text k vydání připravil Rudolf Skřeček. Praha, Čs. spisovatel 1985. (Slunovrat. Velká řada, sv. 87.) S. 7–13.

128

Otisk in: J. Janáčková: Stoletou alejí (1985) – viz záznam č. 125.

Medailon. In: *Karel Václav Rais: Pulpáni a čtvrtpáni*. Uspořádala J. Janáčková. Text k vydání připravil Jiří Korejšek. Praha, Čs. spisovatel 1985. (Slunovrat. Velká řada, sv. 85.) S. 7–13. [Výbor z povídek.]

129

Otisk in: J. Janáčková: Stoletou alejí (1985) – viz záznam č. 125.

Překvapení hálkovská. *Literární měsíčník* 14, 1985, č. 2, únor, s. 97–99. [Článek o básnických povídkách Vítězslava Háška; k 150. výročí narození.]

130

Kousavý Hálek. *Tvorba*, 1985, č. 15, 10. 4., příloha Kmen, č. 15, s. 4–5. [Článek o fejtonistice Vítězslava Háška; k 150. výročí narození.]

131

Poklad mezi poklady. *Literární měsíčník* 14, 1985, č. 8, říjen, s. 88–90. [Článek o novele Aloise Jiráska Poklad a o jejím připravovaném zfilmování pod názvem Poklad hraběte Chamaré.]

132

Staré pověsti s Trnkou. *Nové knihy*, 1985, č. 44, 30. 10., s. 6. [Recenze reedice knihy Aloise Jiráska Staré pověsti české s ilustracemi Jiřího Trnky (1985).]

133

1986

Medailon. In: *Alois a Vilém Mrštíkovi: Rok na vsi*. Kronika moravské dědiny. Sv. 1. 11. vyd. Praha, Čs. spisovatel 1986. (Slunovrat. Velká řada, sv. 88.) S. 7–15.

134

Touha Julia Zeyera po čtenáři z lidu. *Literární měsíčník* 15, 1986, č. 1, leden, s. 104–106. [Článek k 85. výročí úmrtí.]

135

Stoletou alejí. Slovo autora. *Nové knihy*, 1986, č. 12, 19. 3., s. 4. [Autorka o své knize.]

136

Povídání a povídkář. Před šedesáti lety zemřel Karel Václav Rais. *Literární měsíčník* 15, 1986, č. 8, říjen, s. 111–113. [Článek.]

137

Ruchovci a lumírovci za školou. *Nové knihy*, 1986, č. 48, 26. 11., s. 3. [Recenze antologie Sny o štěstí uspořádané Milošem Pohorským (1986).]

138

Vzor a jeho ctitel. *Nové knihy*, 1986, č. 51/52, 17. 12., s. 3. [Příspěvek v rubrice Ze starých pramenů; týká se vztahu Ladislava Quise ke Karlu Havlíčkovi.]

139

Realistická idyla. *Česká literatura* 34, 1986, č. 6, s. 522–537. [Studie s analýzou románů Viléma Mrštíka Pohádka máje a K. V. Raise Zapadlí vlastenci.]

140

Otisk in: J. Janáčková: *Román mezi modernami* (1989) – viz záznam č. 161.

1987

Jakub Arbes novinář. Praha, Novinář 1987. (Osobnosti české a slovenské žurnalistiky.) 216 stran. {Monografie s kapitolami Mít jméno, Nástup (Smíchov, Čech, Rozcestí, Do Nového světa?, Ve službách divadla, Vesna kutnohorská), V Národních listech (V opozičním deníku v létě roku 1868, Referát ze soudní síně [předčin politický], Umění řečnické vůbec a jedna řeč J. A., Řeč jako prostředek a cíl, V zázemí, v týlu – a za mřížemi, Při zrodu soudničky, Při lokálkách; reportérem proti své vůli), Kandidát existence jako úděl a poslání (Vůle k satíře,

Šotek, Ze Smíchova, nejen pro Smíchov, Sešity), Od „nerudismu“ po českou modernu (Za Nerudu a „nerudismus“, S Lumírem, Z pozic bohémy, Záhada jména).]

141

Alois Jirásek. Praha, Melantrich 1987. (Odkazy pokrokových osobností naší minulosti, sv. 85.) 583 stran. [Monografie s prologem a s kapitolami I. Pěšinky do světa (Bylo nebylo, Češi a Němci, Politické probuzení, Dějiny a umění, Latinské knihovny a Hřbitovní kvítí, Litomyšl – ve škole a za školou, „Ty budeš mou palmou stinnou“, Mezi studenty a ve městě), II. Rozběhy (Básně, Tklivá povídka vesnická a historická, Vesnice v krásné próze a Povídky z hor, Historická povídka a mladý Jirásek, Povídkář Václav Beneš, rodem z Třebíze, Z bouřlivých dob, Společné zájmy a problémy, Maloměstské historie, Povídkářův hold Máji [o K. H. Máchovi], Pod čarou), III. Deset let pro román (Devadesát tři [o Victoru Hugovi] a Skaláci, Na dvoře vévodském (a mezi panstvem), Husitství poprvé, Psohlavci, Uchopení a tvar, Skutečnost a epická fikce, Román pro Lumír), IV. Čas otázek a počinů (Jak dál, Idyly, báje a pověsti, Staré pověsti české, Co s pravdou v románu, Do Prahy, Pro národní divadlo národní drama), V. Husitství podruhé a potřetí (Mezi proudy, Práce s časem, Postava, prostředí, poselství, Románová epopej?, Proti všem, Epos v románu, Deheroizace, Zdůvěrnění, Bitva v románu, Bratrstvo, Bitva u Lučence, Co s eposem, Mária, Dramatická poselství), VI. Na prahu domova (Románová kronika o vlastním věku, „Začíná se od Adama“ aneb Základy stavby, Čas autora, čas díla, Nová kronika, Román – kronika – čtenář, Občan a reformátor Havlovický, Země a lidé, Moc pospolitosti a hovoru, Povídání po chvilkách), VII. V podzimním slunci (Rozpaky nad Místrem Kampanem [o Zikmundu Wintrovi], Chvála populárnosti, Temno, Svět románu, Román ve světě, Ve službách dějinných snah, Starosti sklizni. Skutečná kronika); s epilogem, odkazy a poznámkami, ukázkami z díla, s bibliografií [zpracovala Věra Vladyková], s rejstříkem jmenným a rejstříkem děl A. Jiráského.]

142

Ocenění: výroční cena nakl. Melantrich 1987.

Turgeněv a česká literatura. In: *Acta Universitatis Carolinae*. 1984. Philologica 3. Slavica Pragensia 27. Ivan Sergejevič Turgeněv. (Sborník statí k stému výročí úmrtí.) Uspořádal Miloslav Jehlička. Praha, Univerzita Karlova 1987. S. 115–124. [Studie s kapitolami Lovcovy zápisky jako argument pro povídku a jako pramen lyriky (o Vítězslavu Hádkovi) a Šlechtické hnízdo a Vesnický román (o Karolině Světlé).]

142a

Rané trojcestí Sovy povídkáře. In: *Literární archiv*. Sborník Památníku národního písemnictví. Roč. 19/20, 1984–85. Odpovědná redaktorka Jarmila Mourková. Praha, Památník národního písemnictví 1987. S. 19–36. [Studie.]

143

Otisk in: J. Janáčková: Román mezi modernami (1989) – viz záznam č. 161.

Cesty anekdot. Korespondence Eduarda Basse s Alarichem. In: *Literární archiv*. Sborník Památníku národního písemnictví. Roč. 19/20, 1984–85. Odpovědná redaktorka Jarmila Mourková. Praha, Památník národního písemnictví 1987. S. 219–221. [Komentář k otištění vzájemné korespondence E. Basse a MUDr. Oldřicha Hlaváče [pseud. Alarich] z let 1932–34 (na s. 222–227).]

144

Slovo úvodem. (Malé historie a jejich mladý autor.) In: *Zikmund Winter: Malé historie a třísky*. Uspořádaly J. Janáčková a Věra Brožová. Text k vydání připravila V. Brožová. Praha, Středočeské nakladatelství a knihkupectví 1987. S. 9–25. [Výbor z historických črt, obrázků a příběhů.]

145

Medailon. In: *Julius Zeyer: Tři legendy o krucifixu a jiné báje o lásce*. Uspořádala J. Janáčková. Text k vydání připravil Ondřej Hausenblas. Ediční poznámky a vysvětlivky napsali J. Janáčková a O. Hausenblas. Praha, Čs. spisovatel 1987. (Slunovrat. Velká řada. sv. 92.) S. 7–15. [Výbor z próz.]

146

Otisk in: J. Janáčková: Stoletou alejí (1985) – viz záznam č. 125.

Máchovska inspirace v realistické próze z konce 19. století. (Poznámky k historické poetice.) *Česká literatura* 35, 1987, č. 2, s. 111–115. [Studie s poukazy k dílům Aloise Jiráska Filozofská historie, K. V. Raise Západ a Terézy Novákové Jiří Šmatlán.]

147

Objevený Klostermann. *Literární měsíčník* 16, 1987, č. 2, únor, s. 130–131. [Recenze knihy Karla Klostermanna Črty ze Šumavy v překladu a úpravě Bohumila Nohejla (1986).]

148

Zeyerovy báje o lásce. *Výběr z nejzajímavějších knih*, 1987, č. 1, březen, s. 40–41. [Článek k vydání výboru *Tři legendy o krucifixu a jiné báje o lásce* (1987).]

149

Ruchovci a lumírovci pěkně pohromadě. *Literární měsíčník* 16, 1987, č. 4, duben, s. 131–132. [Recenze antologie *Sny o štěstí* uspořádané Milošem Pohorským (1986).]

150

Jak a pro koho psát. *Nové knihy*, 1987, č. 21, 20. 5., s. 3, vyšlo pod jménem Jaroslava Musilová. [Příspěvek v rubrice *Ze starých pramenů*; k vydání výboru z díla Julia Zeyera *Tři legendy o krucifixu a jiné báje o lásce* (1987).]

151

Talent a doba. (13. listopadu 1912 zemřela Teréza Nováková.) *Literární měsíčník* 16, 1987, č. 10, prosinec, s. 84–85. [Článek.]

152

1988

Slohová intence jako činitel vývojové dynamiky (povídky A. Sovy). In: *Prameny české moderní kultury*. I. Materiály z mezioborového symposia Plzeň 17. – 19. března 1988. Praha, Národní galerie – Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV 1988. S. 156–165. Rozmnoženo. [Studie.]

153

Stroje jako náměty, měřítka a inspirace. Poznámky literárněhistorické. In: *Průmysl a technika v novodobé české kultuře*. Sborník symposia pořádaného Ústavem teorie a dějin umění ČSAV ve spolupráci s Národní galerií v Praze v rámci Smetanovských dnů v Plzni ve dnech 14. – 16. 3. 1985. Redigovala Marta Ottlová. Praha, Ústav teorie a dějin umění ČSAV 1988. S. 166–171, německé resumé na s. 284–285. Rozmnoženo. [Přednesený referát; týká se literatury 2. poloviny 19. století.]

153a

[Uspořádala.] *Chvála české řeči* aneb O národě v řeči a o řeči v národě slovy českých spisovatelů od počátků až po naše dny. Text k vydání připravil Alexandr Stích. Ediční poznámku (s. 118) napsali J. Janáčková a A. Stích. Ilustrace z díla malířů, grafiků a ilustrátorů vybral Jan Rous. Praha, Čs. spisovatel 1988. 124 stran. [Antologie.]

154

[Uspořádala.] *Malá knížka o Němé barikádě*. Praha, Albatros 1988. (Klub mladých čtenářů.) 88 stran. [Sborníček úryvků z knihy Jana Drdy, z recenzí, vzpomínek, korespondence aj. materiálů; určeno mládeži.]

155

Medailon. In: *Jakub Arbes: Osudy žen*. 4 romaneta. Sívooký démon – Zázračná madona – Ukřižovaná – Akrobati. Uspořádala J. Janáčková. Text k vydání připravila Jarmila Víšková. Praha, Čs. spisovatel 1988. (Slunovrat. Velká řada, sv. 94.) S. 511–517.

156

Zábavné čtení na křižovatkách a Kramerius mladší. [Spolu s Lenkou Kusákovou.] In: *Václav Rodomil Kramerius: Kničky lidového čtení*. Uspořádali J. Janáčková, L. Kusáková a Ondřej Hausenblas. Text k vydání připravili O. Hausenblas a L. Kusáková. Praha, Odeon 1988. (Lidové umění slovesné.) S. 7–48. [Předmluva k výboru.]

157

Doslov. In: *Julius Zeyer: Epické zpěvy*. Uspořádala J. Janáčková. Text k vydání připravil Alexandr Stích. Praha, Čs. spisovatel 1988. (Básnická řada, sv. 18.) S. 221–229. [Výbor obsahuje Vyšehrad, Grizelda a Troje paměti Víta Choráze.]

158

Nerudova projekce národních tradic v Baladách a romancích. (Motivy biblické.) *Česká literatura* 36, 1988, č. 3, s. 193–203. [Studie.]

159

Proměny vypravěče v lyrizovaném románu z počátku 20. století. (Ivův román a Stříbrný vítr.) *Česká literatura* 36, 1988, č. 5, s. 446–452. [Referát přednesený na konferenci Problémy historické poetiky a literatury 20. století pořádané 20. – 21. 10. 1987 v Praze; týká se románů Antonína Sovy a Fráni Šrámka.]

160

Máchova Marinka. K výkladu povídky. *Český jazyk a literatura* 39, 1988/89, č. 3, listopad 1988, s. 114–120. [Stat' s kapitolami Písně jako pouto a povzbuzení, Vypravěč a lyrický mluvčí, Umění povídky.]

160a

1989

Román mezi modernami. Studie z historické poetiky. Praha, Čs. spisovatel 1988 [v tiráži uvedeno 1989]. 273 stran. [Soubor s úvodem a se studiemí Krajina

v posledních románech Terezy Novákové (Realismus a modernost, „Čeho se přidržet“, Objektivnost jako program, Krajina a postava, Krajina a kompozice, Tlhutí k lyriismu, Tvář v tvář nové moderně), Realistická idyla [o Vilému Mrštíkovi a K. V. Raisovi] (Prameny a předobrazy, Prostory, prostředí a čtenář, Idyla z hor a z lepších časů), Povídka z paměti a povídka v dopisech. O tzv. realistické fikci [o K. V. Raisovi] (Od studie k povídkovému triptychu, S pomocí dopisů), Idyllická epopej a její osud [o Josefu Holečkovi] (Mezi eposem a románem, Vypravěč, postavy a čtenář, Zdání a skutečnost, Humor, Přirovnání, Adresát a čtenář), Potíže s hrdinou. Nedovršený zápas Viléma Mrštíka (Záměry a odklady, Malostranský román a Povídky malostranské, Zmří bez Zmříů?), Slohové proměny v próze Antonína Sovy. Od Kasty živořící po Výpravy chudých (Rané trojcestí povídkáře, Hledání tvaru pro ideový spor, Znaky, v nichž „duše“ uchopuje svět, „Křídla vzteku“, Obnova venkovské povídky, Romány, Dvojí explicit, Hovory, Secesní román sociální, Řeči, podobenství, autor, Spor o autora, o román, o hrdinu); s jmeným rejstříkem.]

161

Otisky v časopisech a sbornících – viz záznamy č. 21, 33, 140, 143.

Krajina v osobním záznamu a v básnické projekci. In: *Člověk a příroda v novodobé české kultuře*. Sborník sympozia v Plzni 13. – 15. března 1986. Praha, Národní galerie 1989. (Studie a materiály, sv. 5.) S. 60–66, německé resumé na s. 284. Rozmnoženo. [Přednesený diskusní příspěvek; týká se Julia Zeyera a K. V. Raise.]

162

Karel Havlíček v Borové. In: *Sedm století Havlíčkovy Borové*. Sborník k sedmišlému výročí první historické zmínky o Havlíčkově Borové. Havlíčkova Borová, Místní národní výbor 1989. S. 39–43. [Stat'; s otisťením korespondence týkající se K. Havlíčka (na s. 44–48).]

163

Z geneze Meče Damoklova. In: *Laudatio Milan Jankovič*. Sborník k 60. narozeninám. Praha, 1989. S. 99–111. Strojopis. [Studie o Jaroslavu Vrchlickém; samizdatový sborník je uložen v Ústavu pro českou literaturu AV ČR.]

164

Časopisecký otisk – viz záznam č. 178.

Doslov. In: *Jan Drda: Nedaleko Rukapáně*. Povídky a fragmenty. Uspořádal

J. Janáčková a Miluše Masáková. Text k vydání připravila M. Masáková. Praha, Čs. spisovatel 1989. (Slunovrat. Velká řada, sv. 98.) S. 295–302. [Výbor z časopiseckých a dosud nepublikovaných prací.]

165

Doslov. In: *Josef Václav Sládek: Tiché hovory*. Uspořádala J. Janáčková. Praha, Čs. spisovatel 1989. (Klub přátel poezie. Zlatý fond poezie.) S. 227–234. [Výbor z básní.]

166

Jak vznikal Západ. *Literární měsíčník* 18, 1989, č. 1, leden, s. 119–121. [Článek o románu K. V. Raise.]

167

[Jazyk je paměť národa.] Rozmlouvala Jaroslava Hájková. *Svobodné slovo* 45, 1989, č. 12, 14. I., s. 11. [Rozhovor; zejména o monografii Alois Jirásek, o interpretaci literárního díla, o vztahu literatura – čtenář, o jazyku jako paměti národa aj.]

168

V honičce i mimo ni. *Literární měsíčník* 18, 1989, č. 4, duben, s. 108–110. [Medailon Jakuba Arbesa.]

169

Osobnost a konvence. (Nad první knihou korespondence Terézy Novákové.) *Česká literatura* 37, 1989, č. 5, s. 447–450. [Recenze souboru Korespondence v edici Blanky Svadbové (1988).]

170

1990

[Uspořádala.] *Karel Havlíček Borovský: Strmé cesty*. Z listů, zápisků a vzpomínek. Ediční poznámku (s. 273–276), úvodní komentáře k jednotlivým oddílům a medailony adresátů (s. 277–286) napsala J. Janáčková. Edičně připravila Věra Menclová. Hradec Králové, Kruh 1990. (Okamžiky.) 295 stran.

171

Hovorem proti bezmoci. (Jak je udělán Raisův Západ.) In: *Sborník Kruhu přátel českého jazyka*. Přednášky z roku 1988 [a 1989], 1990, s. 40–42. [Přednáška proslovená v KPČJ 16. listopadu 1988.]

172

Jirásek zase s námi. *Lidová demokracie* 46, 1990, č. 61, 13. 3., s. 5. [Článek.]

173

Prožitek řádu. *Lidová demokracie* 46, 1990, č. 75, 29. 3., s. 5. [Článek k 90. výročí narození Jiřího Wolakra.]

174

K jakým inovacím v technice vyprávění došlo? *Iniciály* 1, 1990, průběž. č. 3, s. 30–31. [Článek o subjektivizaci prózy; otištěno v rámci seriálu příspěvků Nesoustavná poetika.]

175

Kritéria vědy? *Česká literatura* 38, 1990, č. 2, s. 179–182. [Polemika s recenzí Vladimíra Štěpánka O historický výklad historické prózy (*Česká literatura* 1990, č. 2, s. 167–178) týkající se monografie J. Janáčkové Alois Jirásek (1987).]

176

Návraty Ladislava Fikara. *Lidová demokracie* 46, 1990, č. 150, 28. 6., s. 5. [Článek k nedožitým 70. narozeninám.]

177

Z geneze Meče Damoklova. *Česká literatura* 38, 1990, č. 3, s. 235–244. [Studie s otištěním variant několika básní ze sbírky Jaroslava Vrchlického.]

178

Otisk ve sborníku: Laudatio Milan Jankovič (1989)– viz záznam č. 164.

Příběh šťastné Matky. *Nové knihy*, 1990, č. 29, 18. 7., s. 1. [Recenzní glosa o knize Julia Zeyera Zahradá mariánská (1990).]

179

Románová kronika. *Čtenář* 42, 1990, č. 8/9, [srpen–září], s. 270–272. [Studie o vývoji žánru.]

180

Diváci, jděte spát! Nad rukopisem Reportáže psané na oprátce. *Literární noviny* 1, 1990, č. 27, 4. 10., s. 4–5. [Článek o knize Julia Fučíka.]

181

Interdisciplinárnost v deklaraci a v akci. *Tvar* 1, 1990, č. 34, 25. 10., s. 14–15.

[Recenze knihy Karla Horálka *Studie o populární literatuře českého obrození* (1990) a díla kolektivu autorů *Počátky českého národního obrození* (1990).]

182

Pochyby. Jak to asi bylo a jak to je s Fučíkovou Reportáží. *Učitelské noviny* 40, 1990, č. 44, 14. 12., s. 12. [Článek.]

183

VIZ též záznam č. 77.

1991

Česká literatura na předělu století. [Spolu s Miroslavem Červenkou, Petrem Čornejem, Jaroslavem Medem a Zdeňkem Pešatem.] Redigovala a ediční poznámku (s. 2–3) napsala J. Janáčková. Praha, H&H – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 1991. 151 stran. Rozmnoženo. [Skripta; J. Janáčková napsala kapitoly Literatura novoromantické a realisticko-naturalistické orientace, Realismus a naturalismus v diskusi, Sebeobrazy novoromantiků, Julius Zeyer, Josef Holeček, Teréza Nováková, Historismus v poezii a v próze (Výhrady, Historická beletrie, Alois Jirásek, Zikmund Winter) (s. 25–79).]

184

Rozpaky a rozběhy. Jan Amos Komenský v nové české literatuře do r. 1945. In: sb. *Pocita Univerzity Karlovy J. A. Komenskému*. Redigovali Josef Cach, Jaroslava Pešková a Michal Svatoš. Praha, Univerzita Karlova ve vydavatelství Karolinum 1991. S. 263–268. [Přehledová stať.]

185

[Vedoucí redaktorka.] Sb. *Studie o české literatuře na přelomu století*. Redigovala Jaroslava Hrabáková. Praha, Univerzita Karlova ve vydavatelství Karolinum 1991. 153 stran. Rozmnoženo. [Skripta; J. Janáčková též ze stenografického záznamu edičně připravila (spolu s Jaroslavou Hrabákovou) přednášku Felixe Vodičky Literatura na počátku 20. století (s. 33–63).]

186

Úvod. In: *Jan Mukařovský: Příklad poezie*. K otázce trvalé platnosti Máchova díla. Uspořádali, k vydání připravili, vysvětlivkami opatřili a ediční poznámku (s. 49–50) napsali Milan Jankovič a J. Janáčková. Doslov *Příklad poezie* (s. 63–73) napsal M. Jankovič. Poznámky k překladům Máje (s. 60–62) napsala Marie Štemberková. Praha, Pražská imaginace 1991. S. 5–7. [Soubor pěti dotud nepublikovaných máchovských textů z roku 1936.]

187

Ostatně ale... *Tvar* 2, 1991, č. 37, 12. 9., s. 2. [Glosa k oslavám 170. výročí narození Karla Havlíčka Borovského 31. 8. 1991 v Borové.]

188

Nerudovské představy. Ztratily se Knihy epigramů? *Lidové noviny* 4, 1991, č. 236, 9. 10., s. 9. [Referát o nerudovské konferenci pořádané 3.– 4. 10. 1991 v Praze.]

189

Fascinující učitel. *Lidové noviny* 4, 1991, č. 269, 18. 11., s. 4. [Referát o konferenci k 100. výročí narození Jana Mukařovského pořádané v listopadu 1991 v Praze.]

190

Hold Zeyerovi. Pražská výstava v jediné muzejní síni. *Lidové noviny* 4, 1991, č. 296, 19. 12., s. 8. [Glosa o výstavě pořádané v Náprstkově muzeu v Praze.]

191

[Nejzajímavější kniha 1991.] *Lidové noviny* 4, 1991, č. 298, 21. 12., příloha Nedělní LN, s. 7. [Příspěvek ve vánoční anketě: J. Janáčková uvedla knihu Bohumila Hrabala *Židovský svícen*.]

192

1992

Vodičkův Neruda. In: *Jan Neruda 1991*. Studie, referáty, diskusní příspěvky. Praha, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v pardubickém nakladatelství a vydavatelství Mlejnek 1992. S. 154–156. [Úvaha přednesená na konferenci pořádané 3.– 4. 10. 1991 v Praze; týká se nerudovských prací Felixe Vodičky.]

193

[Edice.] *Sus Oleg: Estetické problémy pod napětím*. Meziválečná avantgarda, surrealismus, levice. Text podle posledních autorových korektur sazby knihy rozmetané v roce 1970 připravili J. Janáčková, Dušan Šlosar a Milan Suchomel.

Praha, Hrnčířství a nakladatelství Michal Jůza & Eva Jůzová 1992. (Obruč.) 61 stran. [Soubor studií; vydáno ke konferenci Oleg Sus redivivus pořádané 19.–20. 11. 1992 v Brně.]

194

My o vlku aneb Teorie literatury pro střední školy. *Lidové noviny* 5, 1992, č. 19, 23. 1., příloha Národní 9, č. 4, s. 2. [Glosa o učebnici Věry Martinkové Teorie literatury pro střední školy, 1. část (1991).]

195

Konečně učebnice literatury. Pozvání k mnohotvárné četbě od Jiřího Holého. *Lidové noviny* 5, 1992, č. 31, 6. 2., příloha Národní 9, č. 6, s. 2. [Recenze středoškolské učebnice Česká literatura 1910–1945 (1991).]

196

Pohrobek jiráskovské akce. *Česká literatura* 40, 1992, č. 1, s. 94–96. [Článek o okolnostech příprav Sborníku k uctění 100. výročí Jiráskova narození v roce 1951; sborník nebyl dokončen ani vydán.]

197

Jaroslav Seifert a Reflektor. *Česká literatura* 40, 1992, č. 1, s. 112–113. [Komentář ke stati R. Ederové Nad dopisem Julia Fučíka Vladimíru Procházkovi (Práce z dějin ČSAV, Studia historiae Academiae demiae scientiarum bohemoslovaciae, seria A, fasc. 3 (1988)).]

198

Pomsta na literatuře. (Opožděná recenze.) *Tvar* 3, 1992, č. 11, 12. 3., s. 8. [Kritika vysokoškolské učebnice Josefa Poláka Česká literatura 19. století (1990).] – Viz též polemika v záznamu č. 200.

199

„... nalej, stará, čerstvého do číše a vy, kluci, poslouchejte tiše...“ *Tvar* 3, 1992, č. 19, 7. 5., s. 7. [Replika na polemiku Josefa Poláka Odpověď prof. dr. J. Janáčkové, CSc., na „recenzi“ Pomsta na literatuře (*Tvar* 1992, č. 19).] – Recenze viz záznam č. 199.

200

Mrštíkova záhadná Rus. *Lidové noviny* 5, 1992, č. 118, 21. 5., příloha Národní 9, č. 21, s. 2; podepsáno šifrou (jj). [Recenze knihy Viléma Mrštíka Cesta do Ruska. Listy z Nižního Novgorodu v edici Jana Vladislava (1992).]

201

Hubert Gordon Schauer. Zpochybnitel, nebo inspirátor? *Lidové noviny* 5, 1992, č. 124, 28. 5., příloha Národní 9, č. 22, s. 3. [Medailon k 100. výročí úmrtí.]

202

Učebnice literatury jako událost. *Nové knihy*, 1992, č. 24, 17. 6., s. 1. [Glosa o reedici učebnice Felixe Vodičky a kol. Svět literatury, díl 1., vydané v redakci Květy Homolové a Věry Menclové (1992).]

203

O dialogu v obrozenské próze. *Česká literatura* 40, 1992, č. 4, s. 415–417. [Recenze knižní studie Jany Bartůňkové Ztvárnění primární a sekundární komunikace ve vybraných dílech české umělecké prózy (1989–1990).]

204

Zemřela Jarmila Mourková. *Lidové noviny* 5, 1992, č. 203, 29. 8., s. 5. [Nekrolog literární historičky a spisovatelky.]

205

Objev a problém. Vydání březinovského svědectví Emilie Lakomé. *Lidové noviny* 5, 1992, č. 207, 3. 9., příloha Národní 9, č. 36, s. 2. [Recenze knihy Úlomky hovorů Otokara Březiny v edici Petra Holmana (1992).]

206

[Anketa Inicial.] *Iniciály* 3, 1992, průběž. č. 29, s. 64. [Příspěvek v anketě o současné tvorbě mladých „nezavedených“ autorů.]

207

Roman Jakobson a Čechy. Na útěku, ve službách, v pokusu o návrat. *Česká literatura* 40, 1992, č. 6, s. 645–647. [Článek; s úryvky z korespondence R. Jakobsona a Svatavy Pírkové–Jakobsonové.]

208

1993

Český beletrista v rozpacích. In: sb. *Umění a civilizace jako divadlo světa*. Sborník z 11. symposia k problematice 19. století pořádaného Ústavem pro hudební vědu ČSAV v rámci Smetanovských dnů v Plzni ve dnech 14.–16. března 1991. K vydání připravili Marta Ottlová a Milan Pospíšil. Praha, Ústav pro hudební vědu Akademie věd České republiky 1993. S. 136–139. [Přednesený referát; týká se sebereflexivní prózy 19. století, zejména F. J. Rubeše, Jana Nerudy a Jakuba Arbesa.]

209

Jediná humoreska Karoliny Světlé. In: *Bedřich Smetana: Hubička*. Prostonárodní opera o dvou dějstvích. Podle povídky Karoliny Světlé text napsala Eliška Krásnohorská. Program připravil Jan Dehner. Praha, Národní divadlo 1993. S. 13–17. [Stať v programu.] – Vyšlo též německy a anglicky.

210

Osud a dílo. In: *Jarmila Mourková: Darina*. Praha, Agentura Leprez pro Jaromíra Loužila. S. 175–178. [Doslov.]

211

Kronika moravské dědiny aneb Přitakání kruhu. In: *Alois a Vilém Mrštíkovi: Rok na vsi*. Program připravila Johana Kudláčková. Praha, Národní divadlo 1993. S. 21–26. [Stať v programu k inscenaci dramatizace Miroslava Krobota v Národním divadle.]

212

Jeden z Krameríů. Kousky autoportrétu. In: *Z korespondence Vojtěcha Kramerie*. K tisku připravila Jana Štursová. Úvod (s. 3) napsala Eva Černohorská. Ediční poznámku (s. 37–38) napsaly Zdeňka Smetanová a J. Štursová. Říčany, Okresní knihovna Praha-východ 1993. (Z našeho kraje, sv. I.) S. 4–7. [Předmluva.]

213

Za Jarmilou Mourkovou. (25. února 1931– 28. srpna 1992.) *Česká literatura* 41, 1993, č. 1, s. 110–112. [Nekrolog.]

214

Slovník slovníků. *Tvar* 4, 1993, č. 17, 29. 4., s. 11. [Recenze knihy Lexikon české literatury, díl 2., sv. 1, H–J (1993).]

215

Sborník o Babičce. *Česká literatura* 41, 1993, č. 3, s. 316–322. [Recenze sborníku německých bohemistů Zur Poetik und Rezeption von Božena Němcová „Babička“, redigovaném Andreasem Guskim (Wiesbaden 1991).]

216

Česká literatura od Máchy k Březinovi. *Tvar* 4, 1993, č. 45/46, 18. 11.; č. 47/48, 2. 12.; č. 49/50, 16. 12.; č. 51/52, 30. 12., vždy na s. 24. [Část připravovaného studijního přehledu Česká literatura jednoho věku (vyšlo pod názvem Česká literatura 19. století).]

217

Knižně in: Česká literatura 19. století. Od Máchy k Březinovi (1994) – viz

[Nejzajímavější kniha 1993.] *Lidové noviny* 6. 1993, č. 301, 29. 12., příloha Národní 9, č. 51, s. 2. [Příspěvek ve vánoční anketě; J. Janáčková uvedla knihy Milana Kundery Nesmrtelnost a Vladimíra Macury Informátor.]

218

1994

Česká literatura 19. století. Od Máchy k Březinovi. Praha, Scientia 1994. 180 stran. [Učebnice pro střední školy s úvodem, se vstupní kapitolou Česká literatura jednoho věku a s kapitolami Od let třicátých (s portréty K. H. Máchy, J. K. Tyla, Karla Havlíčka Borovského, K. J. Erbena, Boženy Němcové, Karla Sabiny), Za moderní českou literaturu (s portréty Vítězslava Hálka, Karoliny Světlé, Jana Nerudy), Novoromantické kolem Ruchu, Lumiru, Květů (s portréty Jakuba Arbesa, J. V. Sládka, Svatopluka Čecha, Jaroslava Vrchlického, Julia Zeyera), s podkapitolou Historismus a historická beletrie (s portréty Václava Beneše Třebízského, Aloise Jiráska, Zikmunda Wintra), s podkapitolou Tajemná duše venkova (s portréty Josefa Holečka, Antala Staška, Terezy Novákové, Karla Klostermanna), s kapitolou Literatura realisticko-naturalistické orientace (s portrétem J. S. Machara), s podkapitolou Vesnice zblízka a z nadhledu (s portréty Jana Herbeny, K. V. Raíse, Aloise Mrštíka), s podkapitolou Pražský román (s portréty Ignáta Herrmanna, M. A. Šimáčka, K. M. Čapka Choda), s kapitolou Moderná (s portréty Jiřího Karáska ze Lvovic, Karla Hlaváčka, Antonína Sovy, Otokara Březiny), s podkapitolou Lyrizovaná (ornamentální) próza (s portréty Viléma Mrštíka, Růženy Svobodové, J. Š. Baara, J. K. Šlejhara); s jmenným a věcným rejstříkem.]

219

2. dopl. a rozšíř. vyd. pod názvem *Česká literatura. Díl 2. Od romantismu do symbolismu. 19. století* (1998) – viz záznam č. 259.

3. vyd. v učebnici *Česká literatura od počátků k dnešku [spolu s Janem Lehárem, Alexandrem Stiche a Jiřím Holým]* (1998) – viz záznam č. 260.

Časopisecky otištěná část – viz záznam č. 217.

Schauerovo pojetí literární kritiky. In: sb. *Hubert Gordon Schauer. Osobnost, dílo, doba.* Sborník příspěvků z mezioborového vědeckého sympozia, které v Litomyšli ve dnech 16. – 28. května 1992 uspořádaly Historický ústav AV ČR, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Zastupitelstvo města Litomyšle a Státní okresní archiv Svítavy se sídlem v Litomyšli. Odpovědný redaktor Milan Skří-

vánek. Litomyšl, Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli 1994. S. 141–146. [Přednesený referát.]

220

Moře na dosah. (Hypotéza.) *Naše řeč* 77, 1994, č. 1, únor, s. 2–5. [Článek o vývoji motivu moře v české próze druhé poloviny 19. století.]

221

Vědec učitelem. *Česká literatura* 42, 1994, č. 2, s. 128–130. [Referát přednesený na Symposiu na paměť Felixe Vodičky, pořádaném Obcí spisovatelů 14. 12. 1993 na Dobříši.]

222

[Babička vulgaris. Slyšte velmi vzácný – a velmi drsný – příklad příběhu, který se v atomové době šíří ústním podáním.] Rozmlouval Tomáš Čechťický. *Lidové noviny* 7, 1994, č. 149, 25. 6., příloha Nedělní LN, č. 25, s. 5. [Rozhovor; k otištěným úryvkům z anonymního blasfemického textu Babička vulgaris ze sborníku německých bohemistů Zur Poetik und Rezeption von Božena Němcová „Babička“ (1991).] – Viz též záznamy č. 227, 235.

223

Z odkazu Felixe Vodičky. *Lidová demokracie* 50, 1994, č. 158, 8. 7., s. 9; též v brněnské mutaci na s. 4. [Recenze reprintu knihy Počátky krásné prózy novočeské (1994).]

224

Z čeho se dělá literatura. *Lidová demokracie* 50, 1994, č. 159, 9. 7., s. 4; též v brněnské mutaci na s. 4. [Poznámka o knize Mojmira Otruby Znak a hodnoty (1994).]

225

Všim rozhodně nebyl rád. Portrét Jana Nerudy. *Lidové noviny* 7, 1994, č. 159, 9. 7., příloha Národní 9, č. 28, s. 3. [Jubilejní stať k 160. výročí narození.]

226

Závidím novinám. *Lidové noviny* 7, 1994, č. 171, 23. 7., příloha Nedělní LN, č. 29, s. 5. [Závěrečný komentář k otištěnému souboru dopisů Babička vulgaris II. Ztraceni i dik v dopisech čtenářů, reagujících na text Babička vulgaris (LidN 25. 6. 1994 – viz záznam č. 223).]

227

Moderní revue živená z noční vlakové pošty. *Lidové noviny* 7, 1994, č. 296,

17. 12., příloha Národní 9, č. 51, s. 2. [Recenze knihy Jiřího Karáska ze Lvovic *Vzpomínky* v edici Gabriely Dupačové a Aleše Zacha (1994).]

228

Jak osvětlit celou českou literaturu v jedné knize. *Česká literatura* 42, 1994, č. 6, s. 668–670. [Recenze příručky *Panorama české literatury* (1994).]

229

VIZ též záznam č. 27.

1995

Podivné odstavce v Babičce. In: sb. *Prameny díla, dílo pramenem*. Sborník příspěvků z konference o životě a díle Boženy Němcové, konané 15.–16. září 1992 v Hradci Králové. Uspořádali a edičně připravili Jana Bartůňková a Jan Dvořák. Hradec Králové, Vysoká škola pedagogická v nakladatelství Gaudeamus 1995 [v tiráži uvedeno v roce 1994]. S. 157–167. [Přednesený referát.]

230

Vlak v tematice ruchovské a lumirovské prózy. In: sb. *Osudový vlak*. Sborník příspěvků stejnojmenné vědecké konference k 150. výročí příjezdu prvního vlaku do Prahy (konané 22. a 23. 6. 1995 v Divadle Kolowrat v Praze). Uspořádali Vladimír Macura a Rudolf Pohl. Praha, Nadace pro oslavy 150. výročí příjezdu prvního vlaku do Prahy na Masarykovo nádraží ve Vydavatelství a nakladatelství ing. Václava Svobody 1995. S. 77–80. [Přednesený referát.]

231

[Uspořádala.] *Božena Němcová: Lamentace*. Dopisy mužům. K vydání připravila a komentáře k jednotlivým oddílům (s. 19–20, 75, 147) napsala J. Janáčková. Poznámku k ediční přípravě textu (s. 232–233) napsala Zdeňka Nováková. Praha, Český spisovatel 1995. 240 stran. – S kolážemi Jiřího Koláře. [Edice výboru z korespondence s oddíly *Šťastná setkání*, *Poutaná a spoutaná*, *Na útěku*; se seznamem adresátů, dopisů a dalších textů.]

232

Ediční poznámka. [Spolu s Alexandrem Stichem.] In: *Julius Fučík: Reportáž, psaná na oprátce*. První úplné, kritické a komentované vydání. Text edičně připravili J. Janáčková a A. Stich. Svazek k vydání připravil František Janáček s kolektivem. Doslov *Motáky* jako literární dílo (s. 281–300) napsal Vladimír Macura, další doslov *Pochybnosti a jistoty* (s. 301–337) napsal F. Janáček.

Vysvětlivkami a komentáři (s. 109–254) opatřili F. Janáček a Alena Hájková. Praha, Torst 1995. S. 93–98. [Edice autentického textu díla.]

233

[Edice.] [Spolu s Miladou Chlěbcovou a Milanem Jankovičem.] In: *Bohumil Hrabal: Svatby v domě*. Praha, Pražská imaginace 1995. (Sebrané spisy B. H., sv. 11.) 576 s. [Též podíl na edičních poznámkách (s. 565–572).]

234

Musí vulgární být nízké? *Čeština doma a ve světě* 3, 1995, č. 1, s. 15. [Replika na polemiku Oldřicha Uličného O vulgárnosti v jazyce a v psýše, jakož i o Babičce Boženy Němcové (tamtéž, s. 12–15), týkající se otištění textu Babička vulgaris a jeho ohlasu (Lidové noviny 25. 6. a 23. 7. 1994 – viz záznamy č. 223, 227).]

235

Literární výchova (alternativní osnovy pro občanskou školu). [Spolu s Jaroslavou Hrabákovou.] *Český jazyk a literatura* 45, 1994/95, č. 5/6, s. 119–125. [S oddíly Pojetí literární výchovy, Cíle literární výchovy, Rámcové osnovy literární výchovy, Náležitosti.]

236

Odkaz Felixe Vodičky pro literární výchovu dnes. *Český jazyk a literatura* 45, 1994/95, č. 5/6, s. 126–127. [Článek.]

237

Míjení se a mlčení v Babičce. Harmonizační gesto. *Česká literatura* 43, 1995, č. 4, s. 364–380. [Analytická studie o knize Boženy Němcové s kapitolami Mlčení, Paní Prošková a babička, Ztajené dotyky.]

238

Kruté léto Boženy Němcové. *Čtenář* 47, 1995, č. 7/8, s. 290. [Článek o létě roku 1857.]

239

Dopis v uměleckém osudu Boženy Němcové. *Český jazyk a literatura* 45, 1994/95, č. 9/10, s. 193–201. [Studie.]

240

Podél obrození, podruhé Macurova. *Tvar* 6, 1995, č. 17, 19. 10., s. 2. [Recenze 2. dopln. vyd. monografie Vladimíra Macury Znamení zrodu (1995).]

241

Zdeněk Mahler protestuje proti české malověrnosti. *Mladá fronta Dnes* 6, 1995, č. 254, 31. 10., s. 19. [Recenze knižního eseje Kdo svůj národ miluje, nešetří ho aneb Proč nenapišu hru o Karlu Havlíčku Borovském (1995).]

242

[Talent je zranitelnější než člověk. Nový výbor z dopisů Boženy Němcové přináší překvapivé pohledy na její osobnost.] Rozmlouvala Agáta Pilátová. *Práce* 51, 1995, č. 288, 9. 12., příloha Pěčko, č. 48, s. 5. [Rozhovor s editorkou o souboru korespondence Lamentace. Dopisy mužům (1995).]

243

Za profesorem Buriánkem. († 11. července 1995.) *Český jazyk a literatura* 46, 1995/96, č. 3/4, s. 80–81. [Nekrolog.]

244

1996

Kuchařka proti poetce a – pro ni. (Proměny portrétu MDR.) In: *Magdalena Dobromila Rettigová*. Sborník příspěvků z odborného semináře. K vydání připravil Jan Tydlitát. Vydáno u příležitosti konání odborného semináře pořádaného v roce 1995 k 210. výročí narození a 150. výročí úmrtí M. D. Rettigové a 170. výročí dopsání jejího díla „Domácí kuchařka“. Rychnov nad Kněžnou, Městský úřad 1996. S. 19–23. [Přednesený referát.]

245

[Kapitoly o literatuře.] In: *Dějiny umělecké kultury*. Sv. 2. Napsal Miloš Jůzl s kolektivem. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1996. (Učebnice pro střední školy.) S. 24–27, 42–50, 91–92, 107–112, 160–168, 197–210, 262–277, 305–309.

246

Doslov. In: *Julius Zeyer: Jan Maria Plojhar*. Praha, Knižní klub 1996. S. 287–289.

247

Doslov. In: *Vilém Mrštík: Pohádka máje*. Praha, Knižní klub 1996. S. 307–310.

248

Poslední slovesný výkon Boženy Němcové. [Spolu s Alenou Macurovou.] *Česká*

literatura 44, 1996, č. 1, s. 3–16. [Studie o dopisu; nad autografem tří fragmentů neodeslaného dopisu Vojtěchu Náprstkovi z 21. 11. 1861.]

249

Měnit četbu básně v hostinu. *Český jazyk a literatura* 46, 1995/96, č. 5/6, s. 103–105. [Recenze knihy interpretací básně Oldřicha Mikuláška *Vyvolávač Pět na jednoho*, připravené Jiřím Trávníčkem (1995).]

250

Moje Lamentace a „bezbranná“ Němcová. *Literární noviny* 7, 1996, č. 14, 3. 4., s. 6; nezkrácené znění in: *Tvar* 7, 1996, č. 12, 6. 6., s. 13, pod názvem Celá Moje Lamentace a „bezbranná“ Němcová, s úvodní vysvětlující poznámkou o zkrácení textu v Literárních novinách. [Polemika se statí Hany Šmahelové *Lamentace nad bezbranností klasika* (*Literární noviny* 1996, č. 9) týkající se výboru z korespondence Boženy Němcové *Lamentace* (1995).]

251

[Když kvete všednost, zázrak je blízko.] Rozmlouvala Eva Poláčková. *Xantypa*, 1996, září, s. 98–99. [Rozhovor; mj. o Boženě Němcové.]

252

[Učitel nepřestává být studentem.] Rozmlouval Jiří Trávníček. *Tvar* 7, 1996, č. 18, 31. 10., s. 8. [Rozhovor; s úvodní životopisnou poznámkou o J. Janáčkové.]

253

1997

Josef Liboslav Ziegler v umělecké prezentaci A. Jiráska. In: *Východočeské Athény a Josef Liboslav Ziegler*. Sborník příspěvků ze sympozia, Rychnov nad Kněžnou, květen 1997. K vydání připravil Václav Petrbok. Boskovice, Albert 1997. S. 170–175. [Přednesený referát.]

254

Lumírovská etapa a Julius Zeyer. In: sb. *Julius Zeyer. Texty, sny, obrazy*. Uspořádal Tomáš Vlček. Praha, ERM pro Městské muzeum ve Vodňanech a Společnost J. Zeyera 1997. S. 11–19. [Otisk přednášky ze sympozia pořádaného v roce 1988 v Roztokách u Prahy.]

255

Ediční poznámka. [Spolu s Evou Bílkovou a Karolem Bílkem.] In: *Zdeněk Svěrák: Šrámkova tvorba povídková ve srovnání s tvorbou básnickou*. Sobotka, Nadace rodného domu Fráni Šrámka 1997. (Knihovnička Českého ráje – Sobot-

ka, sv. 10.) S. 47–48. [Edice ročníkové práce Z. Svěráka na Vysoké škole pedagogické z roku 1958.]

256

Vícejazyčnost v korespondenci Boženy Němcové. (Sonda první: němčina.) [Spolu s Alenou Macurovou.] *Slovo a slovesnost* 58, 1997, č. 2, s. 86–95. [Studie.] – Viz též záznam č. 269.

257

Zamyšlení nad pracovním Aloise Jiráska. *Listy starohradské kroniky* 20, 1997, č. 3, září, s. 66–68. [Otisk projevu z vernisáže výstavy.]

258

1998

Česká literatura. Díl 2. Od romantismu do symbolismu (19. století). 2. doplň. a rozšíř. vyd. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1998. 333 stran. [Doplňené a rozšířené vydání učebnice Česká literatura 19. století. Od Máchy k Březinovi (1994) – viz záznam č. 219.]

259

3. vyd. v učebnici *Česká literatura od počátků k dnešku [spolu s Janem Lehárem, Alexandrem Stichem a Jiřím Holým] (1998) – viz záznam č. 260.*

Česká literatura od počátků k dnešku. [Spolu s Janem Lehárem, Alexandrem Stichem a Jiřím Holým.] Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1998. (Česká historie, sv. 4.) 1059 stran. [Jednosvazkové vydání původně čtyřsvazkové učebnice literatury pro střední školy; J. Janáčková je autorkou II. dílu Od romantismu do symbolismu. 19. století, s. 203–441.]

260

[Uspořádala.] *Josef Václav Sládek: Má Amerika.* Fejetony a příhody 1871–1892. Text k vydání připravili J. Janáčková, Jarmila Višková a Josef Opatrný. Komentář (s. 243–261) napsala J. Janáčková. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1998. (Česká knižnice.) 299 stran.

261

F. V. Krejčí ve sporech o Vrchlického. *Česká literatura* 46, 1998, č. 1, s. 24–29. [Otisk přednášky ze setkání k 130. výročí narození F. V. Krejčího 24. 11. 1997 v Památníku národního písemnictví.]

262

Z rodiny. Montáž korespondence Boženy Němcové s dětmi. *Tvar* 9, 1998, č. 17, 15. 10.; č. 18, 29. 10.; č. 19, 12. 11., vždy na s. 24. [Komentovaná edice korespondence s částmi Druhorozený syn, Jaroslav, Jediná dcera.]

263

1999

Božena Němcová a George Sandová. Literární prameny povídky Divá Bára. In: sb. *Přednášky z 42. běhu Letní školy slovanských studií*. Díl 2. Přednášky z literární vědy, kultury a historie. Uspořádal Jiří Hasil. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 1999. S. 35–41. [Srovnávací studie.]

264

[Uspořádala.] [Spolu s Marií Lukešovou.] *Od romantismu do symbolismu 19. století*. Česká literatura od počátků k dnešku. Kniha textů 2. Edičně připravily a úvod (s. 5–6) napsaly J. Janáčková a M. Lukešová. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1999. 732 s. [Čítanka k 2. dílu učebnice Česká literatura od počátků k dnešku.]

265

Autoportréty Jaroslava Haška. In: *Jaroslav Hašek: Autoportréty*. Výbor z povídek Jaroslava Haška. Vybrala a uspořádala J. Janáčková. Text k vydání připravila Milada Chlábková. Praha, Knižní klub a Euromedia Group 1999. (Knihovna 20. století, sv. 8.) S. 279–281. [Doslov.]

266

Komentář. In: *Božena Němcová: Babička*. Ediční poznámku a vysvětlivky napsal Robert Adam. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1999. (Česká knižnice.) S. 269–344. [Komentář s částmi Okolnosti prvního vydání, U díla, V aktu psaní, U prvního překladu.] – Viz též záznam č. 272.

267

Věrnost poslání. In: *Miloslav Jehlička: Lev Tolstoj, vypravěč a vizionář*. Ústí nad Labem, Ústav slovansko–germánských studií Univerzity J. E. Purkyně 1999. S. 9–11. [Úvod.]

268

Vícejazyčnost v korespondenci Boženy Němcové. Sonda druhá: Poznámky ke slovenštině. [Spolu s Alenou Macurovou.] *Česká literatura* 47, 1999, č. 2, s. 144–161. [Studie; navazuje na sondu první v časopise Slovo a slovesnost 1997, č. 2 – viz záznam č. 257.]

269

Návrat juvenilii. *Tvar* 10, 1999, č. 8, 15. 4., s. 5. [Poznámka k chystanému vydání raných studií Felixe Vodičky.]

270

Nejen ke cti papíru. *Tvar* 10, 1999, č. 17, 21. 10., s. 23. [Recenze knihy Richarda Khela Poselství papíru (1999).]

271

Zkrácená Babička. K Ohéralovu překladu do němčiny. *Česká literatura* 47, 1999, č. 5, s. 473–476. [Stať o prvním německém překladu Jana Ohérala, vycházejícím na pokračování v pražském měsíčníku *Erinnerungen* v roce 1858; zpracovaná část komentáře otištěného v knižním vydání díla Boženy Němcové Babička (1999) – viz záznam č. 267.]

272

2000

V rodinném kruhu. In: *Alois Jirásek dnes*. Sborník přednášek z literárněvědného semináře konaného v Hronově 24. – 26. května 1996. Uspořádal Aleš Fetter. Hronov, Občanské sdružení Kruh 2000. S. 55–57. [S otištěním rodinné korespondence A. Jirásky (na s. 58–62).]

273

[Moje (první) vzpomínka na Staré Hrady. Anketa ke 4. sjezdu rodáků a přátel.] *Listy starohradské kroniky* 23, 2000, č. 2, červen, s. 53–54.

274

REJSTŘÍK ČASOPISŮ S PŘÍSPĚVKY JAROSLAVY JANÁČKOVÉ

Česká literatura 2, 1954; 4, 1956; 6, 1958; 10, 1962; 13, 1965; 15, 1967; 17, 1969; 18, 1970; 32, 1984; 34, 1986; 35, 1987; 36, 1988; 37, 1989; 38, 1990; 40, 1992; 41, 1993; 42, 1994; 43, 1995; 44, 1996; 46, 1998; 47, 1999

Český jazyk a literatura 26, 1975/76; 27, 1976/77; 28, 1977/78; 30, 1979/80; 32, 1981/82; 33, 1982/83; 34, 1983/84; 39, 1988/89; 45, 1994/95; 46, 1995/96

Čeština doma a ve světě 3, 1995

Čtenář 19, 1967; 42, 1990; 47, 1995

Hlas revoluce 36, 1982; 37, 1983

Host do domu 10, 1963

Iniciály I, 1990; 3, 1992

Kmen [příloha týdeníku Tvorba] viz Tvorba

Květen 4, 1959

Lidová demokracie 46, 1990; 50, 1994

Lidové noviny 4, 1991; 5, 1992; 6, 1993; 7, 1994

Listy starohradské kroniky 5, 1982; 20, 1997; 23, 2000

Literární měsíčník 13, 1984; 14, 1985; 15, 1986; 16, 1987; 18, 1989

Literární noviny 13, 1964

Literární noviny I, 1990; 7, 1996

Mladá fronta Dnes 6, 1995

Naše řeč 36, 1953; 77, 1994

Nové knihy 1983; 1984; 1985; 1986; 1987; 1990; 1992

Práce 51, 1995

Slavia 53, 1984

Slovo a slovesnost 58, 1997

Svoboda 9, 1961

Svobodné slovo 45, 1989

Tvar 1, 1990; 2, 1991; 3, 1992; 4, 1993; 6, 1995; 7, 1996; 9, 1998; 10, 1999

Tvorba 1975; příloha Kmen 1984; 1985

Učitel'ské noviny 10, 1960; 40, 1990

Vlasta 38, 1984

Výběr z nejzajímavějších knih 1987

Xantypa, 1996

Zpravodaj Šrámkovy Sobotky 1983; 1984

Zprávy Spolku českých bibliofilů v Praze 1983

REJSTŘÍK SBORNÍKŮ, SLOVNÍKŮ A JINÝCH KOLEKTIVNÍCH PRACÍ S PŘÍSPĚVKY JAROSLAVY JANÁČKOVÉ

Acta Universitatis Carolinae, Philologica, Slavica Pragensia 6, 1964; 9, 1967; 11, 1969; 12, 1970; 14, 1972; 15, 1974; 16, 1975; 25, 1985; 27, 1987

Českolipsko literární, sv. 1, 1975; 3, 1979; 4, 1981

Československo-sovětské vztahy, sv. 3, 1975; 4, 1976

Čeští spisovatelé 19. století (1971, 2. přeprac. vyd. pod názvem Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století, 1973, další vyd. 1975, 1982)

Čeští spisovatelé z přelomu 19. a 20. století (1972)

Člověk a příroda v novodobé české kultuře (1989)

Dějiny české literatury III. (1961)

Dějiny umělecké kultury, sv. 2 (1996)

Golubkov V. V.: Metodika vyučování literatuře (1952)

Rudolfu Havlovi (1981)

Alois Jirásek dnes (2000)

Kapitoly z metodologie marxistické literární vědy (1973)

Laudatio Milan Jankovič (1989)

Literární archiv, roč. 11/12, 1976–77 (1981); 19/20, 1984–85 (1987)

Litteraria, sv. 20/21, 1977–78 (Bratislava, 1978)

Jan Neruda 1991 (1992)

Osudový vlak (1995)

Pocta Univerzity Karlovy J. A. Komenskému (1991)

Prameny české moderní kultury I. (1988)

Prameny díla, dílo pramenem (1995)

Průmysl a technika v novodobé české kultuře (1988)

Přednášky Letní školy slovanských studií, 13. běh, 1969 (1970); 14. běh, 1970 (1971); 18. běh, 1974 (1976); 19. a 20. běh, 1975 a 1976 (1978); 21. běh, 1977 (1979); 22. běh, 1978 (1981); 23. běh, 1979 (1982); 24. běh, 1980 (1983); 42. běh, 2. díl (1999)

Quinquagenario. Milanu Jankovičovi k l. 9. 1979 (1979)
Karel Václav Rais 1859–1926 (1959)
Realismus a modernost (1965)
Magdalena Dobromila Rettigová (1996)
Sborník Kruhu přátel českého jazyka (1990)
Sedm století Havlíčkovy Borové (1989)
Hubert Gordon Schauer (1994)
Slavica Pragensia viz Acta Universitatis Carolinae
Studie o české literatuře na přelomu století (1991)
Umění a civilizace jako divadlo světa (1993)
Východočeské Athény a Josef Liboslav Ziegler (1997)
Z dějin české literární kritiky (1965)
Julius Zeyer. Texty, sny, obrazy (1997)

[Záznamy o osobnostech následují po hvězdičce *]

- Adam Robert 267
 Adámek Bohunil *7
 Alarich [vl. jm. Oldřich Hlaváč] 144, *100
 Amort Čestmír 66
 Arbes Jakub 80, 90–91, *43, 46, 50, 54, 60–61, 72, 75, 80, 84, 90–91, 102, 119, 124–125, 141, 156, 169, 209, 219
 Baar Jindřich Šimon *55, 63, 68, 125, 219
 Babinský Václav *120
 Bartůňková Jana 230, *204
 Bass Eduard 144
 Beneš Třebizský Václav *142, 219
 Bílek Karol 256
 Bílková Eva 256
 Brožová Věra 145
 Brukner Josef *34
 Březina Otokar *206, 217, 219, 259
 Budovičová Viera 126
 Buriánek František 22, *244
 Bydelský Celestýn 86
 Cach Josef 185
 Čapek Chod Karel Matěj *84, 219
 Čech Svatopluk *104, 109, 111, 219
 Čechtický Tomáš 223
 Čepelák Jiří 90
 Černohorská Eva 213
 Červenka Miroslav 184
 Čornej Petr 184
 Dehner Jan 210
 Drda Jan *155, 165
 Dupačová Gabriela *228
 Dvořák Jan 230
 Ederová R. *198
 Erben Karel Jaromír *31, 42, 103, 219
 Fetters Aleš 273
 Fikar Ladislav *177
 Filip Jiří *34
 Fojtíková Eva 54
 Forst Vladimír 21
 Fučík Julius *2, 107, 181, 183, 198, 233
 Gogol Nikolaj Vasiljevič *72, 124
 Golubkov Vasilij Vasiljevič 1
 Grégr Julius *80
 Guski Andreas *216
 Hájková Alena 233
 Hájková Jaroslava 168
 Hálek Vítězslav *130–131, 142a, 219
 Haman Aleš 115

- Hasil Jiří 264
 Hašek Jaroslav *266
 Hausenblas Ondřej 114, 146, 157
 Havel Rudolf 78, *92
 Havlíček Jaroslav *84
 Havlíček Borovský Karel *139, 163, 171, 188, 219, 242
 Herben Jan *43, 219
 Herrmann Ignát *19, 43, 219
 Heřman Miroslav *35
 Hlaváč Oldřich viz Alarich
 Hlaváček Karel *219
 Holan Vladimír *92
 Holeček Josef *33, 36, 43, 51, 69, 161, 184, 219
 Holinová Anna *121
 Holman Petr *206
 Holý Jiří 260, *196
 Homolová Květa 43, *203
 Horálek Karel *182
 Hrabák Josef *12
 Hrabáková Jaroslava 11, 14–15, 186, 236
 Hrabal Bohumil *192, 234
 Hugo Victor *142
 Chlilcová Milada 104, 234, 266
 Jakobson Roman *208
 Jakobsonová Svatava viz Pírková-Jakobsonová Svatava
 Janáček František 233
 Jančák Pavel 38
 Jankovič Milan 187, 234, *82, 164
 Janský Ladislav 28
 Jehlička Miloslav 142a, *268
 Jirásek Alois 86, 142, *30, 38, 43, 52, 58, 82, 86, 89, 97–98, 110, 125, 127–128, 132–133, 142, 147, 168, 173, 176, 184, 197, 219, 254, 258, 273
 Justl Vladimír 92
 Jůzl Miloš 246
 Karadžić Vuk Stefanović *19
 Karásek ze Lvovic Jiří *219, 228
 Khel Richard *271
 Klostermann Karel *48, 106, 125, 148, 219
 Kolár Jaroslav 92
 Kolář Jiří 232
 Komenský Jan Amos *185
 Korejčík Jiří 105, 129
 Kramerius Václav Matěj *87, 125
 Kramerius Václav Rodomil *157
 Kramerius Vojtěch *213
 Krasko Ivan *75
 Krásnohorská Eliška *71, 210
 Krejčí František Václav *262
 Krejčí Karel *124
 Krobot Miroslav *212
 Kudláčková Johana 212
 Kuncíř Ladislav 78
 Kundera Milan *218

- Kusáková Lenka 157
 Lakomá Emilie *206
 Lehár Jan 87, 92, 106, 260
 Linke Arno 69
 Loužil Jaromír *40, 211
 Lukeš Emil 62
 Lukešová Marie 265
 Macura Vladimír 231, 233, *218, 241
 Macurová Alena 126, 257, 269
 Mahler Zdeněk *242
 Mácha Karel Hynek *125, 142, 147, 160a, 187, 217, 219, 259
 Macháčková Terezie Marie *121
 Machar Josef Svatopluk *219
 Marčok Viliam *39
 Martinková Věra *195
 Masáková Miluše 165
 Med Jaroslav 184
 Menclová Věra 27, 32, 62, 77, 94, 171, *203
 Mikulášek Oldřich *250
 Mourková Jarmila 143–144, *40, 205, 211, 213
 Mrštík Alois *47, 78, 134, 212, 219
 Mrštík Vilém *23, 47, 78, 125, 134, 140, 161, 201, 212, 219, 248
 Mukařovský Jan 13, *187, 190
 Náprstek Vojtěch *249
 Nejedlý Zdeněk *80
 Němcová Božena 263, *55, 99, 125, 216, 219, 223, 227, 230, 232, 235, 238–240, 243, 249, 251–252, 257, 264, 267, 269, 272
 Neradová Květoslava 115
 Neruda Jan *66–67, 72, 91, 93, 113, 117–118, 120–123, 125, 141, 159, 189, 193, 209, 219, 226
 Nohejl Bohumil *148
 Nováková Tereza *4, 6, 17, 21, 24, 43, 83, 125, 147, 152, 161, 170, 184, 219
 Nováková Zdeňka 232
 Ohéřal Jan *272
 Opatrný Josef 261
 Opelik Jiří 92
 Otruba Mojmir 43, *225
 Ottlová Marta 153a, 209
 Pelán Jiří 92
 Pešat Zdeněk 43, 47, 184
 Pešková Jaroslava 185
 Petrbok Václav 254
 Pilátová Agáta 243
 Pirková-Jakobsonová Svatava *208
 Poe Edgar Allan *72, 102
 Pohl Rudolf 231
 Pohorský Miloš 13, 113, *20, 138, 150
 Poláčková Eva 252
 Polák Josef *199–200
 Pospíšil Milan 209
 Pražák Albert *36
 Preissová Gabriela *18

- Procházka Vladimír *198
- Přidal Antonín *42
- Quis Ladislav *115, 139
- Rais Karel Václav *7–10, 13, 28, 43, 45, 53, 70, 125, 129, 137, 140, 147, 161–162, 167, 172, 219
- Rettigová Magdalena Dobromila *245
- Rouček Rudolf 27, 32
- Rous Jan 154
- Rubeš František Jaromír *209
- Rzounek Vítězslav 54
- Sabina Karel *73, 125–126, 219
- Sandová George *264
- Seifert Jaroslav *198
- Schauer Hubert Gordon *202, 220
- Skřeček Rudolf 6, 24, 83, 128 *42
- Skrivánek Milan 220
- Sládek Josef Václav *166, 219, 261
- Smetana Bedřich *210
- Smetanová Zdeňka 213
- Smoljak Ladislav *11
- Solovjeva Anna Petrovna *66
- Sova Antonín *143, 153, 160–161, 219
- Stašek Antal *20, 56, 219
- Stich Alexandr 154, 158, 233, 260
- Suchomel Milan 194
- Sus Oleg *194
- Svadbová Blanka *170
- Svatoš Michal 185
- Svěrák Zdeněk *256
- Světlá Karolina *41, 88, 121, 125, 142a, 210, 219
- Svobodová Růžena *40, 219
- Svozil Bohumil 51
- Šalda František Xaver *26, 40
- Šiktanc Karel *16
- Šimáček Matěj Anastazía *43, 219
- Šimeček František *95
- Šlejhar Josef Karel *219
- Šlosar Dušan 194
- Šmahelová Hana *251
- Špičák Josef *41
- Šrámek Fráňa *160, 256
- Štemberková Marie 187
- Štěpánek Jan Neponiuk *110
- Štěpánek Vladimír 77, 94, 166, *176
- Štursová Jana 213
- Tejnor Antonín 56
- Tolstoj Lev Nikolajevič *268
- Trávníček Jiří 253, *250
- Trnka Jiří *133
- Trýb Antonín *79, 116
- Turgeněv Ivan Sergejevič *268
- Tydlitát Jan 245
- Tyl Josef Kajetán *219
- Uličný Oldřich *235
- Václavek Bedřich *108
- Vaculík Lubomír 91

Vančátová Anna *101
Višková Jarmila 28, 70, 86, 156, 261
Vladislav Jan *201
Vladyková Věra 142
Viček Tomáš 255
Vodička Felix 186, *31, 193, 203, 222,
224, 237, 270
Voráček Jaroslav 62
Vrchlický Jaroslav *164, 178, 219
Wagner Jan *40
Winter Zikmund *43, 49, 57, 85, 96,
98, 125, 142, 145, 184, 219
Wolker Jiří *174
Zach Aleš *228
Závodský Artur *18
Zeyer Julius *125, 135, 146, 149, 151,
158, 162, 179, 184, 191, 219, 247, 255
Ziegler Josef Liboslav *254

OBSAH

PLZEŇ JAKO SETKÁNÍ U SPOLEČNÉ VĚCI Prof. Jarušce Janáčkové k narozeninám <i>Jaroslava Pešková</i>	9
ČÍSAŘ JOSEF II. V POHLEDU ČESKÝCH HISTORIKŮ <i>Jan Havránek</i>	11
JOHANN JOSEPH POLT – ČESKONĚMECKÝ HERDERIÁN? Příspěvek k velkému tématu čeští Němci a české národní hnutí <i>Václav Petrbok</i>	16
ZEYERŮV FOND PŘI ČESKÉ AKADEMII VĚD A UMĚNÍ <i>Magdaléna Pokorná</i>	24
Příloha: Seznam prací vydaných v Bibliotéce fondu Julia Zeyera	31
RADA SPISOVATELŮ <i>Jiří Pokorný</i>	35
ŽÍŽKA PŘED PRAHOU <i>Petr Čornej</i>	46
PŘÍRODA V PRÓZÁCH ZIKMUNDA WINTRA Glosa entomologická a povahopisná <i>Věra Brožová</i>	60

Nezabiješ!	70
Zpověď Zikmunda Winttra	
Nešťastné děti	74
Obrázek z přírody od Zikmunda Winttra	
SHAWŮV METUZALÉMSKÝ CYKLUS	79
Marie Štemberková	
JISTOTY TVARU	86
Milan Jankovič	
Příloha: Výběr básni	94
LITERATURA MALÉHO NÁRODA	98
K pojetí vertikální diferenciacie v Jungmannově projektu české literatury Pavel Janáček	
MOTIVY VÝCHOVNÝCH POVÍDEK V KALENDÁŘÍCH 19. STOLETÍ	108
Lucie Kettnerová	
POVÍDKA M. D. RETTIGOVÉ ARNOŠT A BĚLINKA A KARAMZINOVA UBOHÁ LÍZA	111
K počátkům české sentimentální prózy Lenka Kusáková	
MARTIN ŽEMLA A VÁCLAV KONDELÍK ANEB DVOJÍ TVÁŘ IGNÁTA HERRMANNA	120
Dagmar Mocná	
INSTRUMENTACE V RÁMCI ZVUKOVÉ VRSTVY BÁSNICKÉHO DÍLA	125
Miroslav Červenka	
ADRESÁT V SLOHOVĚDĚ IGNÁCE JANA HANUŠE	131
Alena Macurová	

„PÍŠTE MI BRZY, PROSÍM VELMI, A HODNĚ MNOHO“ Prosby, omluvy a příkazy v dopisech Boženy Němcové ženám <i>Lucie Řimalová</i>	138
„MOCNÉ SLOVO“ Reč a komunikace v Erbenově kytici <i>Irena Vaňková</i>	146
OBJEKTIVNÍ TEXT? <i>Jiří Holý</i>	152
JAK A PROČ SE PROMĚŇUJE VYPRÁVĚČSKÁ PERSPEKTIVA V MÁCHOVÝCH OBRAZECH ZE ŽIVOTA MÉHO <i>Robert Adam</i>	156
NERUDŮV PAPOUŠEK ANEB KONFRONTACE NARATIVNÍCH MODELŮ <i>Dalibor Tureček</i>	160
CESTA Z POUTI Postava a krajina v povídkách Boženy Němcové <i>Alice Jedličková</i>	167
POTOK – KŘÍŽ – KNIHA Poznámky k sémantické výstavbě románu Karoliny Světlé Kříž u potoka <i>Václav Vaněk</i>	175
PŘÍRODA V DÍLE SVATOPLUKA ČECHA Protiklad české krajiny a exotických krajů <i>Andrea Vítová</i>	182
ITALSKÁ CESTA JULIA ZEYERA 1883–1884 <i>Anna Stejskalová</i>	189
POPELKA BILIÁNOVÁ: BÁSNICKÁ DRUŽINA KOLEM ŠVANDY DUDÁKA <i>Blanka Hemelíková</i>	197

JAK TO BYLO DOOPRAVDY S BABIČKÚ <i>Alois Burda</i>	201
MUSILISA PŘEMOUDRÁ <i>Stanislava Mazáčová</i>	203
(. . . mytizovat patizon?) <i>Vratislav Färber</i>	205
VÁŠEŇ TERA KOTOVÝCH STŘEPŮ <i>Vladimír Křivánek</i>	207
BIBLIOGRAFIE VĚDECKÝCH PRACÍ JAROSLAVY JANÁČKOVÉ 1952–2000 <i>Věra Vladyková</i>	211
Rejstřík časopisů s příspěvky Jaroslavy Janáčkové	256
Rejstřík sborníků, slovníků a jiných kolektivních prací s příspěvky Jaroslavy Janáčkové	258
Jmenný rejstřík	260
OBSAH	266

Rodný dům v Havlíčkově Borové

Po prvé do školy

Maturita

Na Vysoké škole pedagogické v Praze
(kolem poloviny 50. let)

Zleva: Alois Jedlička, Felix Vodička, Jaroslava Janáčková

4. mezinárodní sjezd
slavistů v Moskvě
(září 1958).

Zleva: Felix Vodička, Rudolf Havel,
Marie Řepková
a Jaroslava Janáčková

Konference k 100. výročí ČSAV
(duben 1991).

Zleva Tomáš Vlček, Zdeněk Pešat
a Jaroslava Janáčková

19. plzeňské sympozium (březen 1999)

Zleva: Dagmar Mocná, Zdeňka Nováková, Jaroslava Janáčková a Věra Brožová

(foto: Lucie Kettnerová)

Autogramiáda knihy Lamentace (prosinec 1995)

Zleva: Zdeňka Nováková, Anna Janáčková, Jaroslav Janáček a Jiří Kolář

(foto: Josef Chuchma)

U jednoho stolu

Soukromý tisk

Vydáno ve spolupráci s ÚČL AV ČR
v nákladu 10 číslovaných výtisků

Editorky: Alice Jedličková, Irena Kraitlová
Sazba Pavel Janoušek

Praha 2000

Výtisk č. 2

